

55 982 ✓

1990 11. 3. 4. sz.

55982/12

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA ● 1990/1. SZÁM

Jel- és képváltás

A politikai harc egyúttal a jelképek harca is. Csillagok hullanak, szobrok dőlnek, címerek térnek vissza, régi jelmondatokból modern szlogenek születnek, miközben a választási harcban már megjelent a kizsorítósdi az új jelképek között is.

MTI-fotó, Pálfai Gábor összeállítása
A címlapfotó Herpai Gábor munkája

Csillagleszerelés Dunaújvárosban

1956

Anonymus Szolnokon

Debrecen régi-új címere

A Jel-Kép 1990. évi (XI. évfolyam) tartalomjegyzéke

	Szám	Oldal
Szerkesztői levél		
<i>Szecső Tamás: Rendszerminőség</i>	3.	3—4.
<i>Tamás Pál: A metaforák valóság tartalma</i>	1.	3—4.
Gyűjtőpontban		
A moratórium csendjében. Jövőbenéző beszélgetés Derzsi András közlekedési, hírközlési és építésügyi miniszterrel (<i>Wisinger István</i>)	1.	5—10.
<i>Ágh Attila: Közvélemény pedig nincsen</i>	3.	5—16.
Dokumentumok az időszerűtlen gondolkodásról. Tervezési kísérlet a Magyar Televízióban 1989-ben	1.	11—21.
<i>Pártos Gyula: Távközlésfejlesztés Magyarországon: vágyak — korlátok — kérdőjelek</i>	4.	3—15.
<i>Tamás Pál: Centrum-periféria viszonyok a tudományban</i>	4.	16—25.
<i>Váradi Júlia: Bulvárlapalapítók</i>	2.	15—21.
<i>Wisinger István: A televízió háborúba megy</i>	2.	3—14.
Sajtójog, személyiségjog		
<i>Dr. Lábady Tamás: Gondolatok a nem vagyoni kártérítésről</i>	1.	37—45.
<i>Lahav, Pnina: A sajtójog általános elméletének körvonalai a demokráciában</i>	1.	22—26.
<i>Dr. Trócsányi László: A tömegkommunikációs eszközök alkotmányos jogai</i>	1.	27—36.
Európai nyilvánosság		
A kommunizmusnak vége. Hogyan tovább?	2.	22—46.
<i>Molas, Isidre: A demokratikus átmenet Spanyolországban</i>	1.	46—53.
<i>Parés i Maicas, Manuel: Kommunikáció és közvélemény egy átmeneti társadalomban</i>	1.	54—65.
Kelet-európai nyilvánosság		
<i>Firsov, Borisz: Társadalmi erők és gondolkodásmódok a Szovjetunióban</i>	3.	26—36.
<i>Morawski, Witold: A reformok politikájától a politika reformjáig</i>	3.	37—48.
<i>Subkin, Vlagyimir: Ki mint vet...</i>	3.	17—25.

Panoráma, kitekintés

A szerelem homokosabb oldala	4.	121—132.
A status quo felbomlása	3.	166—168.
<i>Domány András</i> : Egy amerikai sikersztori: a C-SPAN	3.	154—158.
<i>Kövesdi László</i> : Hogyan lehet takarékoskodni?	4.	113—115.
<i>Lukáts János</i> : Vásárcsarnok vagy versenypálya?	2.	53—54.
Sajtószabadság és felelősség	4.	116—120.
„Szerföltött időszerű” tudósítás a finn műsorszórásról	3.	159—165.
<i>Vrannai Katalin</i> : A kereszttulajdonlás veszélyei a tömegkommunikációban	2.	47—52.

Közelkép

<i>A. Gergely András</i> : Mi a csuda az a „helyi társadalom”?	3.	49—57.
<i>Argejő Éva</i> — <i>Dobossy Imre</i> — <i>Virágh Eszter</i> : Szexpiaci igények Budapesten	2.	55—64.
<i>Lehmann Hedvig</i> — <i>Szemerszki Marianna</i> : Pár(t)ba fogva	4.	28—33.
<i>Nagy Lajos Géza</i> : Félelmeink	4.	45—56.
<i>Nagy Zsolt</i> : Az érzékek birodalma	2.	65—69.
<i>S. Molnár Edit</i> : Kell-e több politikus nő?	3.	58—66.
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : Változó terek	3.	67—74.
<i>Várnai Gábor</i> : Megoldatlan közhelyek	4.	26—27.
<i>Závecz Tibor</i> : Összemosódó színek	4.	34—44.

Fórum

<i>Horvát János</i> : Televízió 90	1.	66—70.
<i>Horváth Lajos</i> : Az én rádióm 2000 után	1.	81—85.
<i>Kleeberg László</i> : Plakátpárbaj	2.	70—74.
Milyen tömegkommunikációt akarunk?	1.	78—80.
<i>Szalay Zsolt</i> : A nemzeti rádióról	1.	71—73.
<i>Szécsi Éva</i> : Magánvélemény vagy objektivitás? Avagy: lehet-e pártatlan a nemzet rádiója és televíziója?	1.	74—77.

Műhely

<i>Büky Béla</i> : Az álidézetekről	3.	85—98.
<i>Kincses Kovács Éva</i> : Miről árulkodik a gyermeknyelv?	4.	77—82.
<i>Kövesdi László</i> : Tévematematika	3.	75—84.
<i>Papp Timea</i> : Kerületi rádió fővárosi ambíciókkal	2.	89—90.
„Remélem, valódi szabad sajtót fogunk csinálni”. Beszélgetés Polgár Dénessel	1.	86—93.
<i>Száraz Lajos</i> : Egybecsengő számok	2.	91—93.
<i>Zsigmond Anna</i> : Édes, de veszélyes. A Sesame Street és a gyermekközpontú amerikai televízió	4.	57—76.

Még egyszer

A televízió velünk van!	2.	75—88.
-------------------------	----	--------

	Szám	Oldal
Múltunk		
<i>Beke György: A nemzet hűségén. Magyar újságírás Brassóban 1945-ben</i>	4.	83—95.
Dokumentum		
Az 1980. évi rádió- és televíziótörvény Spanyolországban	1.	105—115.
FCC-szabályok	3.	181—188.
Technika		
<i>Husztly Gábor: Európa mással beszél</i>	3.	106—114.
<i>Stefler Sándor: A jövő varázsszava: ISDN</i>	4.	96—104.
<i>Stefler Sándor: A kábeltelvízió arcai</i>	3.	99—105.
<i>Szabó Iván: Az információszerezés új útjai</i>	4.	105—112.
<i>Tölgyesi János: Csúcstechnológia a mindennapok számára</i>	3.	115—122.
Szemiotikai sarok		
<i>Hoppál Mihály: A magyar etnoszemiotikai kutatás</i>	3.	123—153.
<i>Wilden, Tony: Gyakorlati szemiotika: stratégia és taktika</i>	4.	133—146.
<i>Yamaguchi, Masao: „Központ” és „periféria” a kultúrában</i>	1.	94—104.
Tallózó (könyvekről)		
A sajtó és a hatalom. Hertsgaard, Mark: <i>On Bended Knee.</i> (<i>Zádor Tibor</i>)	3.	169—171.
Hangok tárolása. Nyéki-Kőrösy, Maria: <i>Les documents sonores.</i> (<i>Kincses Kovács Éva</i>)	2.	94—96.
Kalauz a bölcsességhez. Vofkori László (szerk.): <i>A tudomány vonzaskörében.</i> (<i>Kleeberg László</i>)	2.	97—99.
A képregény nagykorúsodása. A képregény. Válogatta, szerkesztette: Rubovszky Kálmán. (<i>Szilágyi Erzsébet</i>)	2.	96—97.
A könyvkiadás jövője. Publishing — The Future. (<i>Büky Béla</i>)	1.	116—119.
Nyomásra alkalmas. Goulden, Joseph C.: <i>Fit to Print.</i> (<i>Zádor Tibor</i>)	4.	145—147.
Szavak hídjá. Tanács boldogoknak. Finnországi svéd költők. (<i>Kincses Kovács Éva</i>)	3.	171—172.
Számítógépmítoszaink — az ellenkultúra kritikáján át. Roszak, Theodor: <i>Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete.</i> (<i>Tölgyesi János</i>)	3.	172—176.
Szöts István Magyarországon. Szöts István: <i>Röpirat a magyar filmművészet ügyében.</i> (<i>Szekeres Péter</i>)	1.	110—121.
Tévémutációk. <i>Télévisions per mutations.</i> (<i>F. Nagy Piroska</i>)	4.	147—150.
Lapozgató		
<i>Berger, John: Miért nézzük meg az állatokat?</i>	2.	105—116.
Az öltöny és a fotó	2.	117—121.
<i>Vojnovics, Vlagyimir: Moszkva 2042 (részletek)</i>	1.	125—150.

A választási különszám (1990. február) tartalomjegyzéke

	Oldal
Gyűjtőpontban	
A kampány szereplői. Párt- és médiumközi beszélgetések	5—31.
Közelkép	
Ha most vasárnap lenne a választás...	31—37.
<i>Bokor Ágnes — Závecz Tibor: Az alternatívoktól az alternatíváig</i>	37—45.
Panoráma	
Játékszabályok. Rádiók, televíziók és választási kampányok Nyugat-Európában	45—57.
<i>Köves Tibor: Demokrácia működés közben</i>	57—63.
<i>Magyar Péter: Választás olasz módra</i>	63—69.
Akit a népharag sodort a parlamentbe	69—75.
<i>Simó Endre: Választási trükkök Dél-Amerikában</i>	75—79.
Visszapillantó	
<i>Gerő András: A kortes</i>	79—93.
<i>Szerencsés Károly: Kék cédulás hadművelet</i>	93—104.
<i>Levendel Ádám: Két választás a hőskorban</i>	104—109.
Hogyan választottunk 1985-ben?	109—115.
Választási sajtókampány 1985	115—123.
Választási műhely	
Ciprusi elnökválasztás	123—129.
Lengyelország új politikai földrajza	129—133.
Ki szavaz és ki nem?	133—142.
A sajtó és a jelöltek képe a köztudatban	142—146.
A kommunikációs kampányok és a szavazók — négy megközelítésben	146—152.
A hallgatás spirálja	152—157.
A médiumok hatalma a pluralista demokráciában	157—161.
Döntés — döntés előtt	161—163.

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
XI. EVFOLYAM 1. SZÁM

TARTALOM

Szerkesztői levél	3
• GYÚJTÓPONTBAN	
A moratórium csendjében. Jövőbenező beszélgetés Derzsi András közlekedési, hírközlési és építésügyi miniszterrel (Wisinger István)	5
Dokumentumok az időszerűtlen gondolkodásról. Tervezési kísérlet a Magyar Televízióban 1989-ben	11
• SAJTÓJOG, SZEMÉLYISÉGJOG	
Pnina Lahav: A sajtójog általános elméletének körvonalai a demokráciában	22
Dr. Trócsányi László: A tömegkommunikációs eszközök alkotmányos jogai	27
Dr. Lábady Tamás: Gondolatok a nem vagyoni kártérítésről	37
• EURÓPAI NYILVÁNOSSÁG	
Isidre Molas: A demokratikus átmenet Spanyolországban	46
Manuel Parés I Maicas: Kommunikáció és közlemény egy átmeneti társadalomban	54
• FÓRUM	
Horvát János: Televízió 90	66
Szalay Zsolt: A nemzeti rádióról	71
Szécsi Éva: Magánvélemény vagy objektivitás? Avagy: lehet-e pártatlan a nemzet rádiója és televíziója?	74
Milyen tömegkommunikációt akarunk?	78
Horváth Lajos: Az én rádióm 2000 után	81

• MŰHELY	
„Remélem, valódi szabad sajtót fogunk csinálni”. Beszélgetés Polgár Dénessel	86
• SZEMIOTIKAI SAROK	
Masao Yamaguchi: „Központ” és „periféria” a kultúrában	94
• DOKUMENTUM	
Az 1980. évi rádió- és televíziótörvény Spanyolországban	105
• TALLÓZÓ KÖNYVEKRŐL	
Könyvekről	116
• TALLÓZÓ LAPOKBÓL	
Lapokból	122
• LAPOZGATÓ	
Vlagyimír Vojnovics: Moszkva 2042 (részletek)	125

JELKÉP

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG

Baló György, Gálik Mihály, Lázár István, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Szecskő Tamás, Tamás Pál *mb. főszerkesztő*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI

Balogh Elemér *főmunkatárs*, Bogdán Éva *főmunkatárs*, Érdi Júlia, Hoppál Mihály, Mihancsik Zsófia, Tölgyesi János, Völgyl Zsuzsa, Wisinger István

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 132-8765
Levélcím:
Budapest, 1373 – Pf.
587

SZERZŐINK KÖZÜL

Horvát János *főmunkatárs*, Magyar Televízió; Horváth Lajos *bemondó*, Magyar Rádió; Lahav, Pnina, a bostoni egyetem jogászprofesszora;

dr. Lábady Tamás *kandidátus*, a Baranya Megyei Bíróság tanácselnöke; *Isidre Molas*, a barcelonai politika- és társadalomtudományi intézet igazgatója; *Manuel Parés i Maicas*, a barcelonai egyetem újságíró tanszaka Információs fakultásának munkatársa; *Szalay Zsolt* újságíró, Magyar Rádió; *Szécsi Éva* újságíró, Magyar Rádió; *dr. Trócsányi László* jogász; *Weszelevszky Zoltán*, tudományos munkatárs, Országos Pedagógiai Intézet

A metaforák valóságtartalma

Történelmi válsághelyzetekben az elbizonytalanodó értelmiség viszonyítási pontjai két irányban is elmozdulnak. Meglehetősen tipikus reakció a befeléfordulás. A szokatlan, talán az adott nemzedék életében addig föl sem bukkanó próbatételek túlságosan nagynak tűnnek. Összeszorul a viszonyítási mező. Minden annyira egyedinek tűnik, hogy párhuzamok keresése valószínűtlennek tetszik. A múlt év politikai divatszavával élve: az összehasonlítás lehetősége is delegitimizálódik.

Terjed azonban a mindezzel szélsőségesen szembenálló gondolkodási mechanizmus is. A bizonytalansággal szemben csak analógiákra lehet támaszkodni. A különféle módon kialakított kaptafák szerint azután a legtöbb válság tényleg hasonlítani kezd egymásra. Mindenütt lesz egy régi elit, s többnyire kisebbségben, de ott lesznek a csak radikális beavatkozásokban hívó „sebészek”. A régi elit egy része nem veszi elég komolyan a bajokat. Így egyes csoportok semmin sem változtatni kívánó „fundamentalistákként”, mások meg a lassú lépések óvatoskodó „reformereiként” tűnnek fel. De a kapu előtt toporog egy új hatalmi elit is. Egyes csoportjait gazdasági mozgások vetik a felszínre. Mások önjelölt vezérek törzseiből állnak. A harmadik típus valódi mozgalmak élén lép a színpadra. Ezek ott lesznek a régi várat különböző módon ostromlók és a bástyákat védők között is.

Ennek az analógiás gondolkodásnak az előnyei sok szempontból nyilvánvalóak. A jó sakkozó, elméleti fegyvertárát javítva, az előző játszmák megoldási módozatait elemzi. Számára azonban a játékszabályok rögzítettek. A történelmi átalakulásokban azonban ez nem így van. S nem ritkán ezek a történelmi metaforák ahelyett, hogy gondolatilag ösztönző hatást gyakorolnának, hamis alternatívákat fogalmaznak meg. Miután a krízishelyzet maga is új, a lehetséges párhuzamokra sem figyel föl túl sok szakértő. S minél elnagyoltabban ismerünk valamit, annál nagyvonalúbban illesztgetjük azt saját sémáinkba.

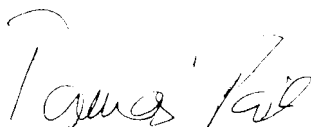
Az utolsó hónapok politikai vitáiban ez történik a spanyol példával is. Spanyolország is az európai peremvidékekhez tartozik. Ott is egy tekintély-

Szerkesztői levél

uralmi rendszer parlamenti demokráciává alakításán fáradoztak. S ez láthatóan sikerült is. Ha pedig ez a lényeg, akkor a „nem lényeges” ügyek úgyis csak a szakértőkre tartoznak...

E számunkban a Magyar Közvéleménykutató Intézet és a barcelonai egyetem politológiai intézetének budapesti konferenciáján elhangzott két előadást kiemelve vállalkozunk e „politikai rokonsági hitek” cáfolatára vagy megerősítésére. Először ismerkedjen meg az olvasó a tényekkel, s utána döntse el, első vagy csak másodfokú unokatestvérek vagyunk-e. Három szempontot azonban a szerkesztő szeretne kiemelni. Először: Spanyolországban a politikai átalakulás gazdasági hátszele kiváló volt. Az elkorhadt politikai rendszer homlokzata mögött – ez már a francóizmus utolsó éveinek eredménye, nem elsősorban a demokratizálás gyümölcse – ott volt egy viszonylag jól működő s igen dinamikusan fejlődő gazdaság. Minden részleges megtorpanás, visszaesés ellenére ez a háttér nem változott. Másodsor: a demokratizálási folyamat kezdetén nem vált külön programonttá a civil társadalom kiépítése. Az akkor már meglehetősen kifejtett állapotban létezett. Harmadszor: a Falange nem viszonylag szilárd ideológiájú (egy)pártként, hanem egy szellemiségében meglehetősen puha kontúrú bürokratikus mozgalomként működött. Ezért leépítésénél nem bukkantak elő mindazok a nehézségek, amelyek egy kemény ideológiai struktúra feldarabolásánál óhatatlanul felmerülnek.

Végül is vannak-e így számunkra tanulságok? Talán a legfontosabb, hogy a társadalmi-politikai rendszer átalakulása nem egyszeri aktus. Nem egy lépéses villámjátszma, hanem – még a spanyolhoz hasonló kedvező körülmények esetében is – hét-nyolc éves program. S ennél a politikai maratonnál nem az a befutó élboly, amelyet az első néhány száz méter után az élen látunk.

Wisinger István

A moratórium csendjében

Jövőbe néző beszélgetés Derzsi András közlekedési, hírközlési és építésügyi miniszterrel

Beszélgetésünk időpontja: 1989. november elseje. E sorok megjelenéséig biztos, hogy több hónap telik majd el, de a közben születő döntések és ezek nyomán megindult változások aligha lesznek olyan mélyrehatóak, hogy ne maradna érvényes a következő megállapítás: az általános belpolitikai helyzetnél is zavarosabb, bizonytalanabb a jelenlegi szituáció a hírközlés, a postai szolgáltatások, az információtovábbítás és a kommunikációs rendszer területén. Például a műsorszórásra vonatkozó moratóriumnak a praktikus „hasznon” kívül — elodázható néhány döntés — olyan mértékű feszültségkeltő szerepe is van, amely már nem csak az információáramlás technikai problémájaként jelenik meg, hanem tartalmi elemként is hozzájárul a társadalmi válság éleződéséhez. Így azután a beszélgetés elején talán okosabb, ha a konkrét gondok felsorolása helyett megpróbáljuk a folyamat elemeit tisztázni, hogy felvázolható legyen: egy ilyen átmeneti állapotban lévő társadalomban mi a cél? Milyen tömegkommunikációs rendszer kialakítása lenne szükséges?

— Tavaly januárig kell visszalépnünk, akkor hagyta jóvá a Minisztertanács az új postatörvény kialakításának alaptéziseit. Ennek egyik sarkköve, hogy ha Magyarországon a telefoniában, a műsorszórásban és a hagyományos postai szolgáltatásban gyökeres változásokat akarunk elérni, akkor elkerülhetetlen a 120 éve ki-

alakult, kökemény, monolitikus monopolhelyzet megszüntetése. Ez meglehetősen bonyolult probléma, mert nyilvánvaló stratégiai, honvédelmi és más nemzeti érdekek miatt — például a határainkon túli, de még besugározható magyarlakta területek igényeinek kielégítése — nem számolhatunk a monopólium teljes felszámolásával. Tehát az állami rádiózás és televíziózás feltételeinek megteremtése mellett ki kell alakítani a fejlesztésnek azokat a kereteit, amelyek garantálják csatlakozásunkat az általános európai színvonalhoz. Így aztán tavaly júliusra a politikai, műszaki és gazdasági egyeztetések után kiderült, hogy a postatörvényt csak az új tájékoztatási törvénnyel együtt lehet az országgyűlés elé terjeszteni. Különösen azért, mert az is nyilvánvalóvá vált, hogy az ügy politikai aspektusai talán még keményebbek, mint a technikai-műszaki összefüggések, és ezekben együttesen már nem tisztességes a jelenlegi összetételű országgyűlés döntését kiérőszakolni, hiszen a szabályozásnak tükröznie kell az új hatalmi viszonyokat, sőt valamilyen módon alkalmazkodnia is kell hozzájuk.

— *A szabályozás kialakítását nehezíti, hogy nem tisztázottak a gazdasági feltételek, amelyek most hiába szorulnak esetleg névlegesen háttérbe a politikai szempontokhoz képest, ezért a végrehajtásnál ezeknek jut a főszerep.*

— Ezt a fejlesztési programot a koráb-

bi politikai helyzetben még tíz év alatt akartuk megvalósítani, de éppen a megváltozott körülmények nyomására az időt egyes fő feladatok, így a digitális központok esetében felére szeretnénk csökkenteni, sőt ha sikerül jó partnereket találni, akkor ez az idő akár három év is lehet. És bizonyos sorrendet be kell tartani! A fejlesztés első lépcsőjét jelentő digitális központok létesítései a gazdasági kibontakozás elősegítéséért az üzleti szférát kell megcélózni, így a további fejlesztésekhez alapot teremtő magasabb bevételek elérése is meggyorsítható. Ebben a szakaszban a lakástelefon-ellátás csak olyan mértékben javulhat, amilyen mértékben az üzleti felhasználók az új digitális hálózatba átlépnek, és lemondanak a hagyományos hálózati fővonalakról. Az ország távközlési hálózatának teljes automatizálását magában foglaló program értéke 400 milliárd forint, azaz 6—8 milliárd dollár. Ez még észak-amerikai méretekben is jelentős, és ha sikerült világbanki támogatást szerezni — erre is jó esélyünk van —, akkor is csak mintegy 300 millióra számíthatunk, tehát a külföldi működő tőke beruházásai nélkül semmire sem megyünk. Viszont a működő tőke csak akkor mozdul, ha látja, hogy valóban megtört az állam monopóliuma. Így jutottunk el a mai helyzethez, amelyben a parlament elé nem az új törvénytervezet kerül, hanem a korábbi módosítása. Eszerint 1990. január elsejével a mai egységes postai szervezet három részre — hagyományos postai szolgáltatások, távközlés és műsorszórás — bomlik.

— *Az így kialakított három államigazgatási irányítású vállalatból a két utóbbi nyár közepére részvénytársasággá alakul át. Így megnyílik az út a külföldi működőtőke számára is, hogy részt vállaljanak a fejlesztésekben.*

— A továbbiakban érdemes kettéválasztani a hírközlés és a műsorszórás dolgait. Az előbbi a tisztább ügy. Itt az állami tulajdon fölénye az alapkövetelmény, mert fontos stratégiai szempontokat is érvényesíteni kell, de ez nem jelenti azt,

hogy a külföldi működő tőke elsősorban a szolgáltatás területén ne juthasson alapvető szerephez.

Mellékesen még azt is szeretném megemlíteni, hogy a dolgot bonyolítja: a magyar híradástechnikai iparra mint húzóágazatra feltétlenül számítani kell a program végrehajtásánál. Az új helyzet feltételeinek kialakításakor kedvező körülményeket kell teremteni a sok tekintetben csúcstechnológiát képviselő hazai híradástechnikának, mely viszont szorosan kötődik a népgazdaság szerkezetátalakítási folyamatához. Vagyis gazdasági értelemben tiszta ügyről van szó, de a folyamat sokdimenziós, és éppen akkor vált azzá, amikor a gazdasági nehézségeink hátterében sok szociális feszültség is terheket jelent.

Sokkal összetettebben oldható csak meg a nemzeti vagyionunk integráns részét képező frekvencia-spektrum felosztása, a frekvenciákkal való gazdálkodás és ezen belül a műsorszórásra felhasználható frekvenciakijelölések ügye. Itt ugyanis a részvénytársaság működésének valóságos rendjét nyilván csak új postatörvény megalkotásával lehet kialakítani. Hiszen nem kétséges, hogy az állami rádiózás és televíziózás technikai eszközeinek garatálása mellett pontosan meg kell határozni az állami műsorok számát, és biztosítani, hogy a frekvenciakijelölések során e műsorok sugárzásáé legyen az elsőbbség. Végleges rendezést igényel a különböző vállalatok közötti keresztfinanszírozás. Erre vonatkozóan kértük a minisztertanácstól, hogy alakítsa ki a megfelelő feltételeket.

A részvénytársaság esetében az is tisztázandó, hogy kit milyen tulajdonarány illet meg. Külön kérdés a tarifakialakítás, mert ennek valamilyen formában követni kell a mindenkori inflációt.

— *Ezen a ponton a nálunk sokkal nagyobb gyakorlattal rendelkező Nagy-Britannia szakemberei is elég sokat toporogtak; pedig ott azért az ilyen típusú gazdasági szabályozásnak is nagyobb hagyományai vannak.*

— Szinte feloldhatatlanok az egymásra

ra tornyosuló konfliktusok. Ha működő külföldi tőkét vonunk be, akkor még keményebben érvényesülnek majd a hatékonyság kényszerítő feltételei. Ha a külföldi jelenlét bizonyos résztulajdonosi formában valósul meg, érthetővé válik a postás szakszervezet már most tapasztalható tiltakozása a valós egzisztenciális problémák, illetve az azoktól való félelmek miatt. Még így sem vitatható, hogy az infláció egy részét az árakban érvényesíteni kell, különben nincs az a külföldi, akinek a vállalkozás rentabilitása garantálható. Ebben a kérdésben igazán akkor kezdett előttünk tisztulni a kép, amikor a nyár derekán gombamódra szaporodtak az igénybejelentések a kereskedelmi alapon létrehozandó rádiós és televíziós műsorok indítására. Nem lehetett mást tenni, mint moratóriumban rögzíteni az éppen kialakult helyzetet, hogy időt nyerjünk az újfajta igények, az új politikai helyzet, az egyre romló és változó gazdasági helyzet által feltett kérdések tisztázására és rendezésére. Ez a moratórium meghirdetésekor az új posta és tájékoztatási törvény — a kormány eredeti szándékai szerint 1990. január 15-ig történő — elfogadásáig lett volna érvényes. Az országgyűlési törvényalkotó munka sűrűsödése miatt az új törvény elfogadására nem kerülhetett sor, s így a moratórium még négy-öt hónapig fennmarad. Ez sajnos rossz dolog, egyebek között azért is, mert akadályozza a vidéki regionális stúdiók további létesítését, pedig ezek felszerelése politikai okokból is rendkívül fontos lenne.

— *A négy-öt hónapos további halasztást tehát úgy kell értelmeznünk, hogy a frekvencia-elosztással együtt a távközlési kérdések sarkalatos ügyeiben is már az általános választások utáni parlament mondja ki majd a döntő szót?*

— Pontosan. A kormány kezdeményező lépéseket kíván tenni a műsorszórás ügyében kialakult feszültségek feloldására. A postatörvény részleges módosítása lehetőséget adhat arra, hogy szigorú műszaki és — hatályát tekintve — időszaki korlátozással a nemzeti vagyont képező,

jelenleg kihasználatlan frekvenciák a végleges szabályozás kialakításáig is hasznosíthatók legyenek, s ebből a népgazdaság pótlólagos forrásokhoz jusson.

Az állami rádiózás és televíziózás elvi irányítására, ellenőrzésére a kormány létrehozta a felügyelő bizottságot, melynek mandátuma várhatóan a választásokig tart. A személyi összetételben, illetve hatáskörében sokak által vitatott bizottság felhatalmazást kaphat arra, hogy az átmeneti időszakban a műsorszórási kérelmeket politikai, kulturális, kereskedelmi szempontból véleményezze, s állásfoglalásának kialakításával biztosítsa a frekvenciahasznosítás folyamatosságát. A bizottság állásfoglalása alapján a minisztérium szakapparátusának feladata marad továbbra is a frekvenciatervezés, illetve engedélyezés a szükséges műszaki korlátozások megfogalmazásával együtt. Ezzel megindulhatna valamilyenfajta üzleti pezsgés, és közben az érintettek tudni fogják, hogy rövid határidőn belül újra érvényesíteni kell engedélyüket. Ezzel valahogy oldódhatna a moratórium után beállt halotti csend, és e szelid mozgás segítené a további regionális stúdiók megalakítását.

— *Hány rádió- és tévéállomásra szóló kérés fekszik az asztalon?*

— Pillanatnyilag mintegy hatvan ilyen kérelmet tartunk nyilván, lényegében fele-fele arányban.

— *Végül is milyen frekvenciáról van szó? Meri itt két lehetőség kínálkozik: a meglévő állami műsorszórás korlátozása, vagy pedig új, fel nem használt frekvenciák feltöltése?*

— Valóban ez az alapkérdés. Én tehát el tudok képzelni egy olyan, négy-öt évre szóló középtávú konstrukciót, amely szerint az állami televíziózás számára biztosítjuk a jelenlegi két adóhálózatot, és egy harmadikon megszervezzük a kereskedelmi televíziózást. De az is elképzelhető, hogy azokon a csatornákon, ahol az állami televíziózás nem tudja kitölteni a teljes időt műsorrall, bérleti formában kiadjuk a műsoridőt, és az így beszedett pénzt is visszapumpáljuk az állami

televíziózás műszaki feltételeinek fejlesztésére. Ezen a területen nagyon korrekt gazdasági konstrukció alakítható ki, és ezt az egész kérdést nyilvánvalóan rá kell bízni vagy a parlamentre, vagy a parlament által felállított bizottságra. A rádiózásban a működő adóhálózat teljesen kihasználta, szabad sugárzási idő nincs. Újabb adóhálózat kiépítésére, vagy egyes adók létesítésére azonban van műszaki lehetőség.

Nem beszéltem még egy másik fontos dologról, ez a műholdas műsorsugárzás. Itt a bérleti forma kínálkozik a legjobbnak, és körülbelül kétmilliárd forintnyi egyszeri beruházásról van szó. Ez lényegében négy új televíziós és tizenhat rádiós program sugárzására adna lehetőséget. Ennek az ügynek persze van egy másfajta vonatkozása is, mert a határon túlra történő műsorsugárzást nagyon kemény nemzetközi egyezmények szabályozzák.

— Kétmilliárd forint erre a célra — ismerve a gazdasági nehézségeinket — nehezen előteremthető, pedig szerintem mégiscsak az lenne a megoldás, hogy ennek a kérdésnek a végleges rendezésére a kormány kiszakítsa ezt az összeget.

— Ez lenne a legegyszerűbb. De a hírközlési fejlesztési program egészének a finanszírozása is gond a költségvetés számára. Pedig a kormánynak előbb vagy utóbb ezzel a kérdéskörrel mint költségvetési tétellel igen kemény körülmények között kell szembenézni. Én magam például a nyilvánosság körül kialakult politikai konfliktusok kapcsán ismertem meg azt a tényt, hogy milyen a drámai helyzet a műsorszórásban, amelynek finanszírozási részleteiről már csak azért is rövidesen döntenie kell a kormánynak, mert ha részvénytársaságot akarunk létrehozni, akkor pontosan körül kell határolni, mi az, ami megmarad állami tulajdonban.

— Kinevezése után mennyi idő telt el, amíg ön előtt is tisztázódott, hogy mennyire drámai a helyzet?

— A telefonnal kapcsolatban elegendő volt egy hónap, a postai ügyeket illetően

azt mondhatom, hogy két-három hónap, ami pedig a műsorszórást illeti, itt a frekvencia-moratórium kiadása jelenti a választóvonalat, vagyis mintegy félévet igényelt a tisztánlátás.

— Ne haragudjon, de a korábbiakban mondtak továbbra is ott motoszkálnak a fejekben, ezért szeretnék visszatérni a frekvenciaelosztás kérdésére. Végül is ki dönt itt? Egy parlamenti bizottság? A kormány? Vagy a posta?

— Kétségtelen, hogy hatósági feladatról van szó. Ami a minisztériumot illeti, nálunk még ebben az évben megalakult egy kis létszámú osztály, amelynek feladata a műszaki-technikai feltételek tisztázása, de a felhasználásról egy parlamenti bizottságra vár a döntés.

— Tehát emberi számítások szerint valamikor 1990 őszén?

— Nem! Azt hiszem, legkésőbb májusig ez rendeződik. Ez az idő arra szükséges, hogy azok a politikai erők, amelyek az általános választás utáni helyzetben a hatalom birtokosai lesznek, érvényesíthessék elképzeléseiket.

— Persze nem igazán világos számomra, hogy a már korábban is említett külföldi tőke ebben a szférában hogyan jelenik meg? Hogyan lehet behívni azokat, akik hajlandók erre tőkét áldozni? Elképzelhető, hogy a Magyar Televízió bizonyos részét ugyanúgy eladjuk, ahogy az a Magyar Hírlappal történt. Nem véletlenül toporgok itt, vagy térek vissza erre a témakörre, mert beszélgetésünk alakulása is azt jelzi, hogy bizonyos részleteket csak menet közben lehet tisztázni.

— A külföldi működő tőke behozatala az egyik legfontosabb kérdés, ebben szerintem parlamenti állásfoglalás szükséges. Az igazán értelmes konstrukciót úgy tudom elképzelni, hogy kihasználatlan műsorszórási lehetőségeink fedezetének forrása a külföldi működő tőke, annak tulajdonosa pedig hozzájárul ahhoz, hogy műszakilag, technikailag megújíthassuk és költségvetési tételként felüli többletbevételekhez juttassuk az állami televíziózást. Valamiféle, parlament által szigorúan meghatározott, koncesszió-

adásról lehet csak szó, nem pedig arról, hogy a nemzeti televízió eszközei akár csak kisebbségi külföldi tulajdonba kerüljenek, mert ez megengedhetetlen lenne.

— *Igen, de a jelenlegi tisztázatlan helyzet szerintem további beláthatatlan nehézségeket fog okozni, mert a pillanatnyi magyarországi állapot a maga nemében eléggé példátlan. Ugyanis a néző előfizetési díjat fizet, ez a költségvetés bevétele. Ebből részesül a Magyar Rádió és Televízió. Az állami televízió, amely viszont egyre több reklámot sugároz, egyre több szponzor támogatását élvezi, vagyis közszolgálati, költségvetési intézményként kereskedelmi tevékenységet is folytat. Meddig tartható ez fenn? A magam részéről, mint előfizetési díjat fizető állampolgár, ezt nem tartom korrektnek, sőt tarthatatlannak vélem.*

— Teljesen igaza van, és ebben az ügyben csak akkor lehet majd rendet tenni, ha a most kialakítandó három új vállalat működése nyomán tisztázódik, hogy a műsorszóró vállalatnak milyen költségei vannak az állami televízió és rádió nem kereskedelmi műsorainak sugárzása kapcsán. Ezt kell majd összevetni az előfizetési díjjal mint bevétellel. Magyarul: ki kell, hogy derüljön, hogy a szolgáltatási költségek milyen arányban fedezhetők az előfizetési díjból. Annak alapján lehet egy igazságos és racionális osztozkodás a műsorszóró vállalat és a televízió között. A Magyar Postánál ma nincs ember, aki megmondja, hogy ilyen értelemben mi mibe kerül. Meg kell jegyezni, hogy a Magyar Posta az előfizetési díjat csupán megbízás alapján beszedi, annak felhasználásáról nem dönt. Az adók üzemeltetéséért a Magyar Rádió és a Magyar Televízió saját költségvetéséből díjat fizet a Magyar Postának, amely ebből fedezi az ingyenes zavartvizsgálat költségeit is.

— *Elképzelhetőnek tartja, hogy a tévé-és rádióelőfizetési díj inflációs indexszel rendelkezik? Kibírja ezt a magyar társadalom?*

— Nem bírja ki. Még akkor sem, ha

jól tudjuk, hogy a mostani előfizetési díj igen alacsony. Ezen is változtatni kellene, méghozzá úgy, hogy legalább ötvenként automatikusan mozduljon a díjszabás. De az kétségtelen, hogy az állami televíziózást a kormányzatnak finanszíroznia kell. Ehhez megfelelő alap az előfizetési díj, és/vagy olyan kereskedelmi műsorsugárzást kell létrehozni, amelynek jövedelme akár adózás útján is visszajuttatható oda, ahol az állami televíziózás eszközeit elosztják.

— *Milyen visszhangja volt az eddigi törvénykezési folyamatnak?*

— Rendkívül vegyes, hiszen meglehetősen bonyolult közgazdasági problémákat kell feloldania. Például szét kell választani kétféle monopolhelyzetet. Itt van az állami, illetve postai állóeszköz-monopólium, amely lényegében tulajdonjogi kérdés, és van egy úgynevezett szolgáltatási monopólium, amely azoknak a tevékenységeknek a monopóliuma, amelyeket ezekkel az eszközökkel végezni lehet. A nemzetközi gyakorlatban egymástól eltérő megoldásokat ismerünk. Az NSZK postatörvény például kemény monopolhelyzetet tart fenn az állami műsorszórás számára, másutt pedig elterjed a liberalizálás. Ezekben a helyeken persze erős tőkére támaszkodhatnak, minket a tőkehiány liberalizálásra kényszerít. Ennek az ellentmondásnak a megértése még ma is nehézségeket okoz, mert sokan úgy vélik, hogy az új postatörvény nem más, mint kísérlet a magyar posta monopóliumának megőrzésére.

— *Tegyük fel, hogy végre Magyarországon is kialakul egy tőkeerős, technikai-műszaki szempontból korszerű, európai színvonalú távközlési és műsorszórási helyzet. Vagyis tegyük fel, hogy lesz egy igazán modern ruhánk, vajon milyen lesz az az ember, aki ezt a ruhát hordja? Ugyanaz az ember lesz?*

— A jövőről szólva előbb a jelemt kell minősíteni, hiszen az az ember, aki a ruhát hordja, már most sokkal jobb színvonalat képes megvalósítani, mint amilyen az öltözéke. És ebben még akkor sem lesz változás, ha valóban sikerül közeli-

tenünk Európához, hiszen a Magyar Rádió és a Magyar Televízió parlamenti közvetítéseivel, politikai műsoraival éppen most bizonyította be, hogy képes lépést tartani a politikai változásokkal, még a nehéz műszaki-gazdasági feltételek közepette is. Ennek tartalmáról sokat lehetne vitatkozni, a megvalósítás is ingadozó, az összkép azonban elsősorban arra utal, hogy a „ruházat korszerűtlensége” valóban érdemben gátló tényező. Szerintem ugyanis a televíziós műsorok legnagyobb gondja egy jól látható elszegényedési folyamat, és persze ezen belül túl sok a politika. Ez most összhangban van a jelenlegi helyzettel, de a választások után ebben is változásokra kell törekedni. Sajnos az elszegényedés éppen az igazán értékhardozó műsorokon figyelhető meg. Bizony bánatos és harmatos időnként a szórakoztató műsorok színvonal, és láthatóan méltatlan körülmények között dolgoznak a gyermek- és művészeti programok készítői. Tehát a korszerű ruházat mellé jelentős vitamininjekciókkal kell majd segíteni e ruhákat hordó „embereket” is.

— *Ha már áttértünk a tartalmi problémákra: végül is milyen irányba szeretnénk elmozdulni? Ez azért érdekes számomra, mert izgat, hogy egy műszaki szakember hogyan tud szembenézni a maga problémáival egy olyan helyzetben, amikor látja: egyelőre még eldönthetetlen, hogy milyen tartalommal töltik fel azt az „edényt”, amelynél rá vár a korszerűbb forma megteremtése.*

— Gondolom, én igazán nem vagyok illetékes, hogy a tartalmi kérdésekbe beleszóljak, de a két dolog valóban szoros összefüggésben van. És az sem kétséges, hogy a Magyar Televízió és a Magyar Rádió vezetésének a választások után új műsorpolitikát kell majd kialakítania, méghozzá annak tudatában, hogy a politikai szféra várhatóan illúziómentesebbé, letisztultabbá, tartalmilag sokkal egyér-

telműbbé és hitelesebbé válik majd. Vagyis ha továbbfejlesztem az üres „edény” szimbólumát, akkor szerintem törekedni kell, hogy kulturális, művészi és tudományos tartalommal töltődjön föl a nemzeti és európai színek helyes arányában. A kommerciális feladatokat pedig mindenképpen egy másik edény feltöltésével lehetne megoldani. Különösen azért, mert a kereskedelmi területen a műholdak és a videók terjedésével az európai piacon aligha bírjuk a versenyt. Tekintsük tehát kiegészítő szórakoztató és üzleti tevékenységnek. Viszont törekedjünk arra, hogy mi diktáljunk azokban a műfajokban, amelyek szorosan kötődnek a nemzeti tartalomhoz és érdekekhez, és amelyeknek ugyanúgy lehet helye az európai piacon, mint minden más hazai szellemi terméknek.

— *Végül hallgatói, nézői véleménye érdekelne.*

— Szakmai érdeklődésemnek megfelelően különös figyelemmel kísérem az építészeti műsorokat, a közlekedési riportokat, a képzőművészet és a kultúra minden szféráját. Ha a negatívumokat akarom megfogalmazni, úgy gondolom, hogy az elkerülhetetlenül túlsúlyba került politika nehezen emészthető még a jól képzett emberek számára is. Hiszen még a művészeti témákat feldolgozó műsorokban is sok az ügyetlenül, rosszul megfogalmazott gondolat, a nehezen érthető képzavaros érvelés, az idő- és pénzhiány szükségszerű velejárója a kapkodás és az igénytelen tálalás. Itt természetesen nem a szándékokról beszélek, hanem a végeredményről, amikor jelezni szeretném, hogy még a „duma” is lehetne tartalmasabb. Jó volna, ha az ilyen „szöveges” műsorok esetében a képi megoldások lehetőségeinek korlátozottsága ellenére törekednének arra, hogy a néző még tartalmasabb műsorokat láthasson.

Dokumentumok az időszerűtlen gondolkodásról

Tervezési kísérlet a Magyar Televízióban 1989-ben

Összeállította: Nemes Péter és Jakab Zoltán

Ez az összeállítás 1989 januárja és szeptembere között írt munkaanyagokból, belső használatra szánt szövegekből készült. A stilizálások, értelmező kiegészítések nem változtatnak a dokumentálás szándékán, amely abból a meggyőződésből fakad, hogy a Magyar Televíziónak szüksége van a közép- és hosszútávú kommunikációpolitikai tervezésre.¹

Az alábbiak főleg egy megközelítési módot, gondolkodási irányt mutatnak be. Egyrészt annak számbavételi kísérletét, hogy milyen tényezők miatt van a Magyar Televízió jelenlegi állapotában, másrészt, hogy miképp válhatna képessé megfelelni a belátható — és felvázolt — jövő követelményeinek. Itt tehát csupán egy tervezési koncepció előmunkálatait mutathatjuk be, amelyek addig sem jutottak el, hogy a szervezet hivatalos döntéshozó fórumai véleményt formálhattak volna róluk. A Magyar Televízió belső állapotai eleve nem kínáltak fogékony környezetet, az ország politikai és gazdasági változásai által indukált szervezeti történések pedig teljesen időszerűtlenné tették a szó szoros értelmében vett holnapnál hosszabb távú gondolkodást.

Előzmények

A Magyar Televízióban mindmáig a legjobb esetben is csak szórványos és ellentmondásos előtörténete van a közép- és hosszútávú gondolkodásnak. Az *állampárt*nak az elmúlt évtizedekben a nyilvánosság korlátozásán túl sosem volt átfogó kommunikációs koncepciója, politikája, csupán tájékoztatási taktikáját érvényesítette. Az MTV számára a tájékoztatási taktika időtávja volt a „gondolkodás horizontja”. Ezzel némileg ellentétes követelményeket fogalmazott meg a *pártállam* tervezési bürokráciája. Az Országos Terv-

hivatal az 1970-es évek legvégén, majd 1986—87-ben is szükségesnek tartotta, hogy a hosszútávú népgazdasági tervekhez készüljenek televíziós, tömegkommunikációs fejlesztési koncepciók is. (Korjellemező, hogy erre mindkét esetben az MTV-től független Tömegkommunikációs Kutatóközpontot kérték fel.) A pénzügyminisztérium is ismételten kifogásolta, legutóbb az 1988-ban befejeződött felülvizsgálat anyagában, hogy az MTV-nek nincsenek hosszútávú tervei, valójában még a műszaki fejlesztésre és a beruházásokra sem. (Korjellemező, az is, hogy ezt az észrevételt egyebek közt az a minisztérium tette, amelyik sohasem volt képes a hosszútávú gondolkodáshoz nélkülözhetetlen pénzügyi-gazdálkodási támpontokat megadni.)

Az államapparátus igényei időről időre lépéskényszerbe hozták az MTV-t. Az 1970-es évek második felében létrehívott Koordinációs Főosztálynak elvileg hosszútávú tervezéssel is kellett volna foglalkoznia. 1986—87-ben is folytattak bizonyos munkálatok. Folyamatosságról azonban szó sem lehet, a tervezési újgyakorlatok a magyar televíziózás valóságát jóformán teljesen érintetlenül hagyták.

A szervezetnek ugyanis nem volt igazán szüksége tervezésre. Sőt, éppen ellenérdekelte volt! Nem csupán a tájékoztatási taktika és a pénzügyi kormányzattal folytatott alkuk szeszélyessége tette fölöslegessé, haszontalanná a fejlesztési

távlatok rendszeres kidolgozását, hanem a szervezet belső állapota is. A hatalmi, szakmai, tevékenységi csoportok érdekei ugyanis csak azon a legkisebb közös nevezőn találkoztak, amely a napi, heti, havi műsorok elkészülését, képernyőre kerülését segítette. Közismert viszont, hogy a hosszabb távú célok potens érdekek sérelmének lehetőségét rejtik magukban. Így meglehetősen érthető, hogy gyakori, határozott véleményként hangozott el: „A Televíziót nem lehet tervezni”. 1989 elejére viszont az is megfogalmazódott, hogy „ha nem is lehet tervezni, mégis muszáj”.

Harminc év hordaléka

Az egypártrendszerű politikai struktúráról nem elegendő megismételni a közhelyet, hogy a hatalom rendszerének és működésének nem volt szerves része a valóságos társadalmi nyilvánosság. A tömegkommunikáció egész intézményi felépítésére, fejlesztésére közvetlen és tartós hatása volt annak, hogy a korlátozásokon túl engedélyezett, igazgatva szerkesztett „nyilvánosság” mindegyik szférája — a politikai, a művészeti, a tudományos, a köznapi létre reflektáló nyilvánosság egyaránt — csak az eltűrt, „szócsó” szerepet betöltő tényező volt a hatalom számára. A „transzmissziós szíj” funkcióját a közlési eszközök igen gyenge hatékonysággal töltötték, tölthették be, hiszen — az 1968-as gazdasági reform előtti és utáni néhány évtől eltekintve — a közönség számára hitelesnek, szavahihetőnek főképp az minősült, amiről a hatalommal való mégoly csekély oppozíciót lehetett feltételezni. (Az 1960-as évek közepének, végének emlékezetes sikerei — „A TV jelenti”, a „Ki mit tud?”, „A Hét”, a „Fórum”, a „Versengő városok” stb. — épp a társadalmi környezet változásaihoz való alkalmazkodás, reagálás példái voltak. Ebben az időben érvényesülhetett leginkább a szervezet viszonylagos autonómiája.)

Az MTV ma: az elmúlt időszak több mint három évtizedének terméke, a hata-

lom és a társadalom sajátos tükörképe. Mint minden kommunikációs intézmény a televízió is a hatalom szoros irányításával működött. A politikai harcok, „szezonok” határozták meg, hogy a televízió mennyi autonómiával, milyen megbízatásokkal, és feladathangsúlyokkal tevékenykedett.

A centralizált hatalom alapvetően bizalmatlan, időről időre idegesen és szélsőesen türelmetlen volt a televízióval (s általában a közlési eszközökkel) szemben. A politikai vezetők ugyanis — egy társadalom- és tömegkommunikáció-történetileg elavult szemlélet alapján — eltúlzott elképzeléseket tápláltak egy-egy konkrét műsor, hír rövidtávú hatásáról, az ebből következő lehetséges „veszélyekről” vagy napi taktikai „eredményességről”. Ugyanakkor az egész televízió (s az egész tömegkommunikáció) valóságos működésmódját, társadalmi hatékonyságának tényleges feltételeit nem látták át. A következmény: szerves egységgé vált az operatív szintű direkt utasítások gyakorlata és a hosszabb távú, átfogó szintű koncepciótlanság. A párt nevében gyakorolt direkt irányítás a felügyeletet ellátó szűk csoport szándékát, értékítéletét fejezte ki. Ugyanakkor az irányító apparátus nem sok befolyást tudott gyakorolni az anyagi erőforrások elosztására, s így az MTV is rendszerint a maradékelv, időnként pedig a tűzoltáselv alapján jutott a központi költségvetésből fejlesztési eszközökhöz. S az iparfejlődés torzulásaiból következőleg még a centrális hatalom alatt kialakult nagy befolyású feudumok, érdekcsoportok között sem volt az MTV-nek potens „keresztapja”. (Máskéféle iparfejlődés esetén például a híradástechnikai, konzumelektronikai iparból válhatott volna a televízió és a rádió támogatója.) Ez szolgálhat magyarázattal ahhoz, hogy más szomszédos országokkal ellentétben miért nem épült televíziós központ, miért tartotta magát oly szívósan a hétfői „adásmentesség”, de ahhoz is, miért vált önállótlan, feltételhiányos, rosszul szervezett monopóliummá a televízió.

A hatalmi szükségletnek az elektronikus sajtóban leginkább a magas fokúan centralizált, önállótlan monopólium szervezeti formája felelt meg. A televízió esetében az önállótlanág markánsan megnyilvánult a káderpolitikai alsóbb szintekre is lenyúló kézivezérlésében, konkrét műsorpolitikai döntések felső párttestületek elé vételében, a gazdálkodási önállóság hiányában, a műsorszórás technikai eszközeinek más szervezet, a Magyar Posta alá történt rendelkezésében stb. A televízió eme strukturális helyzetének közvetlen és tartós befolyása volt a szervezet belső felépítésére, hatalmi tagolódására, működésére.

Az önállótlan monopólium nem igen tudott, s nem is kényszerült stratégiailag alkalmazkodni a tágabb társadalmi környezet változásaihoz. Alkalmazkodott viszont a taktikai szempontok szerint változó, bizonytalan feltételekhez, s működésében a rövidtávú operatív szemlélet vált csaknem kizárólagossá. A tárgyi-műszaki fejlesztés irányainak kijelölése és főleg érvényesítése túlnyomórészt az intézményesült részérdekek ambícióitól függött.

Az állampárt taktikai utasítási rendszere, a „kézivezérlés” nem csupán az MTV legfelsőbb vezetőire terjedt ki, hanem a káderhatásköri lista révén és az ennél is szélesebb személyi kapcsolatok, összefonódások által az alkotói műhelyek vezetőire és jelentős személyiségeire is. Szervezeti pozíciójukat sokkal erőteljesebben meghatározták e személyes kapcsolatok, mint — bizonyos színvonalon felül — produkcióik minősége. Így alakult ki az MTV-ben a „kettős hatalom” rendszere, a szervezet hivatalos hierarchiáján túl a nem hivatalos, látnas hatalmi tagolódás is. Az utóbbinak a megnyilvánulásai voltak az érinthetetlen adásidő-impériumok, a „lefoglalt” és hitbizományként járó műsoridők, a túl sok helyen szerkesztett programok.

A látnas hatalmi hierarchia következtében a hivatalos szervezeti hatalom gyakorta megbénult, illetve folyamatos alkura kényszerült. Az MTV szervezetének

változásai inkább személyekhez, mintsem betöltendő funkciókhoz igazodtak. Jól illusztrálja a működés deformálódását, hogy az MTV-ben sohasem alakulhatott ki valós befolyással rendelkező, intézményi érdekeket érvényesítő központi műsorszervezés. Mindezek következtében a műsorkészítői mentalitásnak széles körben részévé vált a személyes függőségből eredő önállótlanág, a „szófogadás”, az öncenzúra, a szakmai önértékelés bizonytalansága (kisebbségi érzések), a szervezeti status quo-hoz való ragaszkodás és a változástól való szorongás, a minőségi követelmények süllyedése. (E sajátosságok ismeretében válhat érthetővé sok, manapság tapasztalható „megnyilatkozás”, „újraigazolás” és „igazolás”.) A tehetségek gyanúsakká, elpazarlásuk pedig természetessé vált, akárcsak a szakmai továbbképzés, utánpótlás-nevelés évtizedes elhanyagolása. Egészében véve intézményesült a kontraszelekció.

Az MTV belső szervezeti felépítése alapján véve az 1960-as években alakult ki, s koncepcionálisan azóta sem változott. Az intézmény szervezetében többféle, különböző időszakokban kialakult — egymással nem megfelelően összehangolt — strukturaképző elv érvényesül ma is, s így az nem felel meg a működési folyamatok logikájának. Az új funkciók, feladatok beillesztése többnyire egyedi, pragmatikus döntések sorozatával valósult meg, s így a belső arányváltozásokat a szervezet csak egyoldalúan, növekedéssel volt képes követni. Ez erősen túltagolt, nehezen áttekinthető, bürokratikus szervezetet hozott létre, ahol a feladat, a felelősség s az ehhez szükséges kompetencia nincs összhangban. A szervezeti hierarchia lépcsőfokainak száma nőtt, a horizontálisan azonos helyzetű egységek száma igen megszaprodott, de ez kevésbé következett az újabb és újabb funkcióknak való megfelelés szükségleteiből, inkább a mindenkori személyi, belső hatalmi konstellációk eredménye volt. A szervezeti változtatások ad hoc, kiegészítő, taktikai módosító jellege miatt a felépítés mind szervezet-

lenebbé vált, működési zavarok állandó forrásává lett.

Túláságosan szélessé vált a koordinációs felület, a leghétköznapibb feladatok is csak szükségtelenül bonyolult együttműködéssel valósulhatnak meg. A szervezeti kommunikáció mind horizontálisan, mind vertikálisan rossz hatékonyságúvá vált. Szinte természetes következménnyé lett a döntések következtlen — hol túl magasra „csúszó”, hol túl alacsonyan maradó — telepítése. A felső szintű vezetés — a kézivezérléses politikai utasítások körén túlmenőleg — folyamatosan foglalkozott alsóbb szinteken megoldható operatív kérdésekkel, ugyanakkor a koncepcionális, stratégiai teendőkre, döntésekre nem tudott figyelmet és energiát fordítani. Ilyen körülmények között a rövidtávú, operatív döntések végrehajtására sem volt meg a kellő garancia, a hosszabb időtávú elhatározások pedig gyakorta váltak a részérdekek áldozataivá.

A kézivezérléses politikai irányítással összefüggően, a monopolhelyzetből és a belső szervezet állapotából következően az MTV gazdálkodását az eszközök pazarlása jellemezte. A nyilvántartási, ellenőrzési rendszer nagyon hiányos és sok tekintetben primitív. Az erőforrásokkal való gazdálkodás is kialakulatlan. Hiányoznak (vagy alkalmatlanok) azok a „műszaki, gyártási normák”, amelyek meghatároznák az egyes műsorok „objektív” erőforrás-szükségletét, az erőforrások konvertálhatóságát és az azokkal való takarékos gazdálkodás ösztönzését. A részérdekek kitermelték és fenntartották azokat a mechanizmusokat, amelyek a pazarlás folytatását tették „természetes” állapotá.

Ilyen körülmények közepette a stratégiai tervezés lehetetlen volt. A rövidebb időtávú résztervek, koncepciók sem épültek egymásra, a műsorpolitikai törekvések és a technikai, technológiai fejlesztés távlati elképzelései sem egymással, sem a — kétségkívül bizonytalan — pénzügyi feltételekkel nem voltak összehangolva.

Szemléletes tények a jelen állapotokról

1989 februárjában az MTV-ben kereken 3450 személy dolgozott, közülük kétszáz-an osztályvezetői vagy magasabb beosztásban. Az 1988 tavaszán elrendelt tízszázalékos létszámcsökkentés helyett mindössze egy százalékkal volt alacsonyabb az összes foglalkoztatottak száma. A képernyőn megjelenő műsorkészítők, újságírók átlagéletkora szembetűnően magas, 1987-ben meghaladta a 44 évet. A foglalkoztatottak szervezetén belüli mobilitása elégtelen, fluktuációjuk egészében véve alacsony mérvű, néhány szakmacsoportra koncentrálódik. Időnként viszont lökészerű elvándorlás tapasztalható, például mérnökök, technikusok közül számosan mentek át a közelmúltban a video- és televízió-szféra új vállalkozásaihoz, a jól képzett pénzügyi adminisztratívok jelentős része a APEH-nél talált jobban fizetett munkakört.

Az MTV műszaki berendezéseinek értékét a Pénzügyminisztérium szakemberei kereken 3 milliárd forintra becsülték. 1986—88-ban a beruházásra fordítható költségvetési összegek évi átlagban 225 millióra rúgtak, ami annyit jelent, hogy a technikai eszközállomány teljes kicserélése — ilyen ütem mellett, árváltozásokat és inflációt nem is számolva — mintegy 13 év alatt történhetne meg. A tévétechnika gyors korszerűsödése közismert, az viszont kevésbé, hogy a legfontosabb műsorkészítő eszközök (például a stúdiók, közvetítőkocsik) mennyire elhasználtak. (A nyolc budapesti közvetítőkocsi közül öt már 7—13 éve működik.)

A folyó költségvetés 1986—88-ban — névleges értékben, az adórendszer változását is beleértve — mintegy 32 százalékkal nőtt, 1989-re azonban már a jóváhagyott kiadási előirányzat is 12 százalékkal csökkent, majd később az állami költségvetés további 450 millió forintot elvont. Az előfizetés díjak 1989. évi emeléséből az MTV nem részesedett. 1987-ről 1989-re a konvertibilis deviza-

keret áru- és filmvásárlásra fordítható hányada mindössze 3 százalékkal nőtt, miközben a világgiazi árak sokkal gyorsabban emelkedtek. Csökkentek tehát például a műsorvásárlás lehetőségei is.

Az eddigi működésmód, szervezeti struktúra fennmaradása esetén viszonylag rövid távon is reális veszéllyé válhat, hogy az MTV-t gazdaságilag szanálni kell.

Környezetváltozás

Az MTV jelenlegi helyzetének — itt most csak nagy vonalakban elvégzett — áttekintésén kívül a kommunikációpolitikai tervezés másik fontos kiindulási pontja: a várható jövő, az új, éles kihívások megjelenése. Gondolkodásunknak tehát számba kell venni a hazai és nemzetközi politikai perspektívákat; a művelődés, a tömegkommunikáció, az elektronikus tájékoztatás ma már belátható fejlődési irányait.

1989-ben minden korábbinál jobban szembeszökővé váltak a hazai audiovizuális környezet átalakulási folyamatai. Sokáig szőnyeg alá söpörtük azt a tényt, hogy a felnőtt lakosság egyharmada nézi bizonyos rendszerességgel a környező országok televíziós programjait. Az alig másfél-két év alatt műholdas programokkal ellátott 350—500 ezer háztartás ténye viszont drámaian jelzi az MTV műsorainak új és erősödő konkurenciáját. A felnőtt lakosságnak immár 10 százalék feletti hányada él videóval ellátott háztartásokban, s ez az arány — bizonyos mértékig a vám- és devizarendelkezésektől függetlenül is — dinamikusan növekedni fog.

1989 első félévében legalább három tucatnyi vállalkozó akart engedélyt kapni országos, regionális vagy helyi televíziós műsorszórásra. A kormányzat által elrendelt frekvencia-moratórium csak időlegesen fékezi a törekvéseket, éppúgy, mint a transznacionális tömegkommunikáció nagy konszernjeinek magyarországi beruházási szándékait.

A nyugat-európai televíziózás mélyre-

ható átalakulása mind a műholdas programok, mind az új televíziós szervezetek révén mind közvetlenebbül érezteti határait az MTV helyzetére is. Miután a Jel-Képben már közzétettünk egy cikket² a szóbanforgó változásirányokról, ezúttal elegendő röviden felidézni a főbb tendenciákat:

— megsokasodnak a műsorközlési csatornák,

— megszűnik a politikai szabályozású „állami” televíziók monopolhelyzete,

— jellemzővé válik a politikai szabályozású és a profitorientált televíziók egymás mellett élése, versenye az egyes országokban,

— a profitorientált (kereskedelmi) televíziókba külföldi tőke áramlik,

— az állami szabályozást a televíziózásban is lazítják,

— megszűnik a televíziók „nemzeti médium” jellege, mindennapi széles körű tapasztalattá válik a határok nélküli televízió-kínálat,

— „profitiltisztulás” megy végbe a televíziózásban, egyfelől markánsan szórakoztató kereskedelmi televíziók, másfelől a kisebbségi, fizetőképes igényeket kielégítő „kulturális elitprogramok” polarizálódása, egyidejű léte értelmében,

— tartós probléma lesz (különösen a kis nemzetek számára) a televízió nemzeti-kulturális jellegének fenntartása,

— a közönség fokozatosan felaprózdik,

— növekszik a televíziók műsorigénye,

— változások várhatók a nemzetközi műsorkereskedelem, -csere feltételeiben, a nemzetközi televízió szervezeti működésében stb.

Továbbá:

— részben megkezdődött, részben középtávon kerül napirendre a televízió műsorszórási technikájának többféle rendszerváltása (MAC-rendszer, HDTV szabvány stb.);

— a műsorgyártás és lebonyolítás technikai eszköztárában jelentős változások mennek végbe (automatizálás).

A televíziós környezet változásához az ország politikai és gazdasági szerkezet-

és rendszerváltozásai által meghatározott feltételek közepette kell alkalmazkodnia az MTV-nek. A következőkben ezen feltételek néhány televíziós összefüggését soroljuk fel tézisszerűen.

Társadalmi, politikai kiindulópontok 1989 tavaszán

Megszűnik az „egypártirányítású” televízió korszaka. „A nemzet televíziója” jelző politikai és jogi artikulációra, intézményesülésre vár. Az állami, közszolgálati televíziózás továbbra is politikai szabályozás, ellenőrzés alatt marad, de az eddigiektől eltérő módon.

A társadalom fejlődésében a politikai pluralizmus, a demokratikus vonások kerülnek előtérbe. Erősödik a jogállamiság, nő a parlament és a választások szerepe, fejlődnek a közéleti demokrácia, a nyilvánosság köznapi technikái (vita, érdekképviseletek). A nemzeti médiák feltehetően átkerülnek az országgyűlés ellenőrzésébe, ami fokozatosan a kormány taktikai beavatkozásaitól való bizonyos fokú függetlenséget is jelent. A tömegkommunikációban is fokozatosan növekszik a feladatok ellátásához szükséges autonómia, mozgáster és profizmus.

A fejlődés nem lesz konfliktusoktól mentes. Mert:

— pluralista demokrácia (tradíciók, politikai kultúra nélkül);

— az államhatalom — a parlament és a kormány — súlyának növekedése (az etalista, centralisztikus reflexek továbbélésével);

— többpártrendszer (platformszabadsággal, nyílt és rejtett személyes ambíciókkal kevert politikai küzdelmekkel, lobbizással, nyomásokkal);

— nagyobb nyilvánosság, szólás- szabadság (intézményes, jogi és etikai szabályozás hiányával) stb.

A következő időszakban tovább fokozódik a társadalom differenciálódása (lefelé irányuló kollektív mobilitás, lefelé irányuló egyéni mobilitás is). A gazdasági egyenlőtlenségek erőteljes növekedése mellett nyitottabbá válik a társ-

dalom más metszetek mentén érvényesülő tagolódása. Az életmódbeli tagolódás (a materiális tényezőkön kívül) szubkulturális, értékrendbeli, területi stb. differenciálódás nyomán.

Az „értékvilág” vonatkozásában a régiek mellett újfajta értékválságok jelentkeznek (kiábrándultság, meghasonlás, szektásodás stb.) újonnan ébredő, kifejeződő értékminták és kötődések (nemzeti etnikai, politikai, lokális közösségi, vallási stb. metszetekben).Értékvesztés, értékközömbösség) a társadalom peremére sodródó deviáns csoportokban.

A mindennapi lét tekintetében felerősödnek „sokféle bizonytalanságok”, az orientációváltási kényszerre adott (illetve eddig elfojtott) magatartási és pszichés reakciók (agresszivitás, előítéletesség, bűnbakkeresés, szorongás, apátia, misztikum-keresés stb.).

Mindezek felértékelik, megváltoztatják az egész televíziózás szerepét, funkcióját, hatásmechanizmusát és megítélését.

Gazdasági kiindulópontok

Középtávon nem lesz népgazdasági fel lendülés.

Folytatódik az állami költségvetési válság és egyidejűleg az államtalanítás. Tehát, ha az MTV pénzeszközei továbbra is az állami költségvetésen keresztül jönnek, a juttatás reálértéke tovább csökken.

A lakossági fogyasztás — több év átlagában — jó esetben is csak stagnál, valószínűleg erőteljesen csökken. Növekszik a jövedelmi egyenlőtlenség (azaz: a jobb módúak és a szegények rétege egyaránt nő és távolodik egymástól).

A kívánatosnál mérsékeltbben, de erősödik a gazdaság piaci jellege. Tehát mérsékeltlen, de növekszik a reklámpiac, a reklámra fordított népgazdasági kiadások reálértéke.

Lesznek konkurens televíziók, szükségképpen erős reklámpiaci orientációval. Tehát az MTV reklámbevételei jó esetben is csak a reklámpiac átlagos növekedésének ütemében, várhatólag azonban ennél

kisebb mértékben növekszenek, vagy épenséggel csökkennek.

Élesedik az MTV körüli politikai küzdelem, függetlenül a konkurens televíziók lététől. Tehát nehezebb lesz az előfizetési díjak időnkénti emelését politikailag elfogadhatóvá tenni, gyakorlatilag elérni.

Erőteljes inflációval kell számolni a következő 4—5 évben. Tehát a változatlan előfizetési díjak reálértéke gyors ütemben csökken.

A politikai pluralizmus várható következményei

A konkurens televíziók gazdasági szervezetként jönnek létre, profitorientációval, s az ennek megfelelő szervezeti-intézményi felállítás megvédi őket a pártpolitikai befolyástól. A közönségmaximalizálás (profitorientáció) középtávon arra fogja szorítani a konkurens televíziókat, hogy egészében véve mennyiségileg mérsékelten, ezen belül középutas irányzattal kínáljanak politikai műsorokat. (Rövidtávon ez nem föltétlenül lesz igaz.) A konkurens televíziók leginkább életképes politikai műsorai a fődőben sugárzott, „objektív” hangvételű híradók lehetnek.

A pártok egyikének sem lesz annyi pénze, hogy finanszírozni tudna egy nyíltan pártpolitizáló (s ezért a közönség maximalizálásában vesztes pozícióra szoruló) teljes értékű tévéprogramot.

A televíziózás politikai pluralizmusát a pártok számára legolcsóbb módon, közpénzekből — előfizetési díj, állami költségvetési támogatás — finanszírozott módon próbálják majd elérni. Kétféle fő irány kínálkozik a közpénzekből finanszírozott televíziózás pluralizálására: belső pluralizmus és külső pluralizmus. (Belső pluralizmus: az adott program műsorainak összessége pluralista tartalmilag, arányaiban. Külső pluralizmus: a programok felosztása — az egyik program „ilyen”, a másik program „olyan” alapszínezetű.) E törekvések eredménye az erőviszonyoktól függ. A közpénzekből finanszírozott televíziózás erőteljesen politikai vitakérdés lesz.

A konkurens kereskedelmi televíziózás attól függően lesz a politikai viták középontjában, hogy mennyire lesz képes „kidekázottan” objektív és/vagy apolitikus lenni. A kommerciális televíziók — ha valóban középutasokká válnak — esetről esetre érvként szolgálnak majd a közpénzből finanszírozott televíziózás politikai kritikájához. (Azaz: nyomás afelé, hogy — az erőviszonyoktól függően — ez legyen politikusabb vagy objektívabb.)

A konkurens televíziók hatása az MTV-re

A konkurens televíziók csak a meglévő szakembergárdából toborozhatják munkatársaik túlnyomó részét. Tehát az MTV legjobb műszaki, gyártási, műsorkészítői munkatársainak jelentős részét magukhoz vonzzák (többet fizetnek, új szakmai perspektívákat kínálnak stb.).

A konkurens tévének vonzó műsorokat kell kínálniuk. A vonzó műsorokat túlnyomó részben külföldről fogják beszerezni. Tehát csökkenni fog az MTV műsorainak közönsége, olcsóbban fognak egységnyi műsört kínálni, mint az MTV, alákínálnak az MTV-nek, akár reklámsugárzási, akár műszaki szolgáltatási tekintetben.

A reklámbevételre való ráutaltságuk miatt agresszív piacpolitikát kell folytatniuk. Tehát bírálni fogják az MTV műsorpolitikáját, kérdésessé teszik az előfizetési díj létjogosultságát.

A konkurens televíziók kínálata tovább élezi az MTV kínálatának politikai kritikáját (a lehető legellentmondásosabb módon, szemszögekből kiindulóan). Az MTV rákényszerül a szerepének, műsorpolitikájának radikális átgondolására, mégpedig úgy, hogy várhatólag továbbra is a „nemzet televíziójára” hárul majd:

— bizonyos reprezentatív politikai feladatok ellátásának aránytalanul nagy része (például parlamenti helyszíni közvetítések, választások, pártok kongresszusai stb.);

— növekvő mértékű és a sokféleséget

többek között térbelileg is bemutató tájékoztatás, aktuális műsorkínálat;

— a televíziózás nemzeti jellegének aránytalanul nagy mérvű demonstrálása (például felkészülés 1996-ra is);

— a televíziózás kulturális értékhordozó mivoltának érvényesítése;

— a különféle kisebbségek fórumának megteremtése.

Eközben (persze) a „nemzet televíziója” kénytelen lesz a populáris igényeknek (szóragoztatás) merő önvédelemből is megfelelni.

Az előbbieken felsorolt tézisek közel sem tekinthetők teljesnek, csupán jelzések, és arra a kimondatlan előfeltevésre is alapozódnak, hogy a politikai és gazdasági környezet átalakulása szükségképp megváltoztatja az MTV jogállását, intézményi betagozódását is. Megszűnik az MTV monopóliumhelyzete, mivel az egész magyar televíziózás duális szerkezetűvé, állami, illetve magántulajdonú műsorkínálók versenyévé válik. Speciális szabályok, főleg egy új sajtótörvény révén kell intézményesíteni az állami tulajdonú MTV viszonyát az országgyűléshez, illetve a kormányhoz és a végrehajtó hatalom más szerveihez, valamint a létrejövő új elektronikus tájékoztatási rendszerhez.

1989 decemberéig, e kézirat nyomdába küldéséig a nyilvános kommunikációpolitikai gondolkodásnak csupán a kezdetei mutatkoznak. Az MTV mint „a nemzet televíziója” ma még inkább csak jelszó szintű viszonymegjelölésként értelmezhető. A tervezési gondolkodásban ennél árnyaltabb, tagoltabb viszonyrendszert kellene felvázolni. Nagy a bizonytalanság a jövődőlhetőségeit, a cselekvés feltételeit illetően, mégis kísérletet kell tenni arra, hogy az MTV jövőjét illető néhány kérdésre megkíséreljünk legalább valószínűségi irányokat, kapaszkodókat keresni.

A Magyar Televízió Jogállása

Az MTV-t a jövőben közszolgálati nemzeti intézményként, s nem nyereségtermelésért működtetett szervezetként gondol-

hatjuk el. Közszolgálati intézményként köteles az ország egész területén programokat kínálni, s evégett jogosult túlnyomórészt közpénzekből — általánosan fizetendő előfizetői díjakból — fedezni működése és fejlődése költségeit. Az MTV önállóan gazdálkodik az országgyűlés által meghatározott nagyságú előfizetési díjakból.

Közszolgálati intézményként az MTV köteles a társadalmi élet eseményeiről s a véleményekről pártatlanul, kiegyensúlyozottan beszámolni, az ízlések és érdeklődések lehető legszélesebb skáláját kielégíteni. Különös tekintettel kell lennie műsoraiban a nemzeti kultúra értékeinek terjesztésére, a nemzeti azonosság tudat erősítésére. Gondoskodnia kell a nemzeti, kulturális és egyéb kisebbségek érdekeinek és értékeinek rendszeres bemutatásáról is. Az MTV feladata a demokratikus jogrend, a személyi szabadságjogok, a társadalmi igazságosság és esélyegyenlőség elveinek és gyakorlatának szolgálata. Ugyanakkor a politikai intézményrendszer részeként is függetlennek kell lennie bármely párt vagy más politikai erő közvetlen befolyásától, nem válhat a politikai pluralizmus napi mozgásainak játékszerévé.

Az MTV mint közszolgálati intézmény teljes egészében belföldi, s ezen belül minősített többségű állami tulajdonban van. Gazdálkodói tevékenységében csak olyan mértékig játszhatnak szerepet a profit-szempontok, amely a fejlesztéshez szükséges erőforrások kiegészítéséhez szükséges. Köteles gazdaságosan, takarékosan működni, bevételi többleteit azonban kizárólag saját fejlesztésére, működésére fordíthatja.

Az MTV működésének, fejlesztésének, műsorpolitikájának elveit és ezek érvényesülését állami felügyelőbizottság határozza meg, ellenőrzi. A felügyelőbizottság tagjait a parlament, vagy részben a köztársasági, részben a miniszterelnök nevezi ki — törvényben meghatározott politikai, kulturális, vallási, társadalmi szervek ajánlásai alapján. A felügyelőbizottság a konkrét működésbe nem avatko-

zik be, előzetes műsormegtekintési, -elbírási joga nincs.

Az MTV működését az elnök irányítja, akit az országgyűlés választ meg. Az elnök felmentésére — a felügyelőbizottság kezdeményezése esetén — a miniszterelnök tesz javaslatot az országgyűlésnek. A televízió legfontosabb vezetőit az elnök alkalmazza, előzetesen azonban meghallgatja a felügyelőbizottság véleményét.

Az MTV munkatársai tevékenységükben kötelesek érvényre juttatni a pártpolitikai semlegesség elvét. Országgyűlési képviselő vagy valamely politikai párt országos, regionális vezetőségének tagja, illetve egyéb nyilvános közszereplője az MTV-nek nem lehet sem főállású, sem külsős dolgozója. Ha a televízió valamely munkatársát az említett funkciók valamelyikére megválasztják, köteles erről tájékoztatni az elnököt, és megbízásának időtartamára a televíziós munkavégzés alóli felmentését kérnie.

E jogállás alapján többféle szervezeti struktúra is felépíthető. Az alábbi vázlatos elgondolások arra a meggyőződésre épülnek, hogy a jelenlegi MTV szervezeti mélyrehatóan át kell alakítani.

Szervezeti variációk

Itt — az áttekinthetőség kedvéért — csak a következő szervezeti elemekkel foglalkozunk:

- MTV-központ
- programközpontok
- programvállalatok
- produceri központok
- produceri műhelyek
- gyártó vállalat
- kereskedelmi részvénytársaság

A jelzett szervezeti elemek szervezeti—együttműködési rendje többféle formában is elképzelhető. Sőt, a fejlesztési folyamaton belül különböző formációk vagy azok kombinációi is változhatnak egymást. A megoldást az elérendő célok, funkciók és feltételek együttesének vizsgálatával lehet megtalálni. Bármelyik modellt választva, elengedhetetlenül fontos,

hogy olyan szervezeti-működési keret alakuljon ki, amely lehetővé teszi a folyamatos fejlesztést és azt is, hogy e kereteket a létrejövő szervezetek folyamatos „szerves” fejlődéssel töltsék ki megfelelő, a funkciók, a körülmények és az adottságok által meghatározott tartalommal. Fontos kérdés még az átalakítás folyamatának — a feltételek megteremtésével összhangban történő — megtervezése. Gondolkodási keretként néhány szóba jöhető modellt ismertetünk.

Korlátozott decentralizáció

Az MTV vagyont egy vagyonekezelő szervezet, az elnök vezetésével működő központ kezeli, amely ellát bizonyos közös funkciókat (külkapcsolatok, jogi, igazgatási és érdekvédelmi feladatok, általános kommunikációs, közvéleménykutatás stb.), végzi a programvállalatok közti koordináció bizonyos részét (például a nagy programvállalkozások — olimpia stb. — megosztását), képviseli a programvállalatokat a felügyelőbizottság, a kormány stb. előtt.

A programvállalat jogilag, gazdaságilag önálló és teljes szervezetű („igazgatótól a rendészig” minden funkciót ellát). Mindkettőben működnek szerkesztőségek és vannak bizonyos gyártási eszközök (kézikamerák, vágószobák, hírolvasó-stúdiók), és ennek megfelelően alapvető gyártói személyzet is.

Az önálló szervezetű gyártó és szolgáltató vállalat működteti és adja bérbe (elsősorban a programvállalatoknak) a stúdiókat, a közvetítő kocsikat, a nagyobb szállítási kapacitásokat, az ehhez szükséges személyzetet, itt van a központi kapcsoló stb.

E három vállalat a társtulajdonosa a kereskedelmi tevékenységeket lebonyolító részvénytársaságnak.

A programvállalatok és a gyártó vállalat a vezérigazgatóságnak felel a rendelkezésére bocsátott anyagi eszközök gazdaságos felhasználásáért. A programvállalatok igazgatói felelősek a vezérigazgatóságnak a műsormunka „irányvo-

nalainak" érvényesüléséért, s így kinevezésüket is a vezérigazgatótól kapják.

Ennek a megoldásnak (egyebek között) az a gyenge pontja, hogy a programvállalatok és a gyártó vállalat önállósága a központ eliminálására való törekvéseket válthat ki akár a szervezeten belül, akár a külső környezetben. Másik gyenge pontjának tekinthető, hogy a központ túlságosan politizálódhat, és nem érvényesíthető a programvállalatok igazgatóinak önállósága a konkrét műsormunka irányításában.

Előnye e megoldásnak, hogy a politikai nyomások nem közvetlenül a programvállalatokat érik, jobban érvényesíthető a professzionális értékrend (hacsak a központ nem politizálódik át túlságosan).

Szélesebb körű decentralizáció

E struktúra részei: MTV központ, programközpontok, produkciós központok, gyártó vállalat.

Ez a megoldás abban különbözik az előzőektől, hogy a TV 1 és a TV 2 nem vállalat, hanem (műsorok beszerzésével, megrendelésével, egy-egy program szerkesztésével foglalkozó) „programközpont”. A programközpontok szervezetileg viszonylag kicsik, viszont nagy súlyt kapnak attól, hogy az előfizetési díjbevételek abszolút többsége felett rendelkeznek.

A műsorok alkotói megvalósítását (a programközpontok megrendelése alapján) produkciós központok végzik. Ezek száma legalább négy-öt. (Mindegyik produkciós központ több produkciós műhelyből áll, amelyekhez a szükséges alkotói személyzet — szerkesztő, dramaturg, zenei szerkesztő, rendező stb. — tartozik). A produkciós központok önálló jogi személyek. Fő, de nem kizárólagos partnerük a gyártó vállalat. A produkciós központok és a gyártóvállalat jogosult külső megrendelések teljesítésére is.

A mintegy nyolc-tíz szervezet működésének gazdasági ellenőrzésére, a programközpontok műsorpolitikai felügyeletére, bizonyos koordinációs feladatok ellátására és a külső képviseletre ebben a

megoldásban egészen nyilvánvalóan szükség van egy csúcsszervre, a viszonylag kis szervezeti méretű MTV központra.

Erőteljes szervezeti átalakítás: egy közszolgálati és egy kereskedelmi jellegű program köztulajdonban

Ez gyakorlatilag az első változat egy olyan megoldása, amelyben két, egymástól független állami tulajdonú programvállalat jönne létre, az egyik közszolgálati, míg a másik határozottan kereskedelmi orientációval. (Az előfizetési díjbevétel természetesen csak a közszolgálati programvállalatnak jutna.) Ez a megoldás eléggé példátlan lenne az európai televíziózásban, de meglehetősen valószínűvé válna, ha:

— az MTV belső megújulásra képtelen lesz, és ezzel összefüggésben gazdasági szanalásra szorul, vagy

— a domináns politikai erők konstellációja az MTV feldarabolását idézi elő, és — a magán-televíziók iránt érdeklődő hazai vagy külföldi tőke nagyon drasztikusan követeli az állami televízió korlátozását.

Egészen biztosra vehető, hogy e megoldás csupán átmeneti szakaszt eredményezne az állami tulajdonú kommerciális televízió privatizálásának útján.

1989 decemberi epilógus

Az olvasó meggyőződhetett arról, hogy a fentebbi elnagyolt koncepcionális vázlatok valóban csak munkaközi anyagként lehetnek valamelyest is elfogadhatók. Nyilvánvaló, hogy a kijelentő és feltételes mondatok helyett javarészt kérdő mondatokat kellett volna írunk. A megszakadó gondolatmenetek folytatásához számos politikus és szakember közreműködésével folyó eszmecserekre lett volna szükség. Néhány kulcskérdésben az MTV-n kívüli döntésekre és egyéb támpontokra kellett volna támaszkodnunk, ha lettek volna ilyenek.

pontokra kellett volna támaszkodnunk, ha lettek volna ilyenek.

Munkánk szeptemberi abbamaradása óta az MTV-ben és különösen a politikai szférában olyan — széles nyilvánosság előtt is ismeretes — változások, válságra emlékeztető események zajlottak le, amelyek a tervezési kísérletet megszakították. A személyeskedő, öngazoló, indulatokkal, „üzenetekkel” terhelt, a képernyőn is megjelenő csetepaté csupán a felszín zavaros sodrását mutatta meg. A mélyebben rejtőző valóságos feszültségekre és a szóba jöhető megoldási lehetőségekre ezek az indulati kitörések nem nagyon összpontosultak, sőt inkább ellenérdekelték

voltak abban, hogy a nyilvános figyelem rájuk irányuljon.

Azért gondoltuk mégis érdemesnek elővenni az íróasztal fiókjából az itt bemutatott anyagokat, mert egyben biztosak vagyunk: az MTV helyzetét, működését, perspektíváit gyors döntésekkel legfeljebb átmenetileg és részlegesen lehet konszolidálni. Érdemi változásokig csak átfogó, komplex gondolkodás, politikai és szakmai tervezés alapján lehet majd eljutni. S a fenti sorokban talán rábukkannak néhány hasznosítható mozzanatra azok, akik a televízió tervezését a jövőben végezni fogják.

Jegyzetek

¹ Az MTV Archívumában megtalálhatók az alábbi munkaanyagok:

A 80-as évek és a Magyar Televízió.

A televíziózás Magyarországon ma és holnap.

Helyzetkép a Magyar Televízióról 1989 márciusában.

Variációk a magyar közszolgálati televízióra.

Gondolatok az MTV gazdasági helyzetéről.

Tájékoztató jelentés az MTV elsődleges műsorgyártó és műsorlebonnyító műszaki eszközállományáról.

Fésületlen gondolatok az MTV fejlesztéséről: Viták után és további viták előtt.

Felhasználtuk továbbá a Tömegkommunikációs Kutatóközpont alábbi tanulmányait:

A tömegkommunikációs rendszer hosszútávú fejlesztése. Konceptió és variánsok (1988), Kommunikációs jövőképek (1988).

² Lásd: Jakab Zoltán: A nyugat-európai televízió átalakulása. Jel-Kép, 1989. 3. sz.

Pnina Lahav

A sajtójog általános elméletének körvonalai a demokráciában

A sajtójog a modern demokráciákban című összehasonlító tanulmánykötet összefoglaló írása.

A sajtószabadság beleszövődött a modern demokráciába. Fejlődése egybeesett a demokráciáért és a jog uralmáért vívott küzdelemmel. A nyugati történelem fordulópontja volt a nyomtatott sajtó feltalálása, mert szélesebb társadalmi csoportok számára tette elérhetővé a liberális szellemű gondolatokat, népszerűsítette az autoritással való szembefordulást és a liberalizmust a felvilágosodás korában és azóta is. A sajtónak a tizenkilencedik században bekövetkezett iparosítása és a modern újságírásnak az előbbi tényből eredő megjelenése együtt járt a nyugati társadalmak demokratizálásával, és erjesztőjévé vált a tömegdemokrácia gondolati és intézményes aspektusainak. A politikai elméletben a sajtónak igen sokrétű szerepet tulajdonítanak — úgy jelenik meg, mint az önkifejezés eszköze, hordozója, mint a közvéleményre adott reflexió, mint a köz (a nyilvánosság) tájékoztatásának eszköze, mint a közvélemény formálásának részese és mint a kormányzás éber őrzője, megfigyelője. Ezek a szerepek nem egymás kiegészítői, sőt helyenként nincsenek is összhangban egymással, mégis mindegyik létfontosságú a tömegtársadalmakban a kormányzás demokratikus rendszere szempontjából.

E tanulmányban a demokráciák három csoportját mutatom be: az angol—amerikai, a kontinentális és a nem nyugati de-

demokráciákat. Valamennyire jellemző a liberalizmus eszmerendszere és a sajtószabadság iránti elkötelezettség, de különböznek egymástól kormányzási formában, történelmi tapasztalataikban és kulturális örökségükben, valamint jogrendszerük jellemzőiben. Az a két tényező, amelynek alapján e rendszerek egymástól világosan megkülönböztethetők, az alábbiak: a sajtószabadság iránti elkötelezettségnek az írott alkotmányban való megjelenése és a sajtójogszabályok külön rendszerének létezése.

A sajtószabadság iránti elkötelezettség valamennyi megvizsgált országban létezik, az ellenőrzés típusa azonban nagy eltéréseket mutat mind a lényegét, mind a formát tekintve. A megvizsgált liberális demokráciák némelyike sohasem rendelkezett írott alkotmánnyal, sem a sajtószabadságot deklaráló alkotmányi erejű normával. Ilyen Anglia és Izrael, melyek úgy jellemzik magukat, mint akiknek „élő alkotmány”-uk van, a szólás- és sajtószabadság elvét pedig tradícióik részének tekintik. Ez azt jelenti, hogy a brit és az izraeli bíróságoknak nincs hatásköre a szabad véleménynyilvánítás elvét sértő jogszabályok érvénytelenítésére. Mindazonáltal a bíróságok felhasználhatják a szabad véleménynyilvánítás elvét mint jogszabály-értelmezési elvet a potenciálisan „elnyomó jellegű” jogszabályok lefegyverzésére”. Ilyen módon

* Press Law in Modern Democracies. Longman, New York, 1985.

azok a bíróságok, amelyek védelemben kívánják részesíteni a szabad véleménynyilvánítást, azt a jogszabály-értelmezésen keresztül tehetik meg, elvehetik egy-egy ártalmas jogszabályi rendelkezés életét.

Az írott alkotmánnyal rendelkező államok, mint az USA, Svédország, Japán, kifejezett normatív rendelkezést fogalmaztak meg a szólás- és sajtószabadságról. Az alkotmányba foglalt kötelezettség természete tükrözi alkotmánytörténetüket és a sajtószabadságról vallott filozófiai koncepcióikat. Az egyik ismérv, amelynek alapján a formai kötelezettségvállalás különféle típusai között különbséget lehet tenni, az a történelmi időszak, amelyben ez az elkötelezettség megfogalmazódott. Eltérést tapasztalhatunk Franciaország, Svédország és az USA tizenkilencedik század fordulóján megfogalmazott alkotmánya és Japán, az NSZK vagy India tipikusan huszadik századbeli alkotmányának nyelvezete között. A korábbi időkből származó alkotmányos kötelezettségvállalásokat fogalmakat használó általános nyelvezetbe ágyazták és viszonylag röviden fogalmazták meg, szemben az igen alaposan kidolgozott specifikus alkotmányi rendelkezésekkel, amelyek a huszadik századi alkotmányokat jellemzik.

Az ebben megmutatókozó különbség voltaképpen a társadalmi-politikai fejlettség más-más fokát tükrözi. A huszadik századi alkotmányjog a posztindusztriális, bürokrata és ugyanakkor alaposan kidolgozott kormányzási módra utal vissza, ellentétben a késő tizenkilencedik század egyszerűbb struktúrájával. Ámde a szabad véleménynyilvánítási jog huszadik századi megfogalmazásai is a korábbi tradíciókon alapulnak, amelyek között természetesen szintén vannak különbségek. Hasznos lehet az amerikai és a francia megközelítés összehasonlítása.

Vegyük az 1781-es amerikai *Bill of Rights*-ot és az 1789-es francia *Emberi Jogok Nyilatkozatát*. Az Egyesült Államok alkotmányának első módosítása abszolút és negatív értelemben fogalmaz:

„A kongresszus nem alkothat olyan jogot, amely korlátozza a szólás- és a sajtószabadságot.” Ez a nyelvezet tehát abszolút abban az értelemben, hogy tilt bármiféle a sajtót érintő normatív korlátozást (ez azonban nem jelenti azt, hogy az amerikai jog elutasítja a sajtószabadság korlátait; ezt a kérdést alább fejtem ki); másrészt negatív abban az értelemben, hogy nem egy pozitív jogot (a szóláshoz való jogot) erősít meg, hanem megtiltja e jog bármiféle korlátozását.

Ezzel ellentétben a francia Emberi Jogok Nyilatkozatának 11. cikkelye pozitív a szólásszabadságnak a társadalmon belüli központi jelentősége követelésében, ugyanakkor meghatározott is (abban az értelemben, hogy jellemzőkkel körülírt): *„Mivel a gondolatok és vélemények megszorítás alá nem eső közlése a legértékesebb emberi jogok közé tartozik, minden állampolgár szabadon szólhat, írhat és publikálhat, e szabadsággal való visszaélésért azonban — jogszabályban meghatározott esetben — felelősséggel tartozik.”*

Féltrevezető lehet, ha túl nagy jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy a kontinentális modellben a sajtószabadságot alárendelték a jognak, míg az amerikai formulában a sajtószabadság abszolút védelmet élvez. Még ha abszolút fogalmakban ölt is testet egy elkötelezettség, az a valóságban sohasem lehet igazán abszolút. Egy liberális jogrendszerben egyetlen jog sem lehet abszolút. A sajtó szabadsága összeütközésbe kerülhet olyan más, hasonlóan feltétlen érvényesülést kívánó elvekkel, mint a magántitok, a jó hírnév és az államtitok, állambiztonság védelme. Nyilvánvaló tehát, hogy a fent idézett USA alkotmány első módosítása a sajtóra vonatkozó bizonyos korlátozásokkal együtt létezik.

Mindenesetre mindkét modell a liberalizmuson belüli természetes jogi tradíciókon nyugszik. A nyugati kultúra ebből a tradícióból származtatja az egyéni önkifejezés fontosságába és a fennálló társadalmi viszonyok radikális kritikájának jogosságába vetett hitét. A modern demokrácia abban a gondolatban gyökere-

zik, hogy „minden ember egyenlőnek születik”, így képes a politikai döntés megalkotásának folyamatában részt venni. Nem nehéz felismerni a kapcsolatot a természetes jog ezen elemei és a szabad kifejezés liberális indokai között. Az összekötő kapcsok: az egyéni önmegevalósítás keresése, a gondolatok piaca, az igazság keresése és a cselekvő demokrácia.

Az amerikai első módosítás és a francia nyilatkozat tehát ugyanazokból a természetes jogi tradíciókból erednek, különböznek azonban jogrendszerük koncepciójában; ez a különbség fényt deríthet az abszolút és a negatív modell közti választás okára. A francia forradalom támogatta a többségi kormányzás eszméjét és hitt a népet képviselő törvényhozás aktusaiban. Ugyanakkor bizonyos gyanakvást táplált a bírók és a jogalkalmazói mérlegelési jogkör iránt, amely az ancien régime idején az önkényes kormányzás és a szeszélyes elnyomás eszköze volt. A szabad véleménynyilvánítás „értékes” jogának alárendelése a jogszabályoknak összekapcsolódott egy olyan törvényhozás iránti bizalommal, amely képes a társadalom szemszögéből különbséget tenni a jó és a rossz között. Egy demokratikusan választott törvényhozó testület által elfogadott korlátozásokat úgy tekintették, hogy azok összeegyeztethetők a szabad véleménynyilvánítás elvének fenntartásával.

Ezzel ellentétben az amerikai jogi gondolkodás nem osztotta a jogalkalmazói hatalommal szembeni eme átható gyanakvást. Mi több, az amerikai politikai elmélet mindig előnyben részesítette az olyan egyensúlyrendszereket, amelyekben az egyik hatalom semlegesíthette a másikat. Az első módosítás abszolút fogalmazása a szabad véleménynyilvánítás korlátainak pontos meghatározását a kongresszus, a tagállamok törvényhozó szervei, a bíróságok és más, ellensúlyt képviselő erők közti közjátékra bízta.

E magyarázat segítségével könnyebben megérthetjük az amerikai és a francia jogrendszer közti másik lényeges külön-

séget is: a sajtójog rendszerének létezését a kontinentális Európában és hiányát az USA-ban és Angliában. A francia, a svéd és az NSZK jogban ugyanis vannak sajtójogszabályok, azaz olyan jogszabályok, amelyeket kifejezetten a sajtót érintő ügyeknek szenteltek. Az amerikai és az európai megközelítésben rejlő különbség oka részben az, hogy a kontinentális jogrendszerek nagy becsben tartják a törvényhozói tervezést, szemben az angol—amerikai jogi gondolkodással, amely szerint a bíróságokra kell bízni, hogy a sajtóval kapcsolatos doktrínákat kidolgozzák azon jogszabályok keretei között, amelyek mindenkivel szemben alkalmazásra kerülnek.

A huszadik századi alkotmányok áttekintése azt mutatja, hogy a francia pozitív/meghatározott modell közkedveltebb az amerikai negatív/abszolút modellnél. Így például az NSZK alkotmányának 5. törvénycikke a következőképpen rendelkezik:

„1. Mindenkinek joga van szólás, írás útján vagy képi formában szabadon véleményt nyilvánítani és azt terjeszteni, továbbá az általában elérhető/hozzáférhető forrásokból tájékozódni. A sajtószabadság, valamint a rádió- és a mozgóképes tudósítás szabadsága biztosított. Semmiféle cenzúrának nincs helye.

2. Ezeket a jogokat az általános jogszabályok, az ifjúság védelméről szóló jogszabály, valamint a személyiségi jogok sérthetetlenségéről szóló jogszabály rendelkezései korlátozzák.”

Az 5. törvénycikk tehát magát a normát két részre osztja: magának a jognak minél teljesebb körű meghatározására, amelyet a egyszerű korlátozások felsorolása követ.

A tizenharmadik századi francia és svéd nyilatkozatokkal szemben, amelyek a sajtót a jognak vetik alá, a modern megközelítés külön meghatározza azokat a kategóriákat, amelyekben a korlátozás megengedett. Hasonló modell jelenik meg India alkotmányában, az Európa Tanácsnak az emberi jogokról elfogadott

egyezményében és az izraeli *Bill of Rights*-tervezetben.

A pozitív modellen belüli eltérések igen nagy mértékben befolyásolhatják a sajtót. Magának a jognak a meghatározása, elemekre bontása lehet annyira teljes körű, hogy szinte alig van szükség a szabad véleménynyilvánítás mint általános alapelv beiktatására. Ugyanennyire meghatározó lehet a bírósági felülvizsgálat lehetősége, azaz a bíróság azon hatásköre, hogy az alkotmányellenes jogszabályokat hatályon kívül helyezze; továbbá a jogalkalmazói tevékenység szintje is annak az értékelésében, hogy a sajtó valamely jogrendszeren belül milyen normatív védelmet élvez.

Összehasonlító jogi nézőpontból a fontos kérdés az, hogy a fent említett eltérések valóban érdemi különbséget jelentenek-e. Az alkotmányba foglalt formai elkötelezettség és a bírósági felülvizsgálat hiánya Angliában valóban azt jelenti-e, hogy a brit sajtó kevésbé szabad, mint az NSZK sajtó? A korlátozó-soknak a német alkotmányba foglalt explicit felsorolása az NSZK sajtót a svéd vagy a francia sajtóhoz képest szabadabbá vagy kevésbé szabadabbá teszi-e?

E kérdések elemzésénél az igazán meghatározó pont a bíróság. Ha egy demokrácián belül adott a szólásszabadság iránti egészséges és lényegi elkötelezettség, a bíróság a jogszabály-értelmezés konvencionális módszereivel is megvédelheti a sajtót. Valójában még írott alkotmány és bírósági felülvizsgálat lehetőségének birtokában is a jogalkalmazói munka zömét nem a jogszabályok hatályon kívül helyezése, hanem értelmezése teszi ki.

Sajtójogszabályok és a sajtószabadság

Franciaországban, az NSZK-ban és Svédországban a sajtót külön jogszabályok szabályozzák. Ezzel szemben Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nem ismeri el a különbséget a sajtó és más intézmények vagy magánszemélyek között,

ezért a szólásszabadságról szóló jogot egységesen mindenre, mindenkire alkalmazzzák. Dicey ennek a különbségnek elvi jelentőséget tulajdonított, álláspontja szerint a sajtójogszabályok a sajtószabadság érvényesülésének gátját képezik. Ez az álláspont nem egyedül Dicey sajátja volt, hanem megjelent az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága bírójának, Warren Burgernek nemrégiben napvilágot látott véleményében is. Mindenesetre az az elmélet, hogy a külön sajtójog önmagában fenyegetést jelent a sajtószabadság számára, csak abban az esetben állja meg a helyét, ha a különálló sajtójogszabályok rendszerét azonosítjuk a tekintélyelvű sajtójog rendszerével, amely a tizenkilencedik században jellemezte Franciaországot.

Egészen másfajta elmélethez juthatunk el a svéd gyakorlat megvizsgálásával. A tizennyolcadik századtól kezdve Svédország mind írott alkotmányos elkötelezettséggel, mind speciális sajtójogszabállyal rendelkezett. Strömberg professzor kifejti, ez a sajtójogszabály, amely a „sajtóbűncselekmények katalógusát” és a sajtó számára felállított külön döntőbíróági eljárást is tartalmazta, nem akadályozta meg, hogy a svéd politikai életben valóságos, tartalmas sajtószabadság jöjjön létre. A svédek egyenesen úgy tekintenek erre a sajtójogszabályra, mint a sajtószabadság kinyilvánítására és garanciájára.

Nyilvánvaló, hogy a sajtójogszabályok rendszerének különféle típusai léteznek. Létezik egyrészt a Dicey által leírt tekintélyelvű rendszer, amely a legtöbb országra jellemző volt. Emellett létezik egy másik típus is, amely Dicey figyelmét elkerülte, a semleges, sőt a jóindulatú sajtójog rendszere, amelyet a svéd modell testesít meg. Mindkettő létezhet egy demokráciában, bár a tekintélyelvű rendszer nyilván ellentétes a sajtószabadság szellemével.

A tekintélyelvű sajtójog rendszere a tizenkilencedik századi Európát jellemezte. E jelenség példái a birodalmi német sajtójog (emlékezzünk csak a fiatal

Marxnak az elnyomó német sajtójogszabályokkal szembeni éles kritikáira), az 1881-es jogszabályt megelőző francia sajtójog, sőt az 1881 utáni módosítások is bizonyos részeikben. A huszadik században Anglia vezette be a tekintélyelvű sajtójogot a gyarmatain, utolsó erőfeszítésként, hogy ellenőrizze és befolyásolja a helyi lakosság véleményének megjelenését. Izrael ilyen jogszabályt örökölt, és azt mind a mai napig megtartotta. Japán császári sajtójoga erősen emlékeztet a német császári sajtójogra.

E tekintélyelvű sajtójogszabályokat mindenekelőtt az alábbiak jellemzik:

1. Engedélyezés. A kiadónak engedélyért kell folyamodnia ahhoz, hogy kiadói tevékenységet folytathasson.

2. Képesítési feltételek. Nem minden személy felel meg a kiadóval vagy szerkesztővel szemben támasztott követelményeknek.

3. Követelmények a kiadóval szemben. A kiadói engedélyek visszavonhatók, ha a kiadó nem tesz eleget az engedélyben a megjelenés gyakoriságát illetően vele szemben szabott feltételeknek.

4. A végrehajtó hatalom kizárólagos jogköre. A végrehajtó hatalom felfüggesztheti a lap megjelenését, illetve elko-bozhatja a lappéldányokat.

5. Külön büntetés. Bizonyos elítélésekhez külön büntetések kapcsolódnak. Így például a durva becsületsértésért vagy rágalmaszásért történt elítélés maga után vonhatja az újságírói tevékenységből meghatározott időre való kizárást.

Valamennyi felsorolt országnak van tapasztalata a tekintélyelvű megközelítéstről. Ezen országok némelyike a távoli múltban szerezte ezt a tapasztalatot (Anglia, az Egyesült Államok és Svédország); más országokra egészen a második világháborúig ez volt jellemző (Japán, az NSZK és bizonyos tekintetben Franciaország), míg mások egészen a mai napig megtartották ezt a megközelítést (Izrael), mindent elkövetve annak érdekében,

hogy megőrizték a bizonytalan egyensúlyt a jog drákói vonásai és a sajtósza-badság iránti demokratikus elkötelezettség között.

A sajtóval kapcsolatos visszaélések tehát nem magából a sajtójogszabályokból mint formából következnek, hanem a sajtójogszabályok normatív tartalmából. A sajtójog olyan eszköz, amely a sajtószabadság elnyomására és bátorítására egyaránt használható, az általa tükrözött értékrendtől függően. A sajtójogtól való angol—amerikai félelem az autoritás szabadelvű tagadását tükrözi. Ez történelmi averzió, bár, ha elemezzük, a sajtójog nem feltétlenül jelenti a szólás-szabadság sérelmét. A svéd sajtójog például védelemben részesíti a cikkírókat azáltal, hogy mentesíti őket a jogi felelősség alól, garantálja a szerzőknek azt a jogát, hogy névtelenek maradjanak, és egyedül a főszerkesztőt tekinti felelősnek a kiadásért.

Az Egyesült Államokban is — ahol tartja magát az a nézet, hogy a sajtó szabályozására született jogszabály önma-gában véve is veszélyes — született a sajtóval kapcsolatban külön, modern szabályozás. Az újságírói mentességgel kapcsolatos jogszabály például meghatározza a „sajtó” fogalmát, és a kontinentális sajtójogszabályokra emlékeztető módon szabályozza a mentességet. A svéd sajtójogszabályokhoz hasonlóan ezek a mini-sajtójogszabályok szabadelvűek abban az értelemben, hogy a sajtószabadság erősítésére töreksenek, mégpedig olyan úton, hogy az információgyűjtési eljárást óvják az állami beavatkozástól.

Ilyen módon egy bizonyos ország sajtójogát nem annyira az alkotmányos elkötelezettség bizonyos típusának létezése vagy a külön sajtójogszabály léte határozza meg, mint az a meghatározott politikai filozófia, amely mindezeket életre kelti.

Fordította: dr. Kis-Lukács Margit

Trócsányi László

A tömegkommunikációs eszközök alkotmányos jogai

Nemzetközi áttekintés

A tömegtájékoztatás eredetileg főleg állami monopólium volt, a demokratikus eszmék felülkerekedésével azonban egyre sürgetőbb kívánalomként jelentkezett a véleménynyilvánítás szabadságának és ezzel a pluralista rendszer kialakításának szükségessége, így utat kellett nyitni a magánszektor számára is. Ez a folyamat határozta meg e területek jogfejlődését. Áttekintésünk természetesen csak vázlatos, annál is inkább, mivel ez a jogterület a legkevésbé kimunkált, s az egyre fejlődő technikai lehetőségek újabb és újabb problémák elé állítják a szakembereket.

Egy kis történelem

A tömegkommunikációs eszközök joga széles területet fog át. Célja a tájékoztatás, illetőleg a tájékozódás elősegítése. Főbb ágazatai: a sajtó, a rádió-televízió, a film és a különböző audiovizuális eszközök (hanghordozók, képmagnók stb.) joga.

Mindezeknek a jogoknak kontinentális gyökere a francia forradalom 1789. évi deklarációja az ember és polgár jogairól, amelynek 11. cikkelye szerint gondolatának és véleményének szabad kinyilvánítása az ember egyik legbecesebb joga. Így tehát minden polgár szabadon nyilatkozhat szóban, írásban, nyomtatásban, de a törvényben megállapított minden esetben felelős azért, ha visszaél a szabadsággal. Az Egyesült Államokban már az 1776. évi virginiai jogok nyilatkozatának 12. paragrafusában kimondja, hogy a sajtószabadság a szabadságjogok egyik alappillére, s azt a kormányok soha nem korlátozhatják. Az Egyesült Államok alkotmányának első tíz kiegészítő cikkelye 1791-ben lépett hatályba. Ezekben kimondták, hogy a kongresszus nem alkothat olyan jogot, amely korlátozza a szólás- és sajtószabadságot.

Mindkét alkotmányi megfogalmazás szerint a véleménynyilvánítás szabadsága, a szólás- és sajtószabadság az egyént megillető alapjog. Míg azonban a francia koncepció a tételes jog keretei között helyezkedik el (egy demokratikusan

választott törvényhozó testület által elfogadott esetleges korlátozásokat úgy tekintti, hogy az a szabad véleménynyilvánítás elvével összeegyeztethető), addig az amerikai felfogás nem egy pozitív jogot erősít meg, hanem megtiltja e jog bármilyen korlátozását. A huszadik századi alkotmányok áttekintésénél majd látni fogjuk, hogy a francia pozitív modell közkedveltebb az amerikai negatív (abszolút) modellnél.

Azonban a két koncepció közül bármelyiket is vizsgáljuk, ahhoz nem fér kétség, hogy mindkettőben az egyén elsőbbsége tükröződik, az egyén a jog letéteményese, alanya. Ezzel szemben áll az a felfogás, hogy nem az egyén, hanem a társadalom az, ahonnan a személyes jogok származtathatók, és az állam gondoskodik e jogok érvényesülésének biztosítékairól. Ez utóbbi felfogás tükröződött eddig a szocialista alkotmányokban.

Így a Szovjetunió 1936. évi alkotmányának 215. cikkelye szerint a dolgozók érdekeinek megfelelően és a szocialista rend erősítése céljából a Szovjetunió állampolgárainak a törvény biztosítja a) a szólásszabadságot, b) a sajtószabadságot, c) a gyülekezési szabadságot, valamint a felvonulások és tüntetések szabadságát. Az 1977. évi alkotmány 39. cikkelye általánosabban rendelkezik, amennyiben kimondja, hogy a Szovjetunió állampolgárai maradéktalanul élvezik azokat a társadalmi-gazdasági, politikai és személyes jogokat, továbbá szabadságjogokat, me-

lyeket a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alkotmánya és a szovjet törvények kinyilvánítottak és szavatolnak. Az állampolgári jogok gyakorlása azonban nem sértheti a társadalom és az állam érdekeit, más állampolgárok jogait.

Az 1974. évi jugoszláv alkotmány 167. szakasza szerint az alaptörvény biztosítja a sajtószabadságot, valamint a tájékoztatás és nyilvános közlés más formáinak szabadságát, az egyesülési szabadságot, a szólásszabadságot és a nyilvános fellépés szabadságát, a gyülekezési szabadságot és más nyilvános összefogás szabadságát. A polgároknak joguk van ahhoz, hogy a tájékoztatási eszközök útján kifejezzék és közzétegyék véleményüket. A polgárok, valamint a polgárok szervezetei és egyesületei a törvényben meghatározott feltételekkel sajtótermékeket adhatnak ki, s információkat terjeszthetnek más tájékoztatási eszközök útján is. A 168. szakasz szerint az alkotmány biztosítja a polgár jogát ahhoz, hogy tájékoztatást kapjon az élete és munkája szempontjából fontos hazai és világeseményekről, valamint a közösség számára fontos kérdésekről. A sajtó, a rádió, a televízió és más nyilvános tájékoztatási eszközök kötelesek a valósághoz híven és tárgyilagosan tájékoztatni a közvéleményt. Az alkotmány mindenkinek biztosítja azt a jogot, hogy helyreigazítsa a rá nézve sértő közleményeket.

A nyugati államokban érvényesülő koncepció lényege abban foglalható össze, hogy miközben elismeri a fentebb említett alapjogokat, korlátozza az állam hatalmát. Ezzel szemben a szocialista modellben az állam garantálja e jogok érvényesülését. Az első felfogás az egyén jogait abszolútként értékeli, akár úgy, hogy tiltja a jogok bármilyen korlátozását, akár úgy, hogy azokat a tételes jogkeretei között helyezi el. A másik megközelítés a biztosítékokat hangsúlyozza. Ez utóbbi felfogás következménye az is, hogy az egyén jogait csak addig gyakorolhatja, amíg nem kerül összeütközésbe a fennálló társadalmi és politikai renddel,

minthogy a szocialista államok eddig az emberi jogokat a belső joghatóság körébe tartozó kérdésként kezelték.

E kétféle felfogás gyakori vita tárgya volt az UNESCO különböző szerveiben. Végül is a vélemények afelé hajlottak, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a társadalmakat és az egyéneket egyformán megilleti. Nem állítható, hogy az egyik felfogás elsőbbséget élvezne a másikkal szemben. A jog e kétféle koncepciója úgy értékelhető, mint egyenlő erők, amelyek alkotó jellegű feszültségben élnek a különböző típusú államokban. Az a szilárd meggyőződés alakult ki, hogy a kommunikáció az egyén alapjoga, de kollektív jog is, amit biztosítani kell minden közösség és nemzet számára. Újabbban az egyén azonban a szocialista országokban is fokozatosan előtérbe kerül, mint ahogyan ezt például Magyarországon az egyesülési, gyülekezési jog és a sztrájkjog szabályozása mutatja. Ezeknek alanya az egyén, az állampolgár, s ez közeledést jelent a francia modellhez.

A továbbiakban elsősorban a tömegkommunikációs eszközök jogának forrásaival kívánunk foglalkozni. Ebből a szempontból a nyugati országok azért tarthatnak különös érdeklődésre számot, mert pluralista jellegükből következően hangsúlyozottan előtérbe lépnek a különböző nézetek egyensúlyának biztosításához szükséges jogi eszközök. A politikai akaratképzéshez tehát a társadalmi erők sokféle eredőjével kell számolni. A sajtóval és a filmmel ellentétben — melyek túlsúlyban magánvállalkozásokra épültek — a rádió és a televízió megjelenésével kezdetben a közintézeti struktúra lépett előtérbe, és így féltő volt, hogy ezek az eszközök csak a hivatalos véleményeket fogják közvetíteni. Ezért megfelelő szervezeti formákat kellett találni, hogy ezt a veszélyt megelőzzék, és gondoskodni kellett arról, hogy egyetlen párt, társadalmi szervezet vagy eszmeáramlat se érvényesíthesse felfogását kizárólagosan más felfogások rovására, mert a rádiónak és a televízióknak mind az államtól, mind a pártpolitikai befolyásoktól függetlennek

kell lennie. Ezt a célt szolgálják az egyes országok belső jogaiiban kialakult szervezeti megoldások.

A véleménynyilvánítás szabadsága a nemzetközi jogi dokumentumokban

A nemzetközi dokumentumok tárgyalása során az ENSZ alapokmányából kell kiindulnunk, melynek 55. cikkelye szerint az Egyesült Nemzetek Szervezete többek között elő fogja mozdítani az emberi jogoknak és az alapvető szabadságjogoknak fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélküli általános tiszteletben tartását. E célok elérése érdekében a tagok a szervezettel együttesen és külön is együtt fognak működni.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében fogadták el az ENSZ harmadik közgyűlésén, 1948. december 10-én az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát. Ennek 19. cikkelye úgy rendelkezik, hogy minden személynek joga van a véleménynyilvánítás és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt senki ne szenvedjen zaklatást, valamint hogy határookra való tekintet nélkül átvehessen és terjeszthessen híreket, eszméket. Nyilatkozatról lévén szó az államoknak nem kellett ezt ratifikálniuk, a közgyűlés csak felhívást intézett a tagállamokhoz, hogy a nyilatkozatot a legkülönbözőbb módon terjesszék.

Az alapjogok részletesebb felsorolását tartalmazza az emberi jogok európai egyezménye (1950), melynek 10. cikkelye szól a véleménynyilvánítás szabadságáról. E jog magában foglalja a véleményformálást, a tájékozódást, az eszmék megismerését és közlésének jogát, hatósági beavatkozás nélkül és tekintet nélkül az országhatárokon. Viszont nem akadályozza az államokat abban, hogy a rádió, a televízió vagy a mozivállalatok működését engedélyezéstől tegyék függővé.

A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (1966) általános jellegű, és ahhoz Magyarország is csatlako-

zott (1976. évi 8. sz. tvr). Ennek 19. cikkelye szerint nézetei miatt senki sem zaklatható, s mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra. Ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli — szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más módon történő — keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is. E jogok gyakorlása különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva bizonyos korlátozásoknak vethető alá, amelyek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít, és amelyek a) mások jogainak vagy jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg b) az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérdekek védelme érdekében szükségesek.

A nemzetközi egyezmények rendelkezéseinek célja a minimális követelmények megállapítása, ugyanakkor a legnagyobb jelentőségük abban rejlik, hogy közös felfogást igyekeznek kialakítani. Elősegítik a közvélemény nyilvánosságának kibontakozását, ami a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi szervezetek működése szempontjából is nagy jelentőségű, annál is inkább, mert a nyilvánosságon keresztül alakul ki az egyes államok polgárainak véleménye. A közvélemény befolyásolni tudja országának kormányát, annak döntéseit, és ezen keresztül többé-kevésbé, sok-sok áttételen át, a nemzetközi kapcsolatokat és a nemzetközi szervezeteket is. Lehetőséget kell biztosítani az igazság kimondására, és akkor előbb utóbb az igazságot ki is fogják mondani.

Végül csak utalni kívánunk a helsinki zárónyilatkozatra (1975), amely formálisan nem tekinthető nemzetközi szerződésnek, mindazonáltal rendkívüli politikai és erkölcsi jelentősége van, mert hitet tesz az emberi jogok egyetemes jellegéről, s hogy ezek tiszteletben tartása lényeges tényezője a békének, az igazságosságnak és a jólétnek. A helsinki zárónyilatkozat jelentőségét mutatja az is, hogy az aláírók eltökélték, hogy teljesítik az értekezlet záróokmányának rendelkezéseit.

Az emberi jogok védelméről szóló nemzetközi dokumentumok az ENSZ alapokmányában foglalt elvi célkitűzések pontosítását, kézzelfoghatóbbá tételét szolgálják. Valóra váltásuk, belső joggá alakításuk azonban már az egyes államok feladata, amelyek — mint látni fogjuk — mind teljesebben törekednek az emberi jogok mint alapjogok kibontakoztatására.

A véleménynyilvánítás szabadsága az egyes alkotmányok szerint

A véleménynyilvánítás szabadságának joga már a 19. század alkotmányjaiban jelentkezik, éspedig rendszerint a vallás- és sajtószabadság elismerésével. Az 1848. évi *svájci* alkotmánnyal kapcsolatban M. *Bridel* megállapítja, hogy a jogok első deklarálásának nem az volt a szándéka, hogy az egyéni szabadságjogokat létrehozza, hanem hogy azokat szentesítse. Ugyanez történt már az egyes kantonoknak 1830—1833 között megfogalmazott alkotmányjaiban. Az 1848. évi alkotmányozók is ezt a példát követték. A szövetségi alkotmány idevonatkozó — azóta is alig módosított — cikkelyeiben deklarálja a sajtószabadságot és a többi alapjogot. A jelenleg is hatályos svájci alkotmány 5. cikkelyében általánosságban kimondja, hogy a szövetség garantálja a polgárok alkotmányos jogait azon jogoknak és hatásköröknek megfelelően, amelyeket a nép a hatóságokra ruházott. A továbbiakban az alkotmány kiemelten említi a vallás- és lelkiismereti szabadság sérthetetlenségét, valamint a sajtószabadságot. Egyesek kifogásolják, hogy a szabadságjogok egy része nem kapott helyet a szövetségi alkotmányban. Tudni kell azonban, hogy az alapjogok részletesebb felsorolása az egyes kantonok alkotmányjaiban található, így például a szólásszabadság és a véleménynyilvánítás szabadsága is.

Az 1931. évi *belga* alkotmánnyal kapcsolatban *Concha Gyöző* megállapítja, hogy az alkotmány a vallási és egyéb tárgyra vonatkozó meggyőződést teljesen az államhatalom körén kívül állónak nyilvánítja, s ez által elismeri a lelkiismeret

és a vélemény abszolút függetlenségét. Minthogy azonban a véleménynyilvánítás által az ember a gondolkodás teréről a szellemi cselekvés terére vetődhet, és megsértheti egyesek jogait és a jogrendet, a véleménynyilvánítás és a vallás gyakorlatának alkalmával elkövetett vétségek nem maradhatnak megtorlás nélkül. Az alkotmány későbbi módosítása során ezt a koncepciót úgy fogalmazták meg, hogy a belga állampolgárokat diszkrimináció nélkül megilletik ezek a jogok. E célból a vallási és ateista kisebbségek jogait törvény és rendelet garantálja (6/B. cikkely). A 18. cikkely pedig kimondja, hogy a sajtó szabad és semmiféle cenzúrát sem lehet bevezetni, valamint az íróktól, kiadóktól és a nyomdászoktól kaució nem követelhető.

A múlt század alkotmányozását áttekintve az *osztrák* alkotmányról kívánunk még megemlékezni. Az 1867. évi állami alaptörvény a birodalmi gyűlésben képviselt királyságok és országok állampolgárainak általános jogairól szól. Ez az 1929. évi szövetségi alkotmánynovellával módosított 1920. évi — ma is hatályos — szövetségi alkotmánytörvény részét alkotja (149. cikkely). Ennek 13. cikkelye szerint mindenki számára biztosított az a jog, hogy szóban, írásban, nyomtatásban vagy képes ábrázolással szabadon kinyilváníthassa véleményét a törvényes keretek között. A sajtót nem szabad sem cenzúra alá helyezni, sem engedélyezési rendszer útján korlátozni. Utólagos adminisztratív tilalmak belföldi nyomtatványokra nem alkalmazhatók. A 14. cikkely úgy rendelkezik, hogy mindenki számára biztosított a teljes vallás- és lelkiismereti szabadság. A polgári és politikai jogok élvezete független a vallásfelekezeti hovatartozástól, de a vallásfelekezeti hovatartozás címén nem lehet kibújni az állampolgári kötelezettségek teljesítése alól. Ausztria 1958-ban aláírta az emberi jogok európai egyezményét. A nemzeti tanács, a szövetségi alkotmány 44. cikkelyének megfelelően, jóváhagyta az alapjogok katalógusát tartalmazó nemzetközi egyezményt, valamint az ahhoz kapcsoló-

dó kiegészítő jegyzőkönyveket, és így az teljes egészében Ausztria belső jogának részévé vált.

Az első világháborút követő alkotmányok közül a szociális alkotmányok öse, az 1919. évi *weimari* alkotmány érdemel figyelmet. Ez a Német Demokrata Párt, a Szociáldemokrata Párt és a katolikus Centrum Párt kompromisszumának terméke. Tartalmilag ez a kompromisszum abban foglalható össze — írja *J. V. Bredt*, a marburgi egyetem professzora, aki a Brüning kormány igazságügyminisztere is volt —, hogy a szociáldemokrácia programját annyiban valósította meg, amennyiben ezt a Centrum és a Demokrata Párt még el tudta fogadni, hiszen a Centrum Párt az egyház és az iskolák érdekeiért harcolt. A Demokrata Párt az alkotmány külső felépítésének kereteit adta meg, majd kiegyensúlyozó szerepet töltött be az alkotmány szövegének megszerkesztésénél. Egyébként az alkotmány egyes rendelkezéseire a német birodalom 1849. évi alkotmánya is hatott, így éppen a véleménynyilvánítás szabadságának kinyilatkoztatásánál. Eszerint az 1849. évi alkotmány 143. paragrafusa értelmében minden német joga, hogy véleményét szóban, írásban, nyomtatásban vagy ábra útján szabadon kifejezze. A sajtószabadságot semmilyen körülmények között és módon nem szabad akadályozó rendszabályokkal (pl. cenzúrával) korlátozni, függeszteni vagy megszüntetni. A 144. paragrafus szerint minden német számára biztosított a vallás- és gondolat szabadság. E szabadság gyakorlásával kapcsolatban elkövetett bűncselekmények és visszaélések a törvény szerint büntetendők.

Ehhez hasonló a *weimari* alkotmány 118. cikkelye, amely szerint minden német jogosult, az általános törvények korlátai között, véleményét kifejezni szóban, írásban, nyomtatásban, képben vagy más módon. Cenzúrájának nincs helye, de a filmekre eltérő rendelkezések állapíthatók meg. A 135. cikkely szerint a birodalom valamennyi lakosa teljes vallás- és lelkiismereti szabadságot élvez. Amikor a 118. cikkelyben az általános törvények

korlátaira utalnak, ez elsősorban azt jelenti, hogy a büntető törvények rendelkezései érintetlenül maradnak, de azt is jelenti, hogy az állam további törvényeket bocsáthat ki a véleménynyilvánítás korlátozására. Ez meg is történt a köztársaság védelméről szóló 1922. évi törvény kibocsátásával, amely lehetővé tette a sajtóval szembeni határozott beavatkozásokat.

A két világháború közötti időből a *csehszlovák* köztársaság 1920. évi alkotmányáról szeretnénk még megemlékezni, amely hagyományos módon szabályozza az alapvető állampolgári jogokat. A 113. paragrafus szerint biztosított a sajtó szabadsága, tehát elvileg nem megengedett előzetes cenzúra alá helyezni. A 117. paragrafus szerint, a törvény korlátai között, mindenki kinyilváníthatja véleményét szóban, írásban, nyomtatás vagy kép útján. A 121. paragrafus szerint biztosított a lelkiismeret és a hitvallás szabadsága. A többségi nemzet vezetői tehát valóban biztosították az alkotmányban az alapjogokat, s széles körű szabadságjogokat fektettek le. A végrehajtó hatalom, a közigazgatás különféle alsó szervei viszont gyakran arra törekedtek, hogy a törvényekben és rendeletekben foglalt jogok lehetőleg holt betűk maradjanak — írja *Kovács Endre* történész. Az érintett kisebbségek azonban idővel, e jogok ismeretében, sürgették e gyakorlat megváltoztatását.

A második világháború utáni első években jött létre a francia köztársaság 1946. évi alkotmánya, az olasz köztársaság 1947. évi alkotmánya és a Német Szövetségi Köztársaság 1949. évi alaptörvénye.

Az 1946. évi *francia* alkotmány előszava kifejezetten utal az 1789-es nyilatkozatban szentesített emberi és polgári szabadságjogokra, valamint a köztársaság törvényeiben lefektetett alapelvekre. Franciaországban 1958-ban új alkotmányt fogadtak el, de ez sem helyezte hatályon kívül az 1946-os alkotmányt az e jogokra vonatkozó rendelkezéseit. Preambuluma azzal kezdődik, hogy a francia nép ünnepélyesen kinyilvánítja ragaszkodását az emberi jogokhoz, valamint a

nemzeti szuverenitás azon alapelveihez, amelyeket az 1789-es deklaráció meghatározott és amelyeket az 1946. évi alkotmány előszava megerősített és kiegészített.

Az 1947. évi *olasz* alkotmány már jóval kiterjedtebben foglalkozik az állampolgárok jogaival. *Kovács István* rámutat ennek okára: az alkotmány előkészítése során már erőteljesen előrehaladtak az egyetemes deklaráció előkészítésének munkálatai, és az alkotmány előkészítésénél erre már figyelemmel lehettek. A válás- és szólásszabadságról azonban az *olasz* alkotmány is csak a hagyományos módon rendelkezik (19. cikkely). A 21. cikkely szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy szóban, írásban vagy más módon szabadon kinyilvánítsa gondolatát. A sajtóközleményeket nem lehet előzetes engedélynek vagy cenzúrának alávetni.

A *Német Szövetségi Köztársaság* 1949. évi alaptörvénye ugyancsak foglalkozik az általunk tárgyalt jogokkal. A 2. cikkely (1) bekezdése szerint mindenkinek joga van arra, hogy saját személyiségét szabadon kibontakoztassa, amennyiben ez mások jogait nem sérti, és nem ütközik az alkotmányos rendbe vagy az erkölcsi törvényekbe. A szabad véleménynyilvánításhoz való jogról az 5. cikkely rendelkezik. Eszerint mindenkinek joga van arra, hogy véleményét szóban, írásban és képből szabadon kifejezze és terjessze, valamint arra, hogy az általánosan hozzáférhető forrásokból akadálytalanul tájékozódjék. A sajtószabadság, valamint a rádió és a film útján történő hírközlés szabadsága biztosított, cenzúrának nincs helye. E jogok korlátait az általános törvények, az ifjúság védelmét szolgáló törvényes előírások és az egyéni becsület joga tartalmazza. A 18. cikkely rendelkezik az alapvető jogok elvesztéséről, így többek között arról, hogy aki a véleménynyilvánítás szabadságát és a sajtószabadságot a szabad, demokratikus rend elleni küzdelem céljaira vagy visszaélésekre használja fel, az ezeket az alapjogokat elveszíti. Az elvesztést és annak terjedelmét a szövetségi alkotmánybíróság állapítja meg.

A rádió útján való hírközlés szabadságát az alapvető jogok elvesztéséről szóló 18. cikkely nem említi, mert a rádióadók a postaügyi igazgatás keretében tartozó létesítmények voltak, és így az alkotmányba ütköző esetleges tevékenységgel nem igen kellett számolni. Ennek a szabályozásnak az érdekessége különben az, hogy az 5. cikkely első ízben ad felhatalmazást arra, hogy a szabad véleménynyilvánítás joga rádió útján is gyakorolható legyen. A későbbi jogfejlődés a televíziót is ebbe a körbe vonta. Ezzel a rádió és a televízió útján történő hírközlés szabadsága az alkotmányban rögzített alapjoggá vált. Az alapjogok védelmezője a szövetségi alkotmánybíróság, de nem egyedül. Minden bíróság köteles felfüggeszteni az eljárást és az ügyet az alkotmánybíróság elé terjeszteni, ha úgy véli, hogy döntésénél olyan törvényt kellene figyelembe venni, amely alapjogokat sért.

Az NSZK 1952-ben szintén csatlakozott az emberi jogok európai egyezményéhez, amely így részét alkotja a német jogrendszernek. Az egyezmény 10. cikkelye szól a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadságáról. Ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy szükség esetén a strasbourgi európai bírósághoz forduljanak.

A tömegkommunikációs eszközök körében a rádió és a televízió jelentőségének fokozódását mutatja, hogy a hetvenes évek közepe óta alkotott alkotmányokban, amikor a véleménynyilvánításhoz való jogot rögzítik, a rádió és a televízió kiemelten szerepel a sajtó és az egyéb kommunikációs eszközök sorában.

Az 1975. évi *görög* alkotmány 14. cikkelye rendelkezik a sajtószabadságról, a helyreigazítási jogról, a sajtóbűncselekményekről, majd a 15. cikkelyben úgy rendelkezik, hogy a sajtóvédelemre vonatkozó szabályok nem alkalmazhatók a mozifilmre, a hangfelvételre, a rádióra, a televízióra és a szónak vagy képnek közvetítésére alkalmas bármely más eszközre. A rádió és a televízió az állam közvetlen felügyelete alatt áll, és feladatuk az információknak és híreknek tárgyilagos,

elfogulatlan közlése, az irodalmi és művészeti termékek közvetítése. Ennek során meg kell őrizniük a társadalmi rendeltetésüknek megfelelő minőségi szintet, hogy az ország kulturális fejlődését előmozdítsák.

Portugália 1976. évi és Spanyolország 1978. évi alkotmánya azért tarthat különös érdeklődésre számot, mert a tekintélyuralmi rendszerről a demokratikus állami berendezkedésre áttérő államok alkotmányáról van szó, ahol az alapvető jogok és kötelességek fokozott elismerésének és biztosításának kívánalma fokozott mértékben lépett előtérbe. Mindkét államban sikerült biztosítani a viszonylag békés átmenetet, és stabilizálni a demokratikus államrendet.

A portugál alkotmány 34. cikkelye többek között kimondja, hogy tilos a közigazgatási szervek mindenféle beavatkozása a levelezésbe és a távközlésbe, kivéve a büntetőeljárásra vonatkozó törvény által előírt eseteket. A 37. cikkely szerint mindenkinek joga szóban, írásban vagy bármely más módon kifejezni és szabadon hangoztatni gondolatait ugyanúgy, ahogy joga van informálódni akadályoztatás vagy diszkrimináció nélkül. Ezeknek a jogoknak a gyakorlását nem akadályozhatja meg, illetve nem korlátozhatja semmiféle cenzúra. E jogok gyakorlásának megakadályozása a törvény büntető rendelkezései alá esik, amely annak kivizsgálását a bíróság hatáskörébe utalja. Mindenkinek, magán- vagy kollektív személynek, joga van a válasza és helyreigazításra, valamint az elszenvedett kár megtérítésére. A 38. cikkely szerint a sajtó szabadsága garantált. Majd az alkotmány részletekbe menően szabályozza, mit kell sajtószabadság alatt érteni, és úgy rendelkezik, hogy a törvénynek biztosítania kell a sajtó függetlenségét.

A televízió nem lehet magántulajdon, a rádióállomások pedig csak a törvényben meghatározott engedély alapján működhetnek. A 39. cikkely szerint a tömegközvetítési eszközöket úgy kell működtetni, hogy azok megóvják függetlenségüket a kormánytól és a közigazgatástól, továbbá

biztosítani kell a különböző vélemények kifejezését és összevetését. Ennek teljesítése érdekében működik a köztársaság nemzetgyűlése által választott tizenegy tagú társadalmi kommunikációs tanács, amely segít biztosítani az ideológiai pluralizmusnak megfelelő általános irányvonalat. A társadalmi kommunikációs tanács a törvényben meghatározott időn belül elsőként, indokolással ellátott véleményt nyilvánít a kommunikációs szervek vezetőinek kinevezéséről és felmentéséről. A tanács működését törvény határozza meg.

A 40. cikkely szerint a politikai pártokat, a szakszervezeteket és szakmai egyesüléseket bizonyos adásidő illeti meg a rádióban és a televízióban, összhangban társadalmi befolyásukkal és a tájékoztatásra vonatkozó elvekkel. A köztársaság nemzetgyűlésében képviselt politikai pártok, de azok is, amelyek nem részesei a kormánynak, jogosultak a törvényvel összhangban publikálni, illetve meghatározott műsoridőre tarthatnak igényt a rádióban és a televízióban, képviseleti arányuknak, nagyságuknak és megbízhatóságuknak megfelelően. Az adott tömegkommunikációs eszközben választási joggal is rendelkeznek, többek között a kormány politikai nyilatkozataira. A választási időszakban a politikai pártokat meghatározott és egyenlő adásidő illeti meg.

Hasonló szellemben alkották meg a spanyol alkotmányt. Mindjárt a bevezető rész 1. cikkelye hangsúlyozza, hogy Spanyolország demokratikus jogállam, melynek jogrendjében a legfőbb értéket a szabadság, az igazságosság, az egyenlőség és a politikai pluralizmus jelenti. A 6. cikkely szerint a politikai pártok a politikai pluralizmus megtestesítői. A 16. cikkely kifejti, hogy a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát, egyénileg vagy másokkal együtt történő gyakorlását csak olyan mértékben szabad korlátozni, amely a törvény által védett közrend fenntartásához szükséges. A 20. cikkely szerint mindenkit megillet a gondolatok, eszmék és vélemények szóban, írásban vagy bármely más módon történő szabad kifejtése és terjesztése, az irodalmi, mű-

vészeti, tudományos és technikai alkotás, valamint a tanítás szabadsága, a valós információ szabad közlése és megszerzése bármily terjesztési eszköz útján. Ezeknek a jogoknak a gyakorlását nem korlátozhatja semmiféle előzetes cenzúra.

Törvény szabályozza az államtól vagy az állami intézményektől függő tömegtájékoztatási eszközök szervezeti felépítését, parlamenti ellenőrzését, és biztosítja a társadalmi pluralizmus elvét, valamint hogy — Spanyolország nyelvi sokféleségét tiszteletben tartva — a jelentősebb társadalmi és politikai csoportok használhassák ezeket az eszközöket. Az 53. cikkely szerint a fentiek szerint biztosított jogok védelme érdekében bármely állampolgár keresetet indíthat. Ilyen ügyekben rendkívüli jogorvoslati panasszal az alkotmánybírósághoz lehet fordulni. A 161. cikkely szerint az alkotmánybíráskodás Spanyolország egész területére kiterjed.

Ebben az összefüggésben kell szólni az 1982. évi török alkotmányról. Ez az alkotmány is a szociális államiség elvét kívánta konkretizálni. Ezért célja mindazoknak a politikai, gazdasági és társadalmi akadályoknak a leküzdése, amelyek a személy alapjogait és szabadságát a szociális jogállamiság alapelveivel és az igazsággal összeegyeztethetetlen módon korlátozzák. Az állam feladata továbbá, hogy mindenki számára emberhez méltó életet biztosítson. Ezeket az alapelveket szem előtt tartva a 25. cikkely úgy rendelkezik, hogy mindenkinek joga a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadsága. A 26. cikkely szerint mindenkinek joga van gondolatait és nézeteit szóban, írásban, képen vagy más módon egyénileg vagy kollektíven kinyilvánítani és terjesztetni. E jog magában foglalja azt a jogot is, hogy mindenki kaphat és közölhet híreket a hivatalos hatóságok beavatkozása nélkül. E rendelkezés azonban nem zárja ki a rádió, a televízió, a film és más hasonló eszközök útján történő terjesztés engedélyhez kötését. A hírközlés és a gondolatok terjesztését szolgáló eszközök használatára vonatkozó előírások, amennyiben a terjesztést nem akadályoz-

zák, nem tekinthetők a gondolatok kinyilvánítási és terjesztési jogát korlátozó eszközként.

A 28. cikkely szerint a sajtó szabad és nem cenzúrázható. Nyomda felállítását nem lehet előzetes engedélyhez vagy pénzügyi garancia letétbe helyezéséhez kötni. Az állam intézkedéseket foganatosít a sajtószabadság és a hírközlés szabadságának biztosítására. A 31. cikkely szerint az egyéneknek és a politikai pártoknak joguk van ahhoz, hogy a közintézmények birtokában levő sajtótermékeket igénybe vegyék. Ennek előfeltételeit és az ezzel kapcsolatos eljárásmodot törvény szabályozza. A törvény azonban nem írhat elő olyan feltételeket, amelyek megakadályozzák a lakosságot, hogy ezen eszközök útján hírekhez jusson, gondolatokat és véleményeket terjesszen, vagy amelyek megakadályozzák a közvélemény szabad formálását.

Az alkotmány érdekessége, hogy ebben az összefüggésben kifejezetten szól a rádió- és a televízió irányításáról, valamint a hírgyűnökségekről. A 133. cikkely szerint rádió- és televízióállomásokat kizárólag az állam létesíthet, és igazgatásukat pártatlan testület végzi. A törvény szabályozza az adások fajtáját és módját úgy, hogy azok ne sértsék a török állam létét és függetlenségét, az ország és a nemzet oszthatatlan integritását, a köznyugalmat és biztonságát, a jó erkölcsöket és a demokratikus, szociális jogállamiság alapelveit. Továbbá biztosítani és ellenőrizni kell a pártatlanság elvét az intézmények igazgatásában, de minden egyes rádió- és televízióműsor esetében is.

Végül az 1983-ban egységes szerkezetben közzétett holland alkotmányról szeretnénk megemlékezni, amely a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot a 7. cikkelyben tárgyalja. Eszerint senkinek sincs szüksége előzetes engedélyre, hogy gondolatait vagy véleményét sajtó útján kinyilvánítsa, természetesen a törvény megsértése nélkül. A rádiót és televíziót érintő szabályokat törvényben kell meghatározni. A rádió- és televízióadásokat illetően nincs előzetes cenzúra.

Gondolatainak vagy véleményének tartalmát illetően senkinek sincs szüksége előzetes engedélyre ahhoz, hogy azokat másokkal közölje, természetesen a törvény megszegése nélkül.

Az egyes alkotmányi rendelkezések bemutatása után önként adódik néhány általános következtetés:

1. Az alkotmányos jogok katalógusában — különösen a múlt század alkotmányosaiban — a vallás- és szólásszabadság, mint a véleménynyilvánítás szabadságának megnyilvánulásai, összevontan szerepelnek, és csak az újabb alkotmányok tesznek különbséget a véleménynyilvánítás szabadsága és a vallásszabadság között. De az e jogok megsértéséért kirótt szankciók rendszerint azonosak. Így például a spanyol alkotmány — mint láttuk — úgy rendelkezik, hogy a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságának gyakorlását csak olyan mértékben szabad korlátozni, amely a törvény által védett közrend fenntartásához szükséges. Emellett a véleménynyilvánítás szabadságának többféle formája lehetséges, így a szólásszabadság, a sajtószabadság, a rádió és televízió útján való közlés szabadsága stb.

2. További megállapításunk, hogy a véleménynyilvánítás szabadságához mint alapjoghoz fűződő rendelkezések egyre terjedelmesebbek, különösen azokban az államokban, amelyekben korábban a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozott volt. Ez magától értetődő, hiszen az ál-

lampolgárok biztosak akartak lenni abban, hogy ilyen korlátozások a jövőben ne forduljanak elő. Ezenkívül a törvények olyan területeket is átfognak, amelyek szabályozását a technikai fejlődés tette szükségessé, így a rádió és televízió területét, hiszen ezek fontossága egyre növekedik, és lassanként a tömegkommunikáció fő csatornájává válnak, különösen ha a műholdas közvetítésekre gondolunk.

3. Eltérés mutatkozik annak megítélésében, hogy a tömegkommunikációs eszközök létesítése és fenntartása állami monopólium legyen-e, vagy erre magánszemélyeknek is adjanak lehetőséget. Ehhez képest alakul az engedélyezési eljárás is. Abban azonban nemigen van eltérés, hogy az állam teljesen nem vonulhat ki erről a területről, hiszen az ellenőrzés, a felügyelet valamilyen formában valamennyi országban az államot illeti.

4. És végül, ami talán a legfontosabb alapelv, hogy minden vélemény, eszmeáramlat vagy politikai felfogás nyilvánosságot kaphasson, tehát a pluralitás a legteljesebb mértékben érvényesüljön. Ez annyit jelent, hogy a tömegkommunikációs eszközöknek semlegeseknek és függetleneknek kell lenniük az államtól.

(Összeállításunk Trócsányi László: A tömegkommunikációs eszközök joga egyes külföldi államokban, különös tekintettel a rádióra és a televízióra című tanulmánya alapján készült.)

Irodalom

- Bredt, J. V.: Der Geist der Deutschen Reichsverfassung. Berlin, 1924.
 Bridel, M.: L'esprit et la destinée de la Constitution Fédérale de 1848. Lausanne, 1949. Országgyűlési Könyvtár B/6 8884.
 Concha Győző: Újkori alkotmányok. I—II. Budapest, 1884, 1888. Országgyűlési Könyvtár B/6 3854.
 Kovács Endre: Korszakváltás. Budapest, 1981.
 Kovács István—Szabó Imre: Az emberi jogok dokumentumokban. Budapest, 1976.

Az 1990-es müncheni médianapok témája: a kelet—nyugati párbeszéd folytatása és a tervezett Moszkva—München tévéhíd. Újra középpontba állítják a szó-rakoztató televízió kérdését. „Karriermin-ták” címszó alatt a médiumoknál megjelenő új foglalkozásokról lesz szó. Végül a város lakosságával folytatott vitákon arra keresnek választ, mit tennének a lakosok „München Médiapolisz” megteremtésért. (*Frenseh-Informationen*)

Médiacentrumot rendezett be a bajor CSU egyik alapítványa egy felső-frank kolostorban. Itt politikai ismeretek mellett szakmai fogásokra is megtanítják az újságok, vaamint a magántévé- és -rádió-adók újságírói utánpótlását. Gyakorlás céljára 50 millió DM értékben rádió-, tévé- és filmstúdiókkal, továbbá fotólaboral is felszerelték a banzi kolostort, mely az alapítvány második állandó oktatási és tanácskozó helye. (*Fernseh-Informationen*)

Új tájékoztatási törvény van születőben a Szovjetunióban. Rendeletet hoztak arról, hogy a népi küldöttek kongresszusának közlönyében kötelesek megjelentetni minden elfogadott törvényt és határozatot, mégpedig az összes szövetséges köztársaság nyelvén, sőt az Izvesztyijában még külön oroszul is. Ezenkívül a tömeg-tájékoztatói eszközöknek rendszeres és részletes tájékoztatást kell adniuk a Szovjetunió legfelsőbb testületeinek munkájáról, s emellett gondoskodniuk kell a lakosság jogi tájékoztatásáról, hogy valóban meg is értsék ezeket az információkat. (*IOJ Newsletter*)

Egyelőre nem fenyeget az a veszély, hogy egyesülnek a holland napilapkiadók, ugyanis az NDU kiadó (az Elsevier egyik leányvállalata) visszautasította az egyik legnagyobb hírügynökség, a Prescombinatie fúziós ajánlatát, s ezzel meghiúsult az egész egyesülési akció is, amelyet egyébként — a pluralizmus védelmében — az újságírók hevesen elleneztek. Az Elsevier azonban nem adta föl végleg a tervét, s most más megoldásokat keres. (*Le Monde*)

Új sajtótörvényt fogadtak el Algériában. Ennek értelmében a politikai pártok tetszőleges számú kiadványt hozhatnak forgalomba, de csak arab nyelven. Csupán a külföldre szánt vagy speciális események alkalmából megjelentetett sajtótermékek lehetnek idegen nyelvűek. A törvény ismét megerősítette a rádió és a televízió állami monopóliumát, valamint a külföldi folyóiratok behozatalának és terjesztésének állami ellenőrzését. (*IOJ Newsletter*)

Rövid áttekintés a francia tömegkommunikációs eszközök anyagi helyzetéről: A tévétársaságok évi jövedelme 14 billió frank — ebből 6 billió az előfizetési díjakból, 6 billió pedig hirdetésekéből származik. A rádióállomások bevétele durván 3 billió frank — ebből 2 billió az előfizetési díj és féllillió a hirdetés. A televízió egyébként a filmipar legnagyobb megrendelője (forgalmának 60 százalékát a televízióval bonyolítja), s így a filmgyártók évi bevétele 10 billió frank. A rádió, a televízió és a film együttesen 65 ezer embernek biztosít munkát (ebből 35 ezer az állandó foglalkoztatott). (*Le Monde*)

Lábady Tamás

Gondolatok a nem vagyoni kártérítésről

A hazánkban lejátszódó reformfolyamatok nem hagyják érintetlenül a civiljogi struktúrákat sem. Nemcsak olyan alapvető polgári jogi intézmények átalakulásának lehetünk tanúi, mint a tulajdonviszonyok rendje vagy a jogi személyek szervezete és formái (társasági jog), de — tendenciáját illetően — tettenérhető a civiljog egészének moralizálódása és politizálódása is.

Egyre inkább elavulnak azok az elméletek, amelyek szerint a polgári jog a tiszta vagyoni viszonyok joga. A polgári jog ugyanis nem térhet ki olyan moralizáló feladatok felvállalása elől sem, mint például a mesterséges megtermékenyítés vagy az abortusz szabályozása; vagy hogy olyan, elsősorban politikai értékkérdéseket is rendezzen, mint amilyen például az egyesületi jog vagy — anyajogként — a munkajoghoz kapcsolódó sztrájkjog.

A polgári jog, mint az autonóm struktúrát megtestesítő jogág, nemcsak a diszpozíciós szabályok körében, de az eszmei javak megvalósítását garantáló szankciós rendelkezések területén is terebélyesedik. Tudott például, hogy a polgári jogi kártérítés fokozódó fontosságát alátámasztja az, hogy megnövekedtek a mindennapi életben keletkező károk. Az atomenergia hasznosításából, a gépkocsiforgalomból vagy a hibás termékek forgalmazásából eredő s a környezetben keletkező károk esetén nem szabad azt hinni, hogy ezek a károk csak vagyoniak és kifejezetten csak vagyoni vonzatuk van. Sok alkalom adódik a személy értékei, érdekei elleni károokra is, és ezek számos nem vagyoni összefüggéssel rendelkeznek. Az ismert személyiségekről történő híresztelések világos példái annak a kárnak, amit a tömegkommunikációs eszközök fejlődése megnövelt, és amelyekkel szemben a polgári jognak is megfelelő választ kell adnia.

A mennyiségi növekedés, amelyet minden felelősségi rendszerrel foglalkozó elemzés felvet, önmagában azonban nem lenne túlzottan érdekes, ha nem kísérné minőségi változás is. Megváltoznak a polgári jogi felelősségi és szankciós rendszer tanulmányozási és megközelítési módszerei, megváltoznak az intézményhez kötődő perspektívák és végül megváltoznak azok az előzmények is, amelyekből kiindulva megállapítható, hogy a felelősség mind újabb és újabb formákat és új teret kapott.

A polgári jog ilyen formai és térbeli kiterjedését jelenti egyebek között a személyiségjogok megélnkülése, amelyek ugyanakkor rendkívül szoros kapcsolatban vannak az alkotmányos szabadságjogokkal. Az emberi és állampolgári jogok alapvető kiterjedése irányába mutató új nemzeti alkotmány megalkotása szükségszerűen vonzza a civiljogi személyiségvédelem felerősödését is. Ugyanakkor a gazdasági szféra, miközben kaput nyit a tőkeáramlás és a tőkepiac felé, a külföldi működő tőke közvetlen megjelenésére csak akkor számíthat, ha a fejlett nyugati jogrendszerekkel legalábbis konform jogvédelmi eszközöket épít ki, éspe dig nemcsak a gazdálkodás (például a társasági jog), hanem — egyebek között — a személyiségvédelem területén is.

A nem vagyoni kártérítés hatályos magyar modellje ugyanakkor a testi, egészségi sérelmekből — általában a balesetek

ből — bekövetkező hátrányokra koncentrálni, és az egyéb nem vagyoni kártérítés csak ritka kivételnek számít. Nyilvánvaló azonban, hogy a reformok során a nem vagyoni kártérítésnek is erősítenie, tudatosítania és garantálnia kell az alkotmányos szabadságok és az eszmei javak értékességét. Ezért a nem vagyoni kártérítésnek túl kell lépnie a testi sérülések szféráján, és a személyiség kiteljesedését garantáló, de legalábbis segítő általános polgári jogi, ezen belül személyiségjogi, védelmi eszközzé kell válnia.

A továbbiakban annak a lehetőségét vizsgáljuk meg, hogy a nem vagyoni kártérítés hatályos szabályozása mennyiben alkalmas arra, hogy — esetleg bírói jogfejlesztéssel — a testi sérülések mellett más eszmei javak védelmét is szolgálja, illetőleg, hogy a legális szabályozás továbbfejlesztésével miként volna biztosítható más személyiségi jogok fokozottabb védelme.

Vázlatos intézménytörténet

„Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de lelke kárt szenved?” — kérdezi *Máté evangéliuma* (16,26), s a kérdésre kétezer év óta a jogászok is keresik a választ, segítségül hívva az eszmei kártérítés intézményét is.

Az *iniuriarum aestimatoria actio* segítségével már a latin bíró is belátáson alapuló szabad becsléssel a legmesszebbmenő elégtételt nyújthatta a nem anyagi jellegű sérelmekért.¹

A hazai jogfejlődésben pedig már *Szent István* törvényei nyomán a *Werböczy*-féle törvénytől, a *Tripartitum* a „hatalmaskodások és más bírságok bántalmak” szankciójaként alkalmazta a *homagiumot*, a vérdíjat, amely már nemcsak a fiscus (vagy a bíró) számára jelentett bevételt, hanem a sértett félnek is, mégha vagyoni károsodás nem történt is. Ugyanakkor *Werböczynél* már megjelenik az „álarccosság” vétsége is, amely a név és a cím személyiségi jogainak a megsértését bünteti.

Később már nemcsak a hatalmaskodások és álarccosság esetén nyílt lehetőség a bírságra, hanem — a természetjogi személyiségi jogok és a felvilágosodás filozófiájának éledezése talaján — a személyiség más összetevőinek megsértése esetén is. Fokozatosan olyan érdekek is védelmet kaptak, mint a becsület, a levéltitok vagy a névhez és a szabadsághoz való jog.

A testi sértések és az egyéb személyiségi jogok *kettéosztódása* a nem anyagi jellegű kárpótlás szempontjából legelőször az 1794-es porosz *Allgemeines Landrechtben* figyelhető meg, amely a nem vagyoni javak sérelméért egyfelől fájdalomdíj, másfelől bírság fizetését rendelte el.

Ettől kezdve a nem vagyoni kártérítés intézménytörténetén *kétféle kettősség* is végigvonul. Az *egyik*: a tőle való berzenkedés, illetőleg az intézmény „büszke” felvállalásának a kettőssége; a *másik*: a testi sérülések (egészségkárosodások) és az egyéb személyiségi jogok együttes vagy különálló kezelése a kárpótlással.

Egyáltalán nem igaz, hogy a volt szocialista jogok kétes értékű ideológiája az, hogy a nem vagyoni kár megtérítésének azért nem ad helyt, mert áruvá silányítja az embert. Ugyanezzel az indoklással törölte el a nem vagyoni kártérítést már 1806-ban a *Badisches Landrecht*. Ugyancsak 1806-ban Ausztriában is úgy vélekedtek, hogy „a nemzet dicsőségére válik az az újítás, hogy a jövőben becsületsértésért nem követelhető pénzösszeg, mellyel a polgár becsületét mintegy felbecsülik vagy megvásárolják”.

Közel százötven évvel később egyes szocialista jogi ideológiák ugyanerre a következtetésre jutottak, amikor kiiktatták a korábbi jól funkcionáló nem vagyoni kártérítést.

A nem anyagi jellegű sérelemdíj elismerésétől való ódzkodás először *feudális eredetű* volt. A porosz junker és a magyar nemes egyaránt méltatlannak ítélte magát a „paraszti rendbéliek” és a „csószók” javára megállapított privilégiumokra,

azaz a törvényi szabályozásban is ellenállt a fejlődés kapitalista útjának.

Ez az ellenállás tükröződik a múlt század elején az *osztrák bíróságok* ítélezési gyakorlatában is, amikor figyelemmel vannak a felek rendi állására is, s magasabb fájdalomdíjat ítélenek meg az alacsonyabb rendbelieknek.

A későbbiekben viszont az intézmény elvetése vagy visszaszorítása annak a *klasszikus liberális áramlatnak* tudható be, amely a civiljogot tisztán a vagyoni viszonyokat szabályozó jogágként fogta fel. Jó példa erre a késleltetett polgári forradalom kompromisszumos jogalkotása, az ugyancsak formális jogegyenlőséget tükröző *német BGB*, amely a kapitalizmus monopolkapitalista szakaszában született ugyan, de sok tekintetben a liberálkapitalista jogszellemnek állít piedesztált.

A magyar jogban a századforduló után a törvényhozás és a gyakorlat váratlanul gyors ütemű lépésekben indult meg afelé, hogy a sérelemdíjat általános normává tegye. (És — tegyük hozzá — ez anélkül sikerült, hogy a félt jogbizonytalanság bekövetkezett volna.) Az elvi felbátorítást a polgári törvénykönyv előmunkálatai hozták meg, amelyek megadták a nem vagyoni sérelemért a pénzbeli elégtétel követelésének a jogát. A közvetlen lökés azonban a törvényhozástól eredt, amely egyes speciális esetekben tételes jogi szabállyá emelte a nem vagyoni kártérítés intézményét. Ilyen törvényhozási intézkedések voltak: Az 1914. évi XIV. törvénycikk, a *sajtótörvény* 39. paragrafusa, amely a sajtóközleménnyel okozott vagyoni káron felül a sértett nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli elégtételt enged a méltányosság szerint, és nem köti a kártérítést sem a szándékossághoz, sem ahhoz, hogy a cselekmény bűncselekmény legyen. Ezt a rendelkezést az ugyanez évi XLI. törvénycikk 28. paragrafusa a *becsület védelméről* kiterjesztette a nem sajtó útján elkövetett rágalmozásra, becsületsértésre, megholt ember emlékének meggyalázására, hitelrontásra, hamis vád-ra is. Ezt az utat követte még a követke-

ző évek törvényhozása is, így az 1921. évi LIV. törvénycikk, a *szertői jogi törvény* 18. paragrafusa, s a *tiszteességtelen versenyről* szóló 1923. évi V. törvénycikk 35. paragrafusa (utánzás, hírnév- vagy hitelrontás, üzleti vesztegetés, titok elárulása vagy felhasználása).

E törvények nyomán a gyakorlat általánosságban is magáévá tette a nem vagyoni kártérítés eszméjét, így *Marton Géza* a Szladits-féle magánjogban már arról számolhat be, hogy a nem vagyoni kártérítés a személyiségvédelem egészén belül általános gyakorlattá vált.²

Szokványos jogösszehasonlítás

A „lenni vagy nem lenni” kérdése a nem vagyoni kártérítést illetően napjainkra — úgy tűnik — világviszonylatban eldőlt, éspedig a *sérelemdíj mellett*, még akkor is, ha változatlanul sok az ellenzője. A fejlett jogrendszerrel „büszkélkedő” civilizált nemzetek többsége ma már ismeri és alkalmazza ezt a jogintézményt, még ha eltérő intenzitással és eltérő értékek védelmére is.

Úgy tűnik, eldőlt a nem testi sértéssel kapcsolatos *személyiségi jogok* és a nem vagyoni kártérítés közötti összefüggés dilemmája is, noha ez a kérdés rendkívül összetett és több vonatkozásban még mindig nyitott.

Ezzel — *Eörsi Gyula* szellemes, bár nem biztos, hogy egészében találó megállapítása szerint — a nem vagyoni kártérítés intézményrendszerének ma két ága létezik: egy „*plebejus ág*”, amely elsősorban a testi sérülésekre, a balesetekre koncentrál, s egy „*patricius ág*”, ahol a személyiségi jogsértésekről van szó.³

Van persze egy *harmadik vonal is* (például a magyar jog), amely a kettőt elvileg egységes alapon kezeli ugyan, ezzel azonban az utóbbit, mármint a személyiségi jogsértések nem vagyoni szankcionálását gyakorlatilag kizárja a jogvédelemből.

Ott, ahol az intézmény civiljogi felvállalása eredetileg csak, vagy döntően csak a testi sértések miatti nem vagyoni károk

orvoslására vonatkozott, a bírói gyakorlat hamarosan szembetalálta magát az egyéb személyiségi jogok védelme terén jelentkező *társadalmi hiányérzettel*.

Ezért a bírói gyakorlat „törvényalkotó” nyitása, melyet az alkotmánybíróság sem minősített törvényellenesnek,⁴ volt az, amely fellendítette az általános személyiségvédelem joggyakorlatát, amely — Eörsi szerint — az NSZK-ban voltaképpen híres nevek történetévé vált.⁵ És ez részben igaz is. A döntő azonban e tekintetben mégsem a jóléti állam polgárainak a „túlérzékenysége”, hanem az, hogy a polgári jognak politikai és erkölcsi kérdésekben is alkalmasint követendő szabályt kell adnia. A bulvársajtót a társadalom szenzációra éhes rétege keltette életre. Eléggé logikus és társadalmilag is igazságos, hogy ugyanaz a réteg viselje a vele kapcsolatos értékbizonytalanság kockázatát.

A „Herrenreiter”-ítélet nyomán (mely ügyben az idős, sértett iparmágnás *képmáshoz* fűződő jogát érintették, mert lóugratás közben készült fényképét egy szexuális stimulálószer reklámozásához használták fel) a Német Szövetségi Köztársaság joggyakorlatában ma már a személyiségi jogok szinte teljes arzenálja védelemben részesül. Caterina Valente *nevének* jogosulatlan, üzleti célú felhasználásáért kapott fájdalomdíjat: a nyugatberlini tévé bemondónője *becsületének*, *jó hírnevének* megsértése miatt kapott tízezer nyugatnémet márka eszmei kártérítést; az az üzletember, akinek *emberi méltóságát* és *üzleti jó hírnevét* sértette egy őt ért rablótámadás kapcsán készült sajtóközlemény viszonylag magas összegű fájdalomdíjat kapott, és az a tizenhét éves leány is, akinek az ibizai strandon mezítelen felsőtesttel készült fényképei köré egy, az NSZK egész területén vásárolt hetilap a sértett *becsületét*, *jó hírnevét*, *információs önrendelkezési jogát* súlyosan sértő szöveget helyezett el.

Az *osztrák jogban* a személyiségvédelem részint az előzővel hasonló vonalon futott. Például magántitok *megsértése miatt* több ízben ötezer schilling pénzbeli

kártalanítást állapított meg a bíróság. Egy műkorcsolyázónőt hamisan Rudolf trónörökös szeretőjeként említettek a sajtóban, és így női *becsületébe* gázoltak; a pénzbeli kártérítés nyolcezer schilling volt. A bíróság *szakmai jóhírnevének* megsértése miatt ítelt meg sérelemdíjat egy pénzügyi alkalmazottnak, aki a sajtóban közölt fényképen látszólag egy aktákkal borított asztal fölé hajolva aludt. A bíróság *becsületsértés*, *rágalmazás* és *jó hírnév* megsértése miatt állapított meg nem vagyoni kárpótlást két ügyvédbojtárnak, akik egy tévéfilmben szerepeltek néhány másodpercig a képernyőn, s az epizódban — annak mesterséges beállítása folytán — olyan benyomást keltenek, mintha a vendéglőben hölgyismeretséget keresnének.

A legfelsőbb bíróság gyakorlata szerint a pénzbeli kártalanítás kiszabásánál lényeges szempont, hogy az ábrázolt személyt a tényeknek nem megfelelő összefüggésben mutassák be. Azt, hogy a megengedett hírközlés és a védett magánszférába való beavatkozás közötti határt átlépték-e, vagy sem, a közölt kép, a kísérő szöveg, a beállítás módja és egyéb tények összefüggése alapján kell megítélni.

A klasszikus polgári forradalom joga, a francia *Code Civil* törvényszerkesztői aligha gondolhattak a nem vagyoni kártérítésre, a múlt század második felétől kezdve a bírói gyakorlat mégsem hagyott kétséget afelől, hogy a teljes kártérítés eleve az erkölcsi kárt is magába foglalja.

A francia jogban létezik a *Franc symbolique* konstrukciója, amelynek semmiféle kompenzációs funkciója nincs, benne sokkal inkább a büntetés, a „példastatuálás” szándéka érvényesül. Egy frank szimbolikus nem vagyoni kártérítést ítél meg a francia bíróság a képmás jogellenes, szépítőszer céljára történő reklámozásáért, vagy a *lelkiismereti szabadság* megsértése miatt például egy zsidó istentisztelet megzavarásáért. Viszont rendes (nem formális) sérelemdíjat ítélnek meg olyan *szabadságjog megsértése* esetén, ha például szülői hozzájárulás nélkül keresztelik meg a gyermeket, vagy

olyan *sajtóközleményekért*, amelyek sértik a becsületet, jó hírnevet vagy az önrendelkezési jogot. Az eltérés oka a vitathatatlan római jogi hatás, a legitim háttér hiánya, azaz a bíróságok esetéről esetre ítéleznek.

A *common law* természetesen itt is külön utakon jár. A bíróság elvileg bármely károkozás esetén megállapíthat olyan kártérítést, amely túllépheti a vagyoni kár mértékét, s a tendencia azt mutatja, hogy ezt meg is teszi.

A személyiségvédelem körébe tartozó kártérítési döntések a századelőre nyúlnak vissza. A Corelli kontra Wall ügyben (1906) a károsult azért kapott magas összegű nem vagyoni kártérítést, mert a róla készült portrét — hozzájárulása nélkül — postai levelezőlapként nyilvánosságra hozták és sokszorosították. A Cassidy kontra Daily Mirror Newspapers Ltd. ügyben (1929) az újság a sértett feleség férjéről egy olyan fényképet közölt, amelyen egy fiatal nővel jelenik meg, s a képaláírás alapján arra lehetett következtetni, hogy a férjnek az ifjú hölgygel szerelmi viszonya van. A feleség ötszáz font nem vagyoni kárpótlást kapott.

A *common law* tengerentúli területén, az *Egyesült Államok* legtöbb államában a törvények a személyhez fűződő jogok megsértéséért eszmei kártérítést megállapítását is lehetővé teszik. Ezek a kártérítések — léptéküket tekintve — kontinentális méretekkel alig mérhetők. A Faulks kontra Aware Inc. ügyben (1962) a „kommunista szimpatizáns”-ként rágalmozott és „bojkottált” Faulks riporternek a bíróság három és fél millió dollár kárpótlást ítélt meg. Hárommillió dollár kártérítést ítélt meg annak a futballedzőnek a javára, akiről a sajtó azt állította, hogy a mérkőzés lefolyásáról és eredményéről már a meccs megkezdése előtt kétféleképpen tájékozott volt, és ezt ki is nyilvánította.

Napjainkban pedig a nem vagyoni kártérítések terén olyan megoldásokat dolgoznak ki, amilyeneket az angolszász jogok korábban soha nem tettek lehetővé. Nem vagyoni kártérítést ítélnak meg a bíróságok egy liftbe szorulás miatt húsz

percen keresztül átélt „lelki szenvedésért”, egy téves orvosi diagnózis miatti néhány napos szorongásért, vagy éppen séggyel azért, mert a biztosító társaság — tévesen — megtagadta a jogosultnak a biztosítási összeg kifizetését, és ez a jogosult számára átmeneti bizonytalanságot okozott.

Az új *holland* polgári törvénykönyv — amelynek egyes fejezetei fokozatosan készülnek el és lépnek hatályba — már 1970-ben életbe léptette a személyek jogaira vonatkozó részt, amely a nem vagyoni kártérítés jogkövetkezményeit is tartalmazza. A fájdalomért és a szenvedésért kártérítés jár, és erkölcsi kártérítés jár a becsületesért és az ehhez hasonló ügyek miatt is.

Az *olasz* polgári törvénykönyv a nyugatnémethez hasonló szabályt tartalmaz, amikor kimondja, hogy fájdalomdíj csak a törvényáltal megállapított esetekben jár. A gyakorlat azonban itt is túlmegy a törvényi korlátokon. Újabban megkülönböztetik a nem vagyoni kárt és a morális kárt, s ez utóbbi az, amely a jó hírnevet, a hitelképességet, a becsületet stb. foglalja magában, tehát amely a speciális személyiségvédelmet szolgálja.

Spanyolországban a nem vagyoni károk széles skálán helyezkednek el, de megítélésükre büntető jogi alapon kerül sor. A büntetőtörvénykönyv rendelkezik az erkölcsi károkért történő kártalanításról, s ez mind a testi sértés miatti, mint pedig az attól független személyiségi megsértéssel kapcsolatos szankciót magába foglalja.

A *portugál* polgári törvénykönyv szerint a nem anyagi (erkölcsi) károkat is meg kell téríteni, feltéve ha azok súlyosságuknál fogva a törvény védelmét érdemlik. A gyakorlat a személyi károk körében védelemre érdemesnek ítéli a tömegkommunikáció által elkövetett megsértéseket.

A *török jog* is tartalmaz olyan korlátozást, hogy a nem vagyoni kár jóvátétele csak az esetben követelhető, ha jogszabály írja elő. Ezt a kört azonban a polgári jog meglehetősen széles pályán rajzol

ja meg. A haláleset és a testi sérülés mellett a személyiségi jogok megsértése esetén (tisztesség, jó hírnév, magánélet, családi viszonyok stb.) is lehetővé teszi a sérelemdíj megítélését, feltéve ha a jogsértés súlyosnak minősül. A bírói gyakorlat a sajtó útján elkövetett jogsértést súlyosnak tekinti.

Végül a görög polgári törvénykönyv a nem vagyoni kár miatti elégtételt elismeri a személyiség védelme körében is. A nem vagyoni kár jóvátételéről úgy rendelkezik, hogy a bíróság a sértett kérésére a sérelem fajtájának (személyiségi jogsértés) figyelembevételével a vétkest a sértett nem vagyoni természetű kárának jóvátételére is kötelezheti. Ez a jóvátétel jelentheti bizonyos pénzösszeg fizetését, és a gyakorlat azt mutatja, hogy ténylegesen jelenti is.

A volt szocialista országok jogi megoldásai közül egyedül a jugoszláv konstrukciót érdemes megemlíteni, nemcsak mert a jugoszláv kötelmi jogi törvény szinte egyidős a magyar polgári törvénykönyv nem vagyoni kártérítést elismerő novellájával (1978—79), hanem azért is, mert e törvényi konstrukció az, amely a nem vagyoni kártérítést többirányúan is szabályozza, és ez a szabályrendszer a személyhez fűződő jogok teljes skáláját át-fogja.

A fentiekben vázlatosan bemutatott összehasonlító jogi elemzés azt mutatja, hogy a fejlett jogrendszerek szinte kivétel nélkül ismerik és alkalmazzák a nem vagyoni kártérítést, mint általános személyiségvédelmi eszközt.

Magyar jogi rendelkezések

A nem vagyoni kártérítés röviden bemutatott hazai fejlődése 1951-től kezdődően, majd 1953-ban ténylegesen megszakadt, amikor a Legfelsőbb Bíróság III. számú elvi döntése kimondta, hogy „erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrány kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet”.

Azonban maga az intézmény nem halt el egészen, mert az általános kártérítés

konstrukciójában — vagyoni kár egyidejű fennforgása esetén — a jogalkalmazásban továbbélt, legalábbis az az ága, amely a testi sérülésekhez kapcsolódott.⁷

A századforduló idején megindult, a húszas években új fordulatot vett és a negyvenes évek közepére az európai jogképződésekkel konform, sőt sok tekintetben élenjáró jogfejlődés így az 1953. évi fordulattal formálisan a századforduló idejére, tartalmilag pedig a húszas éveket jellemző állapotra csúszott vissza azáltal, hogy a jog formálisan tagadta az intézmény létét, ténylegesen viszont megkívánta alkalmazásához a vagyoni kár egyidejű fennállását is. Erről a pontról indult újra útnak a nem vagyoni kár az önálló elismerés felé.

Most eltekintve „a bátrabbak és előrelátóbbak” nézeteitől, amelyeket már a polgári törvénykönyv kodifikációja során megfogalmaztak,⁸ arra kell utalnunk, hogy a hetvenes évek elejétől kezdődően e jogintézmény újra *reneszánszát* élte a jogirodalom kodifikációs javaslatainak vonalán. Amíg azonban az elmélet kritikai hangvétele döntően moralizáló volt, és ugyanúgy a szocialista erkölcsre hivatkozva vonultatott fel asztalverő érveket a nem vagyoni kártérítés mellett, mint ahogy korábban ellene hozták fel azokat, a kodifikációs javaslatok elsősorban a polgári jog lehetőségeit és korlátait vizsgálták, és a tételezés konkrét javaslatait fogalmazták meg.

A vélemények egyik közös nevezője az volt, hogy a nem vagyoni kártérítés a személyhez fűződő jogok jogi garanciái közé tartozik, amelyeknek polgári jogi újjá-élesztése — a személyiségi jogok kiteljesítésével együtt — a szankciós oldal megújításának a szükségességét is megköveteli.⁹

Ezután nemcsak váratlannak, de egyenesen *meglepőnek* ítéltető az 1977. évi kodifikációs fordulat. A novella ugyanis a szerződésen kívüli kárfelelősség rendelkezései közé illesztette a nem vagyoni kártérítés szankcióját, a XXX. fejezetbe, „A felelősség egyes esetei” cím alá.

Ezzel a tételéssel újra felszínre került a jogintézmény talán egyetlen tudományosan is eldöntöttnek tekinthető problémája:¹⁰ egy új típusú felelősségről, önálló igényérvényesítési jogalapról van-e itt szó, vagy a magyar jogban is tradicionálisan kialakult, átmeneti válságot megélt, majd újjáéledt szankcióról?

Valószínű, hogy az 1977. évi kodifikáció nem tudott teljesen elszakadni az ötvenes évek ideológiájától, amely nem volt „sem őszinte, sem igazságos”. Az a feltétlenül helyeselhető törekvés, hogy az úgynevezett bagatell ügyek kiszűrése megtörténjen, olyan konstrukciós megoldást szült, amely további problémák forrásává vált.

A jelentéktelen ügyek kizárása folytán először úgy látszott, hogy minden rendben is van. Hisz a nem vagyoni kártérítéssel együtt a személyiségi jogok is újjáéledtek a polgári törvénykönyvben.

Ha nem is nagy számban, de megindultak azok a nem vagyoni kártérítési perek, amelyek testi sérüléssel nem járt károsultak igényérvényesítéseit tartalmazták, és amelyekkel kapcsolatban a jogalkalmazás szembetalálta magát a dilemmával: *alkalmas-e a nem vagyoni kártérítés újrafelfedezett törvényi konstrukciója arra, hogy általános személyiségvédelmi eszközként funkcionáljon.*

Az alkalmazás lehetőségei és korlátai

Az 1977. évi IV. törvény a következőképpen emelte be a polgári törvénykönyvbe a nem vagyoni kártérítés általános szabályát:

„A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja.”

Az „uralkodó szerephez szokott” polgári jog vívmánya hamarosan más jogágakban is követésre talált (munkajog, szövetkezeti jog), amelyek azonos vagy

hasonló szöveggel kodifikálták saját alaptörvényeikbe az eszmei kártérítést.

E szabályok szerint: *nem vagyoni kárról akkor beszélünk, ha a káresemény a károsultat a korábbiakhoz képest a személyiség biológiai, társadalmi vagy individuális vonatkozásai tekintetében objektíve és szubjektíve is hátrányosabb helyzetbe hozta.*

A megnehezülés ugyanis a törvény konstrukciójában a nem vagyoni kártérítésnek „jelzős” tényálláseleme, melynek érvényességéhez szükséges egyfelől az a negatívum, amellyel röviden maga a fogalom jellemezhető, másfelől pedig hogy ez a negatívum tartós és/vagy súlyos legyen. A szöveg szerint bármelyikük megléte elegendő. A miniszteri indokolás alapján viszont a 354. paragrafus alkalmazására csak súlyosabb esetekben kerülhet sor, akkor ha a megnehezülés tartós vagy végleges. A Legfelsőbb Bíróság időközben hatályon kívül helyezett 16. számú iránylevele pedig a tartós vagy súlyos megjelölést jogszabályszerkesztési hibának tekintette, s azt elegánsan korrigálta. Eszerint a tartósság és a súlyosság csakis egymással szoros összefüggésben értelmezhető.

A 354. paragrafus harmadik tényállása a jogi személy gazdasági forgalomban való részvételének hátrányos befolyásolása. E tényállásnak azonban tulajdonképpeni alkalmazási területet nem lehet találni, mert a jogalkotó feltehetően a tisztességtelen versenyt, a jogi személy üzleti jó hírnevének a sérelmét akarta itt szankcionálni, márpedig ezekben az esetekben vagyoni kárról van szó. Ráadásul a törvény-szöveg a nem vagyoni kárt itt vagyoni tartalmú minősítéssel jellemezte. A gazdasági forgalom hátránya ugyanis a jogi személynél fogalmilag vagyoni kárbekezdést jelent. Ezért úgy tűnik, hogy nincs tere e szabály alkalmazásának, s ezt igazolja a gyakorlat is. A kodifikáció több mint tíz éve után is „üres” a törvényi tényállás, a gyakorlatban nem lehet olyan ügyet találni, amelyben jogi személy sikerrel érvényesített nem vagyoni kár-igényt.

A nem vagyoni kártérítés hatályos szabálya tehát *a testi, egészségi sérelmekből bekövetkező hátrányokra koncentrált*. Szinte kizárólag olyan (döntően közlekedési és üzemi) *balesetekről* van itt szó, amelyek következménye a biológiai, fizikai (és ezzel együtt a pszichikai) létet érinti. Meglehetősen ritka, de nem kizárt a *csak pszichikus* életelnehezülés, mely körbe többségükben az úgynevezett hozzátartozói igények tartoznak. De ide sorolhatók a nemi szabadságot sértő károkozások pszichés következményei is.

A *tradicionális személyiségi jogok* védelmére a bíróságok kárpótlással nem erősítik. Hiányzik ugyanis a minősített életelnehezülés súlyossági eleme. Így a sértett aktívotínak a jogosulatlan felhasználásához, a jó hírnév megsértéséhez, továbbá az emberi méltóság, a becsület és a tisztesség értékeinek a „megtépázásához” nem lehet a szankciót hozzákapcsolni. Mert *nem a jogsértésnek* kell durvának, feltűnőnek vagy súlyosnak lennie, hanem a *következménynek*, azaz a sértett életlehetőségeinek kell — gyakorlatilag véglegesen — megnehezülni.

Az élet biológiai/fizikai alapját súlyosan sértő és/vagy rendkívüli pszichikai hátrányokkal járó sérelmeken túl a bírói gyakorlat nyitása egyetlen irányban történt meg, ez pedig *a házasság örömszerző funkciójának* az elismerése, és az ettől való elesés súlyos nem vagyoni hátránként való értékelése. Tagadhatatlan, hogy ez az elmozdulás jelentős, s valamennyire a nem vagyoni kárpótlás *füjdalomdíj funkciójának* az elismerésével járt, de semmi esetre sem értékelhető a személyiségi jogokat integráló értékek általános és frontális intézményi beolvasztásaként.¹¹

A nem vagyoni kártérítés hatályos szabálya *nem alkalmas* tehát arra, hogy általános személyiségi jogvédelmi eszközként szolgáljon. A törvény konstrukciója kiiktatta az intézményből az elégtételadás hagyományos funkcióját, s csak a kompenzáló szerepet vállalta fel annyiban, amennyiben tönkretett életlehetőségek helyett alternatív életutak és életörömök, „kényelmességek és kellemességek”

megszerzéséhez ad pénzbenei támogatást. Az egyéb klasszikus és modern személyiségi jogok támogatására alkalmatlan. Sőt jelenlegi felépítésében arra sem alkalmas, hogy bírói jogfejlesztés révén a személyiségvédelem eszköztárába illeszkedjen.

Mindebből következik, hogy a nem vagyoni kártérítés jelenlegi formájában nem használható fel olyan új törvényekben jogvédelem alá helyezendő eszmei javak garantálására, mint *a személyes adatok kezeléséről és közérdekű adatok nyilvánosságáról* szóló, illetőleg *a szabad véleménynyilvánításról és a sajtószabadságról* szóló törvények.

Az alig több mint tíz éve újra legálisan alkalmazott jogintézmény tehát modernizálásra szorul.

A modernizálás

— amely tulajdonképpen járt utak igénybevitelét jelentené — elvileg két síkon is elvégezhető.

Az egyik: A speciális törvényhozások (sajtótörvény, adatvédelmi törvény stb.) a maguk szabályrendszerébe vont tényálláshalmazokra állítanának fel rugalmasabb szabályt, s ezzel speciális területek nőnének hozzá az általános rendelkezéshez.

A másik: A polgári törvénykönyv általános szabályának korrekciója révén a speciális törvényekben elegendő volna utaló szabállyal a kódex oltalmi szférája alá integrálni a különös eszmei értékek védelmét.

Álláspontom szerint az *utóbb említett lehetőséget kell választani*. Nemcsak a kódex iránti tisztelet miatt, hanem mert a civiljog nem vagyoni értékek felé való erőteljesebb elmozdulása társadalmilag is elkerülhetetlen, s mert egyetlen általam ismert külföldi jog sem alkalmazza az előbbi megoldást.

Helyes az a koncepció, hogy a bagatell ügyekben, amelyek pénzbenei elégtételt nem igényelnek, ne kerüljön sor eszmei kártérítésre: ezt az intézményt *fenn kell tartani a súlyosabb ügyekre*. Ez azonban

nem jelentheti azt, hogy teljesen elkerüljük a nem vagyoni kártérítés „elégítél” szerepét. Az elhatárolás döntő szempontja amúgyis a nem vagyoni sérelem nagysága, súlya és komolysága lesz. Egy jogosulatlan adatfelhasználás vagy egy sajtócikk okozta megaláztatás a személyiség érvényesülésének komoly akadálya lehet, jelentős hátrányokkal járhat akkor is, ha nem lesznek is életreszóló következményei. Nem indokolt-e elvonni a jogosulatlan adatfelhasználó vagy a bulvárlap hasznát, amit a személyiségi jogok megsértése által zsebelt be? Ezt az igényt mind az ősi, mind pedig a fejlett jogok következetesen érvényesítik. Indokolt volna tehát, hogy itthon is európai rangra emeljük e jogintézményt.

Ezért a konkrét módosítás során el kell hagyni a tartós és súlyos életelnehezedés feltételét. A károkozás *életet, személyiséget és a társadalmi életben való részvételt hátrányosan befolyásoló hatása* az, amely a károsult oldalán jogvédelmet érdemel.

Jegyzetek

1. Marton Géza: Kártérítés. (Szladits-féle Magyar Magánjog) Budapest, 1941. III. 395. old.
2. Marton Géza: I. m. 396. old.
3. Eörsi Gyula: Változatok a sérelemdíj témájára. Állam- és Jogtudomány, Budapest, 1983. 513. old.
4. Lorenz: Immaterieller Schaden und billige Entschädigung in Geld. D. und. H. Verlag, Berlin, 1981. 9. old.
5. Eörsi Gyula: I. m. 516. old.
6. Az NSZK-ban több értékes – általában évenként megjelenő – kiadvány is van, amely bemutatja a nem vagyoni kártérítés legújabb ítélkezési gyakorlatát. Az itt használt források: Geigel: Der Haftpflichtprozess. 17. Aufl. München, 1979. 229–246. old. Hacks/Ring/Böhm: Schmerzensgeld Beträge. Ausgabe 1987, ADAC Verlag, 120. old.
7. A szakirodalomban ezt a problémát többen és részletesen is feldolgozták. Lásd különösen Sólyom László: A nem vagyoni kártérítés a mai polgári jog értékrendjében. VIII. Pannon Jogász Napok Szombathely 1987, 11. old.; Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés jogintézménye, Budapest, 1984. 19. old.; Lábady Tamás: A nem vagyoni kárpótlás iránti igények a bírói gyakorlatban. Budapest, 1986. 17. old.
8. Kertész István: Vagyoni kárpótlás nem vagyoni hátrányért. Jogtud. K. 1958. 94. old.; Kemenes Béla: A polgári jogi felelősség kérdései. Magyar Jog, 1965. 378. old.; Mádl Ferenc: A deliktualis felelősség. Budapest, 1964. 471–472. old.
9. Törő Károly: A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében. Magyar Jog, 1970. 79. old.
10. Az új típusú problémafelvetésre lásd: Petrik Ferenc: A törvényszerkesztő dilemmái. III. Magyar Jog, 1978. 235. old. és Kecskés László: Nem vagyoni sérelmek szerződésszegési jogalapon. Jogtud. K. 1980. 25. old.

Jogi személynél pedig a hátrányos befolyásolásnak a *gazdasági életben való részvételre* kell vonatkoznia. A gazdasági élet kategóriája ugyanis alkalmasabb eszmei értékek megfelelő figyelembevételére.

Mind a régi, mind pedig a modern jogok mindehhez hozzákapcsolják a *méltányosság* szempontját is. A méltányosságnak — úgy tűnik — a polgári jog egészén belül megnő a szerepe. Nincs tehát ok rá, hogy ne kövessük az előbbre járók példáját.

Bíróságainkat sem kell féltetni az új típusú feladatoktól. Ahogy 1977 után megbirkóztak a rendkívül szokatlan ítélkezési követelményekkel, és a nem vagyoni kártérítések nem estek a „nullák büvkörébe”, hanem első pillanattól kezdve alapvetően jól kezelték azokat, lelkiismeretük, bátorságuk és elkötelezettségük elég biztosíték lesz most is arra, hogy az újr szabályozott intézményt társadalmi céljaiknak megfelelően alkalmazzák.

Isidre Molas

A demokratikus átmenet Spanyolországban

Spanyolországban a demokratikus jogállam megteremtése és megszilárdulása 1975 és 1982 között valósult meg, a francoista diktatúrából a demokráciába való politikai átmenet komplex folyamatának keretében. Spanyolországban a politikai átmenet nem egy előre elképzelt séma alkalmazásának köszönhető, hanem azoknak a részeredményeknek, amelyeket a felmerülő problémák fokozatos megoldásával értek el. Olyan célt követtek, melyet az egyéni és közösségi politikai szereplők óriási többsége közösen tartott: egy szilárd politikai rendszer kialakítását, mely a szabadság eszméjéből kiindulva lehetővé teszi a többség kormányzását a törvény uralma alatt.

Aspanyol demokratikus átalakulás szakaszainak meghatározásához a következő mozzanatok kulcsfontosságúak: a) I. János Károly királlyá választása Franco tábornok halála után (1975. november); b) az első Suarez-kormány megalakulása (1976. július) és a politikai reformtörvény elfogadása (1976. december); c) a parlamenti választások 1977. június 15-én, s azt követően a pártrendszer kialakulása; d) a spanyol alkotmány elfogadása (1978. december) és a politikai változás után a rendszer megszilárdulása a Spanyol Szocialista Munkáspárt választási győzelmével (1982. november) és hatalomra jutásával.

Az 1975-től 1982-ig tartó időszakban fokozatosan végbement a spanyol állam szerkezetének és intézményeinek, valamint a politikai életnek az átalakulása is, ami lehetővé tette a demokratikus rendszer konszolidációját. E folyamat során jogi változások is követték a politikai elit generációs megújulását és az állami apparátusok átalakulását. Másrészt a politikai és társadalmi megegyezés politikájához pártközi kapcsolatok is társultak, amelyek a többség és a kisebbség, azaz a kormány és az ellenzék közötti versengésen alapulnak.

A francoizmus reformja

A francoizmus hosszú polgárháború (1936—1939) után katonai győzelem

eredményeként alakult ki, és már akkor sem csupán belső harcnak tekintették, hanem a fasizmus főpróbájának is a későbbi világháborúhoz. Az 1931-es második köztársaság olyan demokratikus alkotmányos kereteket akart teremteni, amelyek között a reformpárti társadalmi rétegek szövetsége megküzdhet a társadalmi és politikai modernizáció azon problémáival, melyeket a kapitalista ipari társadalom fejlődése vetett fel a tizenkilencedik században, és amelyeket a polgári forradalom nem oldott meg.

E nagy problémákat — melyek még a huszadik század közepén is jelen voltak a spanyol politikai életben — a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Vallási konfliktus volt a katolikus egyház szerepe s ebből eredően az állam laikus vagy vallási jellege körül. 2. Társadalmi problémát jelentett az agrárarisztokrácia és a nagybirtok uralma (mely előtérbe helyezte a földreformot), az ipari térségekben pedig az osztálykonfliktus. 3. Szükség volt a közigazgatás reformjára és különösképp az elavult hadsereg reformjára, mely a már nem létező gyarmatbirodalomtól örökölte szerkezetét, és amelynek beavatkozása a belső politikai harcokba az utóbbi száz évben már megszokottá vált. 4. Spanyolországban különböző nemzetiségek éltek együtt, közülük Katalóniához és Baszkföldrhez tartoztak a gazdaságilag legfejlettebb területek, s e két

nemzetiség állandóan hangot adott önkormányzati igényeinek.

A köztársasági erők katonai veresége és a tengelyhatalmak segítségével kivívott francoista győzelem olyan diktatúrához vezetett, mely a faszizmus sok jellemzőjét magán viselte, bár az évek múlásával erősödött konzervatív önkényuralmi jellege.

A francoizmus eredeténél fogva egyesítette a polgárháborúban győztes spanyol jobboldal valamennyi rétegét. Az államot a politikai és szakszervezeti bürokrácia alapján szervezte meg, amelyet az utolsó időkben kifejtett erőfeszítések ellenére inkább a társadalmi ellenőrzés megteremtésére és a politikai szolidaritás erősítésére való törekvés, mintsem a hatékonyság jellemzett.

A tekintélyuralmi jobboldal különböző családjai nem társadalmi bázisuk vagy támogatásuk alapján szervezték meg a társadalom hozzájuk tartozó részeit, és nem eszerint újították meg a hatalomból való részesedésüket, hanem inkább attól függetek, mennyire tudtak bejutni a hatalom folyosóira. Versengésük a közvéleményen kívül zajlott. Ez a széles társadalmi szövetség Franco tábormok koncentrált hatalmában csúcsosodott ki. Franco, fenntartva a rendszer örévét vált hadsereg monolit egységét, úgy alakította ki az egymást követő kormányokat, hogy mindegyik konzervatív csoportnak állandóan biztosította a jelenlétet. A spanyol társadalmat a rendszer alárendelt formában integrálta, olyan formában, amelyet egy „vertikális szövetség”, egyetlen párt, a katonai győzelemből és a katolikus egyház áldásából eredő legitimitáció, a tömegkommunikációs eszközök cenzúrája és a versenyt jelentő választások hiánya jellemzett.

A hatvanas években a gazdasági fejlődés, a társadalmi változások, valamint XXIII. János pápa katolikus egyházának hatása nyomot hagyott az említett nagy történelmi problémákon. Az ideológiai probléma enyhült azáltal, hogy a katolikus egyház eltávolodott a politikai hatalomtól; másrészt az iparosítás és az urbanizáció más megvilágításba helyezte a

földreform és a Dél fejletlenségének kérdését. Égetően sürgőssé vált a politikai rendszer összekapcsolása a plurálisabb, magasabb életszínvonalú és új igényeket támasztó társadalommal. Ugyanakkor háttérbe szorult a diktátor megrázkódottas-mentes utódlásának kérdése, mely lehetővé tette volna az uralkodó társadalmi csoportok egységének fenntartását is.

A politikai elit egyes felvilágosult szektorai (és valószínűleg a társadalmi elit széles rétegei) számára elodázhatatlanná vált a francoizmus politikai reformja és az 1939-es legyőzöttektől örökölt hagyományok folytatása. Az elfogadhatóság határa mindenestre ott húzódtott, hogy a vezető társadalmi rétegeknek olyan törvényességi keretek között kellett fenntartani uralmukat, amelyek nem elnyomóak, bár egyenlőtlenül osztják el a lehetőségeket.

Ennek eléréséhez nélkülözhetetlen volt, hogy ne hulljon szét a már elért társadalmi egység, tehát a folyamatnak lehetővé kellett tennie fő alkotóelemeinek ideológiai átalakulását. A politikai keretek megújításához az alkalmas pillanatot el kellett halasztani a diktátor halála utáni időre. Ezért a céljaikat tekintve többé-kevésbé nyílt stratégiák hívei a hivatalokban harcoltak, hogy megtalálják a legjobb kiutat ahhoz, hogy az adott pillanatban irányíthassák a politikai reformfolyamatot.

Az ellenzék erői viszont nagyon szervezetenek voltak, és ki voltak téve a politikai rendőrség kitartó és hatékony üldözésének. Közös céljuk volt, hogy véget vessenek a diktatúrának, amnesztiát adjanak a politikai foglyoknak, visszaállítsák a szabadságjogokat és a nemzetiségek önkormányzatát, s ezzel lezárják azt a polgárháborút, melyet a spanyolok óriási többsége már nem élt meg, és melynek következményeit nem volt hajlandó viselni. Tehát a francoizmus bukását, a rendszerrel való szakítást akarták előidézni.

Illegálitása és korlátozott, bár növekvő szervezetsége ellenére az ellenzék tagadatlatlanul képviselt bizonyos rétegeket, és birtokában volt valaminek, amivel a francoizmus reformpárti erői nem rendel-

keztek: ez a demokratikus törvényesség volt, melyet megköveteltek Spanyolországtól ahhoz, hogy csatlakozhassék az európai gazdasági rendszerhez. Ennek egyik oka az volt, hogy a nyugat-európai kormányokat többségükben olyan pártok képviselői alkották, akiknek a spanyol megfelelői illegálitásban éltek. Ezért létfontosságú volt az ellenzék különböző szektorainak bekapcsolása a politikai rendszerbe, hogy az demokratikus rendszerként összevethető legyen a nemzetközi mintával. Ellenükre semmilyen mélyreható politikai reformot nem lehetett megvalósítani. Miután Portugáliában és Görögországban is véget ért a diktatúra, az átalakítási folyamat megindulása Spanyolországban megkövetelte a különböző erők egyesítését, már csak azért is, hogy elkerüljék a „katasztrofális egyensúly” kialakulását, minthogy a reformban érdekelt és különböző tervekkel rendelkező erők egyike sem volt olyan helyzetben, hogy egyedül véghezvigye a folyamatot.

A francoizmus utolsó éveit ádáz küzdelem jellemzi, melyet a különböző csoportok a kiemelkedő pozíciókért folytattak: egyik oldalon azok sorakoztak fel, akik a rendszer újratereztéséért küzdöttek, a másik oldalon pedig azok, akik reformjérért szálltak síkra. Mindkét oldalnak szüksége volt az egymás mellett élésre, hogy biztosítsák az általuk képviselt társadalmi tömb uralmát. Senki sem akarta megelőzni az eseményeket, mert félt, hogy elszigetelődik, mint az már annyiszor megtörtént az előző évtizedekben. A diktátor 1975-ben bekövetkezett halála felgyorsította az eseményeket. Az átalakulás egyre sürgetőbbé vált a társadalom, a politikai hatalom és a nemzetközi környezet számára is. Az, hogy I. János Károly a francoista törvényekkel összhangban elvállalta az államfő szerepét, új katalizátort jelentett e folyamatban. A francoista erők pedig, bár nem egyértelműen, de megosztottak a „mozdulatlanság” és a „nyitás” hívei között.

A király döntése — miszerint Spanyolországban a nemzetközileg elfogadott demokratikus keretek között szilárdítja meg

a monarchiát, és a koronát kivonja a pártok közötti politikai harcból — egybevételesen a külföldi és belföldi többségi véleményekkel, ugyanis ezek olyan együttélést támogattak, amely feledteti a polgárháború és a diktatúra emlékét. Az Arias-Fraga kormány nem volt hajlandó határozott reformfordulatot venni, és lemondott, miután kudarcot vallottak a forradalom fékezésére irányuló szándékai. Túlságosan elkötelezte magát a fennálló rend konzerválása mellett, és úgy döntött, hogy nem hallgat a közvéleményre, mely szabadulni akart a pozíciók elvesztését féltő bürokrácia széles rétegeitől. Ezért át kell adnia helyét az új kormánynak, melyet Adolfo Suarez irányított, és kevésbé kiemelkedő személyiségek alkottak, akik számára talán épp ezért fontosabb volt, hogy minél gyorsabb sikereket érjenek el egy olyan terv megvalósításában, mely újfajta törvényesség bevezetését tűzte ki célul.

Az első Suarez-kormány és a politikai reformtörvény

Suarez új kormánya gyors léptekkel haladt a francoizmus felszámolása felé, melynek két fő állomása volt: a) a jogi reform, valamint b) a tolerancia és a demokratikus rétegekkel folytatott párbeszéd gyakorlata (inkább ez jellemezte, mint a nyílt, átfogó megegyezés). Természetesen ehhez hozzájárult még, hogy képes volt átrendezni saját erőit, hogy perspektívát lássanak a jövőben, és átalakítani a reformellenes politikai gépezetet, amely az állami hivatalokból fékezhetette volna az új tendenciákat.

a) Az első lépést illetően a Suarez-kormány elfogadta a francoista parlamenttel a politikai reform törvényét, mely visszaállította a kétkamarás rendszert Spanyolországban, és elrendelte a szabad választásokat. A hivatalosan a francoizmus nyolcadik alapvető törvényének tekintett rendelkezés, melynek jogosságát teljes mértékben elismerték, megnyitotta a kapukat a rendszer teljes felülvizsgálata előtt, minthogy a törvényhozás intézmé-

nyének alapjául a demokratikus törvényességet jelölte meg. A törvény az arányos képviselői rendszert fogadta el a képviselőkhöz (d'Hondt-változat), és a többségi képviselői rendszert a szenátus számára.

Az új jogi környezet lehetővé tette, hogy a három létező politikai tömb — a mozdulatlanság, a reform és a demokrácia hívei — képviseltesék magukat az új államban. De semmiféle demokratikus mechanizmust nem állapított meg a kormány kinevezésére vagy a kamarák előtti felelősségére vonatkozóan, továbbra is az államfő hatásköre maradt, hogy három javaslatból név közül szabadon válasszon.

A törvényt a francoista parlament 425 szavazattal fogadta el, 59-en szavaztak ellene és 13-an tartózkodtak. Később, 1976. december 15-én a törvényesség követelményeinek megfelelően népszavazással is elfogadták. Az ellenzék bojkottra buzdító javaslata ellenére a spanyolok óriási többsége (a választásra jogosultak 78 százaléka) az urnához járult, hogy hitet tegyen a változás mellett (94 százalék igenlő szavazattal).

b) Másrészt a Suarez-kormány párbeszédet kezdett az 'e célra egyesült ellenzékkel, amely tulajdonképpen elismerte a többpártrendszert. Csak később, 1977 elején, az új parlamenti választásokra készülődve történt meg a pártok legalizálása (az 1977. február 8-i törvényerejű rendelettel, mely módosította az 1976. június 4-én hozott törvényt a politikai szövetségekről).

A Kommunista Párt legalizálása ebben az értelemben az a pont volt, amely jelezte, hogy már nincs visszaút, s amely kiváltotta egyes „mozdulatlan”, elszigetelődött rétegek reakcióját. A francoizmus reformja a demokrácia felé vezető politikai reformmá alakult át, az ellenzék pedig a pusztító szakítás helyett a megegyezésen alapuló szakítást szorgalmazta. Minden más megfontolást megelőzően az az érdekegyeztetés, hogy lehetővé váljék a fejlődés és elszigetelődjenek a „mozdulatlanok”.

Az új kormánynak, hogy meg tudja tar-

tani vezető szerepét a reformfolyamatban, a francoista tömb élére kellett kerülnie, s ugyanakkor el kellett fogadtatnia irányítását a politikai szinten. Ehhez folyamatosan kezdeményeznie kellett, s meg kellett nyernie a közvéleményt és a hatalmi csatornákat is. A Suarez-kormány határozott fellépéséhez nemcsak bizonyos merészség kellett a javaslatok, valamint az egyetlen párt és szakszervezet semlegesítése terén, hanem a televízió korrekt és kizárólagos használata és ügyes tájékoztatási stratégia is. A kormány elnöke, aki nagy kommunikátornak bizonyult, terjedelmes üzeneteket intézett a spanyol néphez. Ugyanakkor a kormány megakadályozta, hogy az ellenzék közvetlenül hozzájusson a nagyobb hatókörű tömegkommunikációs eszközökhöz (például a televízióhoz), bár fokozatosan lehetővé tette jelenlétét a kisebb közönségnek szóló eszközökben (főként a sajtóban).

A demokrácia megteremtésére irányuló törekvés Spanyolországban számíthatott a demokratikus országok támogatására és buzdítására, valamint általában mindazokra, akik a minimumra akarják csökkenteni a bizonytalanságot az európai politikai szinten, hogy megőrizhessék a békét. A beleszólás nélküli szolidaritás, melyet a külügyminisztériumok vagy a politikai és kulturális intézmények, továbbá a szakszervezetek kifejeztek személyes jelenlétükkel vagy az utolsó nyugat-európai diktatúra békés felszámolásának nyílt támogatásával, olyan kereteket jelentett, melyek között e kritikus hónapokban a demokratikus nyitást ellenző rétegek kisebbségbe kerültek. Ehhez hozzájárult a nemzetközi közvélemény támogatása, amely segítette a szabadságot és az emberi jogokat visszaállító változási folyamatot.

A király — aki biztosította, hogy a fegyveres erők tiszteletben tartsák az új politikai irányvonalat — kezdeményező szerepe lehetővé tette, hogy sikerrel folytatódjék a megkezdett út, és megakadályozta, hogy a mozdulatlanság hívei számottevő hatalmuknál fogva lefékezzék a folyamatot.

Az 1977-es parlamenti választások

Az 1977. június 15-i parlamenti választások eldöntötték a reform jövőjét. A szólásszabadság, a gyülekezési, társulási és választási szabadság nyílt gyakorlásából eredő nagyarányú részvétel megalapozta az új irányvonalat. Sok előrejelzéssel ellentétben a reform hívei — a kormány elnökének, az egy évvel azelőtt még aligalig ismert politikusnak a vezetésével — elsőpró győzelmet arattak a francoistákkal szemben, akik talán a reform útját akarták járni, de a spanyolok szemében a múlt folytatásának tünnek (Fraga Népi Szövetsége).

A mérsékelt és centrista demokratikus erők felsorakoztak Suarez és a Demokratikus Centrum Uniónak (UCD) nevezett választási koalíció mögött, amely a kormányt alkotta, és csak később egyesült politikai párttá. Az UCD-nek sikerült meggyőznie a politikai centrumot és a jobbközép irányvonalat képviselő közvélemény jó részét, mely készen állt arra, hogy a monarchia és a demokrácia keretei között megtalálja a politikai stabilitás útját, és nem támogatta a kereszténydemokrata állam létrehozására irányuló javaslatot.

Az ellenzék pártjai közül a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) a fiatal Felipe Gonzalez vezetése alatt, aki kiváló és jó kommunikációs képességű politikusnak bizonyult, a szavazatok számát tekintve nagyon közel jutott a győztes koalícióhoz. A Kommunista Párt — melynek élén az ismert vezető, Santiago Carrillo állt, és amely pragmatizmusa révén sokban hozzájárult az átmenet sikeréhez — a

választóknak csak egy szűk rétegét hódította meg.

Az eredmények nagy vonalakban a harmincas évek választási mintájára emlékeztettek (lásd a táblázatot az oldal alján!).

Az átmenet folyamatát így az urnáknál is megerősítették. Az eredmények a választásokon induló számtalan párt fölé helyeztek két nagy tömörülést: az UCO-t és a PSOE-t, amelyek mellett jobbra és balra két kis csoport, az AP (Népi Szövetség) és a PCE (Spanyol Kommunista Párt) helyezkedett el. A két nagy szövetség, mely az állásfoglalások skálájának közepén egymás mellett volt, egyaránt a politikai nyelvezet, a programok és a vezetők megújítására törekedett. Valamennyien a polgárháború után születtek, és azt jelezték, hogy a politikai életben teret hódított egy fiatalabb és rugalmasabb új nemzedék, mely a jövőbe vetett hitet és bizalmat közvetítette. Adolfo Suarez, a kormány elnöke és az új UCD vezetője és Felipe Gonzalez, a szocialista párt tehetséges és jó kommunikációs képességű irányítója átlépte az ideológiai szférákat, hamarosan nemzeti véleményvezérré vált, s inkább közvetlenül, mint pártján keresztül beszélt a lakossággal. Az AP és a PCE viszont nem tudott elszakadni a múlt hagyományaitól, ami eltávolította őket a többségben a centrum és a baloldali centrum körül elhelyezkedő közvéleménytől. Ennek mérsékelt, egyetértésen alapuló és pragmatikus kifejezése olyan irányvonalat keresett, amely segíti a demokratikus együttélés rendszerének megszilárdítását.

	szavazatok (százalékban)	mandátumok száma	mandátumok (százalékban)
Szélsőjobb	0,6	—	—
AP	8,4	16	4,6
UCD	34,8	165	47,1
PSOE—PSC	29,4	118	33,7
PCE-PSUC	9,3	20	5,7
Szélsőbal	3,1	—	—
Nacionallisták	5,4	19	5,4
Egyéb	9,0	12	3,5

A francoizmus egyszerű reformját pártolók kudarcra lehetővé tette a demokratikus reform kiteljesedését, vagyis az új alkotmány megszövegezését, amelyet a demokratikus ellenzék követelt, de amelyet nem tűztek ki a választás céljául. Az UCD által elért relatív többség szükségessé tette, hogy szélesebb körű megegyezést érjenek el a törvényhozási feladat s egyben az alkotmánnyal kapcsolatos munka megkezdéséhez. A francoista gépezet felszámolása, mely 1977 elején kezdődött, így a többség által támogatott demokratikus törvényességgel folytatódhatott, és elősegítette a francoista reform és a szakítás híveinek találkozását.

Az 1977 júniusában megválasztott parlamentben már utat tört magának a demokrácia, amely az új spanyol alkotmány elfogadásával a régi renddel való törvényes szakításhoz vezetett. Az alkotmány bevezette az emberi jogokon, a többpártrendszeren, a szabad választásokon, a hatalom megosztásán, a nemzetiségek és a régiók önkormányzatán és a királyságokon alapuló politikai demokráciát. Ezzel olyan jogi kereteket állítottak fel, amelyek között a jobboldal és a baloldal egyaránt hozzájuthat a hatalomhoz, és a lakosság akaratával összhangban megvalósíthatja programját.

A közmegegyezés és az alkotmány elfogadása

Az új parlament megválasztása után olyan korszak kezdődött, amelyben a reformfolyamat irányítása a konszenzuson alapuló gyakorlatot követte. Széles többséget keresett, amely megerősíti az új államot, anélkül, hogy kormányegyezményekre vagy akár törvényhozási paktumokra lenne szükség. Az UCD választási koalíció — amely már politikai párttá egyesült — Suarez vezetése alatt viszonylagos többséggel kormányzott. A PSOE ellenzéki pártként tevékenykedett.

A politikai válságból való kiút keresése elsőbbséget élvezett a főbb közéleti szereplők stratégiájában. Következésképp az a törekvés, hogy valamennyiüket integrál-

ják az új demokratikus rendszerben, felémésztette energiájuk nagy részét. Az átmenet folyamata azonban egy olyan társadalomban zajlott, amelyben a gazdasági válság hatása jóval fejletlenebb gazdasági szerkezetben jelentkezett, mint európai szomszédainál, akikhez egyre szorosabb ipari és kereskedelmi kapcsolatok fűzték. Ráadásul olyan időpontban, amelyben előtérbe kerültek a politikai problémák. Egyszerre kellett megbirkózni a két válsággal, ami újabb nehézségeket jelentett, mivel az egyik kezelésében elkövetett hibák hatványozhatták a másik ellentmondásait. A konszenzus volt az az út, amelyen szembe lehetett nézni a robbanás lehetőségét hordozó valósággal.

a) A politikai közmegegyezés volt a feltétele az alkotmány megszövegezésének és elfogadásának, valamint a fő törvények elfogadásának is. Elsősorban ezek alapján bontakozhattak ki az autonómiaira vonatkozó jogszabályok, amelyek Spanyolország évszázados problémáinak egyikét voltak hivatottak megoldani: a különböző nemzetiségek együttélésének kérdését.

A többség elvetett minden kísérletet, amely megpróbálta „tökéletesíteni” az örökölt törvényeket, és azt javasolta, hogy az alkotmány szövegét hét képviselőből álló parlamenti bizottság fogalmazza meg: három UCD-tag és a többi párt egy-egy képviselője (PSOE, PCE, AP és a katalán nacionalisták). Megbízták őket, hogy olyan szöveget állítsanak össze, amelyet mindenki megszavazhat, s amely ugyanakkor fékezi azokat a rejtett tendenciákat, amelyek a polgári hatalom korlátozására irányulnak. A hadsereg dühödt fellépésének kísérlete fenyegetett abban a helyzetben, melyben a pozitív törekvések nem tudták leplezni az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásával kapcsolatos türelmetlenséget.

A parlamenti bizottság olyan alkotmányt szövegezett meg, amely — az olasz alkotmány és a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényének hatására — igen széles körű elvi megegyezésen alapuló megoldásokat javasolt. Így olyan

végleges szöveget sikerült összeállítani, amelyben, ha kellett, feláldozták a fogalmi pontosságot annak érdekében, hogy szélesebb körű elfogadást nyerjen, és amelyben bizonyos szélsőségeket, melyekkel kapcsolatban nehéznek tűnt a megegyezés, későbbi rendelkezések hatáskörébe utaltak. A cél az volt, hogy olyan alkotmány szülessen, amelyet nem egy csoport kényszerít a másikra, hanem amelyet mindenki elfogadhat.

1978-ban a kongresszus és a szenátus nagy többséggel elfogadta a spanyol demokrácia alkotmányát, amelyet 1978. december 6-án népszavazással is megerősítettek. (Ezen a szavazásra jogosultak 67,1 százaléka vett részt, és a szavazók 88,9 százaléka igennel voksolt.) Az alkotmányozó folyamat során a demokratikus átmenettel sikerült olyan törvényességet teremteni, amely lehetővé tette a különböző véleménycsoportok egyesítését, a jobbközép nacionalistáit is beleértve (főként a Katalán Demokratikus Egyesület és a Baszk Nacionalista Pártot). De nem integrálta a baszk fegyveres mozgalmat, az ETA-t, mely az elszakadás koncepciójá-

ka területét érinti. Romlott a gazdasági helyzet a válság hatása miatt és annak következtében, hogy a kormánynak a reform feltételei mellett igen szűk tere volt a manőverezésre a hatékony gazdaságpolitika bevezetése érdekében. Az infláció, az ipari válság, a vásárlóerő csökkenése, a vállalatok bezárása és a munkahelyek elvesztése próbára tette a spanyolok türelmét, és csökkent annak az esélye, hogy a pártok és szakszervezetek között politikai és társadalmi egyezményeket kössenek. A fő politikai pártok és a vezető szakszervezetek által aláírt Moncloa-egyezmények e kölcsönös felelősségérzet bizonyítékai. Lehetővé tették a társadalmi konfliktus csökkenését annak érdekében, hogy az átmenet folyamatának befejezéséhez egyessék az erőket, és megakadályozzák a társadalmi feltételek további romlását.

Az 1979. március elsejei új parlamenti választások eredményei nem hoztak lényeges változást. Ismét az UCD szerezte meg a relatív többséget a PSOE-vel szemben, s jobbról és balról ismét ugyanazok a pártok kerültek melléjük, mint 1977-ben. Az eredmények a következők voltak.

	szavazatok (százalékban)	mandátumok száma	mandátumok (százalékban)
Szélsőjobb	2,2	1	0,3
CD (AP)	5,8	9	2,6
UCD	35,5	167	47,7
PSOE—PSC	30,8	121	34,6
PCE-PSUC	10,9	23	6,6
Szélsőbal	3,1	—	—
Nacionalisták	7,7	25	7,1
Egyéb	4,0	4	1,1

ből kiindulva elutasította az új kereteket, és folytatta a fegyveres harcot, valamint a terrorizmust Baszkföld függetlenségéért és újraegyesítéséért. A szélsőjobb és a szélsőbal terroristái viszont, akik ezen időszak alatt a sorozatos merényletekkel makacsul bizonyították jelenlétüket, társadalmilag elszigetelődtek, és így a visszarendeződés veszélye fokozatosan csökkent.

b) A konszenzus politikájának másik nagy kérdése a gazdaság- és szociálpoliti-

Széles konzervatív rétegek befejezettek tekintették az átmenetet és a konszenzus politikáját, és új korszak nyitását sürgették, mely nyugat-európai mintára újra rendezné a jobboldali centrumot, a liberálisok és a kereszténydemokraták közötti szövetségen alapuló ideológiai és szervezeti felépítéssel. A belső harc az UCD-ben a Suarez- kormány bukásához vezetett, később pedig a párt feloszlásához, mely a testvérharcban szembekerülő frakciókra bomlott. Tejero sikertelen katonai

puccsa, amikor 1981 februárjában megtámadta a kongresszusi képviselőket, azon a napon, amikor Leopoldo Calvo Sotelo új kormányfőként való beiktatásához készülődtek, a válság mélypontját jelentette, ugyanakkor az utolsó ellenállási kísérletet is az új demokratikus politikai renddel szemben. A korona határozott fellépése, mellyel elrendelte, hogy a hadsereg vesse alá magát irányításának és a demokráciának, lehetővé tette a puccskísérlet leküzdését, amely egyébként a jelek szerint nem volt eléggé szervezett.

Calvo Sotelo új kormánya nem oldotta meg az UCO rohamosan mélyülő válságát. S bár azt állította, hogy az átmenet befejeződött, még mindig hiányzott a bizonyíték, hogy lehetséges a váltás. A közelmúltban történt katonai puccs, amelyet a televízió minden otthonba elvitt, és az, hogy nem bizonyosodott be, hogy a kialakult politikai rendszer az állampolgárok akaratának megfelelően képes kezelni a változást, valamint a kormány negatív szónoklatai a konszenzus politikájával kapcsolatban kritikus időszakot jeleztek, melyben elburjázottak a kormányzás problémái.

A háttérben megkezdődött az UCD süllyedése. A nyílt jobboldali orientáció láttán az UCD egy kis rétege csatlakozott a PSOE-hez, egy másik része pedig Suarez követte a (centrista irányvonalat kö-

vető) Demokratikus és Társadalmi Centrum létrehozásában. A párt konzervatívabb és szélesebb magja pedig hajlott arra, hogy megegyezzen Fraga Népi Szövetségével (AP), ami kínos helyzetbe hozta azokat, akik továbbra is hűek maradtak az UCD-hez és így a kormányhoz.

A növekvő nehézségek közepette új választásokat írtak ki, amelyeken a centrista spanyol közvélemény a Szocialista Pártban látta meg azt a lehetőséget, hogy szilárd kormányt alakíthasson, pontosan akkor, amikor a Kommunista Párt keserű vitákba keveredett a szovjet modell érvényességét illetően. Mindebből úgy tűnt, hogy a PSOE hiteles alternatíva az átmenet folyamatának befejezéséhez és a demokrácia megszilárdításához. Óriási politikai és társadalmi többséggel aratott választási győzelme 1982 októberében nemcsak azt jelentette, hogy stabil kormány alakult, amely képes leküzdeni a gazdasági válságot és bevezetni a gazdasági és társadalmi modernizálás programját, hanem végső bizonyítékot is szolgáltatott arról, hogy az állami intézmények és apparátusok jogi és tényleges szerkezetében lezajló változások megfelelnek a demokratikus alapelveknek: a választók döntenek el, milyen irányzat kerül hatalomra egy pluralista és versenyt biztosító folyamat eredményeként, mely a demokratikus szabadságjogok gyakorlásán alapul.

Manuel Parés i Maicas

Kommunikáció és közvélemény egy átmeneti társadalomban

A spanyol politikai átmenet megértésének egyik kulcstényezője az a szerep, amelyet a társadalmi kommunikációs eszközök játszanak. Ha elfogadjuk, hogy az információs és szólásszabadság gyakorlása a társadalomban zajló demokratizálódási folyamat egyik sarkköve, akkor nyilvánvaló, hogy ebből a nézőpontból is tanulmányoznunk kell a demokratikus átmenetből adódó jelenségeket.

Mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy a téma felvetése számos nehézséget támaszt, mivel nemigen van olyan munka, mely kimerítően tanulmányozta volna ezt a gondolatkört. Csak részlegesen foglalkoztak vele egyes művek, s mindig csak egy meghatározott kommunikációs eszköz szempontjából. Pedig azt hiszem, nagyon fontos kommunikációpolitikai kérdés előtt állunk. Spanyolországban most van kialakulóban ez a tudományág. Értesülésem szerint a politikusok sem szenteltek neki különös figyelmet,¹ ami ugyancsak meglepő, hiszen a reálpolitikában különleges fontosságot tulajdonítanak a társadalmi kommunikáció eszközeinek.

A következőkben tehát azt vizsgálom, hogy milyen szerepet játszottak a kommunikációs eszközök a spanyol politikai átmenet idején, valamint a spanyol közvélemény alakításában. Kiemelek néhány eseményt, amely a szólásszabadság fogalmának növekvő érvényesülését jelzi a politikai intézmények szempontjából, tekintetbe véve, hogy az előző rezsim alatt ezzel az alapvető joggal egyáltalán nem, vagy alig-alig lehetett élni. Minden tekintélyuralmi rendszerben, mint amilyen a francoizmus is volt, a hatalom gyakorlása e jog szabad érvényesülésének elnyomásával vagy erős korlátozásával jár.

Bár az általam kifejtett téma a spanyol állam kontextusában merül fel, én mint katalán szeretném megjegyezni, hogy

Spanyolország többnemzetiségű, többkultúrájú és többnyelvű ország, amint alkotmányunk is kimondja. Így, bár globális nézőpontból indulok ki, nyilvánvaló, hogy katalán szemléletem mindvégig tükröződik a következő oldalakon. Másrészt kétségtelen, hogy munkám, tartalmából adódóan, szükségképpen vázlatos, és célszerű lenne, hogy az általam elemzett kérdést, mely véleményem szerint döntő fontosságú az országunkban zajló politikai átmenet megértéséhez, a továbbiakban részletesebben is elemezzék.

Kommunikációpolitikai perspektíva

Mínt hogy vizsgálódásom tárgya a kommunikációpolitika, vagyis a politikai folyamatok és a kommunikációs eszközök közötti kölcsönhatás, valamint ennek különböző kifejezési formái, melyek gyakorta össze is keverednek — tájékoztatás, propaganda, közönségkapcsolatok, sőt reklámtechnika és reklámművelés —, szeretnék néhány megjegyzést tenni ebben a vonatkozásban.

Pusztán tájékoztató jelleggel idézzük fel Dominique Wolton² kommunikációpolitika fogalmát, mely szerint arról a térről van szó, melyben egymásnak ellentmondó beszédek hangoztat az a három szereplő, akinek törvényes joga van véleményt mondani a politikáról. E három szereplő: a politikusok (vagyis a kormány intézményei a különböző szinteken, a po-

litikai pártok; én ide venném a nyomást gyakorló csoportokat is), az újságírók (vagyis széles értelemben a társadalmi kommunikáció eszközei) és a közvélemény, amelynek meghatározó paramétereit a közvélemény-kutatások révén ismerhetjük meg.

Az 1976-os évtől kezdve, amikor lassan kezdett kibontakozni a spanyol demokratizálódás folyamata — melynek kezdetben a politikai reform törvénye adott lendületet, s amelynek során 1978-ban elfogadták az alkotmányt, majd az autonóm jogszabályokat, míg eljutottak a spanyol államot alkotó tizenhét autonóm közösségig —, a spanyol kommunikációpolitika számos sajátos vonást öltött, melyek alapján összevethetjük más nyugat-európai államokéval.

Pontosan meg kell különböztetnünk két időszakot: a kormányintézkedések szakaszát és a választási szakaszt. Az első szakaszban a kormányzervek kommunikációja van túlsúlyban, bármilyen szintről legyen is szó, valamint az ellenzék pártjainak ellentétes reakciója s a különböző érdekcsoportok megnyilvánulása. Mint később látni fogjuk, az állampolgárok egyéni részvétele e folyamatban meglehetősen korlátozott.

A második szakaszban, vagyis a választások idején, a kommunikációpolitika más vonásokat mutat. A választási kampányok, amelyek reklámfogásokkal és a reklám nyelvén, illetve a közönségkapcsolatok technikáival terveztek és valószínűsítették meg, másféle jellemzőket tükröznek, amelyek sokban egy-egy termék vagy szolgáltatás reklámhadjáratához közelítik őket. Itt fontos, gyakran döntő szerepet játszanak a közönségkapcsolatok, különösen az események megvalósítása. Minthogy Spanyolországban 1986 óta négyféle választásokat tartanak — törvényhozási, autonóm, helyhatósági és európai —, nyugodtan mondhatjuk, hogy gyakoriak a választási időszakok, ezek minden, szerintem negatív, velejárójával.

Jelenleg megállapíthatjuk, hogy a demokratizálódás folyamata stabil, és semmi jel nem mutat arra, hogy megismétlődné 1981. február 23.⁶ Feltételezhetjük tehát, hogy a spanyol politika dinamikája követi a nyugat-európai államokban megfigyelhető tendenciát, s ez a kommunikáció dimenziójára is vonatkozik. Vagyis a tömegkommunikációs eszközök a politikai cselekvés kiváltságos színterei, a kormányzervek számára éppúgy, mint az ellenzéki pártok, az érdekcsoportok és a társadalmi mozgalmak számára. Sajnos gyakran úgy tartják, hogy egy politikai természetű cselekedet vagy tény akkor történt meg igazán, amikor visszhangoztak a tömegkommunikációs eszközök.

Ha figyelembe vesszük a televízió uralkodó szerepét, rá kell mutatnunk, hogy a politika gyakran közönség előtti színjátékká válik, melyben a politikusok, bármilyen nézetten legyenek is, színészként viselkednek. Mindent elkövetnek, hogy megjelenjenek a tévécsatornákon, főként az országos adó, a TVE műsorán, de nem becsülik le a már meglévő autonóm televíziókat sem (Katalóniában, Baszkföldön, Galíciában, Andalúziában, Valenciában és Madridban működik ilyen adó). Érdekes lesz megfigyelni, mit tesznek, ha működni kezd a három országos magán-televízió, bár várható, hogy ebben is igyekeznek majd biztosítani jelenlétüket.

A politika szereplői számára a különböző tömegkommunikációs eszközökön keresztül megnyilvánuló kommunikációpolitika nem csupán véleményeik és tetteik nyilvános terjesztésének egy formája, hanem a legjobb módja annak, hogy elfogadtassák magukat a közvéleménnyel. Feltétlenül szükséges számukra a meggyőzés, sőt a manipuláció. Ezért megjegyezhetjük, hogy a spanyol kommunikációpolitikában, akár csak más európai országokéban, az aktualitásokról való tájékoztatás propagandisztikus alkotóeleme olyan tényező, melyre komolyan oda kell figyelni.

⁶A Terejo-féle katonai puccskíséret dátuma. (A szerk.)

Másrészt hozzátehetjük, hogy a legtöbb párt — különösen a jelentősebbek — programjával összhangban a jelenlegi spanyol kommunikációpolitikában az ideológiai tartalom gyakorta korlátozott, és sokkal lényegesebb bizonyos érdekek védelme, amelyek néha ideológiai felvetésekhez kapcsolódnak, de időnként csak alkalmoszerűek. Ez megfigyelhető a tájékoztatáspolitikában a kormányintézkedés szakaszában és a választások idején egyaránt. Ezenkívül az évek során fokozatosan a gazdasági dimenzió vált az egyik legjelentősebb és leginkább meghatározó tartalomává.

Mielőtt lezárnám ezt a bevezetést, röviden szeretnék utalni arra, amit kormánykommunikációnak nevezhetünk. A spanyol állam szerkezetéből adódóan a következő tipológiát állíthatjuk fel:

— Központi kormány: az úgynevezett kormányzóvivői minisztériumra támaszkodhat, amely felelős azért, hogy kialakítsa az állam kormányának kapcsolatait a kommunikációs eszközökkel, főként a minisztertanács egyezményeire vonatkozóan.

Ez nem zárja ki, hogy a tömegkommunikációs eszközökben a kormány elnöke vagy alelnöke és a miniszterek is megjelenjenek, hogy közvetlenül fejtsék ki a kormány álláspontját egy adott témában.

Ezenkívül minden minisztériumnak megvan a kommunikációs osztálya, esetleg eltérő elnevezésekkel.

— Periférikus államigazgatás: az autonóm közösségek szintjén a kormány megbízottja, vagy a tartományok szintjén a helyi polgári kormányzó biztosítja a tájékoztatást.

— Az autonóm közösségek globálisan, de egyenként is egyes osztályaikon keresztül tájékoztatnak az autonómiával kapcsolatos jogszabályok biztosította hatáskörükben.

— A tartományi közigazgatás egyes szerveinek is megvan a maguk szolgálata.

— A városi közigazgatás különös fontosságot tulajdonít az állampolgárokkal folytatott kommunikációnak. A nagyobb

városokban a helyi tájékoztatási eszközök jelentik a kommunikációs csatornákat, de a kisebb városokban és a falvakban is gyakran számíthatnak egy-egy helyi rádió vagy közösségi televízió szolgáltatásaira, és bizonyos rendszerességgel tájékoztató kiadványt is megjelentetnek.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a kormány, elsősorban egy-egy minisztériumon, az autonóm közösségeken és a nagyobb városok vezetőségén keresztül, bizonyos gyakorisággal tájékoztatási kampányokat is szervez egyes témákban, hogy tudatosabbá formálja a közvéleményt. E témák nagyon változatosak lehetnek: adózás, energiafogyasztás, alkohol- és kábítószer-tilalom, a város tisztsága stb. E kampányokat a reklám technikáival és a reklám nyelvén tervezik és valósítják meg, és a tömegkommunikációs eszközökben használt teret gyakran ugyanúgy megfizetik, mintha reklámbetétekről lenne szó. Ha a kampány támogatására események megrendezéséről van szó, ezeket inkább a közönségkapcsolatok, mintsem az aktualitásokról való tájékoztatás technikáival terjesztik.

A tömegkommunikációs eszközök áttekintése

Ebben a részben áttekintem a spanyol kommunikációs eszközök fejlődését a politikai átmenet idején, külön hangsúlyozva jelenlegi dinamikájukat, mely az említett fejlődés eredményét jelenti. Az áttekintés nagyon vázlatos, csak a legjellemzőbb vonásokat emelem ki.

1. Madrid, azon túl, hogy az állam fővárosa, kulturális, gazdasági és pénzügyi főváros is, valamint a legfontosabb spanyol város (több mint négymillió lakossal). Ez a tény meghatározza, hogy a spanyol tömegkommunikációs rendszer magja a fővárosban található, s ugyancsak itt kötik a legtöbb reklámszerződést is. Mint később látni fogjuk, ennek fontos következményei vannak.

2. Ezért azt állíthatjuk, hogy a spanyol autonómia szerkezete, mely az alkotmány második cikkelyéből és más, ezzel egybe-

vágó alapelvekből rajzolódik ki, nem tükröződik pontosan a spanyol kommunikációs rendszerben. Ez erősen központosított, főként a televízió terén (s ez a centralizáltság valószínűleg csak növekedni fog a magántelevíziókkal), annak ellenére, hogy több autonóm csatorna létezik. Ugyanez a helyzet a rádiózás terén is.

3. A közszolgálat fogalma nagyon lassan terjed. A jogi szabályozás fokozatos megszüntetésének vagyunk tanúi, ami azt jelenti, hogy a tömegkommunikációs eszközök irányításában egyre nagyobb súllyal esnek latba a magáncégek, s kommunikációs nagyvállalatok alakulnak, mint például a Prisa (Madrid), a Z y Godó (Barcelona—Madrid).⁴

4. A reklám szerepe meghatározó mind a magántulajdonú tömegkommunikációs eszközökben – ami magától értetődő –, mind az állami intézményekben, például a központi televízióban (TVE) és az autonóm csatornákon. Olyannyira így van, hogy az utóbbi években az állami költségvetésben nem is szerepel a televízió-nak szánt tétel.

Hogy fogalmunk legyen a reklámbefektetések fontosságáról, a következőkben közölök néhány adatot, melyet a J. Walter Thompson ügynökség közölt 1988-ra vonatkozóan (millió pezetában):

napl sajtó	188 750
folyóiratok	86 500
spanyol televízió	
autonóm televíziók	17 000
rádió	60 250
mozl	3 600
külső reklám	20 900
egyéb eszközök	162 000
összesen	684 000

Ezek az adatok ékezen bizonyítják, milyen fontos a reklám egyrészt a tömegkommunikációs eszközök finanszírozásában, másrészt a spanyol ipari fejlődés szempontjából is a fejlett fogyasztói társadalom kialakításában. Felesleges utalnunk rá, hogy ez a tendencia az évek során csak erősödött. Ráadásul a külső befolyás következtében a spanyol hirdető

jelentős része multinacionális ipari nagyvállalat. Ami a Spanyolországban tevékenykedő nagy reklámügynökségeket illeti, az első tíz teljes egészében vagy túlnyomórészt külföldi tőkével működik.

5. A közelmúltig a külföldi tőke behatolása a spanyol tömegkommunikációs eszközökbe korlátozott volt, s főként a folyóiratokat jellemezte. De újabban a nagy tömegkommunikációs konszernnek is megjelentek Spanyolországban (például Bertelsmann, Springer, Hachette, Murdoch, Berlusconi), s ott vannak a napisajtóban, a magántelevízióban, a televíziós műsorgyártásban.

Élénk érdeklődés mutatkozik a spanyol kiadóipar iránt is. Így a Bertelsmann mellett, mely már évek óta dolgozik a spanyol piacon, mostanában megjelent a Hachette, a Mondadori stb.

6. Említésre érdemes még, hogy az évek során nőtt a pénzügyi tőke szerepe a magán tömegkommunikációs eszközök tulajdonában. A legszemléletesebb példa erre a három magántelevíziós csatorna tőkéjének megszólása.

7. Az állandó technikai megújulás is fontos tényező volt a tömegkommunikációs eszközök fejlődésében, minden, többek között gazdasági, velejárójával együtt.

8. Minthogy Spanyolország többnyelvű állam, a tömegkommunikációs eszközökben kiemelkedő szerepet játszik a nyelv, természetesen főként a katalán (Katalónia, Baleári szigetek, Valencia), a baszk (Baszkföld és Navarra), valamint a gall (galícia) nyelvterületeken. Annak ellenére, hogy a nyelv az állam nélküli nemzetek kulturális identitásának egyik lényeges eleme, például Katalóniában a legfontosabb napilapok és folyóiratok spanyol nyelven jelennek meg, és a leghallgatottabb rádióadók jó része kétnyelvű. A televízióban lényegesen jobb a helyzet a katalán nyelv használatát illetően.

9. Az alapvető tájékoztatási eszköz a televízió, a rádió pedig lényeges kiegészítő szerepet tölt be. A folyóiratok, változatos tartalmukkal, kedvező fogadtatásban részesülnek, a napisajtó viszont megre-

kedt a fejlődésben. Egyes számítások szerint Spanyolországban a napilapokat csak a lakosság kilenc százaléka olvassa. Mindenesetre az újságok kötelező olvasmányt jelentenek az elit, az értelmiségiek számára.

10. Sajnálatos módon a spanyol tömegkommunikációs eszközök, néhány kivételtől eltekintve, kevés teret szentelnek az oktatásnak és művelődésnek, nincsenek tudatában, hogy kiváltságos oktatási eszközök lehetnének a lakosság széles tömege számára. Azt sem hiszem, hogy világos elképzelésük lenne arról, hogy a legfontosabb kultúrpolitikai tényezőt jelentik, minden ezzel kapcsolatos kockázattal együtt, minthogy gyakran rábeszélő tartalmak szövívői, amelyeket meghatározott — gyakran rejtett — érdekek alapján állítanak össze.

11. Fontos rámutatnunk, hogy tömegkommunikációs eszközeink egészében véve megpróbálják kiemelni Spanyolország európai dimenzióját. Ebben az értelemben kitüntetett figyelmet szentelnek a kelet-európai eseményeknek, természetesen a Szovjetunióval kezdve. Az utóbbi időben Magyarországot is megkülönböztetett figyelemben részesítik.

12. E rövid áttekintés végén még a sporteseményekről szóló tájékoztatásra utalnék, melynek minden tömegkommunikációs eszközben fontosságot tulajdonítanak, attól függetlenül, hogy erre szakosodott kiadványok is léteznek, például két napilap Madridban, kettő pedig Barcelonában.

Az átmenet idején sajnos megszokott témává vált a terrorizmus, minden következményével együtt. Állandóan aktuális kérdés a terrorizmus és a tömegtájékoztatási eszközökben tükröződő hatása közötti összefüggés.

A sajtó

A spanyol politikai átmenet kibontakozásának megítélésében az egyik legérdekesebb szempont a sajtó szerepének vizsgálata, annak ellenére, hogy általában joggal beszélhetünk a sajtó válságáról, fő-

ként, ha párhuzamba állítjuk a televízió és a rádió, különösen az urh-adók látványos fejlődésével.

Széles körben osztják azt a nézetet, hogy a sajtónak kiemelkedő szerepe volt a spanyol társadalom demokratizálásában, s ez az előző rezsim utolsó éveiben és az átmenet első időszakában egyaránt megnyilvánult. A spanyol állampolgárok jó része a demokratikus kultúrpolitika alapjait a spanyol folyóiratokból tanulta meg, még azokból is, amelyeket konzervatívoknak tarthatunk.

Az újságok közül a francoizmus utolsó éveiben Madridban kiemelkedett az Informaciones, mely bizonyos tekintetben az El País elődje volt. Barcelonát illetően a Tele-Exprés, a Mundo Diario, a Diario de Barcelona, az El Correo Catalan című lapokat említhetjük meg, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a Vanguardia-t sem. Az utóbbi és a Diario de Barcelona kivételével azóta a többi lap megszűnt.

A heti periodikák közül két kitűnő madridi folyóiratot említhetünk meg. Az egyik a magas színvonalú, haladó Triunfo, melyet a francoizmus idején néhány hónapig tartó megjelenés után többször is betiltottak, s amely 1980-ban kénytelen volt havilappá átalakulni, majd 1982 júniusában végleg eltűnt.

A Cuadernos para el Diálogo című lapot 1963-ban alapította havilapként egy pluralista értelmiségi csoport, melynek élén a kereszténydemokrata Joaquin Ruiz-Giménez állt. A spanyol átmenet vezetőinek iskolája volt, egyike a spanyol ellenzék azon kevés orgánumának, amelyeket megtűrték a francoizmus alatt. 1976-ban hetente adták ki, majd 1978 októberében, részben a reklámból adódó gazdasági nehézségek miatt, kénytelenek voltak bezárni a szerkesztőséget.

Mindkét folyóirat a Francóval szembenálló ellenzék kötelező olvasmánya volt, és eltűnésüket igazán sajnálhatjuk, mert úgy véljük, hogy nem pótolták őket a későbbiekben.

Ami Barcelonát illeti, kiemelkedő szerepet játszott a Destino, az 1937-ben alapított hetilap, amely a hivatalos álláspon-

tok képviseletétől fokozatosan fejlődött, míg a katalán kultúra spanyol nyelvű kifejezőeszközévé vált. 1979-ben tűnt el.

Érthető okoknál fogva Katalóniában nagy tekintélynek örvend néhány külföldi lap. Elsősorban a Le Monde-ot kell megemlítenünk, melyet kötelező volt kézbe venni, ha meg akartuk tudni, mi történik valójában Spanyolországban.

1976 fontos mérföldkő az új lapok megjelenésében, melyek döntően befolyásolták a jelenlegi spanyol sajtó szerkezetét.

1976. április 23-án például megjelent az AVUI a spanyol polgári társadalom szolidaritási törekvéseinek eredményeként. Katalánul adták ki, különböző változásokon ment keresztül, de ma sem tölti be azt a helyet, amelyet alapítói elképzeltek. Kapcsolatban áll a katalán autonóm közösség fő kormányzó pártjával, a Katalóniai Demokratikus Egyesüléssel.

1976. május 4-én, főként madridi nevezetes személyiségek és értelmiségiek erőfeszítéseinek eredményeként, megjelent az El País. Az első számú és a legjobb napilappá vált, tagadhatatlanul vezető szerepet tulajdonítanak neki. Első főszerkesztője Juan Luis Cebrián volt, aki döntően meghatározta a lap tervezését és összeállítását, és válogatott újságírógárdával dolgozott. 1982. október 6-án megjelent a barcelonai, majd 1983-ban a nemzetközi kiadás is. Bár székhelye Madridban van, a lapot országos méretekben terjesztik.

A lap többségi részvényes a Spanyol Rádiótársaságban, a SER-ben, az első spanyol magánrádióban, és részt vett más fontos kommunikációs beruházásokban is, aminek következtében az első spanyol multimediális csoporttá vált.

1976. október 18-án látott napvilágot a Diario 16. Mindjárt olyan vezércikkkel, amely az akkori tájékoztatási és idegenforgalmi minisztérium megszüntetését követelte. Már 1974-től megjelent az általános tájékoztatást nyújtó hetilap, a Cambio 16, mely az első időszakban látványos sikert aratott újszerű újságírói gondolkodásmódjával. Jelenleg is súlya van az

ügynevezett 16-os csoporthoz tartozó mindkét kiadványnak.

1976. május 22-én került először nyilvánosság elé egy erotikus, szenzációcentrikus folyóirat, az Interviu, melynek megjelenése mérföldkő az effajta kiadványok tekintetében. 1987-ben 232 ezer példányban adták ki. Ezzel indult az erotikus piac meghódítására a Z csoport, mely 1978 októberében Barcelonában és Madridban megjelentette az El Periodicót, amelyet 1979. április 29-től csak Barcelonában adnak ki. Népszerű lap, alkalmanként haladó írásokkal.

1977-ben a Baszk Nacionalista Párt égisze alatt megjelenik a bilbaói Deia, majd a San Sebastian-i Egin. Mindkettőt részben baszk nyelven adják ki, fejlődésük többé-kevésbé normálisnak mondható.

A kifejezetten pártlapok igen gyér olvasótáborra számíthatnak, ami arra kényszerítette az El Socialistát és a Mundo Obrero-t (Spanyol Kommunista Párt), valamint a Treballt (Katalán Szocialista Egységpárt), hogy csak hetente jelenjék meg.

Az előző rezsimnek volt egy országos laphálózata, amelyet Mozgalmi Sajtónak neveztek. Vezető orgánuma Madridban az Arriba című napilap, Barcelonában pedig a La Solidaridad Nacional és a La Prensa volt. 1975-ben harminckilenc (főként kis példányszámú vidéki) lap tartozott a hálózathoz. 1976-ban a neve Állami Kommunikációs Eszközök lett (melyhez néhány állami tulajdonú rádióadó is került).

A hálózathoz tartozó lapok többségénél tapasztalható jelentős veszteség miatt elhatározták, hogy megszüntetnek néhányat, köztük az előbb említett harmat is. Végül 1983 májusában újra magánkézbe adták a még működő huszonegy lapot.

Ha a jelenlegi vezető lapok példányszámát, a sportújságokat kivéve, összehasonlítjuk az 1976-os megjelenéssel, az alábbi képet kapjuk: (lásd a túloldalon!)

E rövid összefoglalás végén meg kell említenünk, hogy jelenleg négy gazdasági folyóirat jelenik meg Madridban: 5 Di-

naplap	1976 (ezer darab)	1987	kladás helye
El País (barcelonai kladás is)		372	Madrid
ABC (sevillai kladás is)	250	247	Madrid
La Vanguardia	220	201	Barcelona
El Periódico		153	Barcelona
Diario 16	136	Madrid	

as, Expansión, Economía 16 és a Gaceta de los Negocios.

A rádió

A rádiót Spanyolországban az a sajátosság jellemzi, hogy az 1924-ben alapított első adó, a Radio Barcelona magánadó volt, ami azt jelenti, hogy a rádió fejlődése alapvetően a magánkezdeményezésnek köszönhető, amíg 1937-ben Franco tábornok meg nem alapította a spanyol nemzeti rádiót, mely közvetlenül a kormánytól függött, és állami tulajdonban volt. Ez magyarázza a magánrádiók fénykorát Spanyolországban, valamint az egyetlen finanszírozási forrástól, a hirdetésektől való erős függését, mindazokkal a következményekkel együtt, amivel ez jár a tartalom szempontjából.

1976-ban működött Spanyolországban a Spanyol Rádiózási Társaság, a COPE (az 1957-ben létrehozott Spanyol Püspöki Konferencia tartotta fenn). Fontos magán-csatorna volt a madridi Radio España és a barcelonai Radio Intercontinental.

Állami tulajdonú adóként sugározta műsorát a Spanyol Nemzeti Rádió, hirdetések nélkül és általános információs monopóliummal, tekintve, hogy az összes többi adónak előbb hozzá kellett fordulni információért. Akárcsak most, volt egy központi adója Madridban, és a nagyobb spanyol városokban is voltak állomásai. Ezenkívül rendelkezett egy adóhálózattal, az úgynevezett Radio Peninsular adóival, melyek reklámot is sugároztak.

Szintén állami adóként működött a Cadena Azul de Radiodifusión (CAR) és a

Red de Emisoras del Movimiento (REM), összesen mintegy negyven állomással. A Cadena de Emisoras Sindicales (CES), melyhez huszonhat adó tartozott, a szak szervezeti minisztériumtól függött. Ezek az adók az 1980-as rádiózási és televíziózási jogszabály alapján a Radio Cadena Español nevű állami vállalathoz csatlakoztak, és sok eltűnt közülük.

1977. október 6-án közzétették azt a rendelkezést, amely megszüntette a nemzeti rádióval való konzultáció kötelezettségét. Ez fontos intézkedést jelentett a rádió liberalizálása terén, lehetővé tette a különböző csatornák versenyét a tájékoztatás minőségét illetően. A Spanyol Nemzeti Rádió, az első rezsim propagandájának hivatalos szerve, az egyik legszínvonalasabb és legfüggetlenebb tájékoztatási eszközzé vált.

Ne feledjük, hogy az említett dátum előtt a belpolitikai és külpolitikai tájékoztatás kizárólag a Spanyol Nemzeti Rádiótól függött, és a magánadóknak előzetesen engedélyeztetni kellett műsoraikat. A magánadók csak egyéb tudósításokat közölhettek: sporthíreket, bikaviadalról, színházról, moziról szóló információkat, irodalmi, művészeti, tudományos, ismeretterjesztő híreket vagy érdekes eseményekről szóló műsorokat.

Mínthogy Franco idején a rádiós tájékoztatás propagandisztikus jelleget öltött, sokan hallgatták a külföldi adókat, a londoni BBC-t, az amerikai, francia és moszkvai rádiót, meg a független spanyol rádiót (La Pirenaica).

Az átmenet idején a rádió óriási fejlődésnek indult, valóságos robbanás történt

az urh-adók körében. Az 1988-as nyilván-
tartás szerint például 162 középhullámú
és 454 rövidhullámú adó létezett. Azon-
ban a működő adók száma ennél valószínűleg
nagyobb, bár az adatok eltérőek.

1987-ben a rádióknak Spanyolországban
15 237 000 hallgatója volt, míg 1976-ban
csupán 6 850 000-en figyelték adásait. A
számok érzékletesen mutatják e tájékoz-
tatási eszköz szerepének növekedését.
Bár általában a szórakozás és a szabadidő
terén betöltött szerepét emelik ki, fontos
tájékoztatáspolitikai feladatáról sem sza-
bad megfeledkezni, amelyet az 1981.
február 23-án éjszaka közreadott tudósí-
tással is bizonyított.

A rádió megváltozott szerepéről idé-
zünk egy 1983 decemberében készült je-
lentésből:

„Franco idején a rádió urának szócső-
ve volt, manipulációs eszköz, tájékoz-
tatási monopólium, mely pletykákat,
ajánlott lemezeket, sorozatokat közvetít-
tett kellő szakértelem nélkül, unalmasan
és az emberektől idegen hangon. A de-
mokrácia idején viszont a kritikai gondol-
kodás eszközévé vált, a részvétel, a ver-
seny, a pluralizmus eszközévé, mely in-
formációkat, interjúkat, élő műsorokat
közvetít tehetséges szakemberekkel, kel-
lemes és a közönségnek tetsző hangon.”⁵

A televízió

A Spanyol Televízió 1956. október 28-án
állami tulajdonú szervezetként kezdte
meg működését. 1960-tól a tájékoztatási
és idegenforgalmi minisztérium rádiózási
és televíziózási igazgatóságának fennha-
tósága alá került. 1977. november 7-től
önálló szervezet, az 1980. január 10-i tör-
vény értelmében pedig megszületett a
Spanyol Rádió és Televízió (RTE) állami
intézménye, melyet alapvetően a közszol-
gálat jellemez.

Az előző rezsim idején a spanyol tele-
vízió a rendszer propagandájának leg-
félélmetyesebb eszköze volt, a kormány
szigorú ideológiai ellenőrzést gyakorolt
fölötte. Ezért írta róla a politikus és újsá-
gíró Josep Melia 1976 októberében az El

Paísban, hogy szakmailag elavult volt,
gazdaságilag értelmetlen, intellektuálisan
visszamaradott, kulturális szempontból
haszontalan, politikailag szűk látókörű,
nem demokratikus és szeszélyes vezetés-
sel. Végül a szerző megjegyezte, hogy a
televízió a rendszer összes hiányosságát
tükrözte.

Annak ellenére, hogy az említett 1980.
január 10-i törvény fölött hosszasan vitat-
koztak, nyilvánvaló, hogy a televízió sze-
repe a spanyol demokratizálódási folya-
matban meglehetősen vitatott volt, mint-
hogy többé-kevésbé az uralkodó párt el-
lenőrzése alatt állt. A törvény által életre
hívott parlamenti ellenőrző bizottság a
gyakorlatban életképtelennek bizonyult.
A politikai szintéren legvitatottabb témák
egyike az volt, hogy rendkívüli fontossá-
gát tekintve milyen szerepet kellene ját-
szania a tévének a politikai tájékoz-
tatásban. Így például a nemrég lezajlott
törvényhozási választások alkalmával az
ellenzéki pártok megállapodtak, hogy
megtalálják a megfelelő csatornákat ah-
hoz, hogy biztosítsák e tájékoztatási esz-
köz függetlenségét, kiküszöbölve a ké-
sőbbi hatásokat.

1980 óta nyolc igazgató követte egy-
más a televízió élén, ami tükrözi az in-
tézmményvel kapcsolatos politikai légkört.
Azt is figyelembe kell venni, hogy Angli-
ától, Kanadától, az Egyesült Államoktól
és újabban Franciaországtól eltérően,
Spanyolországban nincs önálló és függet-
len kormánysszervezet, amely a televízió
szabályozásával és ellenőrzésével foglal-
kozna, és ez nagyrészt magyarázza az
előbb elmondottakat.

Ezenkívül bizonyos szempontból az a
paradox helyzet áll elő, hogy bár állami
kommunikációs eszközről van szó, gya-
korlatilag reklámból tartja fenn magát,
ami a legfontosabb reklámhordozóvá tes-
zi Spanyolországban, minden ebből adó-
dó következménnyel együtt.

A TVE nagyrészt tükrözi a spanyol ál-
lamot jellemző központosító és egysége-
sítő törekvéseket. Bár vannak központjai
Barcelonában és a nagyobb spanyol váro-
sokban is, a beruházások túlnyomórészt a

fővárosban koncentrálnak. Ami a közvetített tartalmakat illeti, akár politikáról van szó, akár nem, általában nem érzékelhető, hogy Spanyolország olyan állam, melyet tizenhét nemzetiség és tartomány alkot, minthogy rendszerint Madrid jelenik meg a spanyol élet epicentrumaként.

Egyes autonóm közösségek, főként Katalónia és Baszkföld nyomására, 1983. december 26-án megjelent a harmadik csatorna törvénye. Ez kimondja, hogy az állam kormánya meghozza a szükséges intézkedéseket a harmadik csatorna beindítására, mely az autonóm közösségeké lesz — teljesítve a közösségek kormánya által benyújtott kérelmet. 1983-ban tehát megkezdte működését a TV3 (Katalónia) és az Euskal Telebista (Baszkföld). 1985-ben csatlakozott hozzájuk a galíciai televízió, újabbán pedig az andalúz tévé, a madridi autonóm közösség televíziója és a velencei csatorna.

E tájékoztatói eszköz rendkívüli fontosságához meg kell említeni, hogy 1987-ben az első csatornát 23 559 ezren, a második műsort pedig 8879 ezren nézték.

Kommunikációs téren a politikai átmenet egyik nagy (szerintem legfontosabb) csatája a magán-televízió körül zajlott. Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy a jobboldali és centrista pártok mellette voltak, míg a baloldaliak — a szocialisták és a kommunisták — elleneztek. 1981 júliusában azért az UCD kormány kísérletet tett rá, hogy nem a parlament által megszavazott törvényben, hanem határozatban szabályozza a kérdést. Később, 1982-től, a szocialisták megváltoztatták a véleményüket.

Az írott sajtó, főként a vezető napilapok, mindig nyíltan állást foglaltak a magántévé mellett, azzal érvelve, hogy a szólásszabadság példái lennének, több lehetőséget biztosítanának a televízióhoz való hozzáférésre, és nagyobb lenne a televíziós kínálat is. Ezekre az érvekre nyilvánvalóan érzékenyen reagált a spanyol közvélemény.

Ennek következményeként az Antena 3 rádiócsatorna — mely különös elhivatottságot mutatott a televíziózás iránt, mint-

hogy létrehozásának ez volt az egyik alapvető oka — beadványt intézett az alkotmánybírósághoz, hogy döntse el, vajon az alkotmány 20. cikkelye lehetővé teszi-e magánadók létrehozását. Az alkotmánybíróság 1982. március 31-én hozott döntést, mely úgy szólt, hogy a 20. cikkely nem mondja ki egyértelműen a magán-televízió alapításának lehetőségét, de nem is tiltja. Alkalmazása nem jogi-alkotmányos kérdés, hanem politikai döntés függvénye. A két irányítási rendszer tehát összeegyeztethető. Bár az alkotmány szerint a televíziózás lényegében közszolgálat, a cikkely nem írja elő irányításának monopóliumát.

Végül hosszas és többször elnapolt vita után 1988. május 3-án közzétették a magán-televízió törvényét, amelynek értelmében három országos csatornát hoztak létre közvetett intézkedéssel, koncessziók kiadásával. Lényeges vonásai: egyetlen részvényes tőkéje sem haladhatja meg a huszonöt százalékot, és a külföldi tőke aránya sem lehet ennél nagyobb; a már meglévő állami hálózatot használhatják, bérleti díjat fizetve; a műsorok tizenöt százalékát a koncesszió birtokosának kell előállítania, és a közvetített programok ötvenöt százalékának eredetileg is spanyol nyelvűnek kell lennie; a reklám nem haladhatja meg az éves műsoridő tíz százalékát.

Érdemes megemlíteni, hogy akárcsak az állami televízió esetében, a 16. cikkely kimondja, hogy a koncessziók birtokosai eredetüket feltüntetve kötelesek ingyen sugározni azokat a közleményeket, amelyeket közérdekeküknél fogva a kormány bármelyik pillanatban szükségesnek tarthat.

A koncessziókat az Antena 3, a Sociedad Canal Plus de España (mely néhány órán át fizetőtévéként működik) és a Tele Cinco kapta. Két másik kérelmezőt elutasítottak. Közülük a fontosabb az Univisión volt, melyet a Z csoport és Rupert Murdoch pénzelt. Ez azt jelenti, hogy a nagy spanyol tömegkommunikációs eszközök e három adó körül csoportosulnak, amelyek maguk is fontos multimédiu-

mokká válnak, szerteágazó kapcsolatokkal. Gazdasági és politikai jelentőségük-nél fogva az alábbiakban ismertetem e három csoport legfontosabb résztvevőit:

Antena 3: La Vanguardia (13 százalék), Antena 3 (7 százalék), egy vállalkozócsoport (35 százalék), több napilap és hetilap (10 százalék), külföldi tőke (20 százalék) stb.

Sociedad Canal Plus de Televisión: Prisa-El País (mely ugyanakkor a SER rádiócsatorna fő részvényese; 25 százalék), Canal Plus, Franciaország (25 százalék), a Bilbao Vizcaya bank (az első spanyol bank; 15 százalék) a March csoport (15 százalék) stb.

Tele Cinco: az Anaya kiadócsoporthoz (25 százalék), a Vakok Spanyolországi Szervezete, az ONCE (25 százalék), Fininvest — Silvio Berlusconi (25 százalék) stb.

Véleményem szerint a külsőben álló magán televíziós műsorsugárzás átrajzolja majd a spanyol kommunikációs térképet. Az, hogy a magán televízió elsőbbséget ad a szórakoztató műsornak és a reklámnak (hiszen ez az egyetlen finanszírozási forrása), semmi esetre sem zárja ki, hogy a tájékoztatásban is fontos szerepet játszhat, valószínűleg csökkenti majd az állami — a központi és az autonóm — televízió szerepét ezen a téren

A hírgyűnökségek

Szükségesnek tartom, hogy röviden utaljak a fő hírgyűnökségekre, a hivatalos EFE és az Europa Press azon szerepére, melyet az előző rezsim, illetve a demokratikus átmenet idején játszottak.

Az EFE hírgyűnökséget 1939-ben alapította az állam, és sok éven át monopóliumot élvezett a rábízott feladatkörben. Természetes, hogy a francoizmus idején a rendszer tájékoztatáspolitikáját tükrözte. 1966-ban kezdte tevékenységét Latin-Amerikára is kiterjeszteni. 1976-ban politikai fejlődése határozott fordulatot vett a demokratizálódás irányába, és azt mondhatjuk, hogy 1982-ben a világ ötödik hírgyűnökségévé vált. 1989-ben kétezer újságírója dolgozott a világ hetvenhat or-

szágában. Jelenleg tevékenységét egyértelműen demokratikus és szakmai légkör jellemzi.

Az Europa Presst 1957-ben magántőkével alapították, az előző korszakban az EFE-hez hasonló vonalat követett, most pedig versenyben áll vele. Nézetei szakmailag megalapozottak, de alkalmanként konzervatívabb árnyalatúak. Rajtuk kívül vannak még más, kisebb fontosságú hírgyűnökségek is.

Kommunikációs szakemberek

Egy ilyen jellegű összefoglalásban röviden utalni kell azokra az emberekre is, akik kivették részüket az információ demokratizálásából a spanyol politikai átmenet idején, akár úgy, hogy közvetlenül tevékenykedtek a tájékoztatási eszközökben, akár a szakmai szervezetekben, az úgynevezett sajtótársaságokon keresztül léptek föl. Katalónia esetében például igen aktív szerepet játszott a katalán újságírószövetség.

Az előző rezsim, mint az nyilvánvaló egy tekintélyuralmi rendszer esetén, szigorú ellenőrzést igyekezett gyakorolni az újságírószakra fölött, biztosítva, hogy akik a foglalkozást választják, a Falange tagjai vagy a rendszer hívei legyenek. Az évek során enyhült ugyan ez a követelmény, mindenesetre előírás volt, hogy az újságírók hivatalos nyilvántartásában szerepeljen mindenki, aki ezt a hivatást űzte. Rendelkeznie kellett tehát újságíró-igazolvánnyal, bár az igazat megvallva a francoizmus utolsó éveiben már nem tartották be szigorúan ezt a szabályt.

Katalóniában különösen fontos szerepet játszottak az újságírók a tájékoztatás demokratizálásában: 1966-ban megalakították az Újságírók Demokratikus Csoportját, mely 1976—77-ig működött, és amelyhez sokan csatlakoztak azok közül, akik ma vezető pozíciókat töltenek be a katalán tömegkommunikációs eszközökben.

Az oktatás terén az előző rezsim igyekezett közelről figyelemmel kísérni az újságíróképzést a tájékoztatási és idegen-

forgalmi minisztérium felügyelete alatt álló újságíró-iskolán keresztül, melynek székhelye Madridban volt (néhány évig Barcelonában is működött). A konkordátumnak köszönhetően a katolikus egyház is részt vehetett az oktatásban, így működött Madridban egy iskola, mely egy befolyásos politikai-vallási csoporttal, a Propagandisták Országos Katolikus Szövetségével állt kapcsolatban. Az Opus Dei által fenntartott navarrai egyetemen is indítottak egy iskolát 1958. szeptember 30-án, mely később egyetemi karrá alakult át. Katalóniára jellemző még, hogy a barcelonai egyház iskolája, mely a Katolikus Információs Központtól függött és 1964-ig működött, demokratikus katalán szelleméről volt híres.

Az újságírás oktatása 1971 szeptembertől bekerült az egyetemekre, információs karok alakultak Madridban és Barcelonában, majd később Bilbaóban, Salamancában, La Lagunában, Sevilleben, Valenciában és Pamplonában is.

A közvéleményről

Kétségtelen, hogy az érintett témák széles skálája következtében igen vázlatos képet tudtam csak rajzolni a kommunikációpolitikának a spanyol politikai átmenet idején játszott szerepéről. Hogy kiemelt figyelmet szenteltem a tömegtájékoztatási eszközöknek, annak nyilvánvaló okai vannak, hiszen ezek meghatározó súllyal szerepelnek a spanyol társadalom politikai szerkezetében.

Szerettem volna foglalkozni a spanyol mozival is, főként a politikai filmekkel, illetve ezzel, hogy milyen metamorfózi-son esztétikát alkotások, mint például *A burgosi per* vagy *A cuencái büntet*, de azt hiszem, ez már meghaladta volna a munka kereteit. Mindenesetre jegyezzük meg, hogy a filmcenzúra hivatalosan megszűnt 1977. december 1-jén, ami nem zárja ki, hogy — mint az említett esetekben — ne lettek volna bizonyos korlátozások, de ma már állíthatjuk, hogy ezek is eltűntek.

Összegezőképpen az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A tömegkommunikációs eszközök lényeges szerepet játszanak a spanyolok életében, főként a szórakozás és a szabadidő terén, és kiemelkedően fontos ebben a vonatkozásban a televízió.

2. A médiumok általában figyelemmel követik a politikai témákat, rendszerint mindegyik a saját politikai nézőpontjából vagy meghatározott érdekek függvényében, vagyis nyilvánvaló a tartalom rábeszélő jellege.

3. Egyre nagyobb súllyal esik latba a gazdaság a tömegkommunikációs eszközök arculatát meghatározó tényezők között, és egyre kézzelfoghatóbb a magánkezdeményezés szerepe, vagyis a privatizálás tendenciája, a multimédiumok kialakulása a fináncióke részvételével és a nagy nemzetközi kommunikációs konsernek megjelenése a szoftver és a hardver terén egyaránt.

Következőképp meghatározó jellege van a reklámnak, bár ez nem mindig érzékelhető a lakosság számára.

4. A kommunikációs eszközök által a politikának szentelt figyelem ellenére, vagy talán épp ennek következtében, a közvélemény gyakran mélységes apátiát és érdektelenséget tanúsít a legközérdekeltebb témák iránt. Ez abban is tükröződik, hogy sokan tartózkodnak a választásoktól, és erősödik a politika iránti érdektelenség. Aggasztó, hogy főként a fiataloknál feltűnő ez.

5. Mivel a politikai élet elsősorban a tömegkommunikációs eszközökben fejlődik ki (főként a televízióra vonatkoztatva), azt mondhatjuk, hogy a politika színjátékká vált, és a politikusok színészekként vesznek részt benne. Ebből egyenesen következik az a szándék, hogy ellenőrzésük alá vonják ezeket az eszközöket, és megfékezhetetlen a tendencia, hogy propagandaeszközként használják a médiumokat.

6. A választások tömegkommunikációs eseményekké váltak, amelyeket a reklám és a közönségkapcsolatok technikáival, a közvélemény-kutatások bevonásával ren-

dezték meg. Elburjánzásuk azonban, a spanyol politikai rendszert figyelembe véve, zavaró tényező lehet. Mindenesetre azzal, hogy rövid idő alatt túl sokszor rendeztek választásokat, hitelüket veszítették ezek az események, és erre hatással voltak a tömegkommunikációs eszközök is.

7. A közvélemény-kutatások nélkülözhetetlenekké váltak a politikai szereplők számára ahhoz, hogy megismerjék a közvélemény alakulását, megpróbálják azt befolyásolni és irányítani. Egyes esetekben a médiumok nyilvánosságra hozzák ezeket az adatokat, máskor meg elhallgatják, mindig a politikai szereplők érdekeinek megfelelően.

8. Alapvető szerepet játszanak a véleményvezérek, legyenek akár politikusok, újságírók, akár értelmiségiek, és mindegyik saját nézőpontját igyekszik érvényesíteni.

9. Aggasztó, de valószínűleg elkerülhetetlen jelenség, hogy a politikai pártok általában választási gépezetként működnek, amelyekben a tagság szerepe nem lényeges. A gépezet mozgatózásában sokkal inkább abból indulnak ki, hogy választókat

hódítsanak meg, mintsem abból, hogy egységes tagságra számítsanak. Ez az egyik oka, hogy kiemelt figyelmet fordítanak arra, hogy teret kapjanak a tömegkommunikációs eszközökben, és politikai üzeneteik közvetítőiként használják őket.

10. Összességében véve a spanyol közvélemény teljes mértékben meg van győződve arról, hogy a hiányosságok és nehézségek ellenére az ország számára legmegfelelőbb politikai rendszer a demokrácia. Tudatában van annak is, hogy a demokratizálódás folyamatában meghatározó szerepet visznek a társadalmi kommunikációs eszközök. Észrevehető azonban, hogy a pluralista rendszer, mint amilyen a spanyol is, ahol sokféle ideológia és érdek működik, magában hordozza a manipuláció kockázatát.

Ebben az értelemben felvetődik a hiteles politikai képzés szükségessége, valamint az, hogy a spanyol oktatási rendszer kellő figyelmet szenteljen a tömegkommunikációs eszközök tanulmányozásának, hogy az állampolgár, aki az általuk közvetített tartalmakat fogyasztja, kritikusan fogadhassa üzeneteiket.

E rovat két tanulmánya előadás formájában elhangzott a Spanyolország (A spanyol politikai átmenet) és Magyarország című, 1989. november 30. és december 2. között Budapesten, a Magyar Közvéleménykutató Intézetben rendezett szimpóziumon.

Fordította: Varga Zsuzsanna

Jegyzetek

¹ Így például José Felix Tezanos, Ramón García Cotarelo és Andrés de Blas Guerrero „La Transición política española” című művében (Sistema, Madrid, 1989); Manuel Ramirez „La participación política” című művében (Tecnos, Madrid, 1985); és Juan J. Linz és José Ramón Montero (eds.) „Crisis y cambio: electores y partidos en la España de los años ochenta” című munkájában (Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1986).

² „La communication politique: construction d'un modèle.” Hermes num 4, le nouvel espace public, Editions du CNRS, Paris, 1989, p. 30.

³ Idézi Antonio Alférez: „Cuarto poder en España., la prensa desde la Ley Fraga 1966”. Plaza y Janés editores, Barcelona, 1986, p. 13.

⁴ Lásd a magán televíziós koncessziók tulajdonosaira vonatkozó részt.

⁵ Equipo Reseña: „Doce años de cultura española (1976—1987)”. Encuentro ediciones, Madrid, 1989, p. 247.

⁶ Chislett, William: „The Spanish Media since Franco”. Writers and Scholars Educational Trust, Index on Censorship, London, January 1979, p. 23.

Horvát János

Televízió '90

1990 elejére a Magyar Televízió látványos válságba jutott. A kialakult helyzet nem a véletlen szülötte. Főleg a megelőző másfél év – többnyire tudatos – lépései idézték elő, melyeket az MTV szervezete, belső működése is elősegített – állítja szerzőnk, aki ha érintettként és közelről is, de talán a kívülről szemlélő számára is némi rálátást adhat erre a sajátos intézményre.

Az „öreg” nem szereti a tévét

A Magyar Televízió máris születése is sajátos volt. Dátuma megegyezik az európai rokonintézményekével, azonban a körülmények hatására kicsit torzszülöttre sikeredett. 1956–57 fordulóján verbuválódott a csapat, és míg más országokban ez semleges évszám volt, Magyarországon nem csak az újban fantáziát látók, a kísérletező kedvűek bábáskodtak a születésnél, hanem a máshonnan kiszorultak és kiszorítottak is. Kerültek ide tehetségesek és alkalmatlanok, volt minisztériumi tisztviselők, elbocsátott filmesek, felelküdni nem akaró katonatisztek, kiszuperált és nagyon is aktív ávosok és cenzorok egyaránt. És minthogy e kategóriákon belül többnyire fiatalabb emberekről volt szó, ezeknek az egymással nemegyszer homlokegyenest ellentétes irányzatoknak a képviselői évtizedeken át megmaradtak és marakodtak.

Sajátos volt az MTV fejlődése annyiban is, hogy míg Keleten és Nyugaton egyaránt igen hamar kezdtek kiaknázni a tévében rejlő óriási lehetőséget, Magyarországon a nyolcvanas évek közepéig a médiumok sorában szinte az utolsó helyre utasították. Ennek is megvolt az oka. Kádár János előtt rémként lebegett a személyi kultusz; elszörnyedve gondolt arra, hogy a tévé ezt micsoda magaslatokra emelhetné, ő maga alig szerepelt, többször nyilatkozta, hogy az írott sajtót pártolja. Ennek gyakorlati következménye:

„a televízió szükséges rossz”, amelynek fékentartása egyet jelent a fejlesztés tudatos elhanyagolásával, visszafogásával. A körülötte levők hada mindkét elvet magáévá tette. Például, mivel két egymást kövítő szereplés után már a vezető politikusok fejére ütöttek, inkább nagy ívben elkerülték a Szabadság teret, és ha netán hivatalból kellett vele foglalkozniuk, akkor tanácstalanul széttárták a karjukat: – Nincs pénz, nincs épület, nincs koncepció, mert az „öreg” nem szereti a tévét – szólt a rutinos mentegetőzés.

Ennek a furcsa viszonyoknak eredménye volt az is, hogy miközben a világon másutt felnöttek a tévé lényegét jelentő személyiségek, nálunk az erre aspirálóakra keserű sors várt. A „személyi kultusz”-ra hivatkozva idejében lecsaptak a „híresedni” kezdőkre, akik emiatt aztán csak iszonyú nehézségek árán tudták úgy-ahogy felépíteni imágójukat. De sokan belerokkantak vagy eltűntek. A kimondott ideológia ez volt: „Nem ti csináltátok a televíziót, hanem a televízió titeket.”

Állandóság a változásban

A hetvenes évek elején az épület falai között felnövő fiatalabb generáció megpróbált szövetségeket keresni. Házon belül alig volt kivel; a politikusok viselkedése az előbb ismertetett modell szerint alakult, a rádiósok és az akkor sikereik csúcán álló filmesek pedig elzárkóztak és

kicsit lenézték a kiforratlan, új eszközt, és többnyire csak pénzkereseti forrásnak tekintették.

Az intézmény vezetői posztjait elsősorban aszerint töltötték be, hogy a pártközponban éppen milyen személyi problémát kellett megoldani, kit kellett eltávolítani valamelyik osztályról, vagy éppen kinek az emberét kellett elhelyezni. A televízió gondjainak megoldása sosem volt igazi szempont!

Bár a tévé ekkori vezető garnitúrája – az éppen soros elnököt kivéve – szinte ugyanaz volt, mint tíz évvel korábban, az eszköz hatóerejének növekedését jól érzékelő illetékesek egyre gyanakvóbbak lettek és egyre keményebb marokkal szorították az intézményt. Irányítása nagyon is közvetlen lett, újabb és újabb vezetői réteg került az amúgy is nehézkes műsorkészítői műhelyek fölé. A hetvenes évek végére a vezetők megítélésekor szinte már csak az elkötelezettség számított, szakértelemről szó sem esett.

Az intézmény közben technikailag teljesen leromlott, külföldi tudósítója – ez Európában igen kétes rekord – mind a mai napig csak Moszkvában van, épülete siralmas. Miközben a világon komoly fejlesztés zajlott, a Magyar Televízióban ezt a munkatársak romantikus lelkesedése volt hivatott pótolni.

(E sorok írója két kollégájával együtt házi „szamizdatot” jelentetett meg 1978-ban „Hatékonyság a képernyőn” címmel. A cél kettős volt: hatékony műsor és hatékony műsorkészítés. Minthogy azonban ehhez a dolgozat szerint komoly személyi és szervezeti változásokra lett volna szükség, a mű betiltatott, és az írók egyenként felkérték a leírtak elfelejtésére. Ezzel egy időben a vezetői gárda kibővült néhány újabb hozzá nem értővel, az élő műsorok pedig szinte teljesen megszűntek.)

A komolyabb személycserék mindig kurzusváltáskor zajlottak, de minthogy ezeket csak évekkel később ismerték be, a cserék indoklása rendszerint elég torzra sikeredett. (X jó főnöke lesz a művészeti területeknek, mert olyan kerületben dolgozott, ahol sok a színház. Y itt marad,

mert már kezdi megszeretni ezt a munkát stb.)

A közép és alsó vezetői réteg közben mozdulatlan maradt. A tévét ért ütések felfogta a fölötte lévő, egyre terebélyesedő, és nem mindig pontosan meghatározott feladatkörű vezetői garnitúra, mely hol kezdeményezett, hol áldozat volt. (Az elnökök egyikét így búcsúztatták: „Fogadd a kitüntetést, amit magad alapítottál”. Ez a „Szocialista Televízióért” elnevezésű házi érmecke volt.)

A műhelyek vezetői képezték a kontinuitást még akkor is, ha bizonyítottan alkalmatlanok voltak – immár évtizedek óta viselt – beosztásukra. Hatalmuknak ennek megfelelően védekező jelleggel, szinte autark kiskirályként őrizgették.

Ha egy birodalom megrendül

A nyolcvanas évek közepén a sajtót felügyelő KB titkár rendkívül tudatosan ültette munkatársait a főszerkesztői székekbe. A tévé akkori új elnöke tehát – hosszú szünet után először – rendelkezni látszott a munka ellátásához szükséges legfontosabb külső feltétellel: a támogatással és a védelemmel. (A külföldön honos axióma szerint a tévé elnöke akkor tud működni, ha a „király barátja”. Ez nem azért fontos, hogy legyen mersze lecsapni a telefont, hanem azért, hogy másoknak ne legyen merszük felhívni őt. Ugyanis minden tévé halála, ha a különféle érdekcsoportok napi rendszerességgel tudják befolyásolni a műsorkészítést.)

Az új elnök nagy határozottsággal látott munkához, ez azonban érezhetően alábbhagyott, mikor az 1988-as pártkonferenciát követően a KB titkár karrierje megtört. A tévé pártirányítása hamarosan „de jure” is megszűnt, az új „gazda”, az államminiszter pedig igyekezett magát távol tartani az intézmény ügyeitől.

Harmincéves története során először felügyelet és irányítás nélkül maradt a Magyar Televízió. (Ez az állapot állami tévék esetében ismeretlen Keleten és Nyugaton egyaránt.) A teljesen elbizonytalanodott elnök igyekezett kedvére tenni

mindenkinek, és a többnyire egymással is ütköző párt- és csoportérdekek dzsungeleiben nem mert és nem is akart igazságot tenni. (Mentségére szolgáljon, hogy a jövőre kacsingató állami vezetés is gondosan távol tartotta magát a kínos döntésektől.)

1988 végére, a külső és belső vezetés gyengülését látva, egyre több televíziós lendült támadásba különféle egyéni vagy csoportérdekektől vezérelve, és az újságokban egymás után jelentek meg a támadó hangú cikkek, nyilatkozatok. A tévé műsorpolitikáját, belső mozgásait szinte teljesen a konjunkturális, napi igények határozták meg. A homályosan elképzelt nemzeti jelleg reményében született a művészeti konglomerátum, majd alig pár hónapra rá, az éppen divatos versenypropagandára, valamint az „égi” adókra válaszul döntöttek a kétszatos televízió létrehozásáról, mely viszont a korábbival homlokegyenest ellentétes szervezetet igényelt.

A kétszatos televíziót legszívósabban a Film- és Televízió-művészek Szövetsége igényelte; így ez nekik is engedmény volt. Négy hónapos előkészítés után indult el 1989. január 2-án, és az első hónapok magukon is viselték a rohammunka jeleit. Viszont tény, hogy harminc év óta a legradikálisabb változást jelentette: először került a néző valódi választás elé, és kezdetben emiatt panasszal is élt. A nagyszámú felsővezetői réteg kívül szorult az események irányításán, és az adott történelmi helyzetben a szükség erősné lett. Az olcsó „beszélgetős” műsorok megteremtették annak lehetőségét, hogy az egyre erőteljesebben jelentkező politikai csoportok, pártok estéről estére kifejtessék nézeteiket a képernyőn.

Sortűz a fesztiválon

Az új és sok szempontból vitatható vállalkozás alig egy hónapos volt, mikor komoly támadás érte a televíziót. Az 1989-es Magyar Játékfilmszemle vitájában – melynek témája a hazai mozgóképkultúra, és ezen belül a filmgyártás, forgalma-

zás, irányítás szokásos ostromozása lett volna – rendezők, szociológusok, volt tévések és alakuló pártok politikusai igen tudatos és összehangolt csapást mértek a meglepetten hallgató tévésekre. Elvetettek mindent és mindenkit, aki és ami a képernyőn szerepelt. Nemzeti televíziót követeltek. Az eseményen jelen volt a tévé egykori és jelenkori felügyelője is, és mindketten elhatárolták magukat a tévésektől. A KB titkáron ez kevésbé segített. Az államminiszter esetében pedig azt a csalóka legitimitást erősítette időlegesen, melyet a művészek egy csoportjának támogatása egy politikusnak jelenthet.

(A nemzeti tévé követelése során senki sem értelmezte magát a fogalmat; ez nem is lett volna könnyű. Sokkalta inkább arról volt szó, hogy 1989 februárjában még kevesen merték nagy nyilvánosság előtt kimondani, hogy MSZMP-mentes tévét akarnak; így született a kissé eufemisztikus megfogalmazás. Néhány hét múlva a követelés ennél jóval tovább ment, és hamar kiderült, hogy nem a televízió milyensége a kérdés, hanem az, hogy kinek a kezében van. A „tulajdonjogot” célba vevők nagyon ügyesen találtak rá a régóta feszülő ellentétre; a filmesek egy része – nem is egészen jogtalanul – hosszú ideje sérelmezte, hogy kívül szorult az intézmény falain. A munkát – és pénzt – követelőket maguk előtt tudva lendültek támadásba a hatalmat követelők.)

Foglalások

A fesztiváli sortűz az intézményen belül is elindította a pártharcokat. Nem műsorok egymás melletti, hanem egymás elleni sorát vonultatták fel; pluralista tévé helyett sok apró tévé alakult. Az alkotók némelyike a képernyő kínálta publicitást egyéni célokra igyekezett kiaknázni. Megindult a régi számlák benyújtása. Ezzel egy időben – ahogy ez már ilyenkor szokásos – a megelőző hónapok változásaitól megrettent konzervatívok is támadásba lendültek, vizsgálatokat és a régi rend azonnali restaurálását követelték.

1989. március 15-én sor került a jelképes tévéfoglalásra. Eddigre már a műsor színvonala romlani kezdett, és a vezetés széthullott. Ugyanakkor furcsa módon a tévé körüli szótárból eltűnt a „nemzeti” jelző, holott ekkor indult meg igazán a külföldi filmek áradata, ekkor öntötte el a képernyőt a reklám, a szponzorok hada, jelent meg a pornográfia; csupa olyasmi, amit a nemzetközi televíziós világban rendkívül szigorú szabályozással igyekeznek kordában tartani. Nálunk erre korábban inkább konvenciók szolgáltak, de a vezetés rohamos elgyengülésével, egyesek lemondásával, vagy csak a túlélésre spekuláló viselkedésével alig maradt valaki, aki e konvenciókat betartani képes lett volna. A képernyő egyre inkább belső és külső pártharcok színterévé vált.

1989 nyarán rövid időre lecsillapodtak az indulatok. Sokak számára kiderült ugyanis, hogy a televízióval kapcsolatos felosztási igények és jelszavak hajtogatása közben elmaradt a lényeg: egy közszolgáltató, pártoktól egyenlő távolságban lévő, nem reklámtól függő, hiteles, szakmailag jól irányított, törvényesen felügyelt és ily módon nemzeti intézmény paramétereinek a meghatározása, melyet bele kellett volna illeszteni egy, a pártok számára is létfontosságú, szabályozott tömegkommunikációs környezetbe. Mindezek híján egy teljesen abszurd tömegkommunikációs képlet kezdett kialakulni. Az úgynevezett nemzeti tévé hullámhosszán megjelent egy semmilyen kötelmet el nem fogadó kereskedelmi tévé, a pártok, a posta, a bankok elkezdtek a frekvenciákra spekulálni. Magánrádiók születtek és haltak el, megszűnt a műsor-típusok korábbi egyensúlya; a képernyőt elöntötte a kultúrszemét.

Eddigre a tévével kapcsolatos követelések egy része már megvalósult. Az MSZMP – és utódpartja, az MSZP is – tökéletesen elvesztette befolyását a tévé felett. (Ezért csak saját korábbi rövidlátó politikáját okolhatta.) Most újabb felvonás vette kezdetét. A pártok – teljesen logikusan – részt kértek a műsorból. Ennek szervezeti keretei nem lévén – megint-

csak teljesen logikusan – a legkülönbözőbb eszközöket vették igénybe, amittől a tévé műsora teljesen felbolydult. Mindenki előhozakodott közeli és távoli példák-
kal, kuratóriumokkal és bizottságokkal, műsoridő- és vezetésfelosztási modellekkel, elfelejtve azt, hogy ezek csak konzolidált pártviszonyok keretei között működnek.

Televíziós vezetés az év végére már alig létezet. A tévé a sajtó szabad prédája lett, és a cikkekhez a különféle belső frakciók is siettek anyagot szolgáltatni, nemegyszer saját túlélésüket gondolván megváltani ezzel. A kormányzat ekkor kényszeredetten tudomásul vette, hogy a meglévő felállással még „véráldozatok” árán sem tudja konzerválni a tévé helyzetét a választásokig. Lépésre szánta el magát, de megint csak olyanra, melynek célja nem a tévé, hanem a kormányzat problémájának megoldása volt.

Az utolsó ciklus

November közepén létrehozták a szándékok szerint semleges kuratóriumot, mely azonban első perctől kezdve a szakma és a pártok egy részének tiltakozását váltotta ki. A kuratórium igazából sem a többpártiság, sem a szakmai kompetencia igényeinek nem felelt meg, ráadásul saját működési szabályzatát sem tudta megalakítani. Most már nemcsak a televízió és a rádió, de a kuratórium problémája is megoldásra várt. Megkezdődött a tévé körüli harcok újabb fázisa. Már nem az volt a kérdés, hogy ki mennyi műsoridőt kap, hanem az, hogy kinek vagy kiknek a kezébe kerül a televízió.

Közben a parlament megalkotta a postatörvényt és a sajtótörvény módosítását. A műsorszórás műszaki és tartalmi engedélyezése és elosztása egyre zürzavarosabb. (A Frekvenciagazdálkodási Intézet legföljebb számon tarthatja az elosztani valót, az elosztás ismerveinek kialakítása nem postaszolgálati ügy.)

Miközben mindeme események zajlanak, a tévé eleget tesz a népszavazás körüli igényeknek, és ha kezdetleges eszköz-

zökkel is, de helytáll a romániai események idején, mikor is a híradás funkcióján túlnöve akciók szervezője is lesz. Ezekben a krízishelyzetekben kritikusai és felügyelői rendre háttérbe húzódnak. Békeidőben azonban újból fellángolnak a birtoklásért folytatott harcok.

1990 márciusára kiírják a parlamenti választásokat. Már zajlik a választási csatározás, melynek fő színtere éppen a képernyő, és nemcsak „pártidőben”, hanem minden műsorban, ahol a véleményalkotók szóhoz jutnak. (Ez a „nehéz tettenérés” teszi a világon mindenütt igen bonyolulttá a televíziók választási tevékenységének egyértelmű megítélését.)

Lefektetett szabályok és vezetés nem lévén a műsorkészítő televíziósok maguk kísérlik meg szabályozni a pártok nyílt és burkolt jelentkezésének idejét, módját, gyakoriságát. E kínban született lépés óriási veszélye, hogy ahelyett, hogy legjobb szakmai tudásukkal pártatlanul garantálnák a törvények betartását, maguk válnak azok megalkotóivá és alkalmazóivá, és ami még képtelenebb, ellenőreivé is. Sőt maguk lesznek a panaszok jogosságának elbírálói is. És minthogy „kép van”, a külső szemlélő bele sem gondol, hogy meddig működhet igazi és hozzáértő vezetés nélkül egy ilyen intézmény. Kétségbeesetten és óriási késéssel megindul egy választási propagandakódex kidolgozása. A pártokat külön-külön azonban egyre jobban nyugtalanítja, hogy megnevezhető vezető híján, a televízióon belüli rendtelenséget kihasználva, a konkurencia ügyesebben és fürgébben csap le a lehetőségekre. A majdhogynem nevenségesse váló kuratóriumot a látszat kedvéért megtartva a botorkáló kormányzópárt tiszte-

letreméltó elnököt állít a televízió és a belső munkatársakból kinevezett elnökség élére, melybe – külsőként – bekerül a Tv-Híradó új főszerkesztője, aki hamarosan átveszi hivatalát.

A meghökkentően durván végrehajtott személycsere zöld utat nyit a tévén belüli intézményesített leszámolásnak. Lemondások és felfüggesztések követik egymást, és az új elnökségben is hamar repedések mutatkoznak. A bizonytalanná élezett légkörben a szakértelem és az elkötelezettség hamis alternatívájából – mint ilyenkor mindig – az utóbbi kerül ki győztesen, gerjesztve így a kontraszelekcíót és a rohamos tempójú visszarendeződést. A középvezetői székekben ülők megint biztonságban érezhetik magukat.

Az MTV életében ismét lezárult egy ciklus.

A kormányzat talán csak ekkor ébred rá, hogy a megelőző időszakok át nem gondolt lépéseivel, egyes tagjai egyéni érdekeinek előtérbe engedésével saját imágója tükrét hagyta összetörni, és már csak siralmasan repedezett képét láthatja benne.

Akik idejében léphettek volna, elmulasztották. Ők tudják, miért. Akik hatalmat akartak, most elégedettek. Akik rombolni akartak, most megpihenhetnek. Akik a változásokért és nem a hatalomért hadakoztak, most tanácstalanul és szomorúan szemlélik a kialakult helyzetet.

Az egyszerű néző pedig, akiről mindig szó sem esett, jobb híján egyre gyakrabban kapcsol a konkurens csatornákra, videóra, és hamarosan teljes joggal tagadja meg az előfizetési díjat, hiszen pénzéért többnyire már csak reklámot lát, műsort alig.

Szalay Zsolt

A nemzeti rádióról

Milyen helyet és szerepet foglaljon el a Magyar Rádió a tömegtájékoztatás újonnan kialakuló rendszerében. Létrehozható-e pusztá deklaráció útján a „nemzeti”, a „közszolgálati” rádió, avagy pedig csak meghatározott feltételek kialakulásával illethetik meg ezek a jelzők a jelenlegi rádiószervezetet. Az alábbiakban néhány ilyen feltételt sorol fel a szerző tézisszerűen

A Magyar Rádió, mint nemzeti tömeg-tájékoztatási eszköz elsősorban köz-célú és közszolgálati intézmény. Az állami költségvetésből, tehát az adófizetők pénzéből működik: nem lehet kereskedelmi jellegű, piaciorientált vállalkozás, még ha bizonyos mennyiségű reklámtevékenységgel „együtt is kell élnie”.

Az országgyűlés, illetve annak valamely bizottsága, esetleg általa — akár képviselőkből, akár a parlamenti pártok és társadalmi szervezetek delegáltjaiból, akár független szakértőkből — létrehozott felügyelő testület irányítása alatt áll: tehát nem a kormány rádiója, nem a kormány propagandaeszköze, és ugyancsak nem szócsöve a kormánypártnak vagy kormánypártoknak. Ezt azért is tisztázni kell, mert van olyan felfogás, amely szerint a nemzeti tájékoztatási eszközök a kormány irányítása alatt állnak. Ez helytelen, mert igaz ugyan, hogy a kormány — a parlamenti demokráciában — attól kormány, hogy a választásokon megszerzte a többséget, de a nemzet érdekeinek képviselete többet kell, hogy jelentsen, mint a kormány által képviselt érdek. A nemzet egészéhez a kisebbség, a választásokon vereséget szenvedett kisebbség, vagyis az ellenzék is hozzátartozik. Mivel a kormány, valamint a mögötte álló párt, illetve pártok rendelkeznek a hatalom eszközeivel, beleértve anyagi eszközöket is saját álláspontjuk képviseletére (például Magyar Közlöny vagy más államok

gyakorlatából kiindulva kif. lapok, illetve kiadványok stb. támogatása), a nemzeti tájékoztatási eszközök különös kötelessége, hogy az ilyen eszközökkel nem rendelkező ellenzéki és kisebbségi véleményeknek is helyet adjon. Magától értetődő, természetesen, hogy a kormányzati tevékenység — éppen mert a döntéshozó hatalmi gépezet megnyilvánulása — súlyának megfelelő helyen kell, hogy szerepeljen a nemzeti médiumok tájékoztatási gyakorlatában.

A nemzeti rádió fogalmának meghatározása ma elsősorban elhatárolódás a — divatos szóval élve — pártállam elveitől és gyakorlatától, amikor is az uralkodó párt sajátjaként, közvetlenül „vezérelte” a tájékoztatás eszközeit, beleértve a rádiót is. Óvakodni kell azonban attól, hogy a nemzeti rádió most, a többpártrendszer — inkább talán csak a kibontakozó többpártrendszer — viszonyai között ne legyen egyoldalúan szócsöve a korábbi sérelmek felhánytorgatásának, az ellenkező előjelű kirekesztéseknek.

A nemzeti rádió az egész nemzet rádiója kell, hogy legyen, abban az értelemben, hogy nem zárkozhat el egyetlen társadalmi, politikai és szellemi törekvés bemutatása elől sem, ha ez nem ütközik alkotmányos vagy etikai korlátokba (ez utóbbi megfogalmazása a nehezebb; például pornográfia). Politikai pártok és szervezetek számára akkor nyithat fórumot, ha olyanokról van szó, amelyek kö-

telezőnek ismerik el az alkotmány előírásait. A nemzetfogalom értelmezésében túl kell lépni az államhatárokon. Mindazon magyarokat a nemzet részének kell tekinteni, akik magukat annak tartják — legyen szó mind a nyugati emigrációról, mind pedig a szomszédos országokban élő magyar kisebbségről. Nem szabad ugyanakkor a nemzetfogalomnak ezt a fajta kitágítását valamiféle éretlen gyámkodásként felfogni. A nemzeti rádió nemzeti érdekeket szolgál, és mint ilyen, nem illetheti szélsőséges kritikával a környező országok politikai gyakorlatát, mert ezzel nehezítheti az ott élő magyar kisebbség helyzetét, és korlátozza a Magyar Köztársaság nemzetközi mozgásterét.

A nemzeti rádióknak nem szabad lemondania a nemzeti kultúra mecenatúrájáról. Feladata a nemzeti hagyományok őrzése és ápolása. Ez egyben azt is jelenti, hogy állást kell foglalnia azokban a meg-megújuló vitákban, amelyek arról szólnak, hogy hitelesen tükrözi, s ösztönzi-e a magyar dráma-, hangjáték-, vers- és prózairodalom fejlődését a rádió, illetve rendszeresen műsoron tartja-e klasszikus és kortárs nemzeti értékeinket.

Eldöntendő, hogy fenn kell-e tartani az országos és a helyi (regionális) rádió szervezeti összetartozását. Helyesebbnek tartanám, hogy miközben — részben szükségből, részben a pluralizálódó társadalom tükréeként — ösztönözzük az önálló rádiók, a nagyobb közösségi állomások, illetve kereskedelmi adók alapítását, elengednék a körzeti stúdiók kezét, és rájuk bízánk, hogy önállóan és függetlenül tegyék azt közvetlen környezetükben, amit tesz — ugyancsak önállóan — az országos adó. A mérlegeléskor azt is figyelembe kell venni, hogy a helyi kommunikációs hálózatok alulról kezdeményezett kialakításának döntő szerepe van a helyi közösségek formálásában. Egyébként az országos-nemzeti adó és a helyi állomások szétválasztása nem mentené föl a Magyar Rádiót bizonyos fejlesztési kötelezettségek további vállalása alól. A szoros együttműködést amúgy is indokolja, hogy a regionális rádióállomások — amennyi-

ben ugyancsak közpénzekből, parlamenti felügyelettel dolgoznak — ugyanolyan elvek alapján kell, hogy működjenek, mint a központi nemzeti rádió.

A kereskedelmi adók alapítását liberalizálni kell — a rendelkezésre álló frekvenciasávok függvényében —, ahogyan ez gyakorlatban végbement az írott sajtóban. A „frekvenciakiürítés” gondját azonban még mint véleményezőnek sem szabad föl vállalnia a Magyar Rádióknak — egyszerűen nevetséges a konkurencia minősítésére vonatkozó kötelezettség. Az alapítás engedélyezésekor bizonyos rendező elveket feltétlenül érvényesíteni kell: meghatározott magyar tökerészesedés, műszaki és gazdasági garanciák, továbbá annak a kötelezettségnek a kimondása — akár a tájékoztatási, akár a postatörvényben —, hogy műsoridejük bizonyos részében a kereskedelmi adók sugározzanak hazai és nemzetközi híreket, illetve közérdekű információkat (közlekedési tudnivalók, időjárásjelentés stb.).

Nem kíván külön bizonyítást, hogy a kereskedelmi, a regionális és a helyi adókkal kialakuló versenyben a nemzeti rádió csak akkor lehet „első az egyenlők között”, csak akkor lehet mértékadó programjának sokszínűségével, hiteles és pontos tájékoztatásával, mértéktartó hangvételével, ha ehhez rendelkezésére állnak a szükséges anyagi és műszaki feltételek, ha nem a költségvetés bürokráciája, hanem az értelem szabja meg pénzügyi lehetőségeit.

A nemzeti rádió — jelenleg, az átmenei időszakban — eszköze a magyarországi társadalmi átalakulásnak. Az a célja, hogy a válságon való minél fájdalommentesebb átjutást segítse elő. Programjában, tájékoztatási gyakorlatában a kibontakozást a többpártrendszerre épülő parlamenti demokrácia és a szociális piacgazdaság sikerre vitelével kívánja megvalósítani.

A nemzeti rádió objektív és tárgyilagos, programjaival nem indulatokat gerjeszt, hanem a közmegegyezést szolgálja, az eltérő célú és szándékú politikai pártok korrekt és nyílt vitáját szorgalmazza; ebben az irányban kívánja befolyásolni a

hallgatók véleményét és visszatükrözni a politikát (tehát nem csinálni, amit azért fontos hangsúlyozni, mert korábban voltak ilyen értelmű megközelítések).

A nemzeti rádió keresi az igazságot, és nem osztja. Munkatársai nem ítélik meg, nem prejudikálnak és nem minősítenek, hanem kérdeznek, bizonyos kormányintézkedések esetében ugyanakkor megfogalmazzák a közvélemény kétélyeit.

A nemzeti rádió magas szakmai igényességgel és korrektséggel kíván megfelelni a pártatlanság követelményének —

ezen belül is azzal, hogy a vitákban helyt ad valamennyi érdekelt fél véleményének, kerüli a gyanakvást, és abból indul ki, hogy a politikai események szereplői nem ártó szándékkal képviselik saját érdekeiket.

A nemzeti rádió a nemzeté, amelyet egyetlen párt vagy mozgalom sem sajátíthat ki, és amelyben nem létezhet politikai cenzúra, amin az értendő, hogy pártérből anyagokat erőszakolnak be a műsorokba, illetve tiltanak ki a műsorokból.

Az argentin kormány azt javasolja a kongresszusnak, hogy a három állami tévécsatorna közül kettőt engedjen át magánkézbe. A törvényjavaslat szerint több rádióállomást és tévéalközpontot is privatizálnának, s a laptulajdonosok részére is lehetővé tennék, hogy audiovizuális eszközöket birtokoljanak (ez most a trösztellenes törvény miatt nem lehetséges). S ugyan egy személynek egy településen csak két tömegkommunikációs eszköz lehet a tulajdonában, de az ország különböző pontjain összesen 14 ilyenrel rendelkezhet. A műholdas programok korlátlan vételének biztosításától gyorsabb kereskedelmi és technikai fejlődést várnak, a kábelrendszer fejlesztésétől pedig nagy tömegkommunikációs cégek megalakulását. (*Action/WACC*)

Főleg ujságokból tájékozódnak az NSZK parlamenti képviselői — ez derül ki a bielefeldi Emnid intézet közelmúltban végzett közvélemény-kutatásából. A képviselőknek általában nincs idejük a tévézésre, a naprakész tájékozottság viszont elengedhetetlen a munkájukhoz. A legtöbben a Frankfurter Allgemeine című napilapot veszik kézbe (az össz-szövetségi parlament tagjainak 82 százaléka), a második helyen áll a Süddeutsche Zeitung (70 százalék), ezt követi a Frankfurter Rundschau (62 százalék) és a Welt (51 százalék). (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*)

Az évek óta veszteséges UPI átszervezés alatt áll. 1988-ban több mint 16 millió dolláros veszteséget szenvedett, de ez már kevesebb volt, az 1987. évi 25 millió dolláros hiánynál. Az új vezetés által bevezetett „diéta” eredményeképpen több tucat (főleg külföldön dolgozó) újságíró elbocsátottak, s hírszerzés tekintetében most főleg az Egyesült Államok területére koncentrálnak. Piackutatást is vállalnak, s így szolgáltatásaik körében előtérbe kerülnek a gazdasági hírek, jelentések, ami alapos változást jelent a hírügynökség eddigi profiljához képest. (*The Democratic Journalist*)

A francia Havas ügynökség egyre nagyobb sikereket könyvel el. Már 1988-ban is 29 százalékos nettó profitnövekedést ért el, s a kilátások 1989-ben is kedvezőek. Nagy várakozással tekint 1993 elé, amely az egységes nyugat-európai piac megteremtésének várható időpontja, s már most erősíti hadállásait Olaszországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban, Spanyolországban és Portugáliában. A Canal Pluszal létesített együttműködés keretében a nyugatnémet Bertelsmannal is kooperál. 1993-ra az ügynökség tevékenységének várhatóan 30 százaléka Franciaországon kívül realizálódik. Közben persze nem hanyagolja el hagyományos érdekeltségeit sem a francia ingyenes kiadványokat és a vidéki sajtót. (*Le Monde*)

Szécsi Éva

Magánvélemény vagy objektivitás?

Avagy: lehet-e pártatlan a nemzet rádiója és televíziója?

A cím demagóg. A szónoki kérdésre válaszolhatnék szónoki demagógiával: merte-e valaha valaki nyíltan megkérdőjelezni a pluralizmus előtti időben a médiumok tárgyilagosságát; hiszen nem is olyan régen még taggyűléseken és más szakmai fórumokon az volt a kötelező alapállás, hogy „odaát” manipulálnak, magunkat tilos volt e szóval illetni. Az „elhallgatás” kifejezés ugyancsak tabu volt, s magától értetődően az is, hogy hazudunk.

Néhány műsor, riport, hír akkor is kilógott a sorból, botrány is lett belőle, sőt, az utóbbi években már kirajzolódott néhány kolléga egyénibb, markáns(abb) arculata. Azt is lehetett sejteni, hogy kik a köpönyegforgatók, de hogy a nagy fordulatot mikor, mennyire szemérmetlenül, pimaszul és ártalmasan hajtják végre, azt nem lehetett előrelátni. Ami látható volt, az sem több, sem kevesebb, mint amennyit az emberi természetről, jellemről, alkatról tudunk: hogy az újságírók éppolyan emberek, mint mások; hogy vannak lelkiismeretesek és gátútalánok, jellemesek és jellemtelenek, talpnyalók és gerinctelének, tehetségesek és tehetségtelenek, műveltek és műveletlenek.

Ma már tudjuk, hogy a médiumoknál dolgozók különböző pártállásúak. S ezen a ponton indul az új téma, amelynek feldolgozásához hiába hívunk segítségül vagy alibinek nyugati példákat. Igaz, hogy azok közös nevezője a parlamenti demokrácia, de ezután már minden más,

a rádiók—tévék tulajdonviszonyától kezdve, anyagi helyzetükön át, a reklámhoz való viszonyukig, a felügyeleti szervek jogköréig, politikai elkötelezettségéig. Sok nyugati országban tucatnyi rádió és tévéállomás teljesen független valamilyen központi, pártatlan felügyeleti szervtől: magánkézben lévén nyíltan vállalja politikai, kereskedelmi, vagy akár pornográf jellegét.

A hazai rádiókról és tévécsatornákról ma az a jelszó, hogy „a nemzet médiumai”. Sokan még az egységes nemzeti jelleg mibenlétén vitatkoznak, miközben szaporodnak a magánadók, amelyek vagy keveset politizálnak vagy csevegnek politikai témákról, vagy könnyűzenébe tekerik a mondanivalót — hírt, villáminterjút. Némelyek reklámból élnek, mások tulajdonviszonya homályos. Ráüthetjük-e a médiumokra a „nemzeti” stemplit?

A népszavazás a köztársasági elnökválasztásról már érzékeltette: a parlamenti választás számszerűen fogja bizonyítani a nemzet *jelenlegi* (1990-es) politikai hovatartozását. A tömegkommunikációs eszközök nemzeti jellegéről folytatott vita egy ebből kiinduló félreértésen alapul: nevezetesen azon, hogy sokan úgy vélik, a médiumoknak tükrözniük kell a számszerűsített lakossági politikai közhangulatot.

Ismét nyomatékosan hangsúlyozom: ne hivatkozzunk külföldi példákra, amelyeket oly kevesen ismernek jól, viszont oly sokan citálnak önkényesen. A magyar rá-

diók és televíziók — véleményem szerint — akkor sem lehetnek jobboldali, nacionalista stb. színezetűek, ha netán a választások a választásokon részt vevő szavazók markáns jobbrtolódását igazolnák. S nem lehetnének keményen balosok, ha a választásokon versengők között a bal szárny érne el számottevő eredményt. A médiumok nemzeti jellege — hangsúlyozom: személyes véleményem szerint — azt jelenti, hogy *nem* követik híven a pártpolitikai erőviszonyokat, mert figyelembe veszik, hogy ebben az országban még óriási a politikai iskolázatlanság, hogy a túl gyors átmenet a szélsőségeket erősíti, hogy a vásárlóerő viharos zuhanása, az elszegényedés szörnyű indulatokat hoz felszínre. Mindig is az indulatos rétegek a legmarkánsabbak, mégsem bizonyos, hogy ők a véleményvezérek. Valószínűleg nem ők fogják a politikát csinálni — hacsak nem jön létre nálunk is egy trikolóros Vencel tér, amelyen a tömegek *nem* emberarcú szocializmust fognak követelni, hanem valami egészen mást. E víziót félretéve bizonyosnak veszem, hogy ha a médiumok híven tükröznék a választások számszerű eredményét, és annak megfelelően politizálnának, úgy megsértenék a lakosság tekintélyes hányadát, talán — bármilyen paradoxon — a többségét.

A médiumok politikai színezetéről szóló vita azonban ennél ravaszabban zajlik. Ma már nem kell titkolni véleményüket, hirdetik sokan, és nem alaptalanul. A rádiónál, televíziónál dolgozó újságíró, riporter is *homo politicus*, miért éppen neki kelljen elrejteni arcát? Igenis, tudja meg a néző, a hallgató, hogy X nem kommunista, hogy Y keresztény magyar, hogy Z polgári demokrata. (Különös módon ebben a nagy és olykor szégyenletes zürzavarban milyen kevesen merik vállalni a baloldaliságot, holott ez a kategória nem párthoz, még kevésbé személyhez kötődik.) Olykor úgy tűnik fel nekem, hogy a személytelen pártatlanság legjobban takaró álarcát éppen a vezetők vették fel, azok, akiket még a régi rendszer állított e posztokra.

Jóllehet egyre harsányabban szól a jelszó, hogy a tömegkommunikáció tárgyilagossá — nem pártos(!) —, hogy kínos pontossággal ad fórumot a pártok és a különböző politikusok véleményének, programjának, azonban a politikát, a törvényt, a költségvetést még az ancien régime emberei csinálják. Viszont — és ez valóban új jelenség — a médiumoknál dolgozók egyéni politikai hangvétele már egyre szabadabban érvényesül. Ami kellő politikai és gazdasági háttér, illetve az intézmények érdemi változása nélkül (1989 második feléről, 1990 elejéről van szó) propaganda és hangulatkeltés. Egyértelműbben: a médiumoknál dolgozók egyéni feltárulkozása *ma még* nem egy valószínűleg létező hatalmi struktúra támogatását vagy elvetését jelenti, hanem felkínálkozást az esedékes (és esetleges) új hatalmi erőviszonyok számára. Mi több: a mai sokszínű (SZDSZ, Fidesz, MDF stb.) riporterhang kórusa változatlanul azt a kormányzatot szolgálja, amelynek el kell tűnnie.

A sok kínálkozó példa közül (nevezetesen, hogy kiszolgáljuk, sőt a kellő mértékben felül alájátszunk a távozni kényszerülő kormányzatnak) a legkiáltóbbat hozom fel. Az 1990-es, „a lakosságtól minden eddiginél nagyobb áldozatot követelő” (értsd: minden eddiginél radikálisabbán és gyorsabban elszegényítő) költségvetés kötelező elfogadását a kormány azzal indokolta, hogy amennyiben a parlament nem teszi meg, úgy nem kapunk hitelt, a választások után alakuló új kormányhoz hosszú időre lesz szüksége, hogy elkészítse programját, addig az IMF nem tárgyal velünk, legjobb esetben 1990 júniusában áll velünk ismét szóba. S a riporter (aki állítólag már a nemzeti médium, és nem az állampárt kiszolgálója) nem azt mondja, hogy „de miniszter úr, miniszterelnök úr, minden párt programmal indul a választáson, *nem utána* rögtönöz, miért feltételez róluk ilyen felelőtlenséget?”, hanem ehelyett azt kérdi: „és addig talpon tudunk maradni?”. A válasz mellbevágó: „NEM!” „Szóval lehetséges, hogy addigra fizetésképtelenség nyilván-

nítettünk?” — sűg tovább a készséges médium, mire a válasz ismét meglepő: „IGEN”.

Azért idéztem elsőként ezt a példát, mert itt világosan tettenérhető, hogy a médium is manipulál, nemcsak a megkérdezett.

Egy másik érdekes példa a „megszakadtak-e a Nemzetközi Valutaalappal folytatott tárgyalások?” téma kibontása. A külföldi hírügynökségtől átvett hírhez nem fűzte hozzá a sajtó, hogy semmiféle pénzügyi tárgyalásról, bankügyletről nem adnak ki menet közben pontos tájékoztatást, az alku zárt ajtók mögött folyik. De az idővel egyre nagyobbra dagasztott hírből a tömegkommunikáció felvázolta azt a képet, hogy bár a hírügynökség a magyar miniszterelnökhelyettes rádiónyilatkozatából vonta le az idézett következtetést, a hír nem igaz, a tárgyalások folynak, a kapu nyitva van. S amikor a történet le lett zárva és már-már el lett felejtve (a magyartalanság szándékos), előálltak a hazai politika, gazdaság és pénzügy még hivatalban lévő csinálói és kijelentették, hogy a valutaalap kemény, „csaknem irreális” feltételeket támaszt, de mit tehetünk, vérző szívvel engedni kell, különben megszakadnak a tárgyalások stb.

Szónoki a megállapítás, de le kell írnom: amíg nincs valódi pluralizmus, ameddig nincs kormánypárti többség és parlamenti ellenzék, addig az ilyen nézeteknek korlátlan mikrofonlehetőséget adni, képernyőre engedni egyenlő a közvélemény manipulálásával, mi több, tudatos megtévesztésével.

Rádiós körökben az a nézet, hogy mégis ártatlanok vagyunk, hiszen szinte közböbs tárgyilagossággal tudósítunk pártok, egyesületek alakulásáról, tevékenységéről, programjáról. A médium vezetői beleegyezésüket adták például ahhoz is, hogy a rádió hírt adjon a Turul Népe Választási Szövetség megalakulásáról 1989. december 6-án. (Kérdés, hogy egyáltalán be kellett-e mondani? De tételezzük fel, hogy a pártatlanság jegyében muszáj volt.) A médiumok munkatársai pontosan tudják, mi a különbség csúcsidő és nem

főidő, minuszos hír és riport, tudósítás között. Turulék a Déli Krónikában hangzottak el, nem hír, hanem tudósítás formájában. Ártatlan leányhang mondta el, milyen változatos politikai irodalommal várták az alakulók a sajtót: táborokról, üldöztetésről, verőlegényekről. A fiatalság a sajtóban nem mentség. Sajnálom, hogy negyven alatti kollégáim minden energiáját a megélhetésért, a „talponmaradásért” vívott harc veszi el, hogy keveset tanulnak és keveset tudnak (bár ez a jellemzés vonatkozik az idősebb korosztályra is). Viszont őszintén irigylem a fiatalabbakat, hogy nem voltak ott a húszas, harmincas években a Műegyetemen, ahol a turul legények verték a zsidó diákokat. 1945 után is voltak — másfajta — verőlegények, de hogy épp a turulosok használják ezt a szót, s ezt egy médium munkatársa szajkózza az ártatlanság és a politikai tudatlanság vértete mögül, az már lélegzetelállító.

Száll a közhely a levegőben, hogy „nálunk hiánycikk a politikai kultúra”. Ideje kimondani: az újságíróknál is hiányzik a politikai kultúra, hiányoznak az elemi politikai ismeretek. A rádió egyik hazai tudósítónője két, egy időben zajló pártértekezletről számolt be, ugyancsak főidőben, egy decemberi szombat déli krónikában: az MSZP és az MSZMP gyűléséről. Közös nevezőjük, jegyezte meg nyíltan epés hangon, hogy mindkét gyülekezet résztvevői elvtárszták egymást. A kollégina valószínűleg nem tudta, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia — a nyugati, amelytől többek között a kemény valutát várjuk — ugyancsak elvtársztja magát, sőt rendezvényein az Internacionálét éneкли. Még Helmutt Schmidt és Willy Brandt is.

Visszakanyarodva az eredeti alapkérdéshez: meg kell tanulni helyesen értelmezni a pártatlanság fogalmát. Ma még hajlunk arra, hogy ezt úgy értelmezzük: fórumot adunk minden nézetnek (amely nem ütközik az alkotmányba). De értelmezhető lehet(ne) ez a fogalom úgy is, hogy a rádió és a televízió mérsékli a di-

rekt politizálást, depolitizálja magát, teljesít egy feladatot, amely az adott helyzetben és még sokáig kötelessége kell, hogy legyen: tájékoztat és szórakoztat. S lemond arról, hogy munkatársai politikai magánvéleményének publicisztikus fórumot adjon. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy bárki is tagadja meg meggyőződését; bár — ismét nagyon személyes véleményként jegyzem meg — a nemzet rádiójánál és televíziójánál ne dolgozzanak szélsőséges nézeteket képviselők. A hírszerkesztő, a riportter, a tudósító az indulatoktól túlfűtött közéletben őrizzék meg higgadt hangját. Személyes politikai nézetei kifejtésére minden bizonnyal talál majd megfelelő ellen-

zéki sajtót, vagy magánrádiót, magántévé.

Most már, befejezésül, merek nyugati példára hivatkozni. A francia rádiól és televízió munkatársairól, különösen a sztárokrol, a közönség meglehetősen pontosan tudja, hogy milyen politikai irányba húznak, talán azt is gyanítja (bár alátámasztani nem tudja), hogy mely pártra szavaztak. De a mikrofon vagy a képernyő előtt elhangzott szavaikból, bármilyen éberem figyelem is őket, nem tudok bizonyító anyagokat gyűjteni politikai hovatartozásukra. Ennek két oka lehet: először is az, hogy nagyon régóta gyakorolattják velük az objektivitást. A másik, hogy nagyon értik a mesterségüket.

Súlyos pénzügyi gondokkal küszködik 1988 óta a második legnagyobb francia hírügynökség, az ACP. Pedig a legnagyobb részvényese a brit sajtómágnás, Robert Maxwell. Nem is nézi tétlenül az eseményeket. Első lépésben a vejét tette a cég élére, majd új gazdasági igazgatót nevezett ki, aki leépített egy sor gazdaságtalan tevékenységet, ez pedig jó pár dolgozó állásába került. (*IOJ Newsletter*)
Összeomlóban a Jugoszláv újságpiac: az állandó áremelések miatt forgalma folyamatosan csökken, s már olyan abszurd helyzet állt elő, hogy azok a nyugdíjasok, akik a Politikát olvassák (s a lap közönségének harmad részét ők jelentik) nyugdíjuk 15 százalékát kénytelenek rádióra, televízióra s a Politikára költeni. A Borba helyzete sem jobb, az újságpapír világpiaci árának emelkedése miatt adósságállománya 1989 végére 80 milliárd dinárra nőtt. (*Borba*)

Futballvásár. Az európai rádió és televízió unió megvásárolta az UEFA-tól tagjai számára az 1992-es és az 1996-os futball Európa-bajnokság, továbbá az 1991 és 1996 között valamennyi KEK- és BEK-döntő közvetítésének jogát. Az 1996-os Eb licenc díja 25 millió, míg a kupadöntőké 31,2 millió svájci frank. (*Fernseh-Informationen*)

A német posta ötszáz éves jubileumára készülődő nyugatnémet posta- és távközlési miniszter éles kioktatásban részesült történelemből, amikor arról érdeklődött, hogy mivel kíván hozzájárulni az évfordulóhoz a Thurn und Taxis család. A lombardiai nemesi ág egyik utódjától megtudhatta, hogy semmiféle ötszáz éves évforduló megünneplésére nincs oka a német postának, különösen nem a nyugatnémetnek. Ha valaki, akkor csupán a Thurn und Taxis család ünneplhet, mely a tizenötödik század végén megalapította az első átmenő postaösszeköttetést Európában. (*FAZ-Magazin*)

Jó tévéfilmeket elvélhető áron — ez a mottója a nyugat-európai és amerikai tévéadóok által létrehozott World International Network elnevezésű koprodukciós egyesülésnek. Konkrét célja a költséges tévéprodukciók pénzügyi kockázatainak csökkentése, távolabbi célja pedig az amerikai és az európai tévépiac egymáshoz való közelítése. A WIN segítségével a nyugat-európai tévéállomások idejében beszállhatnak az amerikai tévéprodukciókba, továbbá korlátlan sugárzási jogokat szerezhetnek adóterületükön. Ugyanakkor saját produkcióik amerikai értékesítésére is lehetőséget ad az egyesülés. (*Kirche und Rundfunk*)

Milyen tömegkommunikációt akarunk?

Lapunk kérésére Weszelovszky Zoltán, a Magyar Demokrata Fórum kampánycsoportjának témafelelőse a következő vázlatot fogalmazta meg

---

Nemzeti hagyományokat ápoló, társadalmi felemelkedést támogató tömegkommunikációt

---

Vissza kell adni a nemzet önbecsülését, önbizalmát és öntudatát.

Szellemileg és erkölcsileg támogatni kell a társadalmi, a gazdasági és a kulturális fejlődést.

Elő kell segíteni, hogy megfelelő történelmi önismeret alakuljon ki, amelynek bázisán a magyarság tudatzavarmentesen tudjon szembenézni múltjával és önmagával.

Ápolni kell a magyarságtudatot, mely az előttünk álló feladatok megoldásában fontos erőforrás.

Ösztönözni kell a magyar dráma, hang- és tévéjáték, vers és

Fel kell ismertetni az emberekkel érdekeiket, és a közömbösöket ki kell mozdítani akaratnélküliségükből.

A kisebbségben élő magyarokat (nemkülönben a hazánkban élő kisebbségeket) a tömegkommunikáció által lehetséges valamennyi módon segíteni kell.

Az oktató és ismeretbővítő programoknak minden esetben elsőbbséget kell kapniuk a kereskedelmi és reklámadásokhoz, vagy blokkokhoz képest („non profit” rádió és televízió).

Kellő teret kell adni a polgárosodás és a munkakultúra értékeinek.

Kiemelt figyelmet kell fordítani az öngazgatás, az önkormányzat kérdéskörére.

Európai értékeket közvetítő tömegkommunikációt

Ragaszkodni kívánunk a humanista értékekhez.

Az európai humanista értékek propagálása során mindhárom nagy tradíciónak (antik, keresztény és liberális demokrata) országos helyet kell adni. Ezen belül valódi jelentőségének megfelelően a mainál lényegesen nagyobb hangsúlyt kell helyezni azokra az értékekre, melyeket kultúrtörténetünk során a kereszténység hagyományozott ránk.

Európai felzárkózásunk, kapcsolataink kiépítése, kibővítése és megerősítése érdekében a tömegkommunikáció területén nagyobb hangsúlyt kell helyezni az európai normákra (mindenekelőtt a szabadság, az emberi méltóság és tolerancia eszméi).

Az európai együttműködési és integrációs programokba be kell kapcsolódnunk és azokban hatékonyan kell közreműköd-nünk.

Pártoktól és politikai szervezetektől, mozgalmaktól független tömegkommunikációt

---

Alkotmányosan kell biztosítani a tömegkommunikációs intézmények messzemenő autonómiáját.

Minden lényeges kérdésben döntési kompetenciát kell adni az egyes intézményekben dolgozó szakembereknek.

Lehetővé kell tenni, hogy maguk válasszathassák meg – és ha kell, maguk válthassák le – vezetőiket.

Az önállóságot gazdasági tekintetben is biztosítani kell.

A tömegkommunikációt felügyelő bizottságnak csak meghatározott és törvényben szabályozott módon lehet beavatkonnia az intézmények belső életébe.

Tárgyilag és objektív tömegkommunikációt

A belső viszonyaink változásával együttjáró feszültségek minimális szinten tartása érdekében szükséges, hogy a tömegkommunikáció a tényeket, történéseket, törekvéseket és folyamatokat elfogulatlanul közvetítse.

A döntő és meghatározó: a szakszerűség és a hozzáértés érvényesítése minden más szempont előtt.

El kell kerülni, hogy a szocialista típusú, ideológiai túlsúlyú legitimáció helyébe akár nemzeti előjelű, akár liberál-konzervatív modernizáció ideologikumának túlsúlyát biztosító legitimáció lépjen.

A túlpolitizáltságot, a kulturális és szó-rakoztató műsorok átpolitizálását el kell kerülni.

Politikai értelemben pártatlan, erkölcsi vonatkozásban pártos tömegkommunikációt

---

Az érintett szakemberek dolgozzák ki a tömeghírközlés erkölcsi kódexét.

A tömegkommunikáció az igazságot keresse, és ne ossza.

Reaktív tömegkommunikációt

Biztosítani kell a közvélemény álláspontjának fokozottabb megjelentetését.

A tömegkommunikáció ne csupán a politikai elit szócsöve legyen.

A hírekre, tudósításokra, műsorokra, értékelésekre válaszolni, reagálni kell. A felszínés, ok-okozatot megfordító híreket „helyre kell tenni”.

Együttműködő tömegkommunikációt

Mellőzni kell az arisztokratikus kívülállást és a döntőbírói attitűdöt.

Jobban azonosulni kell a problémákkal, illetve azok megoldásával.

A feszültségeket nem termelni, fokozni kell, hanem levezetni, a munkakedvet, a tenniakarást elősegíteni, a perspektíva hatást fokozni.

Rendszeresen és bátran kell rámutatni arra, hogy hol és miért akadnak el az átalakulás pozitív folyamatai.

A tömegkommunikáció ne legyen pártellenes.

Törvényben szabályozott tömegkommunikációt

Az európai normáknak és gyakorlatna is megfelelő sajtótörvényt kell kidolgozni.

Ki kell zárni, hogy egyes pártok, szervezetek, csoportok, lobbyk, vagy személyek a saját céljaikra vagy tisztességtelen előnyszerzésre használhassák fel a nemzeti intézményeket.

Technikailag korszerű tömegkommunikációt

A nagymértékben elavult technikát meg kell újítani. Normális munkakörülményeket kell teremteni.

A költség-ráfordításoknak összhangban kell lenni a tömegkommunikációnak a társadalmi, morális, gazdasági, kulturális megújulásban játszott kiemelkedő szerepével.

A Felügyelő Bizottság

Feladata: A demokratikus jogállam sajtójára és tömegkommunikációs eszközeire vonatkozó törvényeknek érvényt szerezni. Fellép a szakszerűtlenség, az elfogultság, a szélsőséges és inkorrekt tájékoztatás ellen. Tevékenységét a Független Szakértői Tanács jelentéseire, állásfoglalásaira alapozva végzi. Indokolt esetekben változtatásokat kezdeményezhet az általa felügyelt intézményekben. A Fel-

ügyelő Bizottság fogadja el az intézmények költségvetését.

Tagjai: A parlamenti pártok és a kormányzat képviselői. A Felügyelő Bizottságot a parlament nevezi ki meghatározott időtartamra.

A Független Szakértői Tanács

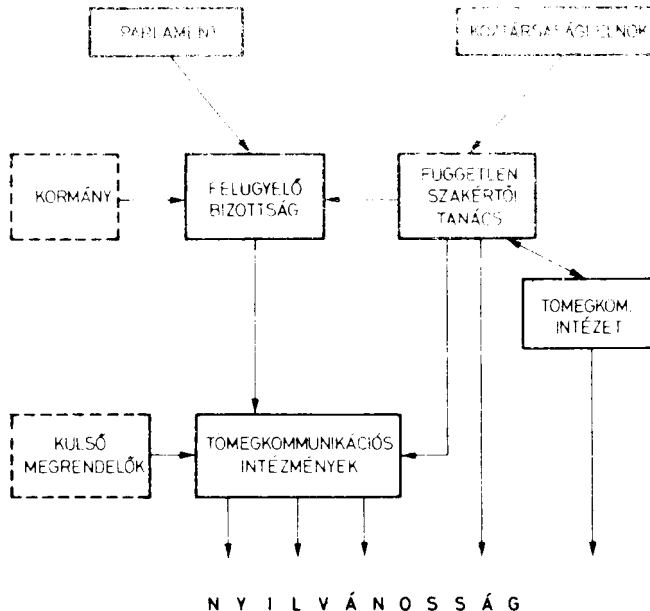
Feladata: A tömegkommunikáció szakmai felügyelete, törvényes működésének elfogulatlan ellenőrzése. Tapasztalatairól, álláspontjáról és javaslatairól rendszeresen tájékoztatja a Felügyelő Bizottságot, az érintett intézményeket, valamint a nyilvánosságot.

Tagjai: Közismert, szakmailag kiemelkedő, pártoktól független szakemberek.

Személyükre a tömegkommunikációs intézmények tesznek javaslatot. (Esetleg még az Írószövetség, a Filmművészek Szövetsége.) A Tanács tagjait meghatározott időtartamra a köztársasági elnök nevezi ki a pártok véleményének figyelembevételével.

A Tömegkommunikációs Intézet

A Független Szakértői Tanács munkájának segítésére intézetet hoz létre (és azt felügyeli is!), mely meghatározott szempontok szerint folyamatosan figyelemmel kíséri az intézmények munkáját. Vezetőit az intézet munkatársainak javaslata alapján a Felügyelő Bizottság nevezi ki.

Horváth Lajos

Az én rádióm 2000 után

Rádiózunk-e még az ezredforduló után, s ha igen, hogyan? Erre a kérdésre keresi a választ a szerző, itt-ott segítségül hívva a fantáziáját is

Alig valamivel több mint egy évtized Aván az ezredfordulóig, a bűvös 2000-ig, s ez szinte kínálja az alkalmat, hogy megkíséreljünk betekinteni a jövő évezred fantasztikusnak ígérkező világának egy parányi szeletkéjébe.

Vajon milyen lesz az európai rádiózás az ezredfordulót követően, hogyan változik a műsor- és információközvetítés technikája, s változik-e a műfaja is? E kérdésekre fogalmazom meg az alábbiakban saját, talán egy kissé önkényesnek tűnő válaszaimat, a ma rendelkezésre álló ismeretekből kiindulva, és a fantáziámat is segítségül hívva.

A legfontosabb kérdés,

melyre a 2000 utáni esztendőktől választ várunk, kétségtelenül az, hogy *lesz-e műsorszóró rádió az ezredforduló után*, vagy azoknak lesz igazuk, akik már ma is a kommunikáció elavult, „rosktag öregemberének” tartják a rádiót.

A megmaradása mellett szól azonban az, hogy az ember csupán korlátozott módon képes megosztani a figyelmét. Úgy vélem: még száz esztendő múlva is számtalan olyan mindennapi feladata lesz az embernek, melynek végzése közben rádiózni még tud, de tévét nézni már nem.

Fontos és megnyugtató jelzés a rádiózás jövőjében bizakodók számára, hogy a műszaki fejlesztések (magam elsősorban a vevőkészülékek fejlesztéseit kísérem fi-

gyelemmel) több évtizedes előretartásokkal készülnek. Feltételezem, hogy a legnagyobb gyártócégek laboratóriumaiban már készen vannak azoknak a vevőkészülékeknek a prototípusai, melyeket az ezredforduló után használnak majd a rádióhallgatók.

Ugyancsak a rádiózás hosszú távú jövőjére utal az a tény, hogy Európában napjainkban kialakulóban vannak hatalmas, országhatárokat átlépő, nyelvi akadályokat is könnyedén legyőző nemzetközi kommunikációs társaságok, amelyek egyaránt birtokosai televízióknak, rádióknak, filmnek és újságnak, s az a céljuk, hogy a különböző műfajok — egymás érdekeit nem sértő — maximális térhódítását biztosítsák.

Egyes — főként amerikai — szakértők úgy vélekednek, hogy a „kombiznisz” e hatalmas nemzetközi szervezetek révén a társadalom egyik legfontosabb húzóágává válik, hatalma pedig meghaladja az olajkartellekét. Az is világos, hogy a modern társadalmak 2000 után csak úgy maradhatnak fenn, ha struktúráik között létrehozják a zavarmentes, folyamatos kommunikációt, s ebből az információcseréből — éppen gyorsasága, rugalmassága folytán — nem maradhat ki a rádió sem.

Előrejelzéseim megfogalmazásakor — alapfeltételként — abból indulok ki, hogy a következő évtizedekben és tovább a társadalom fejlődésében veszélyes és megrázó mutációk nem lesznek, s az országok

felismerik, mennyivel hasznosabb, ha egymás felé fordulnak, mint ha szemben állnak.

A technika oldalán

Az elmúlt tíz esztendő fantasztikus eredményei az elektronikában, s különösen az utóbbi öt esztendő már-már követhetetlen, mikroelektronikai csodái, másfelől a műsorszórás technikájának jelenlegi gondoljai együttesen készítik elő a jövődő rádióvevőkészülékét. Egyik fajtája minden bizonnyal a „mobil”, azaz a hordozható marad, a kívánalmaknak megfelelően különböző méretekből. (Már ma is léteznek tenyérnyi készülékek, például a miniatürizálás remekműve, a Sony 4900-as, mely kétszer transzponált rendszerrel, 7 sávra bontott rövidhullámmal, olyan rendkívüli érzékenységgel, szelektivitással rendelkezik, mellyel tíz esztendővel ezelőtt szekrény nagyságú készülék sem rendelkezett.)

Európa-szerte a legsürgetőbb, s mihamarabb megoldásra váró feladat a műsoradók kifogástalan, zavarmentes vételének biztosítása, majd a hangvisszaadás tökéletességének, hűségének fokozása.

A jelen és a közeljövő egyik legnagyobb gondja a műsorszórásra használt hullámsávok reménytelen zsúfoltsága, aminek következtében az adók kölcsönösen zavarják, torzítják egymás műsorait. Mivel jelentős bővítésük sem most, sem a jövőben nem lehetséges, a rendelkezésre álló frekvenciákat kell ésszerűbben felhasználni.

Igen valószínűnek tartom egyik megoldásként a modulációs mód megváltoztatását, s a ma használatos amplitúdó-modulációs (AM) üzemmód teljes, és a frekvencia-modulációs (FM) üzemmód részbeni felszámolását. Helyettük olyan módszereket alkalmaznak majd, amelyek kielégítően biztosítják a keskenysávú átvitelt, azaz lehetővé teszik, hogy a jelenlegi hullámokon sokkal több adóállomás üzemeljen, anélkül, hogy egymást kölcsönösen zavarnák, az átvitel minőségét rontanák.

Erre a célra igen alkalmasnak tűnik a közszolgálati rádióknál már ma is kizárólagosan alkalmazott úgynevezett SSB (Single Side Band), azaz az egyoldalsáv-üzemmód. Ez technikailag alkalmazható lenne a műsoradóknál is. Előnyei, hogy az amplitúdó-modulációnál keskenyebb sávú, a műsor átviteléhez „kevesebb helyet” foglal el a rendelkezésre álló frekvenciákból, és energiatakarékosabb is, mert azonos energia- kisugárzás mellett jobb hatásfokkal rendelkezik.

Az SSB üzemmód bevezetésének jelenleg az a legnagyobb akadálya, hogy a rádióhallgatóknak teljesen új típusú vevőkészülékekre lenne szükségük; a gyártás és a folyamatos bevezetés csak igen lassan és hosszú idő alatt valósítható meg, hiszen közben még a régi, az AM üzemmódnak is zavartalanul működnie kell. Az átállás, a változtatás azonban egyáltalán nem a szabad választáson, az üzemeltetők elhatározásán múlik majd, hanem az elviselhetetlen zsúfoltságból származó zavarok megszüntetése fogja kikényszeríteni.

Ugyancsak az élethű és tökéletes hangzás igénye, a zavarmentes vétel fogja szükségessé tenni a *digitális műsorátvitel* bevezetését. A vevőkészülékekbe épített parányi számítógép még akkor is százszázalékos hűséggel reprodukálja a műsort, ha a vevőbe a jelek zavarok kíséretében érkeznek. A szintézer hangolási módot a modern vevőkészülékekben már ma is széles körben alkalmazzák, s úgy vélem, ez a módszer teljesen kiszorítja majd a nehézkes és könnyen meghibásodó forgókondenzátorokat. A szintézerhangolással az állomások megkeresése még akkor is pontos és könnyű lesz, ha keskenyebb sávon s kisebb energiával sugároznak (SSB üzemmód); a készülékekbe épített rezgőkristályok nagy pontossággal és félrehangolódástól mentes stabilitással tartják majd a kívánt frekvenciát. A beépített parányi számítógépek lehetővé teszik a hangolás gyors és pontos vezérlését, az állomások előre programozását, az automatikus keresést, vagy egy-egy előre megjelölt műsor elsőbbségi vételét.

A műsorsugárzó adók vételére szolgáló készülékek nem feltétlenül szolgálnak majd kétirányú összeköttetést biztosító rádiótelefonként, de azt nagyon is valószínűnek tartom, hogy 2000 után minden ilyen készülék egyszersmind tulajdonosának *személyi hívója* legyen, s hang-, vagy fényjelzéssel hozza tudomására, ha telefonon keresik. Ez a szelektív hívó (Sell-call) rendszer még beláthatatlan ideig igényelheti a hordozható készülékek gyártását.

Különböző tárolókat is beépítenek majd a jövő vevőkészülékeibe, melyek az adó által kibocsátott kódokat felismerve automatikusan bekapcsolódnak, hogy egy-egy műsort vagy információt rögzítsenek tulajdonosuk számára.

Tartalmi perspektívák

A ma embere csupán keveset találna megszokott műsoraiból a 2000 utáni adók kínálatában, de ezeket a változásokat valószínűleg hasznosnak tartaná.

Feltételezem, hogy az információ akkor tölti majd be alapvető funkcióját, vagyis hogy az üzenetet zavar- és torzításmentesen továbbítsa a társadalom tagjai között, ha veszít politikai, ideológiai töltetéből, s megerősödik, vagy talán elsődlegessé válik sajátos árújellege, s az információ cseréje — a tömegkommunikációs eszközökben mindenképpen — az árucserre jellegét ölti magára.

A jelenleg már-már a csőd szélén álló információ-szelektáló képességet — minden bizonnyal számítógépek segítségével — meg kell újítani; ki kell szabadulni a társadalom és az egyén számára egyformán bénítóvá vált információkényszerből, abból a szorításból, amelyben a társadalmi és egyéni ítélőképeség alkalmatlanná vált, hogy a rázúduló ismeretáradatban a fontosat a kevésbé fontostól megkülönböztesse.

A társadalmi nyilvánosság fogalma ekkor már az alaposan ismert kategóriák közé tartozik majd, s a tömegkommunikációs eszközök munkatársai tisztában lesznek struktúrájával, alkotóelemeinek hier-

archikus viszonyaival, a politikai nyilvánosság vélemény- és ítéletalkotó mechanizmusával. Az információ fokozatosan a társadalom fejlődésének egyik legfontosabb ösztönzőjévé válik, s fontosságának következtében szétosztásának, cseréjének, „terítésének” technikája is jól ismert és kidolgozott lesz; megjelennek az ehhez szükséges új technológiák, az új képesítésű szakemberek, az *információtechnikusok*.

Bűvös hármasok?

És hogy milyen lesz az európai rádiózás műfajonkénti csatornafelosztása? Már ma is folyik a versengés, az egymás „faragása”, s ebben a folyamatban az „amerikai forma” és a hagyományos „európai felosztás” méri össze az erejét. Az amerikai rendszerben — mint ismeretes — a három nagy országos hálózat, „network” mellett a helyi rádióállomások sokasága éles műfaji határok alapján különül el egymástól. A tengeren túlon szászámra működnek olyan adók, amelyek kizárólag rock- és popzenét, mások csakis klasszikus, vagy komolyzenét sugároznak, de olyan állomás is létezik, amely Strauss-keringőket ad hallgatóinak, vagy reggeltől estig csupán híreket közvetít.

Az európai műfaji profil ettől jócskán különbözik. A legtöbb országban szintén hármas tagoltság figyelhető meg, ennek azonban a Nyugat-Európában található klasszikus felosztása a következő: a három csatorna közül egy azzal az igénnyel készül, hogy országnyi területeket, nemzetit, politikait, kulturális egységeket fedjen le. Programja általában igen kiegyensúlyozottan tartalmazza a tájékoztatás, oktatás, ismeretterjesztés és a szórakoztatás keverékét, oly módon, hogy itt koncentrálódnak az igényes művészi és irodalmi műsorok is, s ez a csatorna sugározza egy-egy ország, országrész fő műsorát.

A második program már kevésbé egyéges arculatú, inkább vegyes profilú műsorokat sugároz: itt jutnak szóhoz a helyi stúdiók műsorai, a nemzetközi, nemzeti-

ségi kultúrának elsőbbséget adó, folklorisztikus hangvételű adások.

A harmadik csatorna a legtöbb fejlett kommunikációs kultúrával rendelkező országban a szórakoztatás és a különböző szolgáltatások csatornája lett; a legfőbb műsoranyaga a divatos könnyűzene, ellenben a szöveg, a beszéd e csatornán általában nem több az összes műsoridő 20 százalékánál. Készítőik ezt a csatornát a „tömegek rádiójának” szánják.

Az „európai modell” — már ma is látjuk — igen célszerűen kialakult rendszer, mely bizonyos helyi módosulásokkal megfelel a modern társadalmak kommunikációs igényeinek, ezért a jövőben sem képzelhető el gyökeres átalakulása. Néhány alapvető vonása azonban változni fog, mert az amerikai „kommunikációs biznissz” ténylegesen is behatol Európába, s így minden bizonnyal, amennyire csak lehet, saját képére formálja a rádiókat.

Bizonyos jelekből arra következtettek, hogy Európában a regionális rádiózás, a kis közösségek, városok, körzetek rádiózása — a divat diktálta felfutást követően — veszíteni fog jelentőségéből, hiszen a műsorszóró rádió olyan mértékben professzionális lesz, hogy vele szemben csak versenyzéptelen lehet az információfeldolgozásban dilettáns, néhány tucat ember által üzemeltetett helyi adó. Ehhez még hozzátehetem, hogy az öreg kontinensen napjainkban sem tapasztalható olyan frenetikus érdeklődés a helyi rádiózás iránt, mint a tengerentúlon, Amerikában.

Még az is lehet, hogy 2000 után két-három igen erős hálózat, szupranacionális üzleti vállalkozás fedi le a kontinenst, s ezek irányítása alá tartozik majd az európai televízióipar; a műsorgyártás és -sugárzás, a rádióláncok, néhány Európa-szerte terjesztett újság és magazin, valamint a filmipar; a nemzeti rádióhálózatok többsége hatalmas információs birodalmaknak lesz az integráns része.

Azt is feltételezhetjük, hogy a „hálózatokba” szerveződő állomások gerincét egy nemzeti híradó- és információközvetítő állomás alkotja majd, mely folyama-

tosan és gyakori ismétlésekkel helyszíni tudósításokat, hírmagyarázatokat, elemzéseket, s a legkülönbözőbb szakértői véleményeket közvetíti, s itt lesznek hallhatóak az üzleti élet, a gazdaság, a tudomány, a művészetek és más fontos események hírszerű ismertetései.

A rádiózó ember

Milyen módszerekkel, hogyan készül majd a 2000 utáni évek rádióműsora, kik fogják összeállítani és megalkotni — ez napjaink szakembere számára az egyik legizgatóbb kérdés.

A szakemberek akkor már minden bizonnyal sokkal többet tudnak az információról, ismert lesz természete és azok a törvényszerűségek is, melyek szabályozzák terjedését, megértését, befogadását és megőrzését.

A munkatársak kiválasztásakor alapkövetelmény lesz a kellemesen megnyerően hangzó beszéd, az információátvitelre alkalmas, jól követhetően és megjegyezhetően szerkesztett előadás, hiszen pontos ismereteink lesznek arról, hogy a rádiós szereplőnek mely személyes tulajdonságai növelhetik az információbefogadás határfokát, s melyek rontják azt. Laboratóriumokban, szakemberek közreműködésével keverik ki, „hozzák létre” minden munkatárs egyéni hangszínét, hangerejét; ezek paramétereit a bemondók, riporterek és kommentátorok mágneskártyára kódolva maguknál hordják, s akkor szólalnak meg, ha azt a keverőasztal megfelelő nyílásába helyezték.

A rádióműfaj minden bizonnyal igen hatásosan fogja kihasználni mozgékony-ságát, azt, hogy a világ bármely pontjáról, bármely eseményéről azonnal tudósítást adhat, beszámolót küldhet, közvetíthet. Erre felhasználható lesz a világot behálózó, automatikus kapcsolású telefonvonalak sokasága, melyekhez csatlakozva akár másodpercek alatt összeköttetést lehet teremteni, s a riporterek felszereléséhez tartozó alig tenyérnyi erősítő, szűrő és rögzítő berendezés kiváló minőségűvé, élvezhetővé teszi még a föld legtávolabbi

pontjáról küldött tudósításokat is. Mivel a társadalom fokozottabban igényli majd a reális, a világ eseményei közötti könnyű eligazodást, biztos tájékozódást, a folyamatos ismereteket nyújtó információközvetítést, nőni fog a könnyen kezelhető és fejlett technikával felszerelt, mozgékony, tájékozott helyszíni tudósítók szerepe és jelentősége.

A szerkesztés és műsorkészítés munkáját nagy teljesítményű számítógépek segítik, ezért a munkatársak kiválasztásánál magától értetődő alapkövetelmény lesz a számítástechnikai eszközök könnyed és megbízható kezelése.

A személyközi kommunikáció technikájának fejlődése, főként a távbeszélőhálózatok és -készülékek tökéletesedése, a közönségkapcsolatos műsorok reneszánszát is meghozza; rejtvények, játékok és kívánságműsorok, minifórumok, szakmai konferenciák sokaságában jut majd igen fontos szerep a nagy műveltségű, kellemesen beszélő, nagyszerű rögtönző-készséggel rendelkező műsorvezetőnek.

E vázlatos felsorolásból is kitűnik, hogy a jövő rádiójának munkatársa nem véletlenül, nem esetlegesen kerül majd a pályára. S mivel a szakmának még a minimuma is igen sok és különböző képességek meglétét és alapos begyakorlását tételezi fel, a kiválasztás csakis hosszú, többlépcsős oktatási, képzési folyamatban valósulhat meg.

Ha az európai rádiózás várható irányairól, fejlődésének lehetséges változatairól medítálunk, akkor szót kell ejtenünk hazai rádiózási gyakorlatunkról, annak beilleszthetőségéről az európai rádiós család népes táborába.

Természetesen abból a magától értetődő feltevésből indulok ki, hogy a 2000 utáni európai rádiók között ott lesz a mi-

énk is, nem sokban különbözve a többi ország rádiójától. De azt azért be kell látnunk, hogy eddig — rádiózásunk jelenlegi állapota miatt — nagyobb, s talán rögzösebb utat kell megjárunk, mint európai társainknak.

Ha „előrejelzéseim” (a három csatorna a fentebb leírt profillal, valamint a hírrádió kialakulásával) megvalósulnak, s ha ezekkel mi is lépést akarunk tartani, akkor igen jelentős átrendezésre lesz szükségünk, hogy követni tudjuk a Nyugat-Európában már sikeresen működő, „célszerű modellt”. Ezeket nem „kitalálni”, hanem hazai viszonyainkhoz alkalmazni lenne érdemes, valahogy úgy, ahogy egy drágán kifejlesztett korszerű termék licencének megvásárlásakor tesszük.

Az igazán sok tennivaló azonban a műfaji területen, a műsorkészítés technológiájában, a műsorok hangzová tételében adódna, hogy utolérhessük a nálunk fejlettebb kommunikációs kultúrával rendelkező országokat. Nálunk az elmúlt évtizedekben a rádiózás, ez az egyébként műfaji adottságaiból fakadóan igen széles spektrumú, igen változatos formában megnyilvánuló műfaj leszűkült, s funkciói közül a diadalmaskodók a legyőzötteket korlátok közé szorították; bár az igazi vesztesek a műfaj fogyasztói, a hallgatók voltak, s éppen napjainkban jelentős elpártolásuk figyelhető meg.

A hazai rádiózásban most esedékes pályamódosítást (hívjuk inkább szerkezetváltásnak?) már úgy kellene megvalósítani, hogy az megbízhatóan vezessen el bennünket a 2000 utáni fejlett kommunikáció világába, s ott magabiztosan, szakmailag alaposan felkészült munkatársakkal, a legkíméletlenebb versenyt is állva feleljen meg a Magyar Rádió a közönség, a társadalom igényeinek.

„Remélem, valódi szabad sajtót fogunk csinálni”

Beszélgetés Polgár Dénessel

Polgár Dénes azon, ma is élő kevesek közé tartozik, akik még a többé-kevésbé szabad sajtóvilág közegeiben kezdtek dolgozni, s akik olvasóként is átélhették a háború előtti sajtós szabadság áldásait-fonákságait is. (Persze két év híján nyolc évtizednyi életútba sok tapasztalat és tanulság belefér.) Azt gondolnánk, hogy a mai nagy pezsgés, az általános nyíltság, a sajtó sokak által olyannyira kifogásolt „szabadon engedése” egy ilyen vérbeli szakmabelit egyértelműen és kizárólag örömmel tölt el. Pedig jobban belegondolva, éppen a messzire visszanyúló — és az ő esetében valós élményekből táplálkozó — tapasztalatok is magyarázzák, ha ez mégisncsen teljesen így...

Egy általánosabb kérdéssel kezdeném. Sok évtizedes sajtómúlttal a háta mögött, tudná-e valahogy definiálni: mikor és hogyan optimális a sajtó szerepe a társadalmak életében? Egyáltalán, mennyire lehet semleges, ténylegesen objektív a mindenkori sajtó?

— Meggyőződésem, hogy semleges sajtó nem létezik. Eltöltöttem tizenhat évet kapitalista országokban, és nyugodtan mondhatom: nincs ilyen. A sajtó mindig annak az érdekeit képviseli, akinek a tulajdonában van. Államszocialista országokban ez a párt vagy az állam, kapitalista országokban pedig bizonyos tőkés csoportok. Emellett azonban a sajtó csak akkor tud hatni, ha megőrzi egy bizonyos objektivitást, ha igyekszik elrejtteni, hogy valamilyen csoportnak az érdekeit képviseli. Ezt a szocialista országokban — az elmúlt évtizedek azt mutatják — nem sikerült a sajtónak megtennie. Mindig világos volt, hogy pártérdekeket képvisel. A kapitalista országokban a jobb lapok látszólag teljesen objektívek, és csak nagyon ritkán látható, hogy ki áll mögöttük.

— Véleménye szerint a háború előtti magyar sajtó ilyen szempontból elsősorban mit kellett, hogy képviseljen? Volt-e valami olyan többségi érdek, hivatalosan sugallt érték, amit mindenképpen követnie kellett? Mennyivel volt könnyebb vagy nehezebb újságot írni akkor, mint most?

— A háború előtti Magyarországon a különböző érdekeltségek a pártokon ke-

resztül dolgoztak. A tőkecsoportok is. Ennyiből az egyes lapoknál az újságírók is kénytelenek voltak az illető lap irányvonalát követni. Voltak az Est-lapok, amelyek a magyar bank- és nagyiparnak az érdekeit képviselték, nagyon jól. Kitűnő újságírókat szerzödtettek, és tudták azt is, hogy olvasnivalót is kell adni a lapban, tehát a legjobb írókkal írtak tárcákat, eyebekeket. De politikai vonaluk a magyar nagytőke egy részének képviselője volt. Aztán voltak a jobboldali lapok, amelyek már javában készítették elő a fasiszmust. Voltak a baloldali polgári lapok, az Esti Kurír és társai. És végül volt a Népszava, amely jóformán egyedül képviselte a munkásság vagy a szocializmus érdekeit. Persze a hatalmi viszonyok miatt nagyon vigyázni kellett, hogy csak egy bizonyos határig menjen el, mert különben betiltották volna. Mint ahogy aztán be is tiltották.

— A lapokkal szembeni hatalmi nyomás csak a Népszavával szemben létezett, vagy érinthetett másokat is?

— Az ilyesmi általában a főszerkesztőn, a lap vezetőin keresztül érvényesült. Miklós Andor, az Est-lapok kiadója — kiadónak hívták akkoriban a felelőst, aki egyesítette a főszerkesztőt és a kiadóhivatalt —, minden nagy bank, nagy gyár vezetőjével jó viszonyban volt...

— És ha kellett, neki sügtak...

— Igen. A jobboldali lapokat pedig a jobboldali politikai vezetők rendszeresen

informálták, és nyomást is gyakoroltak rájuk.

— *Akkoriban ugyanúgy politikai pártállást fejezett ki az, hogy ki milyen lapot olvas, mint ahogy ma Nyugaton történik?*

— Nagyjából igen, de azért az is közrejátszott, hogy jó volt-e az újság. Általában magas színvonalúak voltak, különösen a reggeli lapok. Írni kellett tudni. Voltak például olyan újságírók, akiknek nem engedtek leírni egy sort sem, csak információkat szereztek. Aztán elmondták olyan kollégáknak, akik írni tudtak. Jó magyar nyelven kellett írni tudni, mert hiszen furcsa lett volna, hogy a tárcát Karinthy vagy Kosztolányi írja, s akkor mellette a riport magyartalanságoktól hemzseg. Sajnos, a mai magyar lapokra sokszor ez a jellemző.

— *Az 1945–48 közti időszak csak annyiban hozott változást a sajtóban, hogy megszűnt például a nagyitőkés csoport, és ennek megfelelően kisebbedett a sajtó befolyása is, vagy másban is érezhető volt?*

— A felszabadulás utáni magyar sajtó csak úgy jelenhetett meg, ha a munkatársak a felszabadító marxizmus—leninizmus irányát képviselték.

— *Már a koalíciós időkben is?*

— Azt nem mondanám, hogy minden lapnál rögtön így volt ez, de az bizonyos, hogy egy-két év után már így működött. Az első időkben voltak persze próbálkozások, de csak egy-két évig tartott az ellenállás, aztán Rákosinak sikerült ezt megtörmie. Addig akadtak még olyan újságok — kevesen —, amelyek megpróbálták a volt polgári értékeket képviselni.

— *A mai vagy néhány évvel ezelőtti értelemben mennyire volt koordinált az akkori sajtó? Volt-e kézben tartó szervezet?*

— Nem volt központi sajtóirányítás. A pártok irányították a szerkesztőket.

— *Keményen meg ogták őket?*

— Igen, igen. Nem lehetett a párt érdekei ellen dolgozni, mert abban a pillanatban kitették a szerkesztő szűrét. Egyébként az első években a főszerkesztő vagy annak a helyettese vett fel vagy bocsátott el munkatársakat. Később, a Rákosi-érá-

ban már a pártiskoláról irányították a laphoz a kádereket.

— *Mennyire történt mindez egy csapásra?*

— Drasztikus formában történt a dolog. Egy szép napon összehívtak bennünket, a bulvárlap munkatársait. Megjelent Rákosi, hóna alatt egy csomó bulvárlappal. Tartott egy beszédet, amelyben megmutatta, hogy micsoda alacsony színvonalú, ocsmány a bulvársajtó, és bejelentette — ekkor már teljhatalma volt ehhez —, hogy holnaptól vagy holnaputántól kezdve az összes bulvárlap megszűnik. Drasztikus vége lett a dolognak.

— *A központi sajtóirányítás is egyik hétről a másikra alakult ki?*

— Azt azért már előkészítette a párt. A főszerkesztők kinevezése akkor már a pártközpont hatásköréhez tartozott, és még azoknál a lapoknál is nagy nyomást gyakorolt az új kinevezésre, amelyek nem voltak kifejezetten pártlapok. Közvetlen utasítások léteztek, s olyanokat neveztek ki, akiknél elsősorban az számított, hogy párthűek-e. Nem volt érdekes, hogy újságíró-e — pártos lapot kellett csinálni. A pártiskolák elvégzése után a párt maga mondta meg a volt hallgatóknak, hogy milyen funkcióba kerülnek. Te elmész gyárigazgatónak, te elmész népművelőnek, te meg elmész újságírónak... Úgyhogy kerültek olyanok hozzánk, akik egyszerűen nem tudtak írni. Én is kaptam például egyszer egy nagyon kedves, derék villamoskalauznt. Soha nem lett belőle újságíró. Igyekeztem tanítani, de nem sikerült.

— *S hogyan tudott így egy kollektíva, ahol (szelíden szólva) ennyire különböző képességű embereknek kellett látszólag ugyanazt csinálni, együtt dolgozni?*

— Úgy, hogy a volt régi újságírók, mint magam is, ott maradtak ezeknél a lapoknál, s azok csinálták a lapot. A többiek pedig lógtak.

— *Keményen, központilag kézben tartott sajtókoordinációról beszélünk ebben az időszakban. Mennyire jelenti ez azt, hogy az akkori sajtóban dolgozó újságírók is mind „egyformák” voltak? Ki tud-*

ták-e mutatni a különbözőségüket, illetve érezhető volt-e, hogy a gárda azért különböző gondolkodású, kvalitású, mentalitású emberekből áll?

— Voltak túteljesítők, akik úgy írtak és úgy mutatták magukat, mint a Rákosi-féle rendszer élharcosai. Meggyőződésből ők is kevesen csinálták ezt, a legtöbben csak karrierizmusból. Aztán voltak a mérsékelttek, akik nem írtak semmi olyat, ami a párt politikája ellen irányult, de nem is szolgálták ki olyan borzasztóan gazdáikat. Azért nem volt kötelező habzó szájjal szidni az imperializmust, nem kellett a kitelepítést dicsérni. Senki nem kötelezett erre. Volt, aki ezt önként megtette. Ezek időlegesen karriert is csinálhattak. De nem volt kötelező. Engem például mindig úgy tekintettek a pártvezetésben, mint polgári származású újságíró, akire azonban szükségük van, mert tud írni és szerkeszteni. Egy csomó ilyen volt.

— Erről eszembe jut egy történet. Az egyik, ma már nagy tekintélyű kollégánk mesélte, hogy valamikor az ötvenes években majdnem kiküldték őt Londonba tudósítónak, de aztán az utolsó percben lefűjták az egészet. Saját bevallása szerint jó is, hogy nem ment ki, mert egy nagyon szűk keretek között gondolkodó, dogmatikus tudósító lett volna belőle, aki kizárólag szélsőbalos alapról, egészen másképp látta volna a világot, mint ahogy aztán meglátta tíz évvel később. Mennyire volt ez tipikus?

— Ez természetesen így volt. Megvoltak a korlátok. Két tábor létezett, és nekünk a másik tábort állandóan le kellett leplezni. A külpolitikában ez a legélesebben a Tito-ügyben jött elő. Két évig dolgoztam a Szabad Népnél, a párt központi lapjánál. Nem volt külpolitikusuk, s így 1954-ben odaparancsoltak engem rovatvezetőnek. Akkor zajlott a leghevesebb Tito-ellenes kampány. Volt egy munkatársam, akinek csak az volt a dolga, hogy Tito ellen kitaláljon valamit: hol, hány ezer embert gyilkoltak meg éppen. A felelős szerkesztő, aki a külpolitikát irányította, mindig behívott bennünket és ránk pirított, hogy kevés a vér, tegyetek hozzá

még ötezret... És megtettük. Nem volt mód arra, hogy mást tegyünk. Ma már a fiatalok számára, akik nem éltek akkor, elképzelhetetlen, hogy mit jelentett az a légkör, amikor az ember nem tudhatta, hogy a következő éjjel nem jönnek-e érte a bőrkabátosok, és nem viszik-e el egy leírt mondat miatt. Én ebben a légkörben nem is gondoltam rá, hogy egy ilyen utasítást ne teljesítsek. Az ember már másnap a sitten lett volna. Klasszikus eset volt például, amikor Rákosi egy nagygyűlésen azt mondta, hogy a Kínai Népköztársaságot fel kell venni az ENSZ-be. Mint külpolitikai rovatvezetőnek, nekem kellett leadni a beszédet, és be is mentem a felelős szerkesztőhöz, hogy ez marhaság. Kína már föl van véve az ENSZ-be. Csak a helyét Tajvan bitorolja. Úgyhogy szólni kell Rákosinak, és ezt ki kell javítani. Azt mondta a szerkesztő, én nem mondom meg neki, te vagy a külpolitikai rovatvezető, mondd meg te. Végül nekem kellett felhívnom. Hideg verítéket izzadtam. Tudtam, hogy ha éppen rossz kedvében van, és ekkor mondom azt neki, hogy „Rákosi elvtárs, ön tévedett, ezt ki kell javítani”, már másnap visznek. Jókedve volt, és azt mondta, hogy javítsam ki. De ilyen volt a légkör.

— Aztán 1957 után mennyire volt érezhető a sajtóban az, hogy valami most megváltozott? Mennyire folytak továbbra is a régi mederben a dolgok?

— Mondok egy esetet: 1956 december elején egy szép napon megjelent a MŰOSZ-ban Szirmai István, aki akkor a Tájékoztatósi Hivatalnak volt az elnöke. Zúrós idők voltak, sztrájkok, egyebek. Megjelent, elkapta Baló Lászlót meg engem, és azt mondta, alapítsunk egy igazi déli lapot. Ne olyat, mint az Esti Budapest, hanem egy komoly, jó bulvárlapot. Meg is állapotunk, hogy Esti Hírlap néven ezt megindítjuk. Tíz nap alatt megcsináltuk, és karácsonykor meg is jelent az első példány. És Szirmai tanácsára úgy jelent meg, hogy: független napilap.

— Tehát ez sem mai találmány...

— Körülbelül egy hétig jelent meg így, aztán jött az utasítás, hogy le kell venni

ezt a „független” jelzőt. Szintén a Tájékoztató Hivatalból — de nyilvánvalóan a párt utasítására. Utána egy ideig még töprengtünk is azon, hogy lesz-e ennek következménye, de nem lett, mert Szirmai továbbra is benn maradt a pártvezetésben, és tulajdonképpen ő tanácsolta az egészet nekünk. De akkor — mindentől függetlenül — már lehetett egy jó lapot csinálni. Felszabadultan tudtunk dolgozni. Egy ideig az volt az érzése az embernek, hogy jön egy olyan szabad, független, liberális rendszer, amit lehet és érdemes szolgálni. Az első időkben csak nagyon kevés korlátozás volt.

— *Főleg mi?*

— Csak olyasmi, hogy ne írjunk az ország érdekeivel ellentétes dolgokat. Ne próbáljunk például a Szovjetunióval szembeszállni.

— *Két évvel később mégis otthagyták a lapot, és átment az MTI-hez...*

— Ez a felszabadultság csak az első időben volt meg. Később az Esti Hírlapot átvette a budapesti pártbizottság, és annak a lapja lett. Máig is az. Nem sokra rá már láttam, hogy ez megint kezd visszamenni a régi rendbe. Akkor eljöttem.

— *És mennyire ment vissza a régi rendbe?*

— Nem csúszott teljesen vissza, sokkal finomabb módszerekkel dolgoztak. A Kádár-féle sajtóirányításnak a módszerei közismertek. Szép lassan egyre kontrolláltabb lett.

— *Ezt egyébként — ezt a szép lassan kontrolláltabb időszakot — újságíróknak milyen volt megélni?*

— Az első hónapok még nagyon jók voltak. Aztán fokról fokra...

— *Lefelé haladó vonalként ábrázolható?*

— Igen, legalábbis én így éreztem a sajtóban. Egy idő után például a főszerkesztőt mind gyakrabban hívták be a pártközpontba elbeszélgetni... úgyhogy én 1958 nyarán vagy tavaszán eljutottam oda, hogy átmegegyek az MTI-be, ahol talán mégiscsak objektívabb újságírás folyik. A hírek szükségszerűen objektívek.

— *Ezt követően, 1958 és 1978 között milyennek látja a sajtóirányítást?*

— Nálam ez sajátosan alakult, hiszen azután több mint tizenhat éven át többnyire külföldről dolgoztam. És az azért más volt. Részemről igyekeztem a híreket tárgyilagosan leadni, igyekeztem tisztességes lenni, s nem mentem bele ezekbe az imperialista-elleneskedésekbe, amit sok kollégám megtett. Persze, így is voltak megkötöttségek. Például az MTI-ben akkor még borzasztóan vigyáztak arra, hogy csak olyan forrásból közöljenek hírt, amely politikailag számukra elfogadható.

— *Éz súlyos kompromisszumokra kényszerített?*

— Nem, de harcolni kellett mindenért. Például, amikor U Thant Magyarországon járt — ez 1963-ban volt, én éppen az Egyesült Államokban voltam tudósító —, miután visszatért New Yorkba, adott nekem egy egyéni interjút. Ez nem volt szokása, de most belement azzal, hogy csak arról hajlandó beszélni, mit tapasztalt Magyarországon Kádárral való találkozásakor. És lényegében dicsérte Kádár Jánost. Nos, megvolt az anyag, ami — hangsúlyozom — ritkaság volt tőle, mentem a telefonhoz, és kiderült, hogy Budapesten nem adják ki. Merthogy én vagyok csak az egyedüli forrás. Sem a TASZSZ, sem maga U Thant ezt meg nem erősítette — én ezt csak úgy küldöm. Végül aztán az egyik részét, azt hiszem, leadta a rádió, a másikat a déli lap — az MTI nem adta ki.

Vagy egy másik példa, már sokkal később. Amikor 1969-ben a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete Elfogadta a budapesti felhívást, én éppen az NSZK-ban voltam tudósító. Felhívtam Brandt külügyminisztert — hozzá bekapcsoltak minden újságíró —, és kértem, hogy nyilatkozzon a felhívásról. Azt felelte, hogy még nem olvasta. Mondtam neki, akkor legyen szíves, olvassa el. Egy óra múlva lediktált nekem egy rövid anyagot, amelyben azt mondta, hogy ez nagyon komoly dolog, foglalkozni kell vele. Boldogan leadtam — és aztán egy álló napig telexváltás folyt Bonn és Budapest kö-

zött, hogy kérdezteti a magyar külügyminisztérium, hogyan keletkezett ez az interjú. Mondom, úgy, hogy a Brandt adta. Nem akarták elhinni. És az MTI szerkesztőjének egy álló napi harcába került, amíg le lehetett végül adni.

— *Mindez mennyire volt egyszerűen csak emberi ostobaság és mennyire...*

— Ez mutatta azt, hogy mennyire féltek minden olyan dologtól, amely (nem a Szovjetunió jóváhagyásával történt. Amikor például 1960 és 64 között az Egyesült Államokban voltam tudósító, a TASZSZ-nak nagyon értelmes tudósítógárdája dolgozott Washingtonban. Felvilágosult, értelmes emberek voltak. Felosztottuk egymás között a feladatokat, hiszen mindenkinek mindennap jelen kellett volna lennie a külügyminisztériumban, a sajtóosztályon, a Kongresszusban és a Fehér Házban, amit egy ember nem bír. És sokszor megtörtént, hogy leadtam azt, amit nekem a TASZSZ elmondott, de Budapesten nem adták ki, csak akkor, amikor már megjelent a szovjet lapokban is. Szóval, a TASZSZ volt a mérték.

— *Mindez óhatatlanul elvezet már a ma leggyakrabban hangzottaitól — főként függetlenek, ellenzékiek által felvetett — véleményhez, hogy akik, úgymond, lepakolták az elmúlt negyven évvel, azok elvesztették a létezésüket a mai sajtóban. Eljátszották a nevüket. Mi erről a véleménye, és egyáltalán hogyan látja: mennyire tud az újságíró és az újságírás szuverén lenni.*

— Akik a Rákosi-időkben, majd a kádári időkben a sajtóban dolgoztak, azoktól mindtől számon kérhető, hogy ti kiszolgáltatok a rezsimet, tehát ti nem vagytok alkalmasak arra, hogy a mostani szabad sajtóban dolgozzatok. Ez mindenkire vonatkozik. De ha nem mérlegelik a körülményeket: a Rákosi-időkben a terrort, a kádári időkben azt, hogy az illető esetleg meggyőződésből tette a dolgát, s csak fokról fokra ébredt rá, hogy emögött mi van, ha ezt nem vizsgáljuk, akkor ez igazságtalan dolog.

Manapság nagyon sokféle újságírót látunk. Látunk olyat, aki az egykori rezsim

kiszolgálójából átállt az ellenkező oldalra, és most habzó szájjal üdvözli azt, minek az ellenkezőjét dicsérte. Vannak tárgyilagosabbak, akik akkor is igyekeztek tárgyilagosak lenni és most is. Összességében azonban ma a magyar sajtóban káosz van. Egyrészt személyes bosszúvágy, másrészt ideológiai, meg mindenféle érdekek-összevisszaság jelentkezik. Igazából nem látom a felelősséget a magyar sajtó nem kis részében. A felelősséget úgy értem, hogy a magyar sajtónak azért Magyarország érdekeit kellene képviselnie. Befelé is, kifelé is. A célunk az, hogy Magyarországon mindenki szabadon és jól élhessen. Ennek megvannak a maga célkitűzései. Én például nem vagyok híve annak, hogy olyan újságírást csináljunk, amelynek következtében minden szomszédunkkal összeveszünk. De annak sem, hogy azért, hogy én kimutassam, mindig is mennyire forradalmár voltam, most lépten-nyomon leleplezem a másik kollégát, hogy akkor ő, 1955-ben, éppen milyen cikket írt. Ma ilyenekkel van tele a sajtó. Ennél már csak egy rosszabb van: aki ma sztár akar lenni, és ezt úgy éli meg, hogy felkészületlenül, agresszív módon rossz riportokat és interjúkat csinál. Nem akarok neveket mondani, a rádióban egy csomó van. Nagy nevet szerez magának azzal, hogy ő aztán olyanokat kérdez, hogy...

— *Talán mert erre is van ma igény.*

— Az tény, hogy ma a sajtó legnagyobb része — az újságok, a rádió- és televízióadások legnagyobb része — arra törekszik, hogy érdekes legyen. És az érdekességet sokan abban vélik megtalálni, ha harcosak és agresszívek. De mellettük sajnos csak néha-néha látok komoly gondolatokat is. A Vasárnapi Újság például nagyon érdekes műsor volt. Ma már jóformán nincs más témája, mint ötvenhatnak az ezerszer elcsépelet problémája. Ahelyett, hogy azt tenné — mivel megnyerte a hallgatóságot az első hetek anyagaival —, hogy más komoly problémákat is feszegetsen, továbbra is igyekszik kibányászni olyan embereket, akik tanúi

voltak már számtalanszor ismertetett eseményeknek.

— *És ez ön szerint miért van?*

— Azért, mert ma sajnos, főként ez érdeklő még az embereket. Azok a lapok mennek a legjobban, amelyek a legalacsonyabb szintűek. De ez el fog múlni, ki fog tisztulni, és a sajtóban is remélhetőleg ki fogják szűrni azokat az embereket, akik egyáltalán nem odaválók. Sajnos, ma olyanok is írják újságot, akik a helyesírást sem ismerik, nemhogy képzavar nélkül tudjanak írni. Borzasztó dolgokat olvasok vagy hallok néha.

— *Ugyanakkor ma szokás azt mondani, hogy soha nem volt még ennyire szabadjára engedett a sajtó, mint most. Ön is így látja?*

— Hogy soha, az túlzás, mert a háború előtti sajtó sokkal szabadabb volt. Annak ellenére is, hogy az fasiszta rezsim volt. Most mindenesetre az a helyzet, hogy a sajtó szabadjára engedtetett, de nem tud vele élni. Egyelőre.

— *Milyen irányban fog ez elmozdulni?*

— Nagyon remélem, hogy amikor a választások után kialakul a tényleges többpártrendszer, s a pártok irányítják a sajtót — és mellesleg a pártokban is kinőnek végre a valódi vezetők —, akkor ezzel párhuzamosan a pártok irányította sajtóban is színre lépnek az igazi szerkesztők és újságírók. Akiknek egyszerűen saját érdekük lesz, hogy abbahagyják azt az alacsony színvonalat, mert különben nem fogják tudni huzamosabban megtartani az állásukat.

— *Persze nyilván nem az a megoldás, hogy most valamilyen központi rendcsinálás legyen...*

— Isten ments! De olyan vezetőknek kellene kézbe venni a lapokat, a rádiót és a televíziót, akik egyrészt felelősségtudattal rendelkeznek, másrészt olyan újságírókat bíznak meg, akik tudnak maguk is felelősen dolgozni. Részemről remélem, hogy végül is valódi szabad sajtót fogunk majd csinálni, amin azt értem, hogy a korlát csak az igazi értelemben vett nemzeti érdekeink képviselője lesz.

— *Korlát?*

— Ezt csak saját magunk érezhetjük. Ezt senki nem tartalmazhatja be, csak magunk. Illetve a szerkesztőség kollektívája, elsősorban a főszerkesztő, akinek persze hatalmat is kell adni, hogy rendben tartsa a dolgokat. Ez ki fog alakulni, nagyon remélem, de egyelőre még rossz passzban vagyunk.

— *Látszólag szintén nem kedvez a színvonalas politikai újságírásnak, hogy létezik ma egy általános politikai csömör. Főleg az elmúlt másfél év után, de végül is már a nyolcvanas évekre is ez volt a magyar közhangulatra jellemző, hogy az emberekben egy általános elfordulás, apátia és kiábrándulás alakult ki. Csak ma már nem csupán az MSZMP-re (vagy MSZP-re) legyintenek, hanem az ellenzéki politikusok megnyilatkozásainak többségére is. Hogyan jutottunk ide?*

— Azt kell mondanom, hogy teljesen jogos az emberek csömöre, mert ezek az úgynevezett politikai tárgyalások rendkívül alacsony színvonalúak. Nem az igazi kérdéseket vitatják meg igazi magas nívón, hanem apró kis problémákról vitatkoznak. Hogy idáig jutottunk, az ennek a negyvenegynéhány évnek a következménye. Úgy neveltük az embereket, saját magunkat, hogy mindig felülről megmondták, mit kell tenni, mi a helyes, s nekünk nem kellett gondolkodni. Elszoktattuk magunkat a gondolkodástól. Elszoktattuk magunkat a politizálástól — s itt van a következmény: alacsony nívójú emberek lettünk. Egy átlagos ember honnan is jöjjön rá, hogy mit kellene csinálni, s mi a fontos az országban, amikor fogalma sincsen alapvető dolgokról.

— *De mégha az adott politikai kultúrában esetleg a gyerekkorban is van a társadalom, azért a gyerek is nagy örömmel kap olyasmi után, amitől addig el volt tiltva. Az ember azt gondolná, hogy most itt is ez a logika érvényesül: bután vagy szögletesen, de mindenki elkezd politizálni.*

— Tulajdonképpen ez is történik, csak éppen mindenki azt hiszi, hogy az a politika, amit csinál. Azt hiszik például a fiatal srácok, hogy ha kiállnak és azt mond-

ják, hogy menjenek ki a szovjet csapatok, vagy ha odaülnek a csehszlovák nagykövetség elé, ez a politika. Ebben persze benne van az is, hogy arra gondolnak, ezzel népszerűséget szerezhetnek, de nem csak ez. Tulajdonképpen — és erre a Nagy Imre-temetésen jöttem rá, akkor tapasztaltam — a Fidesz szónoka ott a maga módján ugyanolyan sztálinista beszédet mondott, mint korábban az igazi sztálinisták. Az ellenkezőjét követelte, de az egész gondolatmenete, az egész felépítése és hangneme, a dolgok lényege sztálinista volt. Azért — bár ezt ő nem is tudta —, mert ebben nevelkedett, ebben nőtt fel, és ő is elszakott a gondolkodástól. Ez óriási baj.

— *Egyébként lát esélyt a ma sokat emlegetett békés átmenetre?*

— Nagyon nehéz ezt megmondanom, mert nemigen látom még azokat a személyeket, sem a kommunistáknál, sem az ellenzékben, akiket képesnek tartanék arra, hogy egy rendkívül bonyolult helyzetben, elmaradott technikai körülmények között belátható időn belül ki tudják vezetni az országot a válságból.

— *Ez csak személyeken múlik?*

— Elsősorban személyeken múlik. Ha megvan a keret, a pluralizmus, akkor ezt olyan személyekkel kell kitölteni, akik alkalmasak a megvalósításra. Most olyan kapkodást látok e pillanatban, és az ellenzék részéről is néha annyi marhaságot hallok, hogy nem tudom, kitől vagy mitől várjam azt, hogy valóban megtalálják a kibontakozás útját. Úgyhogy meglehetősen pesszimista vagyok — rövid távon. Később ki fognak ezek az emberek emelkedni, ez kétségtelen.

— *Mitől?*

— Nos, ma ők valószínűleg olyan húsz-huszonöt vagy harmincévesek lehetnek, és egyre inkább szerepet fognak vállalni. Meg fogják őket ismerni az országban. Sajnos, most ebből a szempontból rossz irányba megyünk. Most azok az ismert emberek, akik a televízióban vagy a rádióban agresszív riportokat csinálnak, vagy akik elmennek Csehszlovákiába, és ott becsukatják magukat. Ezek az ismert

emberek. De ahogy tisztul a helyzet, ki fog azért alakulni, hogy olyan személyek kerülnek előtérbe, akik értékeket képviselnek. Hogy ehhez mennyi idő kell, azt nem tudom.

— *Hogyan kell lépésről lépésre elképzelni ezt a sokat emlegetett tisztulási folyamatot?*

— Úgy, hogy be fog bizonyosodni: olyan emberek, akikről ma azt hiszik, hogy komoly vezetők — valójában nem azok.

— *Hogyan?*

— A cselekedeteikkel és a döntéseikkel. Az feltétlenül be fog bizonyosodni. Hosszú idő, de bebizonyosodik. Mint ahogy az MSZMP vezetői közül is sokról bebizonyosodott, hogy mennyire gyenge képességűek, s mennyire szélkakasok, s el is vették a pozíciójukat. Ez majd-hogynem automatikus folyamat a társadalmakban.

— *Igen, csak nekünk van egy nagyon erős ballasztunk, az a bizonyos gazdaság. Amely részint eltért, részint visszahúz, részint behatárol.*

— El tudom képzelni, hogy előtte át kell mennünk egy olyan helyzeten, mint Jugoszlávia. Nem mint Lengyelország, mert az egy külön kérdés. De lehet, hogy át fogunk menni a többszáz százalékos infláción — remélem, hogy nem. De közben azért fejlődni-alakulni is fogunk.

— *Ön egyébként hogyan emésztí meg a mostani idők nagy átértékeléseit. Vagy ez önben már lezajlott korábban?*

— Boldog voltam, amikor a tavalyi májusi pártértekezlettel megindult ez a forrongás, és most meglehetősen szomorú vagyok, hogy nagyon hosszú ideig tart, amíg ebből kialakul valami normális dolog. Lehet, hogy törvényszerű, hogy először ilyen káoszra kellett bekövetkeznie. Fogalmi és eszmei zűrzavarnak, és egyéni és személyi érdekek hajszolásának. Lehet, hogy ez törvényszerű. De sajnos abban a korban vagyok már, hogy nem nagyon hiszek abban, hogy magam megérem a letisztulást. Most már csak a gyerekeimért és az unokáimért drukkolok.

—És, rájuk is gondolva, végül is optimista?

— Hosszú távon optimista vagyok. Bár a gyerekeim már idősek — az egyik negyven-, a másik harmincéves —, úgy-hogy azt hiszem, ők már élemedett korú emberek lesznek, mire ez le fog tisztulni.

— De le fog tisztulni...

— Igen, feltétlenül le fog tisztulni.

Mert ország vagyunk és nép vagyunk, és rengeteg tehetséges ember van ebben az országban, akiket elnyomtak és elneveltek, de ma már lassan úgy kezdenek nevelődni az emberek, hogy belőlük azért biztató dolgok tudnak kialakulni. Ebben bízom.

Fóris György

A berlini kábeltanácsban halálozás folytán megüresedett egy hely, melyet eddig a képviselőház CDU-frakciójának küldötte töltött be. Az Alternatív Lista elnevezésű politikai szervezet azonnal benyújtotta igényét a posztra. (*Fernseh-Informationen*)

Mainz városának írójává választotta 1990-re Günter Kunertet a városi tanács és a ZDF televízió. A most hatodik alkalommal odaítélt díjhoz 24 ezer márka is jár és egy évre egy lakás a mainzi Gutenberg-múzeumban. Cserébe az írónak elődeihez hasonlóan egyszer előadást kell tartania a városházán, valamint írnia kell egy „elektronikus naplót” a ZDF Matiné című sorozata számára. (*Fernseh-Informationen*)

A finn rendőrség több ezer videokazettát foglalt le és vont ki a forgalomból egy nagyobb razzia alkalmával. A kazettákról hiányzott az állami ellenőrző hivatal jóváhagyó pecsétje. A hivatal elsősorban az erőszak és az obszcenitás vonatkozásában ellenőrzi a videotermékeket. Az illegális videokazetták értékesítéséért vagy kölcsönzéséért kiszabható legnagyobb büntetés kétévi szabadságvesztés, míg a szerzői jog megsértéséért félévi börtönnel lehet számolni. (*Kirche und Rundfunk*)

A keletnémet változások első áldozata a nyugatnémet színházban Woody Allen, akinek „Vigyázat, ivóvíz!” című darabját a Vesztfáliai Kamarajátékok levette műsoráról, mivel a benne ábrázolt „merek, agresszív keleti diktatúra ma inkább elidegenít, mint szórakoztat”. (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*)

Zsidó filmfesztivált rendez Moszkvában március 24. és 31. között a San Francisco-i Jewish Film Festival és az Amerikai—Szovjet Filmkezdeményezés. Woody Allen az egyetlen amerikai rendező, aki nem kíván filmjeivel jelen lenni Moszkvában. Deborah Kaufman fesztiválígazgató szerint távolmaradásának oka bizonyára a zsidó kultúra elnyomása Sztálin óta a Szovjetunióban. (*Kirche und Rundfunk*)

Orosz nyelvű zsidó napilap indult a Szovjetunióban Vestnik néven. A negyven év szünet után újraindított független kiadvány 25 ezer példányban jelenik meg, s elsősorban a zsidó kultúra ápolásával, valamint a szovjet—izraeli kapcsolatok alakulásával foglalkozik. A lap teljesen önffinanszírozó, így ára is viszonylag magas, 75 kopek (a Pravda például 4 kopek). (*Der Spiegel*)

Francaország és az NSZK ez év közepén összekapcsolja országos ISDN-hálózatát, emellett kifejlesztik a határaikat átlépő nagy átviteli sebességű (2,5 Gbit/s) üvegszálhálózatot, és a HDTV terén is együtt kívánnak működni. A jövőben a francia és a nyugatnémet posta közösen fog fellépni a szakvásárokon és a kiállításokon, és közösen veszi igénybe a műholdas közvetítéseket. (*Fernseh-Informationen*)

A Teleclub, Leo Kirch sajtómágnás müncheni fizető játékfilm tévéje eddig harminc kábelhálózatba jutott be. A vállalkozás 200 ezer előfizetőnél válik nyereséssé, amit két éven belül szeretnének elérni. (*Fernseh-Informationen*)

Masao Yamaguchi

Központ és periféria a kultúrában

A tokiói egyetem tanára, a japán szemiotikai kutatások vezető alakja azon kevesek közé tartozik, akik a nemzetközi konferenciákon is rendre érdekes dolgozatokkal jelentkeznek. 1988 szeptemberében fővárosunkban a hagyomány rendszerelméleti megközelítésével foglalkozó szimpóziumon szerepelt. A tartui szemiotikai iskola negyedszázadot átvélő, eredményekben gazdag munkássága értékelésének szentelt konferencián, a finnországi Imatrán tartott előadása a „központ” és a „periféria” lotmani modelljét vizsgálja a japán kultúra kontextusában. Bevezetesként megállapítja, hogy a kultúra és természet, kultúra és nem kultúra szembeállítása alapvető szemléleti modell lehet a társadalmi folyamatok megértéséhez. A kultúra belső és külső területeinek szembeállítása megfelel a mi-ők oppozíciójának. Ugyanakkor a társadalom életének aktivizálásában igen jelentős szerepe lehet a külső területeken a változásoknak. Ami ma még talán kívül esik a bevett kulturális viselkedésen, az holnapra követendő minta lesz, végül akár központilag támogatott rítus. Ilyen alapvető kulturális mechanizmusokra hívja fel a figyelmet a japán kutató tanulmánya.

Válaszút előtt a kultúrakutatás

Úgy tűnik, hogy napjainkra fordulópont-hoz érkezett a kultúrakutatás. Számos olyan tudományterület van, mely megköveteli a kultúra tanulmányozását: például olyanok, amelyek megnevezésükben rögzítik a „kultúra” fogalmát, mint a kulturális antropológia, vagy a „politikai kultúra” a politikatudományokban, azután a szociológiában és a szociálpszichológiában tárgyalt „popkultúra”, a folkloristák által leírt „kultúratörténet” és „folk-kultúra” és így tovább.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy elég sóvány figyelem kíséri az összehasonlító kulturális vizsgálódásokat. Az okok egyike, hogy az empirikus tudományok vagy az ún. pozitivisták kutatások a marxizmus fölé kerekedtek a kultúrakutatásban, és a társadalomkutatások teljes körét uralmuk alá hajtották, a kultúrák összehasonlító vizsgálatán alapuló értelmező modellt kudarccá nyilvánították.

Persze bárki mondhatja, hogy a kultúra-összehasonlító vizsgálódások egészen napjainkig — részben az ún. funkcionálizmus hatására — a könnyen leírható területi kultúrára korlátozták megfigyelése-

iket. Más szóval az empirikus kutatások általában egy intézményi nézőpontból törekednek megközelíteni a területi kultúrát. A kultúrák összehasonlítását főleg a politika, a gazdaság, a jog és a társadalmi kapcsolatok, valamint a tagozódás fejlett szintjei vonatkozásában kísérelték meg. Ez pedig végtelen atomizmushoz vezetett.

Ezzel a zsákutcával szemben bukkant fel a kultúra olyan új megközelítése, mely az adott kultúrát annak mélystruktúráján vagy negatívításán keresztül kifejezve szemléli. Az általam említett „mélystruktúra”-fogalom a pszichoanalízis árnyalatát hordozhatja magában. Én úgy értelmezem a kifejezést, mint azt a teljes világot, melyet az egyén kinyilvánított képességei által az őt körülvevő létteréből értelmezhet, befogadhat. Nem szűkítem le tehát a kultúrafogalmat annak intézményesíthető felszínére.

A kulturális összehasonlítások szempontjai mostanáig pusztán kivetítései voltak a kutató, illetve az őt körülvevő társadalom világnézetének. Az elhanyagolt területek ritkán váltak méltó vizsgálódás tárgyává. Ezeket a metszeteket bármely

társadalomban leplezték vagy egész egyszerűen eltitkolták. Így, ellentétben a felületi intézményekkel, ezek nincsenek jól definiálva, nem válnak alapos vizsgálat tárgyává. Mint a kultúra komor, lehangelő aspektusai kerülnek kirekesztésre. Mi a különbség a között a nézőpont között, amely a kultúra jelentését annak felületén igyekszik megragadni, illetve a között, amely a teljes kultúrát igyekszik megérteni annak mélystruktúrájából? Az előző megközelítésben a könnyen írásban rögzíthető szempontok válnak elsősorban a kutatás tárgyává. Például a nyugat-európai, a japán, a kínai, vagyis mindazok a kultúrák, melyek régi koroktól fogva rendelkeztek írásrendszerekkel, birtokában voltak saját kultúrájuk kifejezési eszközeinek, mielőtt még bárki idegen azok módszeres vizsgálatához fogott volna.

A társadalmi életben nélkülözhetetlen „hivatalos” kifejeződésnek, a kultúra felszíni kommunikációs rendszerének köszönhetően többet vagy éppen kevesebbet tudhatunk meg. Az olyan, betűvel könnyen rögzíthető vetületek, mint a politika, a jog, a gazdaság és a társadalom, igen alkalmasak a kultúrával való leírásra.

Azonban vannak olyan fontos mozzanatok, melyekről nem szabad megfeledkeznünk, mégha nehéz is azokat leírni vagy módszeresen számba venni, olyan kulcskérdésekben, mint például: hogyan él valaki teljes kapcsolatrendszerrel kiépítve korának külső és belső környezetével. Egy adott kultúra meghatározásakor ezeket a nézőpontokat elhanyagolják, mivel az „ideális” ember nemkívánatos vetületeire világíthatnak rá. Pedig ha egy kultúrát meghatározott korokban az emberi kapcsolatok teljes rendszereként kezelünk, lehetetlen holisztikusan megértenünk anélkül, hogy ezeknek az aspektusoknak figyelmet szentelnénk. Más szavakkal: egy külső szemlélő nem tekintheti nyilvánvalónak azt, ha valamit a kultúrán belül negatívként kezelnek. De valóban mégis igen gyakran ez történik. Az egyik ok az, hogy amit a külső szemlélő elutasít a saját kultúrájában, az néha meggyezik azzal, amit a vizsgált kultúra is

elvet, kivéve mondjuk az étkezésben megnyilvánuló ízlés vagy szokások vonatkozásában. Különösen nehéz olyan aspektusokat beépíteni a kulturális tanulmányokba, amelyekről nem szívesen beszélnek az emberek, mint például a pizkos, lehangelő, kétértelmű és ingoványos, sikamlós vonatkozások.

A megfigyelőnek nehéz függetlenítenie magát az őt megtévesztő saját felszíni kultúrájából eredő korlátoktól. Mégis mostanában az ilyesfajta torzítások kiküszöbölésére is felbukkantak szempontok: az ember és a vizsgálódás tárgyát képező világ kapcsolódásainak tanulmányozása, a megfigyelő nézőpontjának átmeneti felcserélése az adott kultúrában élők perspektívájával. Ez a megközelítés a kultúra adott rendszerének feltárására törekvő etnometodológiát építi be a szociológiába és az etnikai tudományokba.

A kulturális tanulmányok mostanáig a brit pozitívizmus dominanciájának jegyeit viselték magukon. Az angol nyelv — a római jogból eredő fogalommeghatározás tradíciójára és az empirikus leírás megbízható technikájára támaszkodva — elég alkalmas volt a társadalom leírására, ahogy ez mostanáig kívülről nézve megállapítható volt, valamint magyarázatul szolgált arra is, hogy az intézmények széles köre miként volt képes egymással jól működő kölcsönhatásban egy egészet képezni. Ez a nézőpont azonban olyan volt, mint az emberi testnek csupán kívülről való megfigyelésére alkalmas boncolás. Ez a szervezetelméleten alapul, mely a társadalom, illetve a test működését az egyes részek kölcsönös kapcsolatai és hatásai eredőjeként írja le. A funkcionális kulturális vizsgálatok tulajdonképpen ennek segítségével elég hatásosan tudták a társadalom homeosztatikus oldalait magyarázni.

A népi társadalmat azonban olyan cselekvések és viselkedések jellemzik, melyek ellentmondásban állnak a fenti, előre feltételezett harmónián alapuló magyarázatokkal, értelmezésekkel, feltételezésekkel (boszorkányság, babonaság, messianizmus, pánik több más hasonló mel-

lett). Miért nem képes a funkcionális séma jól magyarázni ezeket a vetületeket? Bizonyosságot nyert, hogy az organikus elmélet kétségtelenül hatékonyan képes megmagyarázni egy társadalmi keretet, de nem képes a társadalomban élő emberek képzeletébe hatolni. Azt gondolom, hogy a viselkedéstudományokat ideológiailag megalapozó B. F. Skinner pszichológiai elméletei — egy ma nem túl népszerű terület — valami hasonló korlátokkal rendelkeznek.

A szervezetelméletek állandóan ugyanabba a zsákutcába vezetnek bennünket: az egyén harmonikus életet folytat, ismeri helyét a világban, a bevett szabályokkal összhangban tartja kezben a sorsát, és megvan az alapos indítéka arra is, hogy háborúzzon. Az emberi lény azonban egyik napról a másikra képes megváltoztatni elképzeléseit. Számítalan előre nem látható emberi viselkedésmód van. Ezek kívül maradnak a funkcionáliszmus látókörén, mely csak az emberi viselkedés homeosztatisz aspektusainak magyarázatára törekszik.

Előre nem látható magatartásmódok nemcsak az ún. primitív társadalmakban lehettek fel, hanem az ipari társadalmakban is. Azt mondják, hogy az ipari társadalmakat tanulmányozó társadalomtudósok teljesen elvesztették önkontrolljukat. A hatvanas évek első feléig az általános társadalomelméletekhez a szervezetelméleti funkcionáliszmusból származott szociológiai modelleket alkalmazták. Ennek az elméletnek az alapszemlélete szerint minden egyén egy homeosztatisz egység, és az egyének mint összegyűlt egységek társadalmi csoportokat képeznek. Ez a nézőpont garantálta a társadalmi viselkedésmódok megjósolhatóságát az egyének vagy társadalmi csoportok tanulmányozása esetére. De kiderült, hogy ez a szemlélet se megjósolni, se megmagyarázni nem tudta a fiatalság felkelését, mely 1968-ban végigsöpört a földön. Az alapvető anyagi javakkal elégedettek és jó magaviseletűnek hitt fiatalok hirtelen fellázadtak a fennálló renddel szemben. A társadalomtudósok képtele-

nek voltak megérteni a kiváltó okokat, mivel az emberi léleknek csupán a fennálló intézmények által ellenőrzött vetületeit igyekeztek feldolgozni.

Gondoljunk csak arra, hogy a test kiszabadulhat az ellenőrzés alól, még akkor is, ha a lélek kontroll alatt van. Ez a felismerés már elvezette a társadalomtudósokat ahhoz, hogy az embert „nyitott lény”-ként kezeljék, és figyelmet szenteljenek annak bizonytalanságaira is. Ezek az erőfeszítések olyan technikák kifejlesztéséhez vezettek, melyek segítségével képessé váltak a kultúra dinamikus vetületeinek megragadására.

A társadalmi jelenségek vizsgálatának mind a mai napig volt egy tendenciája, mely elutasította a testi megnyilvánulások aspektusát (ürülék, nemi érintkezés, sírás vagy nevetés), nehogy a tisztátalanság látszatát keltsék. De hát az emberi viselkedésben találunk a fizikai, illetve lelki kontrollon túli megnyilvánulásokat is. Az emberi viselkedésnek van egy felszíni rétege, mely aláveti magát a szabályoknak, és az elvárások szerint cselekszik, míg a nem ellenőrzött mélyréteg csaknem automatikusan működik. Az emberi lélek mélyén ott van például egy olyan szabálytalan működés, mint az álom. Továbbá a lélek mélyrétegei közvetlenül fizikai cselekvések útján nyerne kifejezést. A dorbézolás ilyen példa, mely úgy is interpretálható, mint a lélek legmélyéből esetlegesen előtűnő, előre nem látható viselkedés.

A kultúra ilyen aspektusai iránt megnyilvánuló érdeklődésem Samuel Beckett alap gondolatához hasonlítható, aki a testet és a lelket nem tekinti egymással összefüggésben lévőnek. Mindez felidézi a tizenhetedik századi filozófus, Arnold Geulincx nevét, akit Beckett élesztett fel a feledésből, idézve őt a „Murphy”-ben. Ahogy Geulincx mondja, az értelmiség tudja, hogy csupán saját lelkében lehet egyedülálló, így nem tehet mást, mint kontrollálja azt. Így szerinte nem is próbálják kontrollálni a külső világot, még a saját testüket sem.

Geulincx hangsúlyozza, hogy a test az

anyagi világhoz tartozik. Fejtegetésünk kontextusában mindezt úgy is körülírhatjuk, mint a lélek mélye és felszíne közötti összefüggést. A testnek van egy a felületi léleknek (értelem) alávetett vonatkozása, és egy másik, amelyik nincs. Az utóbbinak a többségét, mint a megszállottságot és holdkóros cselekvéseket, úgy tekintik, mint mellékes rohamokat, mivel ezek az emberi természet ismeretlen részei. Mindemellett a pszichoanalitikusok azt állítják, hogy ezek a fajta viselkedések és cselekvések a lélek mélységeivel vannak összefüggésben.

A testi megnyilvánulások kiszámíthatatlansága — melyek például a mítoszok csalói, napjaink bohócái és a vallásosság megszállottai esetében megfigyelhetőek — fontos összetevője a mozgástannak. Napjainkban fokozatosan kifejlesztjük a periférikusként kezelt testi kiszámíthatatlanságok megfigyélésének technikáit. Ezen az úton a kulturális vizsgálatok kifejlesztik azokat a módszereket, melyek a látómezőből eddig kívülrekezd vonatkozókat is érzékelni képesek. Nem jelentéktelen számunkra megismerni, mint egyfajta erőfeszítés megnyilvánulását, a tartui egyetem szemiotikai kutatásokkal foglalkozó csoportjának nézeteit.

Általában azt mondhatjuk, hogy az ember hajlamos a kultúrát felosztani a sajátjára és a másokéira. Ennek logikus működés módja — még ha valójában ez annál sokkal összetettebb is, semhogy ilyen leegyszerűsítve kezeljük — a kívánatos és nem kívánatos kettősségén alapul. Az ember például a hangok sokféleségén belül megkülönbözteti a szabályosakat, melyek a harmónia és a zenei skálák alapjait képezik. Az ember élesen megkülönbözteti az olyan ábrázolt alakzatokat, mint a körök, a háromszögek, vagy az egyenesek, sok bonyolult, semmitmondó rajzolatától. Mindezekre alapozva teremt rendet és kommunikációt. Természet és kultúra: ez az alapvető kettősség a kiindulópontja az emberi öntudatnak és gondolkodásnak. Valamennyi kultúra alapvetően ezen a premisszán kell, hogy nyugodjék.

A „belső” és „külső” — mint modellek

A „Tézisek a kultúra szemiotikai kutatásához” című munkában a tartui szemiotikusok (Uspenszkij, Toporov, Pjatigorszkij) azt állítják, hogy a kultúrakutatásokban képtelenek leszünk előre lépni a „másság” és a „marginalitás” fogalmainak figyelembevételével nélkül.

Mindenekelőtt hangsúlyozzák, hogy a kultúrát éppúgy szükséges egy belső, mint egy külső nézőpontból, illetve a megfigyelő szemszögéből vizsgálni. Ha belülről szemléljük a kultúrát, úgy tekinthetjük, mint egy behatárolt területet, mely egyúttal különbözik a határain kívül fellelhető — úgy is nevezhetjük, hogy — „nem kultúrától”. Uspenszkij és mások e két területet az „információ” és az „entrópia” kifejezések segítségével különböztetik meg. A belső nézőpontból jól működőként megfigyelt területet nevezik „információnak”, míg a másik, amelyik nem így működik, az „entrópia” nevet kapta. Más megközelítésekben a szembeállításnak ez a fajtája mint „kultúra/természet”, „szándékos/nem szándékos” kettőssége jelenik meg. De mindezeket tekinthetjük a „befoglalás/kizárás” kettőssége történeti alkalmazásának vagy éppen újraértelmezésének is.

Másrészről, ha kívülről szemléljük, a kultúra a nem kultúra léteire támaszkodik és általa nyer meghatározást, és igaz ez megfordítva is. Így Uspenszkij és mások ezt a kulturális mechanizmust olyan rendszerként fogalmazzák meg, amely a külső világot egy belsőbe alakítja át. Más szóval a kultúra szerkezete olyan eszköz, mely a szervezetként nem funkcionált szervezetté, a tudatlanságot tudássá, a bűnöst szentté, az entrópiát pedig információvá alakítja át. A kultúra mint egyfajta eszköz mindenütt furcsa sajátosságokkal rendelkezik. Egy karnevál például a kultúrát erőszakos módon transzformálja természeté. Hasonlóak a beavatási szertartások, ahol a gyermek mint kezdetleges kétértelmű — isten és állat közötti — lény „emberré”, vagy férfivá válik. De ilyen sajátossága van az álarcnak is,

melynek segítségével a „felszíni” (kultúrán belüli) ember „mély” (nem kultúrán belüli) emberré változik. Vagy a jelmezek, melyek az állatot (szörme) emberré alakítják. A fenyítés, mely az emberből félembert csinál. A házak, melyek a külső terekből belsőt teremtenek. Mindezek a kulturális eszközök ugyanolyan transformációs mechanizmussal rendelkeznek. A nevetést is ezek egyikének tekinthetjük. Általában a kultúra ezeket az eszközöket a „külső” és a „belső” határán vonultatja fel, és homályosabbá teszi a kulturális tér emberi azonosságát.

Mivel a kultúra mindenütt eredeti „külső/belső” modelljét tükrözi vissza, ezért a külső „káosz” nem valami eltörlendőként jelenik meg, hanem éppen hogy a kultúra elengedhetetlen elemeként, mint a külső egy modellje. Így mialatt az ember a külső kirekesztésére vagy eltörlésére vágyik, a kultúra is állandóan újratermeli a külső elemeket.

A külső korántsem korlátozódik a kultúra határain kívül lévő dolgokra. A kultúra és a káosz határképződményei Uszpenszkij és mások állítása szerint annak a ténynek tulajdoníthatók, hogy a kultúra az „elhasznál” dolgokat állandóan elidegeníti. Így a külső legközelebb eső részei az elnyűtt dolgok gyűjtőhelyévé válnak. Az új és a régi dolgok egymástól való elkülönítése mindennapos jelenségnek tűnik, de valójában van egy fontos jelentése is: megmagyarázza életmódunkat, melynek keretében nap mint nap felidézzük ósdiak hitt, idejétmúlt dolgainkat, hogy egy mély levegővételhez segítsük jelenkori közérzetünket. Például a japán modernizációs folyamatban a városi kultúra állandóan felidézi az agrárvilág idejétmúlt képét mint a modernizációért felelős bűnbakét. Az igazat megvallva, ez a „mezőgazdaságinak” a „nem nyugatival” való haszontalan azonosításából ered, de köszönhető az imént említett szemiotikai elkülönítési folyamatnak is. Hogy vegyünk egy másik példát: gondoljunk az európai folklórból a boszorkányokénak tulajdonított használt, öreg bútorok kupacba gyűjtésére és elégetésére. Így az

„elnyűtt” vagy az „öreg” képe megerősíti az entrópia képét, tehát a megújítás hajtóerejeként funkcionál, mely a rend tényleges alapja. Ez a „nem kultúra” felidézésének folyamata annak nevében, hogy a saját életünket éljük. Minden kultúra felidézi saját káoszt (nem kultúráját) valamennyi kulturális területen (gondolkodás, populáris zene, előadók, divatok és más esztétikai megnyilvánulások). Érdekes intellektuális gyakorlat lenne a kultúrában fellelhető káoszok listába szedése.

Mindezonáltal a kultúra és a nem kultúra határa nem rögzített. A kultúra mindig is igyekszik behatolni a külső térbe, hogy önmagába integrálja azt, hisz a nem kultúra területe elég energikus és sokszínű, hogy a kulturális élet megpezsztítésének forrásául szolgáljon. Az a tény, hogy Japánban a népi előadóművészet a kulturálisan hátrányosan megkülönböztetett „Hisabetsumin” csoport közreműködésének köszönhetően virágzott, azzal magyarázható, hogy az előadóművészet az egyik leghatásosabb eszköz a nem kultúra energiájának társadalmi integrálására.

Könyvemben, a „Kultúra és kétértelműség”-ben megmutattam, hogy minden történelmi leírásnak szüksége van a „más” fogalmára azért, hogy a „magunk” fogalomkörét explicitté tehesük. A „barbárok” görög fogalma egyike azon klasszikus példának, melyeket George Boas közismert munkájában tanulmányozott. Úgy tizenöt éve a New York-i Metropolitan múzeumban volt egy kiállítás mór arcképekből, melyek valóban nagyon érdekes tárgyai voltak a történelmi másság kifejezésének.

Uszpenszkij és mások megjegyzi, hogy a huszadik században a kulturális arcvonal eltűnt, és következképpen elvesztettük a lehetőségét a kulturális milió további kiteljesítésének. Ez igaz Japán esetében is, ahol a paraszti világ gyors városiasítása következtében elveszett a kulturális hátszág. A hátszág eltűnése úgy tűnik, hogy egyet jelent az ún. primitív társadalom eltűnésével, s könnyen lehet, hogy az antropológusok is elvesztették vizsgálódásaik tárgyát. Ironikus, hogy

ezen feltételek ellenére az antropológia iránt megmutató érdeklődés meglehetősen gyorsan növekszik. Számomra úgy tűnik, hogy az antropológia iránt megnyilvánuló érdeklődés abból a felismerésből származik, hogy nem érthetjük meg saját magunkat anélkül, hogy ne ismerjünk a „másikat” és ne kommunikálnánk vele. Mint tudományág, az antropológia sokáig egyfajta intellektuális technika volt, melynek segítségével a földrajzi értelemben vett másikkal való kapcsolattartáson keresztül figyeltük meg saját kulturális alapjainkat és újjászerveztük a belső másikkal való kommunikáció folyamatában intellektuális módszereinket. A tudatlanságot mint fő problematikát tekintve, Uspenszkij és mások szerint, a huszadik század egy új térbeli környezetet fedezett fel, mely kultúráként is megállja a helyét. Szerintük századunk az a kor, amelyben a kultúra összeütközésbe kerül a tudatlanság mezőivel és a világegyetemmel. A világegyetemen a káosz egyfajta egyesítését értik, mely számomra a tizenkettedik századi kialakuló Oroszország fogalmát idézi szemben a falusi világ fogalmával.

Így a kultúra és a nem kultúra szembenállását bármely kulturális szinten alapvető elemnek tekinthetjük. Vagyis a kulturális teret a nem kulturális térrel összefüggésben kell kezelnünk. A kultúra virtuálisan magában hordozza az univerzum nem kulturális vonatkozásai felfedésének számos eszközét és stratégiáját. A kultúra sok-sok szubkulturális elemből tevődik össze és valamennyi egységnek megvan a maga nem kulturális mása, melyeket a szubuniverzum egyfajta szemiotikai kifejeződéseként tekinthetünk. Jó példa lehet erre az afrikai társadalmakban fellelhető boszorkányság-fogalom. Különböző afrikai társadalmakban az emberek úgy hiszik, hogy a rendet megzavaró jelenségek a mindennapi élet bármelyik szintjén hatalommal rendelkeznek, és bizonyos emberek és állatok e hatalom szolgáltatóiként forgatják fel a rendet. A társadalmi tér legkülönbözőbb szintjein (az egyén, a család, a rokonsági és egyéb közösségek, sőt még az állam szintjén is)

léteznek bizonyos kulturális eszközök, technikák e kaotikus hatalom megjelenítésére és a vele való egyezkedések lefolytatására. Megkockáztatjuk még azt az állítást is, mely szerint a politika szimbolikus világot úgy tekinthetjük, mint a nem kultúra megjelenítésének és azt követő lerombolásának totális technikáját.

Erről az oldalról nézve az Erzsébet-kori Angliát például úgy kezelhetjük, mint olyan kort, melyben a politika szimbolikus rendszere eszményi módon töltötte be funkcióját. Az árulók kivégzése látványos színjáték keretében mutatta fel a társadalom ellenségeinek voltát, és arra is szolgált, hogy a rendezett világot újra megerősítse és jelképesen újjáépítse. Az ilyenfajta allegorikus, teátrális mechanizmusok, a királyi udvar mint hatalom látványossá tétele, mely úgy is értelmezhető, mint alkalom a rendnek a rendezetlenséggel szemben való hangsúlyozására — korlátlan alkalmazást nyertek a társadalmi térben. A királyság Shakespeare által leírt alapjait nem érthetjük meg anélkül, hogy ne gondolnánk erre az Erzsébet-korabeli dinamikus politikai univerzumra. Ebben az időben a megtettesült zűrzavarnak a politikai hierarchia paradoxonján keresztül való felfedezésének politikai mechanizmusa átszötte az egész történelmet. Más szóval ez volt az a kor, amikor a társadalom perifériáit — a centrumhoz hasonlóan — annak teátrális mechanizmusain keresztül szemlélték. Ha ez így van, akkor korunkat egy boldogtalan korként határozhatjuk meg, melyben a központ és a periféria határa elhomályosodott, következésképpen e területek kölcsönhatásából származó energia veszít vitalitásából, dinamizmusából. Azt is mondhatjuk, hogy a bennünket mind a centrummal, mind a perifériával szembeállító működésmód elvesztette a jelenlegi kulturális mechanizmus gyökeres kifinomítását szolgáló, fantáziabeli képességeinken alapuló eredendő provokativitását. A mai fiatalság körében fellelhető tipikus törekvést az intézményi rendszertől való bizonyos távolságtartásra úgy tekinthetjük,

mint a fent kifejtett tények kifejtett megnyilvánulását.

Most pedig térjünk vissza fő tárgyunkhoz. Egy társadalom aktivizálásához szükséges, hogy a társadalom perifériája elegendő provokativitással rendelkezék, és hogy a társadalom tagjai képesek legyenek a kommunikációra ezzel a területtel a kultúra szimbolikus szerkezete segítségével. Ezt a nézőpontot a tartui szemiotikusok a következők szerint fejtik ki:

„A külső pozitív szerepe a kulturális mechanizmusban abban nyer kifejezést, hogy egy speciális ideológiai rendszerben tapasztalható kulturális alakzat eredetéről nem a szabályozott belső tér alapján gondolkodunk, mely kulturálisan már csaknem halott, hanem a külső, még nem jól szervezett szféra vonatkozásában.”

Így tudjuk, hogy a „gyerekes”, „egzotikus”, „középkori”, „tudattalan” és „pszichiátriai” tünetekre helyezett hangsúly, összefüggésben a „szabályszerű” és a „rendes” tudatosításával biztosítja a kultúra életképességét. Az „egzotikus” csak akkor válik azzá önmagában véve, amikor kiragadjuk kulturális kontextusából. Ez a rendkívüli jegy nagyon is közönségessé válhat, ha abban az összefüggésben szemléljük, amelyikhez eredendően tartozik. Ugyanakkor nagyon provokatívva válhat, ha a periférikus zónában helyezkedik el, mint egy „különböző” létforma.

Elmondhatjuk, hogy a kultúra nem valami rögzített egyensúlyban levő, ahogy a funkcionális társadalmi antropológusok ezt állítják, hanem egyfajta erőszakot a szervezett szférán a szabálytalan, a szabályokon kívüli felmutatása által. A politikát, a vallást és a jogot is tekinthetjük hasonló értelemben e két szemben álló kulturális közeg bizonyos ütközési pontjaként. A színházban látható erőszak és szentség is olyasvalami, melyben éppen ezek a mechanizmusok lepleződnek le előttünk.

Ha egy más irányból szándékozunk közelíteni ehhez a gondolatkörhöz, akkor nagyon hasznos lehet a Jan Mukarovsky által bevezetett „funkció”-fogalom. A

társadalmi antropológia elméletében a funkció, mint azt a funkcionalizmus kifejezés jelzi, nagyon egyszerűsített értelemben kerül használatra. Bár az is igaz, hogy a szó használata a politika, a jog és a vallás területére szorítkozott. Ráadásul azt gondoljuk, hogy egy cselekmény nem foglalhat magába egynél több funkciót. Mindazonáltal Mukarovsky kitart amellett, hogy valamennyi társadalmi cselekvés velejárója egy esztétikai funkció. Arra is rámutat, hogy ez az esztétikai funkció művészi kifejezésformákban jelenik meg, míg más kifejezés módok esetén a normák mögé rejtőzik és nem jelenik meg a felszínen. A színház — eltekintve az értékítélétől — a társadalmi cselekvések esztétikai funkciójának megjelenítésével ölt testet. Bizonyos esetekben az esztétikai funkció határozott szerepet játszik a normák váltakozásában úgy is, mint forrása ennek a jelenségnek. Ebben az esetben az esztétikus nem valami, a művészi eszményektől absztrahált intézmény, hanem a normatív rendszer számára egyfajta kihívást megtestesítő inger, amely csupán az emberi tapasztalat legkisebb részének megszervezésében vesz részt. Ez ugyanaz, mint amit Freud „élvhajász alapelv”-nek nevezhetett.

Úgy tűnhetne, hogy a norma az esztétikai funkcióval ellentétes oldalon áll, de ez nem igaz. Ami az ellenkező oldalon áll, az a szabály, míg a norma tünékeny formában létezik, hogy képes legyen közvetíteni a szabály és az esztétikai funkció között. Ha az üzletemberek öltözködési szokásaiból merítünk egy példát, akkor az egyenruha a szabály, a nyakkendő pedig a norma, míg a pompásságot és színészséget szolgáló ízlés az esztétikai funkció. A szabály intézményi engedelmességet követel az egyéntől, míg a norma minden egyén számára fenntartja a végső döntés jogát. Vagyis a normát — ha az számunkra nem elfogadható — visszautasíthatjuk. Éppen emiatt a norma helyzete állandóan lebeg. Ezt paradigmának is nevezhetjük.

Napjainkra szükségessé vált a potenciálisan az intézményekben jelenlevő esztétikai funkció felfedezése és külsővé tete-

le. Az esztétikai funkció mindig kedvező feltételeket biztosít a belső rendszernek a normákon kívül levő dolgokkal való egyesítéséhez. Így a kultúra az esztétikai funkció segítségével biztosítja a belső és a külső közötti kapcsolatot.

Ez a kölcsönös összefüggés pozitív és negatív irányokat is magában foglal. Az olyan dolgok, melyek belülről nézve haszontalannak és értelmetlennek tetszenek, teljesen új arcukat mutathatják, ha ennek a szemiotikai szemléletnek a segítségével más irányból tekintünk rájuk. Azt mondhatjuk, hogy a szemiotikai nézőpont új irányt mutat fel számunkra a kultúra teljességében való megragadásához.

Az átmenet szerepe

A tartui iskola kulturális szemiotikája — mint tárgyaltuk — a kultúra megértésének egy módszere az abban ténylegesen élő ember belső tudata révén. Egyszerűen fogalmazva, álláspontjuk szerint minden kultúra az ember környezetének dichotómikus felosztásán alapul: külső és belső, kívánatos és nem kívánatos, közeli és távoli.

Bár ez túlságosan leegyszerűsítettnek hangozhat, mégis állítom, hogy a gyermek fejlődését tekintve teljesen világos, hogy az ember — azonosságtudatának megerősítésében — ösztönösen megvalósítja a dichotómikus szelekció folyamatát. Egy csecsemő öntudatlanul is megkülönbözteti a hozzá közel állókat a külső világ azon tagjaitól, akik nem vesznek részt tudatának, elméjének, ízlésének fejlesztésében. Az anya, akivel fizikai kontaktusban van, közel áll hozzá. A kisgyermek az egészen közel állókkal bizalmas viszonyban van, és kész modellként követni őket.

A csecsemő tart a megérinthezőség körén kívül levőktől, a groteszk és távoli gesztusoktól. Ily módon lehetőségünk nyílik a gyermek pszichológiai mechanizmusában a szelekciós folyamatok értelmezésére. Nevezetesen, az emberi mikrokozmosz egy részeként kezelt kultúra fokozatosan épül ki a gyermekben. Már a nyelv elsajátítása előtt hajlunk a világot

külsőre és belsőre osztani. Továbbmenve, a környező világ elemzésének az intézményes oktatásban fellelhető modelljét tekintve világosabbá válik számunkra, hogy a világ kívánatos részét úgy nézzük, mint valami hozzánk közel állót, valami központit, valamit, amit összefüggésbe hozunk saját identitásunkkal. A nem kívánatos részek a horizontról a perifériára sodródnak. S itt érkezünk el cikkünk alaptémájához, nevezetesen a központ és a periféria megközelítési módhoz.

Más szavakkal ezt úgy is leírhatjuk, mint a rend és a rendezetlenség terepe, illetve az ellenséges és a szeretett részek. És az ember tudatában van *belső világának*, amikor jelen van egy *ellenséges* is — ezzel mintegy tisztázva az egész körvonalait.

Itt tart jelenleg a kultúra strukturális elmélete, vagy a szemiotika elmélete, melynek fő jellemzője, hogy változatos formában megfogalmaz és matematikailag interpretál ilyen és ehhez hasonló dichotómiákat. De végül is az elmélet azon a tényen alapszik, mely szerint az ember hajlamos a pozitív és negatív ellentétben gondolkodni, s nem tudja elvetni sem a külső, sem a belső részeket.

Ebből a nézőpontból nézve kereshetünk egy másfajta magyarázó rendszert, mint az a körkörös funkcionális, amely a kultúra magyarázatában ragaszkodik az olyan intézmények között fennálló kölcsönös függőség elméletéhez, mint a jog, a politika, a szépművészet, a vallás és a mítosz, valamint az ilyen elméletek alapján a vallás megerősítésére használt mítosz, a politikai vezetők státusát biztosító vallás, a vagyon öröklése alapelveinek végleges biztosítását szolgáló politikai intézmények, és így tovább. A strukturális elmélet szintén képes elemezni a különböző intézményeket, de az egyiket nem próbálja meg funkcionális összefüggésbe hozni a másikkal, csupán a politikai, jogi és vallási intézmények körében fellelhető hasonló minták feltárására törekszik. Ez az, amiért a struktúra kifejezést használjuk. Ezt sokkal megfelelőbbnek találjuk ahhoz, hogy elkészíthessük a társada-

lomban élő ember világának, univerzumának modelljét.

A kultúrakutatásoknak jelenleg ez a fő iránya.

Vegyük példaként az emberi testet. Az ember a testét igyekszik tiszta és piszkos részekre osztani, ily módon is elhatárolva a külsőt és a belsőt. A csillogó szemeket, az arányos orrot és a felsőtestet úgy tekintjük, mint kívánatos, belső részeket, míg az alsótestet a szaporodás képzetét felidézőnek, és ezért zavarónak, a külső részhez tartozónak érezzük. A fentiekkel összhangban a széketlítésre mint alacsony értékű tette gondolunk... Az ellenőrizhető részek tiszták és központiak, míg a nem ellenőrizhető, rejtélyes részeket a perifériára szorítjuk. Érzékletesebben megfogalmazva, a kényes, nehezen megfogható, megbízhatatlan részek boldogtalaná tesznek. Ezek azok a részek, melyek nem válhatnak központivá.

Az ember — tudatosan vagy ösztönösen, de — hajlamos a dolgok kívánatosként és nem kívánatosként való osztályozására. Ez a két elem, mint a mindkét részt magába foglaló teljes ember, azt mondhatjuk, hogy kiegyenlíti egymást. Bár természetüket tekintve ellentétesek, mint a plusz és a mínusz, mégis, ha abból a tényből kiindulva szemléljük őket, hogy mindkettő a test része, akkor egyenlőnek kell tekintenünk azokat. Ez a strukturalizmus és a szemiotika további szempontja. Most már azon kell gondolkodnunk, vajon egy ilyen periférikus rész miért olyan elidegenített és utálatos. A cselekvés célja és jelentése olyan a kultúra felszínén lévő intézményekben, mint a politika és a jog, az ilyen intézmények szabályaiban meglévő közmegegyezés fényében teljesen világos. Tekinthejtük ezt egyfajta értelmezésnek, mely bizonyos dolgokat fenntart, míg másokat kizár. Vegyük például a vagyonöröklést — a rokonság intézménye kapcsán. Ez tisztázza a rokonsági kötelekeket, kizárva a nem egyértelmű szálakat. Egy családban szétválak a fővonal és egy mellékvonulat. A patriarchális társadalmakban a férfiúi ág a mérvadó, míg a nők ki vannak zárva. A matri-

archális társadalomban ez éppen fordítva van. A társadalom illetően kategorizálásának megfelelően — mindig két részre osztott: egy belül lévőre és egy kizártra. Ami belsőként megmarad, az már maga intézmény és rend. Az értelmezhetetlen, a kirekesztett elem minden alkalommal, amikor más körökben is értelmezést nyer, újra és újra kirekesztetté válik.

Ami pedig a jó fiú/rossz fiú megkülönböztetést illeti, az előbbi mindig tisztán értelmezhető. Ő az, aki kiérdemli a bizalmat, mivel cselekvései a legkülönbözőbb helyzetekben is megjósolhatóak, ugyanakkor igen nehéz lenne megmagyarázni, vajon egy rossz fiú miért is rossz. Végül is azért rossz, mert nem kiszámítható. Ennek megfelelően a jóság a rend és a bizonyosság, míg a rosszság a bizonytalanság és kétértelműség része. Röviden, a kétértelműség osztályrésze valamennyi társadalomban a kirekesztettség. Apropó, a gyermeknevelés-kutatások területén mostanság érdekes vizsgálatokat végeznek. Míg egyesek azt gondolhatnák, hogy a nevelélmélet a gyermek fegyelmezését leíró tudomány, mely csupán arra való, hogy az óvónők kényszeredetten elvégzett tanulmányaik révén megkaphassák a működésükhöz szükséges engedélyt, valójában ezen a tudományterületen igen gyors fejlődésnek lehetünk szemtanúi. Itt van például a „Gyermeknevelés mint emberi jelenség vizsgálata”-sorozat egyik kötetében egy igen izgalmas cikk Keiko Tomosada tollából „A piszkosságról”. A szerző közvetlenül a hagyományos vizsgálatok köréből kirekesztett piszkosság-fogalom témájára összpontosítja figyelmét az etimológia és az antropológia segítségével, s végeredményben arra a következtetésre jut, hogy a fogalom meglehetősen kétértelmű.

Hogy egy mindennapos példát vegyünk, a kórházi papucsokat rendszerint koszosnak találjuk. Egyfajta feszültséget érzünk, ha viseljük, vagy éppen csak érintjük azokat, és ez az érzés tovább mélyül a papucs és az általában sterilizált kórház képzetének ellentétében. Az ilyenfajta érzés abból a tényből fakad, hogy a

kórházban rendszerint a halomban tárolt papucsokat kénytelenek vagyunk kézbe venni, s míg otthon soha nem tapogatjuk a papucs talpát, vagy a lakás padlóját, addig a kórházban arra kényszerülünk, hogy közvetlenül érintsük azokat, és ráébrendjünk arra, hogy valami olyat érintettünk, amit nem kellett volna.

A szerző az effajta félelmek okait elemelve rámutat, hogy a papucsok kapcsolatban vannak a padlóval, miközben ezek éppoly viselésre szánt tárgyak, mint az egyéb ruhadarabok. A ruházatban megkülönböztetjük az embereknek megmutatott és tisztának gondolt felsőruhákat és a bőrrel közvetlen kapcsolatban lévő piszkos alsóneműt. Ezzel kapcsolatban a szerző a „piszkosat” leíró kínai írásjelet elemzi, melynek van egy olyan jelentése is, mint „a bőrt érintő ruha”. Továbbmenve kijelenti, hogy az az érzet, miszerint egy ruhadarab piszkos, abból a képzetből fakad, hogy maga a test az, ami tisztátalan. Ugyancsak vulgárisként kezeljük valaminek a megnyalását. Ez szintén olyasmi, ami kapcsolatban van a testi érintéssel, nevezetesen a nyalás az étel olyasfajta érintése, mely lehetővé teszi a testbe való bejutását. Ezt szintén piszkosnak gondolják, mivel a száj közvetlen összefüggésben van a test belső középpontjával. A piszkosságból eredeztethető fertőzés az érintés esetén megtorpan az emberi test külső határán, míg a szájon keresztül, az emésztőszervek útján, a test centrumába jutva elárasztja annak egészét. Ezért tekintik a nyalást, a nyelvvel való érintést veszélyesnek. A kívülről jövő behatolás közvetlen kapcsolatot létesít a középponttal.

A szerző állítja, hogy a nemi aktus és a nyál, a nyálka piszkossága szintén abból a tényből fakad, miszerint ezeket az élethez közelebb állónak hisszük, és az ember hajlamos az ahhoz közel álló dolgokat piszkosnak elgondolni.

Életerőnket kontrollálva — mely valószínűleg újratermelő — bizonyos rendszabályokat követünk. Az életerő erősebbik része nem tartozik a rend világaként különböző emberi cselekvésekhez. Éppen

ellenkezőleg, tartunk annak tolakodó megnyilvánulásaitól. Edmond Leach, brit szociálintropológus „A mágikus haj” című cikkében rámutat, hogy a hajtól azért irtózunk, mert közvetlenül megjeleníti az osztódásos szaporodás életjelenségét. Szerinte a túl rövid vagy túl hosszú haj különösen direkt kifejeződése a nemi váagnak, és vallási kontextusban a szentség és a szenny szimbólumaként is használható. A haj szentségére Kunio Yanagida japán folklórkutató is rámutatott.

Folytassuk a piszkosság és szörnyűség emberi fogalmának tárgyalását. Rámutathatunk egy másik dimenzióra, a fizikai külső hanyatlására. Amiért a ma Japánban elég ritkának mondható Hansen kór a múltban oly gyűlöletes volt, annak oka az a nagyfokú félelemérzet, mely a test leginkább szem előtt lévő részeinek pusztulásával volt kapcsolatos.

Vagy itt van például Oiwa alakja a „Yotsuya-Kaidan” című darabban. A drámában nem a kísértet megjelenése a szörnyű, hanem az a folyamat, ahogy a főhős haja kihullik, és az arca fokozatosan eltorzul. A darab cselekményében felfedezhetjük a kozmikus meghasonlás rejtett mozzanatát. Mindenesetre az eltorzulástól való félelem annak a ténynek tudható be, hogy a főhősön hajának gyors kihullása megcáfolja a nézők várakozásait, bizonytalanná teszi a rendérzetünket és megköveteli annak módosítását.

Az alak pusztulása egyben változást is jelent. Ez megfelel annak az átmeneti folyamatnak, melyben bizonyos szabályok által meghatározott formák elpusztulnak, valami mássá változnak függetlenül bármilyen emberi szándéktól, törekvéstől. Ebben a folyamatban az ember állandó változékonyságban találja önmagát. Egy életút a változás vagy az átmenet ideje mind fiziológiai, mind pszichológiai értelemben. Minden kultúra rendelkezik a változás ritusával, hogy ilyen módon is megerősítse a születéstől a halálig tartó folyamatot. Rendszerint a pubertáskori szertartás a legfontosabb. Hagyományos társadalmakban ezt a felnőtté válás előtti átmeneti, változékonyságban viszik vég-

hez. A fizikai és lelki változások kora egyben a rendezettségből a rendezetlenségbe való átmeneté is. A pubertáskori szertartás funkciója, hogy az ilyen típusú rendezetlenségeket formába rendezze, a bizonytalansági érzeteket közömbösítse, és megóvjon az azonosság-tudat elvesztésétől. Japánban a Yakudoshi szokását egyfajta babonaként kezelték, pedig bizonytalan időszakokban szerepet játszik a stabilizációban. Napjainkra fokozatosan belátjuk, hogy az irracionálisnak tűnő szertartások, ha egy másik szinten is, de racionális elemeket tartalmaznak.

A külső hanyatlásán és a változáson kívül az emberi félelmek egy másik aspektusa a keveredés. A keveredés állapotában egy szellemileg kiüresedő, átmeneti időszak köszönt be. Ezért is gyűlöli az ember a vér keveredését. A náci például az árja faj identitásának védelmében kíméletlenül kirekesztették a félvéreket. Akit kizártak a kiválasztott faj köréből, az mind zsidó volt. A náci propaganda szerint a zsidók bárkivel keverednek. Az ember tart a keveredéstől. Bármely politikai rendszerben kirekesztettséggel fenyegethetők a keveredett emberek, azok, akik nem tiszták. Sztálin a lojalitást megtestesítő képének megalkotásához megteremtette a trockisták, mint a külföldiekkel kapcsolatban lévő képét, szemben a tisztá kommunistákéval.

Az idő összefüggésében nézve: valamennyi kultúrában vannak olyan hagyományok, melyek szerint a kísértetek olyan átmeneti időszakokban jelennek meg, illetve tűnnek el, mint a szürkület és a pirkadat. Az emberek az idő vonatkozásában is tartanak az átmenettől. Katumi Masuda japán irodalomtudós a következőképpen ábrázol egy ilyen pillanatot: „a hajnal feneketlen mélysége különös sza-

kadék, mely elválasztja a nappalt és az éjszakát”.

Az ellenőrizhetetlen életerő bukkan fel az özvegyi gyászruha vonatkozásában is, melyet nemcsak annak kifejező ereje miatt gyűlölnék, hanem mert elutasítja a nyilvánított parancsolat megszegését is.

Miért veti el az ember a mély alapjait képező életerőt? Miért tekinti piszkosnak? A válasz paradox módon az, hogy bár az életerő az emberi lény biológiai vonatkozásaihoz nagyon közel álló, ahhoz, hogy az ember kapcsolatban lehessen a társadalommal, el kell azt magától taszítania.

A keveredés feloldja az önmagunk és a másik, a bent és a kint, a belső és a külső, a centrum és periféria megkülönböztetését.

Az ember két féllal rendelkezik, és a társadalmi kommunikációban belső világának kiterjesztése révén érintkezésbe lép másokkal, miközben eltiukolja a külsőt, amely piszkos. Ez a fajta modell része a kultúrával és a természettel kapcsolatos strukturális elméleteknek, és valamennyi kultúrában alapvetően emberi módon működik.

A kultúrákutatók igyekeznek nyitottá válni a kultúra és ellenkultúra dialektikus kapcsolata tekintetében. Ennek jegyében pedig a kulturális szemiotika mára nélkülözhetetlen segítőtárrá lépett elő.

(Az előadás megjelent: „Center” and „periphery in japanese culture — in light of Tartu semiotics. In: Broms, H. — Kaufmann, R. eds: Semiotics of Culture. Helsinki, Arator. 1988.)

Fordította: Malecz Attila

Az 1980. évi rádió- és televíziótörvény Spanyolországban

Az alkotmány előírásából (1978/2836.) és a jogi szabályozást értéknek nyilvánító politikai pluralizmusból következik annak szükségessége, hogy a rádió és a televízió működését törvény szintjén világos és pontos normák szabályozzák. A rádió és a televízió alapvetően közszolgálati intézmény, az állam tulajdonát képezi és lényegében az állampolgárok tájékoztatásának és a politikában való részvételüknek az egyik eszköze: tájékoztat a közvéleményről, együttműködik az oktatási rendszerrel, terjeszti a spanyol és a nemzetiségi kultúrát, valamint hozzájárul ahhoz, hogy érvényesüljön a szabadság és egyenlőség, méltányos támogatást kapjanak a hátrányos helyzetűek és megvalósuljon a női egyenjogúság.

Jelen alaptörvény kidolgozásának forrása az alkotmány, az azonos orientációjú demokratikus országok tapasztalatai és azok a körülmények, melyeknek rendezését ez az alaptörvény szolgálja. Szervezeti szempontból a rádió és a televízió továbbra is állami tulajdon marad, a Spanyol Rádió és Televízió (RTVE) mint közintézmény illetékességi körébe tartozik. A funkcionális decentralizáció elvének megfelelően jellege adminisztratív, de intézkedéseit a magánjog normái szabályozzák.

E közintézményen belül, a hatékony működés érdekében, létrejönnek a Spanyol Állami Rádió társaságai, a Spanyol

Rádiólánc és a Spanyol Televízió. A törvény legjelentősebb elemeként említjük a 4. cikkelyt, ez tartalmazza a rádió és a televízió tevékenységének szabályozó elveit, továbbá azt, hogy a Spanyol Rádió és Televízió adminisztratív tanácsának tagjait a parlament jelöli ki oly módon, hogy biztosítva legyen a szakmai hozzáértés és a magasfokú függetlenség: meghatározza az újonnan létrehozott testület, az adminisztratív tanács és a főigazgató illetékességi körét és pontos szétválasztását; elrendeli, hogy minden spanyol autonóm közösség használhatja az állami tulajdonú televízió egy csatornáját, és részt vehet a Spanyol Rádió és Televízió helyi intézményeiben folyó munkákban; biztosítja, hogy a legjelentősebb társadalmi és politikai csoportosulások hozzájuthassanak a rádióhoz és a televízióhoz; szabályozza a kiigazítási, illetve helyreigazítási jogot, mely először jelenik meg a spanyol tájékoztatási jogrendszerben, lévén e törvény célja pontosan a jó tömegtájékoztatás megalapozása; biztosítja a nyilvánosságot és a nyilvános ellenőrzést, melynek végrehajtásához a képviselőház egy külön parlamenti bizottság létrehozását tervezi, hogy ellenőrizhető legyen a Spanyol Rádió és Televízió három állami függőségű társasága és azok működése.

Az intézmény és társaságainak belső szervezetét illetően kiemelkedő: a költségvetés és az anyagi támogatás olyan normák szerint kerül felosztásra és fel-

használásra, hogy hatékonyan ellenőrizhető legyen; a megszűnő intézmények azon munkatársai, akik átkerülnek az új közintézményekhez, magukkal viszik a korábban megszerzett jogait, és megfelelő arányban részt vesznek azon döntések meghozatalában, melyek őket érintik.

Végezetül e törvénynek az is a célja, hogy olyan szervezeti struktúrát alakítson ki, mely az alkotmány elveivel összhangban elég rugalmas egy olyan társadalom igényeinek kielégítése szempontjából, mely, mint minden modern társadalom, az állandó átalakulás állapotában van.

I. fejezet. Általános elvek, alkalmazási terület

1. cikkely

1. A tömegtájékoztatás eszközei közül a jelen alaptörvény a rádióra és a televízióra vonatkozik.

2. A rádió és a televízió alapvetően közszolgálati intézmény és állami tulajdon.

3. A rádió fogalmán értendő minden olyan hangelőállítás és -sugárzás, mely elektromos rádióhullámok vagy vezeték révén közvetett vagy közvetlen úton jut el a nagyközönséghez vagy annak egy részéhez politikai, vallási, kulturális, oktatási, művészeti, tájékoztatási, kereskedelmi, szórakoztatási vagy hirdetési céllal.

4. A televízió fogalmán értendő minden olyan kép- és hanggyűttes előállítás és sugárzása, mely hullámok vagy vezeték révén közvetett vagy közvetlen úton jut el a nagyközönséghez vagy annak egy részéhez politikai, vallási, kulturális, oktatási, művészeti, tájékoztatási, kereskedelmi, szórakoztatási vagy hirdetési céllal.

2. cikkely

1. A jelen alaptörvény és technikai jellegű kiegészítő rendelkezései képezik a rádió és a televízió közszolgálati rend-

szerének alapvető normáit, melyek az ország egész területére érvényesek.

2. A spanyol parlament által hozott törvény előzetes felhatalmazása alapján a kormány közvetlen kezelésbe adhat egy televíziócsatornát bármely autonóm területnek úgy, hogy ez a csatorna állami tulajdon maradjon, és kizárólag az autonóm területen hozható létre.

3. Az előző cikkelyben részletezett harmadik regionális csatorna parlamenti ellenőrzése és szervezete, csakúgy, mint a helyi rádió és televízió működése, szervesen és funkcionálisan illeszkedik az autonóm területekre vonatkozó törvényhez, valamint a jelen alaptörvény 5-től 12-ig terjedő cikkelyeihez és a 26. cikkelyhez.

4. A frekvenciák elosztása és a rádióadók teljesítményének megállapítása — a Spanyol Rádió és Televízió előzetes technikai adatszolgáltatása alapján — a kormány hatáskörébe tartozik azon nemzetközi megállapodások és egyezmények előírásai szerint, melyekhez Spanyolország tartozik, vagy melyekhez a spanyol állam csatlakozott.

3. cikkely

A jelen alaptörvény az alkotmányos rend és előírások, valamint az értékek tiszteletben tartása és védelme szellemében értelmezendő és alkalmazandó.

4. cikkely

Az állam tömegtájékoztatási eszközeinek tevékenysége a következő elvek szerint valósul meg:

a) Az információk objektivitása, őszintesége és pártatlansága.

b) Az információk és a vélemények különválasztása, a szabad véleménynyilvánítás, a vélemény kinyilvánítójának védelme az alkotmány 20. cikkelyének 4. bekezdésében foglaltaknak megfelelően.

c) A politikai, vallási, társadalmi, kulturális és nyelvi pluralizmus tiszteletben tartása.

d) Magánszemélyek becsületének, hírének és magánéletének tiszteletben tartása,

továbbá az alkotmányban elismert szabadságjogok tiszteletben tartása.

e) A gyermekek és fiatalok védelme.

f) Az alkotmány 14. cikkelyének megfelelően (2836 Tc. 1978.) az egyenlőségi jogok tiszteletben tartása.

II. fejezet. Szervezeti kérdések

Első szakasz. A Spanyol Rádió és Televízió

5. cikkely

1. Azokat az állam illetékességébe tartozó funkciókat, melyeket az állam mint tulajdonos gyakorol a rádió és a televízió fölött, a Spanyol Rádió és Televízió látja el.

2. A Spanyol Rádió és Televízió mint közjogi intézmény jogi személy, kizárólag ezen alaptörvénynek és kiegészítő rendelkezéseinek van alávetve. Külső jogviszonyokban, vagyonszerzésben, szerződések kötésében kivétel nélkül a magánjog szabályozza.

3. Mindazokat a funkciókat, melyekkel a jelen alaptörvény a Spanyol Rádiót és Televíziót felruházta, úgy kell tekinteni, mintha azok a kormánytól vagy a parlamenttől, illetve a választási kampány alatt a központi választási bizottságtól származnának.

Második szakasz. A Spanyol Rádió és Televízió közintézményi szervezete

6. cikkely

A Spanyol Rádió és Televízió működését az adminisztratív irányítás és a szervezeti főigazgatóságok biztosítják:

a) adminisztratív tanács,

b) a Spanyol Állami Rádió (RNE), a Spanyol Rádiólánc (RCE) és a Spanyol Televízió (TVE) mellé rendelt tanácsadó testület,

c) főigazgató.

Harmadik szakasz. Az adminisztratív tanács

7. cikkely

1. Az adminisztratív tanács tizenkét olyan tagból áll, akiket a törvényhozás választ meg: felét a kongresszus, felét a szenátus választja kétharmados többséggel, kiemelkedő, szakmai érdemű személyek közül.

2. A megüresedő helyekre az illetékes törvényhozó testület az előző pontban közölték szerint választ új tagot.

3. Az adminisztratív tanács a jelenlévők szavazati többsége alapján hoz döntéseket, kivéve azokat az eseteket, ahol a jelen alaptörvény minősített többség elérését írja elő.

4. Az adminisztratív tanácsban való tagság összeférhetetlen bármilyen közvetlen vagy közvetett kötődéssel olyan vállalathoz, mely reklámmal, filmgyártással, hangrögzítéssel, lemez- és hangkazetta-gyártással foglalkozik, vagy amely pénzügyileg kapcsolódik a Spanyol Rádióhoz és Televízióhoz, illetve annak társaságaihoz, alárendelt intézményeihez, műsoraihoz vagy anyagaihoz. A tagság összeférhetetlen a Spanyol Rádió és Televízió, valamint társasági programjaiban, műsorai-ban való bármiféle aktív részvétellel is.

5. Az adminisztratív tanács elnöki tisztsége kizárólag funkcionális jellegű, a tagok rotációs alapon egy-egy hónapon keresztül töltik be a tisztséget.

6. Az adminisztratív tanács tagjai az illetékes törvényhozó testület mandátumának lejártáig tartják meg választott tisztségüket, de az új tagok megválasztásáig funkciójukban maradnak.

8. cikkely

Az adminisztratív tanács illetékességi körébe tartozik:

a) A jelen törvény első fejezetében foglaltak végrehajtásának és programozásának felügyelete.

b) Véleménynyilvánítás a főigazgató kinevezéséről, mely jóváhagyást akkor

tartalmaz, ha ezt a tagok kétharmada megszavazza. Ha a szavazáson a kétharmados többséget nem éri el, az azt jelenti, hogy az adminisztratív tanács tartózkodik a véleménynyilvánítástól, a kinevezés azonban így is befejezett.

c) A Spanyol Rádió és Televízió, valamint társaságai előzetes tájékoztatást küldenek igazgatóik kinevezéséről és visszahívásáról az adminisztratív tanács tagjai számára.

d) A Spanyol Rádió és Televízió főigazgatójának javaslatára a közintézmény tevékenységi tervének elfogadása. A programok alapelveinek és fő vonalainak megjelölésével készített terv külön tartalmazza az intézmény társaságainak működési tervét is.

e) A Spanyol Rádió és Televízió és a jelen alaptörvény szerint az állami társaságok éves fejlesztési tervének jóváhagyása.

f) Véglegesen jóváhagyja a Spanyol Rádió és Televízió, valamint társaságainak létszámát, azok módosításait.

g) Jóváhagyja a Spanyol Rádió és Televízió társaságai munkatársainak fizetési rendszerét.

h) Jóváhagyja a Spanyol Rádió és Televízió és társaságai költségvetésének előzetes tervét.

i) Tájékoztatást kap a kormány terveiről, melyet hirdetések révén fog propagálni.

j) A Spanyol Rádió és Televízió hirdetési műsoraival kapcsolatban megállapítja a szabályozó normákat, ellenőrzi az adások minőségét, a hirdetések tartalmát és időarányait, valamint megállapítja a helyes arányokat.

k) Félévenként arányosan szétosztja a politikai és nagyobb társadalmi csoportok műsoridejét. Az időarányok szétosztásakor figyelemmel kell lenni az alkotmány már idézett 20. cikkelyére.

1. A 25. cikkely második bekezdésében foglaltak szerint él a helyreigazítási joggal és közreműködik az azzal kapcsolatos konfliktusok megoldásában.

m) Évente meghatározza a saját készítésű műsoroknak azt az arányát, melyet

minden tájékoztatási eszköznek közölnie kell.

n) Ismeri mindazokat a kérdéseket, melyek ugyan nem a tanács illetékességébe tartoznak, de a Spanyol Rádió és Televízió főigazgatója tájékoztatást ad róluk.

2. Az előző d., f., g., h. és k. pontokban az adminisztratív tanács tagjainak kétharmados többségű szavazata hoz döntést. A d. pontban az adminisztratív tanács tagjainak egyszerű többségi szavazata is elegendő, amennyiben az ügyben egy hónapon belül már volt minősített szavazás. A h. pont esetében, ha a szavazáson a javaslat nem kap kétharmados többséget, az előzetes költségvetési tervet vissza kell adni a kormánynak a törvénytábla időn belül, az adminisztratív tanács tagjainak szavazataira való hivatkozás kíséretében.

Negyedik szakasz. A tanácsadók testülete

9. cikkely

1. A Spanyol Állami Rádió (RNE), a Spanyol Rádiólánc (RCE) és a Spanyol Televízió (TVE) mellé a következő tagokból álló tanácsadó testület van rendelve:

a) A központi szakszervezetek szekcióiból kijelölt munkatársak öt képviselője arányossági alapon.

b) Öt olyan személy, akit a spanyol intézet jelöl ki, az adminisztratív tanáccsal egyetértésben, valamennyien kiemelkedő kulturális személyiségek.

c) A kormány öt képviselőt jelöl ki az állami hivatalokból.

d) Öt képviselőt küldenek az autonóm és félautonóm intézmények azzal a céllal, hogy érdekeiket figyelembe vegyék a tanácsadók testületében is, és hogy képviselőik jelen legyenek valamennyi tanácsadó testületben.

2. Az adminisztratív tanács félévente legalább egyszer összehívja a tanácsadó testületeket. Az adminisztratív tanács által felvetett kérdésben a tanácsadó testület szakértői véleményt tesz közzé, figyelembe véve az adminisztratív tanács 8. cikkelyben meghatározott feladatait.

Ötödik szakasz. A főigazgató**10. cikkely**

1. A főigazgatót, az adminisztratív tanács meghallgatása után, a kormány nevezi ki.

2. A főigazgatói megbíztatás időtartama négy év, kivéve ha a parlament idő előtt feloszlik. Ez esetben az új főigazgató kijelöléséig a régi hivatalában marad.

3. A főigazgató a Spanyol Rádió és Televízió végrehajtó vezetője, aki egyben felszólalási és szavazati jogú tagja az adminisztratív tanácsnak. E joga csak a személyét érintő ügyekben van felfüggesztve.

4. A főigazgatói megbíztatás összeférhetetlen a parlamenti mandátummal és minden olyan közvetett vagy közvetlen vállalati érdekkel, amely reklámmal, filmgyártással, hangrögzítéssel, lemez- és hangkazetta-gyártással kapcsolatos, s összeférhetetlen a Spanyol Rádió és Televízió és társasági programjaiban, műsoraiban való bármiféle aktív részvétellel.

11. cikkely

A főigazgató hatásköre a következőkre terjed ki:

a) A közhivatali funkciók ellátása, azok irányítása, az adminisztratív tanács határozatainak végrehajtása, illetve végrehajtatása.

b) Kellő időben jóváhagyás végett az adminisztratív tanács elé kell bocsátania az éves munkaprogramot, az éves pénzügyi tervet, az intézmény és a társaságok költségvetési előirányzatait.

c) Feladata a Spanyol Rádió és Televízió és társaságai működésének előmozdítása, orientálása, koordinálása és felügyelete, a működésükhöz szükséges rendeletek kibocsátása, működési szabályzatok kiadása, valamint a belső szerzeti rend biztosítása oly módon, hogy az ne sértse az adminisztratív tanács hatáskörét.

d) Feladata a Spanyol Rádió és Televí-

zió és társaságai szerződéseinek megkötése.

e) Kiadja a Spanyol Rádió és Televízió és társaságai kifizetéseinek teljesítésére szóló felhatalmazást.

f) Feladata a Spanyol Rádió és Televízió és társaságai szakmai vezetésének biztosítása, valamint a vezetők kinevezése szakmai kritériumok alapján, s erről előzetesen értesíti az adminisztratív tanácsot.

g) Az adminisztratív tanács által elfogadott alapelvekkel összhangban irányítja a műsorszerkesztést.

12. cikkely

1. Az adminisztratív tanács javaslatára a kormány felmentheti a főigazgatót az alábbi indokok esetén:

a) Fizikai alkalmatlanság vagy hat hónavnál hosszabb tartós, folyamatos betegség.

b) A jelen alaptörvény 3. és 4. cikkelyében lefektetett alapelvekkel és szempontokkal kapcsolatban megnyilvánuló alkalmatlanság, illetve azok megsértése.

c) Elkövetett bűncselekmény miatti ítélet.

2. A kormány felmentheti a főigazgatót, ha az előbbieken részletezett okok következtében az adminisztratív tanács tagjainak legalább kétharmada a felmentést javasolja.

Hatodik szakasz. A Spanyol Rádió és Televízió területi felépítése**13. cikkely**

A Spanyol Rádió és Televízió, területi szervezeteinek közreműködésével, speciális rádió- és tévéprogram-javaslatokat dolgoz ki az egyes nemzetiségi területek számára oly módon, hogy az megfeleljen annak a százalékaránynak, melyet a kormány évente megállapít az adminisztratív tanács és a főigazgató együttes javaslata alapján.

14. cikkely

1. A Spanyol Rádió és Televízió főigazgatója minden autonóm területre ki nevezi az intézmény helyi képviselőjét, akinek személyét a helyi autonóm közösség már előzetesen elfogadta. Amennyiben külön, önálló állomása van az állami rádiónak vagy televíziónak (RNE, RCE, TVE), annak vezetőjét a főigazgató nevezi ki.

2. A helyi képviselő mellett működik egy olyan tanácsadó testület, melynek tagjait a helyi autonóm kormány nevezi ki, s a testület összetételét a helyi autonóm rendeletek szabályozzák. A tanácsadó testület tanulmányozza az autonóm közösség helyi szükségleteit és lehetőségeit, a rádió és a televízió decentralizált működtetésének megfelelő rend szerint összeállítja saját terveit, és azokat a helyi képviselőn keresztül ajánlásként továbbítja az adminisztratív tanácsnak.

15. cikkely

A helyi autonóm tanácsadó testület előzetes meghallgatása után a helyi képviselő terjeszti föl a Spanyol Rádió és Televízió főigazgatójának mindazokat az éves terveket, melyek az adott terület saját adásainak óráit, programjavaslatait tartalmazzák. A főigazgató ezt saját véleményével és javaslatával kiegészítve az adminisztratív tanács elé terjeszti.

III. fejezet. Tevékenységi módok**Első szakasz. Közzszolgálati tevékenység****16. cikkely**

1. A rádió és a televízió közzszolgálati tevékenysége, mely a Spanyol Rádió és Televízióra hárul, a jelen alaptörvény rendelkezéseiből fakad, s megfelel az általános szabályozás alá eső közzszolgálati jellegnek.

2. A kormányservek által hozott ren-

delkezéseknek megfelelően a Spanyol Rádió és Televízió mint közintézmény kormányzati szinten azonos jogi szabályozások szerint tevékenykedik.

Második szakasz.**Kereskedelmi tevékenység****17. cikkely**

1. A rádiós közzszolgálati tevékenységet a következő állami társaságok végzik:

- Spanyol Állami Rádió (RNE)
- Spanyol Rádiólánc (RCE), amely magában foglalja a REM-CAR és CES adóállomásokat.

2. A televíziós közzszolgálati tevékenységet folytató állami társaság a Spanyol Televízió (TVE).

18. cikkely

Az előző cikkelyben említett társaságok tőkéje teljes egészében állami, a Spanyol Rádió és Televízió tulajdonát képezi, nem lehet sem elidegeníteni, sem jelzálogba adni, sem lefoglalni, sem kamattal vagy kamat nélkül átadni, kölcsönadni.

19. cikkely

1. Azok az állami társaságok, melyek rádiós vagy televíziós közzszolgálati tevékenységet látnak el, a jelen alaptörvény szerint működnek, illetve a magánjog rendelkezései szerint járnak el.

2. Működési szabályzatuk szerint egy olyan ügyvezetőt kell kinevezni, aki független a főigazgatótól. Kinevezéséhez az adminisztratív tanács hozzájárulása szükséges. Az ügyvezetők felelősek a programokért.

3. Az ügyvezetői beosztás összeférhetetlen bármilyen közvetlen vagy közvetett kötődéssel olyan vállalathoz, mely filmek, hangfelvételek, hanglemezek készítésével foglalkozik, vagy amely a Spanyol Rádió és Televízió és társaságainak műsoraihoz pénzügyileg kapcsolódik.

20. cikkely

1. A kormány — a főigazgató javaslatára, az adminisztratív tanács egyetértésével — leányvállalatokat hozhat létre kereskedelmi tevékenység folytatására, akár vezetékes rendszerben is, a hatékonyabb tevékenység kifejtése érdekében.

2. A saját hálózaton belül úgy kell megszervezni a tevékenységet, hogy az állam érdekei elsőséget élvezzenek a kereskedelmi tevékenységgel szemben.

3. A létrehozott leányvállalatok működtetéséhez szükséges tőkének teljes egészében államinak kell lennie, a felhasználásra vonatkozó megszorítások azonosak a korábban leírtakkal.

IV. fejezet. Műsorok és ellenőrzésük**Első szakasz.
Programirányítás****21. cikkely**

A kormány időszakonként kötelezettségeket róhat a Spanyol Rádió és Televízió közszolgálati tevékenységére, az adminisztratív tanáccsal folytatott előzetes egyeztetés után.

22. cikkely

A kormány kötelezővé teheti egyes programok beállítását, közlemények, hivatalos, közérdekű bejelentések közlését, megjelölve eredetüket. Sürgős esetekben, melyek jellegét a kormány dönti el, e közleményeket és bejelentéseket azonnal sugározni kell.

Második szakasz. Választási időszakok és kampányok**23. cikkely**

A választási kampányok idején rendkívüli adásrend lép életbe a választási sza-

bályoknak megfelelően. Ennek alkalmazását és ellenőrzését a központi választási bizottság határozza meg, végrehajtásáról az adminisztratív tanács és a főigazgató gondoskodik.

Harmadik szakasz. A demokratikus pluralizmus és a tömegtájékoztatási eszközök igénybevétele**24. cikkely**

A Spanyol Rádió és Televízióknak tömegtájékoztatási eszközeivel a társadalmi szervezetek és a jelentősebb pártok rendelkezésére kell állnia. Ebből a célból az adminisztratív tanácsnak — a főigazgatóval egyetértésben, objektív kritériumok alapján (mint például az parlamenti képviseleti arány) — a politikai és társadalmi szervezetek rendelkezésére kell bocsátania eszközeit.

**Negyedik szakasz.
Helyreigazítási jog****25. cikkely**

1. Annak, aki közvetlen sérelmet szenved, és kifejezi azon szándékát, hogy erkölcsi érdekei védelmére a valós tényeket és adatokat kívánja közölni — helyreigazítva a rádióban vagy a televízióban korábban elhangzottakat —, írásban kell kérnie a helyreigazítást az általa kifogásolt hír közlésétől számított hét napon belül.

2. A helyreigazítási kérelemhez csatolni kell azt a dokumentumot, amely az adatok valódiságát bizonyítja, és a kérelmet az adásért felelős ügyvezetőhöz kell eljuttatni.

3. Amennyiben az adásért felelős ügyvezető megtagadja a helyreigazítási kérelem teljesítését, öt napon belül a főigazgatón keresztül továbbítani kell a kérelmet az adminisztratív tanácshoz, mely a végső döntést jogosult meghozni az ügyben.

4. A helyreigazítási kérelem elfogadása esetén az adminisztratív tanács, az ügy jellegéből és az objektív körülményekből kiindulva, tűzeti műsorra a helyreigazítást.

5. A helyreigazítást, amennyiben elfogadják, legkésőbb hét napon belül közölni kell.

Ötödik szakasz. Közvetlen parlamenti ellenőrzés

26. cikkely

A képviselőház, a házszabálynak megfelelően, parlamenti bizottságot hoz létre. Ez a bizottság ellenőrzi a rádió, a rádiólánc és a televízió működését úgy, hogy ezek tevékenységét az ellenőrzés ne zavarja.

V. fejezet. Költségvetés és finanszírozás

---

27. cikkely

A Spanyol Rádió és Televízió költségvetését a költségvetési törvény (R. 1977, 48) vonatkozó rendelkezései határozzák meg, függetlenül a jelen alaptörvény rendelkezéseitől.

28. cikkely

1. A rádió, a rádiólánc és a televízió költségvetése egymásól független, de mint állami költségvetési tételt a parlament hagyja jóvá.

2. A 20. cikkely szerinti leányvállalatok költségvetései beletartoznak a költségvetési rendszer egészébe.

29. cikkely

1. Az egyes egységek költségvetéseit, köztük a leányvállalatokét, az általános költségvetési egyenlegi elv alapján kell kidolgozni.

2. A költségvetés könyvelését az állami

intézmények normái szerint kell elvégezni.

30. cikkely

1. A jelen alaptörvény 26. cikkelyében foglaltak szerint a parlamenti bizottság rendszeres időközönként ellenőrzi a költségvetés felhasználását.

2. A vonatkozó törvények előírásai szerint a pénzügyi főhatóság tájékoztatja a parlamenti bizottságot a Spanyol Rádió és Televízió gazdasági és pénzügyeiről, beleértve a rádió, a rádiólánc, a televízió, valamint a leányvállalatok pénzügyeit is.

31. cikkely

A Spanyol Rádió és Televízió mint állami intézménynek törekednie kell arra, hogy költségvetésében hiány ne keletkezzék, időszakos vagy huzamos idejű deficit ne legyen. A költségvetési egyenleg biztosításához elvonhatja a felügyelete alá tartozó intézmények többletét. Jelen alaptörvénnyel a Spanyol Rádió és Televízió felhatalmazást kap a bevételek önálló felhasználására.

32. cikkely

1. A Spanyol Rádió és Televízió a saját tevékenységből származó bevételekkel szabadon kiegészítheti állami költségvetését.

2. A rádiós és televíziós közszolgálati társaságok finanszírozása a következőképp történik:

a) A Spanyol Rádiólánc a központi állami költségvetés juttatásán kívül saját kereskedelmi tevékenységből gazdálkodik.

b) A Spanyol Állami Rádió a központi állami költségvetés juttatásán kívül saját kereskedelmi tevékenységből fedezi költségeit.

c) A Spanyol Televízió a központi állami költségvetés juttatásán kívül saját produkciói eladásából, reklámtevékenységből és havi televíziós előfizetési díjakból

(amit kezdetben csak a színes televíziókészülékek tulajdonosai tartoznak fizetni) gazdálkodik.

33. cikkely

Az állami társaságok szerződötetési rendszerét a magánjogi rendelkezések szabályozzák, a felelősség megállapításában ugyancsak ez tekintendő irányadónak.

VII. fejezet. Tulajdonjogok

34. cikkely

1. A Spanyol Rádió és Televízió, valamint a hozzá tartozó társaságok tulajdonai állami tulajdonnak tekintendők, a közvagyon részét képezik, mely a közszolgálatában áll, következőképpen mentes mindenféle adó alól, valamint az állam, a helyi közigazgatás és az autonóm területek saját adóira vonatkozó fizetési kötelezettségei alól. A vagyontárgyak nem képviselnek értéket, jogi szempontból elidegenítésükre nincs mód.

2. Könyvelési, pénzügyi ellenőrzési szempontból, valamint a hitelek felhasználása, a kiadások jogszerű elfogadása szempontjából a Spanyol Rádió és Televízió olyan állami intézménynek minősül, melyet csak az illetékes állami főhatóság vizsgálhat a vonatkozó törvények és rendeletek szerint.

3. A Spanyol Rádió és Televízió pénzügyi elszámolásainak ellenőrzése a pénzügyminisztérium illetékes részlegeinek hatáskörébe tartozik.

VII. fejezet. Személyzeti ügyek

35. cikkely

1. Személyzeti és munkaügyekben a Spanyol Rádió és Televízió, illetve társaságai az érvényes munkaügyi jogi rendelkezések szerint járnak el a munkavállalókkal, tiszteltben tartva a felek önállóságát.

2. Az adminisztratív tanácsban vagy a

tanácsadó testületben való tagság senkit nem jogosít fel arra, hogy munkaügyi kérdést illetően beleavatkozzon a Spanyol Rádió és Televízió, valamint társaságai ügyeibe.

3. A Spanyol Rádió és Televízióhoz vagy annak társaságaihoz belépő dolgozók az általános testülethez tartoznak. Ha már korábban beléptek a tájékoztatási és turisztikai általános testületbe, ottani tagságukat megtarthatják, hacsak ez nem ellentétes annak belső szabályzatával, vagy nem válnak létszámfelettivé. Ez esetben az ügyet a főigazgató az adminisztratív tanács elé utalhatja, amely ajánlást tesz az ügy megoldására.

4. A Spanyol Rádió és Televíziónál, valamint társaságainál az új munkatársak felvétele próbaidővel történik, melyet az adminisztratív tanács és a főigazgató beleegyezésével felvételi pályázat előző meg, felvételi vizsgával egybekötvé.

36. cikkely

1. A Spanyol Rádió és Televíziónál dolgozó munkatársak továbbképzését támogatni kell, ennek megszervezése és biztosítása — rendszeres és szervezett formában — az állami rádió és televízió intézet kötelessége.

2. Az autonóm területek kezdeményezésére a kormány hozzájárulhat ahhoz, hogy ezeken a területeken a helyi állami rádió és televízió intézete továbbképzési programot szervezzen a helyi társaságok munkatársai számára.

Kiegészítő rendelkezések

1. A jelenlegi helyzetben rádiós közszolgálati tevékenységnek minősül minden olyan rádiós tevékenység, amelyet a munkavállaló magán rádiós társaságoknál folytat az érvényes munkavállalási rendelkezések és a Spanyolország által elfogadott nemzetközi megállapodások értelmében. Ez a rendelkezés a következő tíz év folyamán érvényben marad. A megállapodások és szerződések a kormány illetékességi körébe tartoznak.

2.1. A jelenlegi önálló spanyol rádió és televízió szervezet megszűnik, és egyidejűleg minden jogát a Spanyol Rádió és Televízió mint közszolgálati intézmény veszi át, annak vagyonaival, hiteleivel, költségvetésével, támogatási alapjaival, valamint összes pénzügyeivel együtt.

2.2. Minden ingó és ingatlan vagyonról a jelenlegi állapotokat pontosan tükröző teljes leltár készítendő, s ez a Spanyol Rádió és Televízió vagyonának tekintendő.

3. Az eddigi rádiós és televíziós társaságok követeléseiket az 1951. július 17-i általános társasági törvény III. cikkelye értelmében érvényesíthetik. Ha az említett törvények másképpen nem rendelkeznek, akkor az 1977. január 4-i költségvetési törvény az irányadó, valamint az egyidejűleg kiadott és királyi dekrétummal megerősített kormányhatározat.

4. A spanyolországi televíziózás vonatkozásában a jelen alaptörvény szerint a Spanyol Rádió és Televízió a nemzetiségek számára külön programokról gondoskodik (külön-, illetve kiegészítő műsorok összeállításával), melyeket a jelenleg meglévő mindkét csatornán sugároznak. A későbbiekben, ha a technikai feltételek lehetővé teszik mindkét csatorna vételének kiterjesztését az egész ország területére, a jelen alaptörvény 2. cikkelyében foglaltak szerint a Spanyol Rádió és Televízió intézkedni fog egy harmadik csatorna létesítéséről, mely regionálisan működik majd az autonóm területeken.

5. Amint törvényesen megalakulnak a rádióhallgatók és televíziónézők szövetségei, társaságai, ezek két-két képviselője tagja lesz annak a testületnek, melynek létrejöttéről a jelen alaptörvény 9. cikkelye rendelkezik.

6. Amennyiben egy a rádiónál vagy a televíziónál dolgozó munkatársat beválasztanak az adminisztratív tanácsba, akkor annak a munkatársnak a jelen alaptörvény 7. cikkelye negyedik bekezdése alapján meg kell válnia addigi munkájától, de a munkahely köteles biztosítani munkakörét arra az időre, amíg tagsági megbízatása tart. Ennek lejártával vissza

kell őt oda venni, addigi távolmaradását létszámfelettségnek kell minősíteni, munkaviszonyát pedig folyamatosnak kell tekinteni.

7. A Spanyol Rádió és Televízió közszolgálati intézményi bejegyzése királyi dekrétummal történik.

Átmeneti rendelkezések

1.1. Az adminisztratív tanács a főigazgató vagy az egyes egységek vezetőinek javaslatára nevezi ki a Spanyol Rádió és Televízió, valamint társaságainak munkatársait. A kinevezés után is érvényben lévőnek tekintendők azok a korábbi jogi és munkaügyi viszonyok, amelyek a rádió és a televízió, valamint a munkatársak között érvényben voltak. Minden esetben tiszteletben kell tartani a korábban megszerzett szakmai előjogokat, elismeréseket, munkaviszonyt, melyeket a jelen alaptörvény elismer.

1.2. A megszűnő önálló Spanyol Rádió és Televízió munkatársai közül azok, akik esetleg létszámcsökkentés miatt nem kerülhetnek ugyanabba a munkakörbe, átírányításukat kérhetik a Spanyol Rádió és Televízióhoz tartozó bármelyik társasághoz.

2. A megszűnő önálló Spanyol Rádió és Televízió munkatársainak az új szervezetbe történő kinevezési ügyeiről királyi dekrétum fog rendelkezni. Magukat a kinevezéseket a főigazgató javaslatára az adminisztratív tanács véglegesíti.

3. Azok az állami alkalmazottak, akik eddig a rádió és televízió főigazgatóság-nál dolgoztak és tagjai voltak akár a tájékoztatási és turisztikai testületnek, vagy akár egyéb szakmai testületeknek és az átszervezés nyomán a Spanyol Rádió és Televízió munkatársai lesznek, minden korábban megszerzett jogukat megtartják, s esetleges sérelmeik orvoslására a jelen alaptörvény megjelenésétől számított három hónapon belül nyújthatnak be keresetet.

4. További rádiózással és televíziózással kapcsolatos társaságok létrehozását, az azokhoz való csatlakozás ügyeit kirá-

lyi dekrétum fogja szabályozni. Ugyanez a dekrétum szabályozza majd a spanyol rádió és televízió intézet, valamint a Spanyol Rádió és Televízió zenekarának és kórusának ügyeit, beleértve az esetleges névváltoztatásokat is. A megszűnő önálló Spanyol Rádió és Televízió szerződéseinek ügyében a kormány hoz döntéseket.

5. Addig, amíg az új Spanyol Rádió és Televízió, valamint társaságainak szervezete és munkája nem válik véglegessé, az átmeneti időszakban a korábbi jogi és munkaügyi rendelkezések maradnak érvényben, kivéve a költségvetést szabályozó rendet, az ingó és ingatlan vagyonok tulajdonjogát, a szerződéskötés és a munkaviszonyra való kinevezés jogát, melyet a jelen alaptörvény szabályoz. A nem szabályozott esetekben a kormány van felhatalmazva pontos, esetleges további kiegészítő rendelkezések kiadására és alkalmazására.

6. A jelen alaptörvénynek az autonóm területekre vonatkozó rendelkezései a fél-autonóm területekre is érvényesek, amennyiben azok végrehajtásához megvannak a technikai és egyéb feltételek.

Záró rendelkezés

Az államtanács előzetes hozzájárulásával a kormány felhatalmazást kap a további olyan pontosító rendeletek kibocsátására, melyek nem sértik a már elismert autonóm területek jogait, valamint szabályozzák a pontos és összehangolt együttműködést a Spanyol Rádió és Televízió, illetve társaságai között, a jelen alaptörvény rendelkezéseinek szellemében, annak továbbfejlesztése érdekében.

Fordította: Vida László

(Megjelent 1980. január 12-én a spanyol hivatalos közlönyben.)

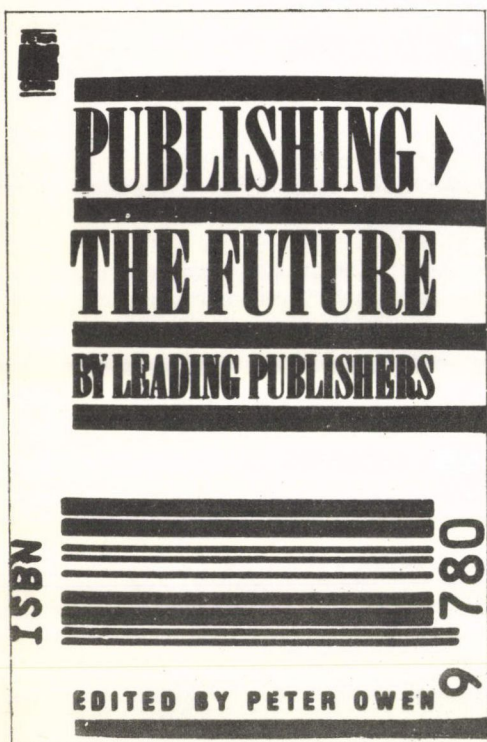
A világ negyedik legnagyobb tévétársasága a brazil Globo. Tulajdonosa, Roberto Marinho az ország második leggazdagabb embere: évi 500 millió nyugatnémet márka értékű forgalmat bonyolít le. Az ország lakosságának 75 százaléka nézi műsorait, s az összes tévéreklámjövédelm 75 százaléka is az ő pénztárába vándorol. Emellett tulajdonában van még 35 rádióállomás, az ország második legnagyobb napilapja (O Globo), több kiadó-vállalat, rádió- és lemezcég. Programjait tekintve szinte teljesen önellátó, sőt egyre nagyobb erővel igyekszik betörni Európába is, s reméli, hogy néhány éven belül sikerül kiépítenie az egyik legnagyobb magán-televíziós hálózatot. (*Entwicklungstendenzen der Massenmedien*)

Kínában országos javítószolgálatot alakított ki 33 tévékészülék-gyártó. Az eddig meglévő kb. 500 javítóműhellyel szemben 50 helyi szervizközpontot és több mint 2000 fiókot létesítettek a cégek, az évente szükségessé váló mintegy 2 millió javítás elvégzésére. (*Fernseh-Informationen*)

Az új saarbrückenli képzőművészeti főiskolán a kommunikációs design, a vizuális kommunikáció és az új médiumok is a tantárgyak közé tartoznak. (*Fernseh-Informationen*)

Közvetlenül sugározhat a BBC Ausztráliába az új műholdas összeköttetés révén. Eddig ugyanis csak Szingapúr-ból, rövidhullámok segítségével érték el rádióadásai a déli kontinenst, s ez meglehetősen bizonytalan sugárzási mód volt. A műhold által közvetített programot azonban 100 rádióállomás és négy nagy hirdetési hálózat tudja biztonságosan venni és közvetíteni. (*ABU Technical Review*)

Nem titok többé, ki telefonál: az amerikai New Jersey Bell társaság minden előfizetője számára biztosít egy olyan készüléket, amely már azelőtt tudatja a hívott féllel a hívó számát, mielőtt az felemeli a kagylót. E szolgáltatás gyorsan terjed az egész országban, csak egyedül a Nynex egymilliárd dollárt áldoz az új technológia tökéletesítésére. A készülék egyébként a jelentkező számok tárolására is képes (20-tól 50-ig). (*New York Times*)

A könyvkiadás jövője

Publishing — The Future. London, Peter Owen Publishers, 1988.

1987-ben Amszterdamban kerekasztal-értekezletet rendeztek a könyvkiadás jövőjéről. Ennek anyagából állította össze a fenti tanulmánygyűjteményt P. Owen. S bár a tanácskozás nemzetközi volt, a könyv szerkesztője által fölvázolt jövőkép sok esetben elsősorban az angliai viszonyokra érvényes.

Owen első megállapítása, hogy a valóban irodalmi értékű művek iránt csökkent a kereslet. A könyvtáraknak pedig nincs elegendő pénzük arra, hogy a kezdő írók

„szárnypróbálkozásait” is beszerezzék, sőt sokszor arra sincs, hogy kiemelkedő írók kevésbé ismert műveit megvegyék. Nem sok teljesen önálló kiadó maradt, de biztató jel, hogy egyes kis kiadók, a „nagy halak” agresszivitását kijátszva, életben tudnak maradni, és képesek kialakítani önálló kiadói politikát. Ilyen például a Virago, amelyről később még szólnunk a nőmozgalom kapcsán.

A fiatalok részéről mégis csekély üzletet jelent a költői művek kiadása, Újabb jelenség a fokozódó nemzetköziség. A kiadók ma már csak úgy tudnak fennmaradni, ha nemzetközi méretekben gondolkodnak: ez élő igény Angliában.

M. Turner *Kiadói csoportosulások — a hagyományos könyvkiadás vége?* címmel írt tanulmányt. A szerző végkövetkeztetése: a nagy kiadói csoportosulások már manapság is a valóságot jelentik, de különösen az 1990-es évek jellegzetes kiadói formáját képezik majd. Valószínű, hogy ez azon kiadói formák megszűnését fogja jelenteni, amelyekhez a múltban hozzászoktunk és amelyeket megszerettünk.

Ez az új kiadói stílus, persze nem feltétlenül rosszabb vagy jobb a réginél, legfeljebb alkalmasabb lesz ama új életforma, ama új világ számára, amelybe az 1990-es évekkel belépünk.

P. Owen *Független könyvkiadás — nemzetközi színtér* címmel fogalmazta meg gondolatait. Az ő könyvkiadója (amelyet 1951-ben alapított) a múltban klasszikus szerzők kiadásában járt elől. A jövőben a hangsúlyt minőségi könyvek kiadására akarja helyezni (szerinte minden független könyvkiadónak ez lenne a feladata). Függetlenül a divattól és a pia-

ci igényektől folytatni kívánja új írók felfedezését és műveik kiadását. Meg van győződve arról, hogy képes független maradni, és hogy tartani tudja magát a nagy kiadók versenyével szemben, biztonságot nyújtva szerzőinek, s hozzájárulva kreativitásuk kifejlődéséhez.

M. Pountney *A könyvkiadás és a könyveladás mérlege* címmel tájékoztat idevágó elgondolásairól. Dolgozatának egyik legfőbb újdonsága, hogy felhívja a figyelmet az áruházak, a szupermarketláncok és a kisebb boltok könyvforgalmi szerepére. Angliában az új könyvek információözönére a Thatcher-kormány a kulturális költségvetés lefaragásával válaszol. Az export is visszaesőben, s a családok is egyre kevesebbet költenek könyvre. Visszatérve a szupermarketek szerepéhez, úgy látja, hogy a művelt rétegek könyvvásárlási szokásával szemben az egyszerű, kispénzű emberek számára az üzletláncok polcain feltűnő kötetek jelentenek könyvvásárlási indíttatást.

Ph. Harrison *A kilencvenes évek felé* címmel meglepő megjegyzéseket tesz: a könyvkiadás és könyveladás egyre nagyobb hasznot hoz a vállalkozóknak. Ennek egyik következménye, hogy a kiadó, illetve a szerző közötti ügynökségek és a szerző között csökken a közvetlen kapcsolat. Hol van ma már az a családi viszony egy kiadó és egy szerző között, amely a múlt században akár harminc-negyven éven át is tarthatott? Ma a „best selling” a döntő: Orwell könyvei révén nagyobb bevételhez jutott a kiadó, mint minden más általa publikált munka révén együtvéve. Megnövekedett a slágerkönyvek szerepe. A nem irodalmi művek kelendőségét különféle árukapcsolási trükkökkel igyekeznek befolyásolni. Végső soron azonban a folyamat talán jó irányba halad: a közönség felismeri az igazán jó munkák értékét, és van kereslet irántuk; a jó kereskedői politika talán átbillentheti a mérleget a minőség irányába.

Rendkívül fontos a könyvismertetések szerepe. Az Egyesült Államokban a *The New York Times* hihetetlen hatalom ezen a téren. Egy rosszul sikerült ismertetés

sokat árthat; ezért hangvétele, stílusa rendkívül lényeges.

A könyvkereskedelem általában javuló tendenciát mutat, bár van ennek az amerikai módszerekkel dolgozó könyvpiacnak hátulütője is: a könyvkiadást arra kényszeríti, hogy inkább megkeresse az azonnali haszonnal kecsegtető íróit, semmint kinevelje őket. Azonban úgy tűnik, hogy a sok kisebb független kiadó megjelenése, az egyéni igényekhez kapcsolódva, a századforduló idején optimálisan jó helyzetet fog teremteni.

P. Scherer a papírkötésű könyveknek szenteli tanulmányát. A paperback-kiadványok sora 1935-ben a *Penguin Books* megindításával kezdődött. Allen Lane, a Penguin Books megalapítója valójában a kemény kötés árát takarította meg, és ezért adhatta olcsóbban a könyvet, de — mivel nagy példányszámban nyomtatott — az egy könyvre eső haszon is alacsony lehetett, s ez további árcsökkenést eredményezett. A mai helyzet más: csaknem minden kiadó foglalkozik papírkötésű könyvek kiadásával, így csaknem minden kemény kötésű könyv puha kötésben is beszerezhető. A kemény kötésű könyvek forgalmazása egyébként már nincs ellentétben a paperback-kiadással, hiszen gyakran a kemény kötésű könyvek végén, vagy ezekbe tett repülőlapokkal reklámoznak puha kötésű könyveket. A legnagyobb baj azonban (és ezen az olcsóság sem segít), hogy a mai embernek egyre kevesebb az ideje az olvasásra, és egyre növekszik azok száma, akik nem tudnak olvasni. Scherer mégis optimista, mivel úgy látja, hogy ezekben az olvasni nem tudó, vagy olvasási idővel nem rendelkező emberekben is megvan a vágy e hasznos időtöltésre.

G. Graham *a tudományos- és szakkönyvkiadásról*, valójában ennek jövőjéről írt tanulmányt. Úgy látja, hogy az üzleti érdek ezen a téren is egyre jelentősebb lesz: a szerzők nem kívánnak írni, a nyomdászok nem kívánnak nyomtatni, a kiadók nem kívánnak kiadni, a könyvtárosok nem kívánnak beszerezni olyan könyveket, amelyekre nincs nagy igény.

A hagyományos kapcsolatformák megszűntek, és helyükre újak léptek: néhány konszern uralja az egész üzleti életet; a könyvek és folyóiratok száma rendkívül növekszik; a nyomtatási technika egyszerűsödött; a folyóiratok túlhaladták a könyvek nyereséghezamát; a szerzői jog valóságos harctérré alakult; az állami alapítványok szerepe csökkent; az árak ugriásszerűen emelkedtek; a verseny megerősödött; a tudományos könyvkiadás nemzetközivé vált; az adatbank-kiadás általánossá lett. (Ez utóbbira vonatkozóan jegyzem meg, hogy hazánkban ilyen kiadvány az *Ascatopics*, amit az *MTA Informatikai Igazgatósága* az Institut for Scientific Information-nal közösen ad ki az előfizetők számára, és amelyet számítógép-kiíróval nyomtatnak.) A szerző úgy látja, hogy a tudományos- és szakkönyvkiadás nem tervezhető előre. Úgy véli, hogy a jövőben javítani kell az egyensúlyt a tudományos hivatástudat és a kereskedelmi érzék között.

P. Owen a *Feminista könyvkiadás* címmel írt összefoglalót. Megállapítja, hogy Angliában a nőmozgalom 1960 és 1970 között nagyrészt írói mozgalom volt, követte a Simone de Beauvoir által kitaposott ösvényt. Nagy szerepe volt az írók megismertetésében a *Times irodalmi mellékletének*. A feminista szépirodalomnak két könyvsiker adott nagy lökést: Mary Gordon *Final Payments* című műve és Joyce Carol Oates nálunk is megjelent *Földi gyönyörök kertje* című regénye. Ezek a legkeresettebb bestsellerek sorába kerültek. Időközben megalakult a *Virago kiadó*, melynek a szerző az alapítója és amelynek — olyan nőírók után, mint Jane Austen, Charlotte Brontë, Virginia Woolf, George Eliot és a krimiszerzők közül Agatha Christie — nem is volt nehéz elfogadtatnia, hogy a nők is jól tudnak írni. A vállalkozás hamarosan rendkívül tökéreossé vált, sőt maga a feminizmus is egyre növekvő hasznót jelent. Ezt a tényt és jelenséget valószínűleg nálunk is érdemes lenne figyelembe venni.

R. Adkinson az *illusztrált könyvek kiadásáról* írt, megjegyezve, hogy a könyv-

nyomtatásban 1960 és 1970 között bekövetkezett forradalom (többszínnyomás olcsóbbodása, színes fénymásolás stb.) új helyzetet teremtett az illusztrált könyvek kiadása terén, és ezek nemzetközi forgalma különösen szembeötlő. A brit ipar viszont nehézkesen állt át: még a hatvanas években is a kemény öntött fémbetűk csattogása volt az itteni nyomdák jellegzetes zaja, pedig először Olaszország, az NSZK, Belgium, Hollandia, majd nem sokkal később Spanyolország, Jugoszlávia és az NDK is átállt a síknyomás különféle formáira. A fiatal vállalkozók azonban a Fleet Street konzervatív nyomdaipari magja körül kialakítottak egy síknyomással, fényszedéssel dolgozó üzemi hálózatot, és ennek nyomására Anglia, ha késve is, át tudott állni a modern technológiára. Sőt ma ott tart, hogy a legigényesebb ábrákat képes síknyomással előállítani. De nem csak új műszaki megoldásokat kellett meghonosítaniuk; a viszonylag költséges illusztrációnyomtatás csak akkor kifizetődő, ha igen nagy a példányszám. Nagy mennyiséget viszont csak nemzetközi viszonylatban lehet eladni. Ezért is érthető Adkinson tanácsa: a minőség állandó javítása (a komputeres grafikai eljárások továbbfejlesztése, komputeres színkeverés stb.) és a nemzetközi könyvkereskedelemben való fokozott bekapcsolódás.

P. Royd *Gyermekkönyvek* címmel írt tanulmányt. Nyomban kis anekdotával kezdi. Mikor egy kitűnő angol gyermekkönyvíró regénye megjelent, barátai ezt kérdezték tőle: „És mikor írsz egy igazi könyvet?” Más tekintetben is lenézett a gyermekirodalom: a kiadók ugyan minél több hasznót akarnak kipréselni a könyvekből, de a szerzők tiszteletdíja általában elmarad az átlagos szinttől.

1970-től szerencsére változás tanúi vagyunk — írja Royd. Először is egyre nagyobb számban jelennek meg gyermekkönyvek (több mint háromezer különféle mű jelenik meg évente Angliában). Megváltozott az olvasótábor etnikai értelemben is, hiszen a szigetországba betelepült feketékhez, hindukhoz, arabokhoz is kell

szólni, figyelembe véve ezek kultúráját, érdeklődését, fantáziareakcióit. Bár a kiadóknak vannak pénzügyi nehézségei, ám sokszor ez nem is baj; így sokkal több energiát fordítanak a piacutatásra, s igyekeznek minél tökéletesebb művet megjelentetni. A fantázia szerepe s a fantasztikum, ami korábban majd minden gyermekkönyvet jellemzett, mint igény némileg csökkent; a gyermek gondoljai, mindennapi életének valósága is jó témává vált (így közeledik a gyermekirodalom ama bizonyos „igazi” irodalom felé). A tévéműsorokhoz, illetve a játékfigurákhoz kapcsolódó könyvek továbbra is keresettek: e téren egyenes a fejlődés iránya. Gyakran a gyermekkönyvek szereplői bazárfiguraként is megjelennek. Ez egyenesen használ a könyvpiacnak. Különösen az illusztrált könyvek iránt fokozott a kereslet. A gyermekregény-kiadás visszaesett, nincsenek jó új történetek, a régiek újrakiadása pedig nem kecséget elég haszonnal. A tinédzserkönyvek haszna viszont megfelelően növekszik. A gyermekkönyvírás és -kiadás nagy felelősség: a mai gyermekkönyv olvasó a holnap felnőtt olvasója. Az olvasási vágyat és készséget ma kell felkelteni, hogy jövőre kamatozzon.

Büky Béla

Szöts István Magyarországon

(Szöts István: Röpirat a magyar filmművészet ügyében, Budapest, 1945, a szerző kiadása; 1976 és 1989, Magyar Filmlintézet)

Harmadszor jelent meg Szöts átfogó filmpolitikai koncepciója. Mindhárom alkalommal nagyfokú érdektelenség kísérte a kevés példányt. A legújabb kiadásban a kiadó igazgatója elmarasztalja a filmlintézetet, amiért 1976-ban csak háromszáz példányban adták ki, egyenesen szándékos elhallgattatást sugallva. Arról már

megfeledeznek, hogy most ő maga is csak kétszáz példány kiadására vállalkozott.

Az Esztergomban rendezett Szöts István-szeminárium alkalmából jelent meg a könyvecske, melyre a hetvennyolc éves életerős alkotó volt hazájába látogatott. Igaz, hogy életművének folytatói s az erdélyi kultúra képviselői nem kaptak meghívást a szemináriumra, holott az erdélyi magyar kultúra nemzetközileg elismert képviselője látogatott haza, aki filmjei mellett szóban is kiemelte e kultúra meghatározó szerepét életművében. Az *Ember a havason* szinte az első nemzetközileg elismert magyar filmalkotás, s az *Ének a búzamezőkről*, ez az 1947-ben azonnal és örökre betiltott film az új magyar filmművészet első kiemelkedő darabjai. Ezzel Szöts hazai pályája szinte lezárult. Néhány rövidfilmen kívül névtelenül dolgozott fotósként, néprajzi filmdokumentátorként, s miután ismét díjat nyert Velencében a *Melyiket a kilenc közül* című rövidfilmjével, már haza sem tért. Erre minden oka megvolt. Az ő sorsa olyan, mintha mondjuk Truffaut a *Négyszáz csapás* után soha többé nem készíthetett volna filmet. Mindez egy olyan korszak után, amikor tulajdonképpen csak három nemzetközileg elismert film született e tájon (sokszáz kommersz között). Az egyiket egy osztrák csinálta (*Höllering: Hortobágy*), a másikat volt honfitársunk, aki korán elment (*Fejős Pál*), a harmadikat Szöts, aki túl későn ment el. A három alkotó közül Szöts volt az egyetlen, aki rövidfilmjeiben (*Kádár Kata, Kövek, várak emberek*) és összesen két nagyjátékfilmjében is olyan stílust valósított meg, amely magyar, közérthető és nemzetközileg elismert. Szinte az egyetlen ilyen filmrendezőnk. Testileg, lelkileg és szellemileg fiatal, jó humorú és még Nemeskürtynél (aki szintén részt vett a szemináriumon) is nagyobb beszélővel találkozhattunk személyében. Örülhettünk annak, hogy bár filmművészetét igen, de őt magát nem tudták elhallgattatni. Ám csak szűk körben üdvözölhettük. Könyvecskéje is eldugott, „zárt szakmai kiadvány” lett megint.

Pedig nem akármilyen könyvről van

szó! Ez az első és utolsó átfogó magyar filmkultúrpolitikai koncepció, egy olyan alkotó és szervező elemzése, aki a Horthy-korszak kommerciális filmipara után Balázs Bélával együtt egy új, magyar és szocialista filmpolitikát vázolt fel. Balázs Béla és Szóts István a második világháború után tiszta lelkiismerettel, nemzetközileg elismert szakmai háttérrel, etikai és politikai értékeket követve igazán alkalmas volt egy új magyar filmpolitika irányítására. Balázs Béla, talán „szerencséjére”, nem érthette meg saját félreállítását, melynek jelei halála előtt megmutatkoztak. De Szótsból sem lett filmfőigazgató. Nemcsak alkotóként, de filmpedagógusként és filmpolitikusként is a belső, majd a külső emigráció lett osztályrésze. Nem rúghatott labdába abban a rendszerben, amelyről álmodozott, s amelyet a magyar filmkultúra megváltását várt.

A Röpirat a magyar filmművészet ügyében minden részletkérdésre kiterjedő alaposan dolgozza ki egy nem kereskedelmi, minőségi, alternatív, szocialista filmrendszer stratégiáját és taktikáját, ám ez a kulturális intézményrendszer és politika sohasem valósult meg a magyar mozgóképi rendszerben.

A gyártástól a forgalmazásig, az alkotástól a befogadásig, a szakszervezettől a mozikig, az oktatástól a kormánybiztosig e rendszer valamennyi összetevőjét felvázolja. Nem hallgattak rá. Hazánkban egy alternatív, avantgárd, kísérletező, minőségi filmrendszer, a megszokottól eltérően értékes alkotások terjesztő bázisa sohasem épült ki. Szóts elemzésének nagy érdeme, hogy egy olyan országban, ahol a filmművészeti értékek létrehozásának emberi, alkotói erőforrásai szinte egyedülállóak voltak a világon (ha beszámítjuk az elvándoroltakat is), megtervezte az ezzel adekvát szervezeti, anyagi, irányítási erőforrások rendszerét, ma divatos szóval: a filmkultúra infrastruktúráját. Részben megvalósultak elképzelései (oktatás egy része, alkotás), de nagyrészt nem, vagy megkésve, s ezért diszfunkcionálisan vagy feleslegesen.

De nézzük a tizenöt fejezet javaslatait, illetve megvalósulásukat, címszavakban és tétélesen.

A filmről és a film hatalmáról. Igaz, hogy a megváltozott technológiai és nemzetközi kommunikációs tendenciák miatt végül is nem valósult meg a minőségi filmkultúra széles közönségbázisa hazánkban, mégis a háború utáni első másfél évtizedben keresendő annak az oka, hogy időben nem épült ki az alternatív filmkultúra intézményrendszere, ezzel redukálva a fogyasztó, fizető, befogadó réteget is.

Filmakadémia. Szóts elképzeléseiből az alkotók képzése példás, bár kissé leszűkített és monolitikus módon valósult meg. Nem jött létre a decentralizált felsőoktatás, azaz csak a filmkészítés szakmai képzése indult meg a Színház- és Filmművészeti Főiskolán.

Rendezők nevelése. E téren megvalósult Szóts elképzelése.

Filmgyárak. Ha idejében nem is, de később részben valóra váltak Szóts elképzelései (hatvanas évek). Addigra többekkel együtt ő maga is áldozata lett a rendszernek.

Mozik. A háború után azt mondták, hogy „kevés a mozi”, ma azt mondják „túl sok a mozi”. Viszont a Szóts által „ínyencek mozijának” nevezett rendszer sohasem épült ki.

Állami támogatás. Szóts javaslati többé-kevésbé ma is aktuálisak, ami azt jelenti, hogy nem valósultak meg. Például az adóhivatal szedi le a sápot, tehát a film(video)szakma által a piacon keresett pénz nem kerül vissza a filmkultúrába, nem támogatja ugyanennek a szakmának a minőségi szektorait.

Állami vagy magángyártás. Szóts előre megjósolta, hogy az állami pénz együtt jár az állami propagandával (lásd az ötvenes évek filmjeit), de az is igaz, hogy mára ez a gyakorlat megszűnt.

Gyártás és kölcsönzés. Szóts szerint kevés, de tőkeerős vállalatra van szükség. Szóts mindezt kapitalista körülmények közepette javasolta, mert ami mára kialakult — hogy az állami vagyont elherdáló,

dilettáns „kapitalistát játszó” kisvállalatok vezetői úgy osztogatják maguknak a nagy pénzeket, hogy közben deficitet produkálnak profit helyett (amit a kultúrára szánt állami dotáció megcsapolásával ellensúlyoznak) —, arra még álmában sem gondolt.

Szöts elképzelései közel húsz évig nem valósultak meg a gyártó és forgalmazó vállalatoknál; a hatvanas években a stúdiórendszer kiépítése állt legközelebb azokhoz, viszont a forgalmazás és a moziüzemeltetés terén mára sem valósultak meg ezek az elképzelések.

Cenzúra. A Szöts által idézett megmosolyogni való példák, majd a Rákosi korszakban erősödő és lényegileg a hetvenes évekig fennálló gyakorlat azt mutatták, hogy mind a háború előtt, mind az új rendszerben a cenzúra tragikus módon kasztrálta a magyar filmművészetet (nemcsak ideológiai tartalmában!). Ma ez már csak a nagy tömegekhez szóló televízióra érvényes. Mondanunk sem kell, hogy Szöts cenzúraellenes.

Sajtó. Itt is az a furcsa helyzet alakult ki, hogy Szöts javaslatai évtizedekig még aktuálisak voltak, mára pedig már nem aktuálisak. Ugyanis mielőtt kialakulhatott volna egy nagyobb tömegbázissal rendelkező minőségi film(televízió) videoszaksajtó és könyvkiadás, a piaci viszonyok és a dotáció csökkentése azt a keveset is halálra ítélte, ami egyáltalán kialakult. Ameddig Szöts hazájában volt (1957), addig elképzelései nem valósulhattak meg.

Közönségünk neveléséről. Mára kiderült, hogy az általa javasolt filmkulturális infrastruktúra elmaradása tragikus kereslet-, illetve igénybeli hiátust szül: a magyar és a minőségi filmnek egyszerűen nincs közönsége. Értékorientáló intézmények nélkül csak szórványos értékorientált közönség alakult ki.

Filmkormánybiztos. Néhány nyugati országban (például Kanadában és Svédországban) valóban olyan emberek kerültek az állami filmpolitika élére, akikről Balázs Béla és Szöts István álmodott. Nálunk a negyvenes évektől sorra zúgpolitikusok, legjobb esetben nem rosszindulatú

dilettánsok, de semmiképpen sem a Balázs Béla és Szöts kaliberű filmszakemberek. Így javaslata ma is aktuális.

Szervezetek. Mintha csak azért sem úgy akarták volna csinálni, ahogyan Szöts javasolta, például a mozitakarítónót és a filmrendezőt egy szakszervezetbe terelték, ami mindmáig kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy teljesen eltérő érdekeket kijátszva az oszd meg és uralkodj elvét érvényesítsék. Más részletekben sem hallgattak Szötsre. Sajnos.

Szerzői jog. Jogállam hiányában javaslatai nem voltak fontosak.

A magyar filmstílusról. Örvendetes, hogy Szötsnek mégis voltak utódai — ha nem hívták is meg őket a Szöts-szemináriumra. Még az ötvenes évek legsötétebb időszakában is (lásd *Simon Menyhért születése*) a magyar filmalkotók valósággal kierőszakolták a magyar filmművészetet. Ők minden körülmények között őrizték e hagyományt. Reméljük, a közeljövőben sem adják fel.

Szomorúan összegezzhetjük, hogy nemcsak Szötsöt, az eredeti, magyar és nemzetközileg elismert filmalkotót fojtotta meg a rendszer, hanem a benne rejlő filmpolitikust, sőt az általa egyedülálló alapposszággal felvázolt filmkulturális infrastruktúrát is (amit aztán ki sem épített). A hazánkhoz hasonló méretű Svédországban Harry Schein nemcsak filmkulturális politikai könyvét jelentethette meg, hanem azzal párhuzamosan, néhány év alatt, egy egész minőségi alternatív filmrendszert, technikát, épületet, sokrétű infrastruktúrát is kiépített (állami hitelből is), miközben mi most keserédesen olvasgathatunk egy kiváló könyvet, egy nagy tervet, ami akkor, amikor ennek ideje volt, nem valósult meg; ma talán már kedvezően fogadná a politikai légkör, de a társadalmi gyakorlat azóta megváltozott. Így nem marad más, mint az ünneplés, a megemlékezés, olyan csontok újra lerágása, amelyeken sohasem volt hús. És eközben a filmkultúra újabb nagy tervei születnek — hogy soha ne valósuljanak meg.

Szekeres Péter

The Listener

Összekuszált vonalak

„Szabadítsák föl a telefont a bürokratikus kötöttségek alól” — követelte a *Times* a brit parlamenttől 1884 júniusában. S mindez alig négy évvel azután történt, hogy a posta végre megszerezte hön öhajtott monopóliumát — a távírószolgáltatón túl — most már a telefonra is. Ez persze a magánszektor heves ellenállását váltotta ki, s érveit lobogtatva el is érte célját: a telefonpiacot mentesítették a korlátozások alól.

Nem csoda, ha a történetet hallva fölkapjuk a fejünket: miről van szó? Új technológia? Szabad piac és állami beavatkozás? Esetleges lépéshátrány a kontinenssel és az Egyesült Államokkal szemben? Érdekes, minden stimmel, csak az évszámot kellene a mai dátumra kijavítani. No és persze a szereplőket aktualizálni, most ugyanis a *kábeltévé*ről van szó. Bár tulajdonképpen — az átviteltechnikát tekintve — ez is a telefonhoz tartozik: olyan speciális vonal, amely tévéképet közvetít.

A kábelipart a száloptika bevezetése forradalmasította, hiszen ez gyakorlatilag korlátlan mennyiségben képes továbbítani a képet, hangot és adatokat tartalmazó jelek áradatát. Így a legtöbb európai ország egyetért abban, hogy erre kell alapozni a posztindusztriális társadalmak információs rendszerét (ahogy a múlt század végén egyöntetűen a telefont tekintették a megfelelő eszköznek), a megvalósítás útját azonban már nehezebb kijelölni.

1884-ben, a korlátozások megszüntetése után, sorra alakultak a magán telefon-

társaságok. A posta a távíróvonalakon többé nem közvetíthetett telefonbeszéléseket, ellenben kiépíthette saját telefonszolgálatát. A kábeliparban is nagyjából ez a jelenlegi helyzet. A kábeltársaságok működését a kormány engedélyezi, a British Telecom pedig nem közvetíthet adásokat saját telefonhálózatán, de kiépítheti saját kábelrendszerét. S most is, akárcsak száz évvel ezelőtt, a kormány arra számít, hogy majd a piac törvényeinek megfelelően szépen kialakul a hálózat, ami persze, akárcsak száz éve, így nagyon lassan halad. (A problémát természetesen a gyéren lakott, kedvezőtlen adottságú, kevés hasznot hozó területek jelentik.)

Mire a brit kormány azzal érvel, hogy ezt Amerikában is így csinálták, hagyták szabadon versenyezni a magánvállalkozókat. De azt már nem említi, hogy ebből a „nagy szabad versenyből” végül egy hatalmas monopólium — a AT & T Bell — nőtt ki, amit azután szét is kellett tördelni „Baby Bell”-ekre. S azt sem hangsúlyozza eléggé, hogy az Egyesült Államokban is, akárcsak Nagy-Britanniában, szétválasztották a televíziót és a távközlést, melynek következtében az előfizetési díjak tekintetében a kábeltársaságok nem versenyképesek a telefontársaságokkal szemben, ezek pedig hatékonyan szabályozott monopóliumok.

A múlt század végén, az adminisztratív korlátozások megszűntével, káosz tört ki a brit telefonpiacon. A vonalak állandóan túlterheltek és megbízhatatlanok voltak. Végül 1911-ben, kénytelen-kelletlen ismét állami kézbe került a telefonszolgáltatás, s csodák csodája, a hálózat viharos gyorsasággal bővülni kezdett — az elkövetkező két évben megélt százszázötödött a hívások száma.

Első pillantásra tehát kézenfekvő volna

levonni a következtetést, miszerint a mai problémára is a nemzeti monopólium jelentené a megoldást. De nem szabad megfeledkeznünk a posta akkori egyeduralmának az árnyoldalairól sem: a műszaki lemaradásról és az ésszerűtlen szervezésről. (Csak egyetlen példa: minden előfizetőnek kötelező volt a központtól bérelnie készülékét. Most a magyar olvasó is méltán kaphatja föl a fejét.)

Hatékony megoldást mindenképpen csak az jelentene, ha a *gyakorlatban, kísérletképpen* többféle fejlesztési változatot próbálnának ki, s ami végül valóban jónak, használhatónak bizonyul, azt alkalmaznák széleskörűen is. Először a megfelelő módszereket kell megtalálni, nem pedig rögtön kijelenteni, hogy „1996-ra országos száloptikai kábelhálózatot akarunk”. Kár lenne hagyni, hogy a történelem és a *Times* ilyen vakon ismétlje önmagát. (1989. július 6.)

Media Perspektíven

Alkalmazkodó kábel?

Az 1980-as évek első felében az NSZK több nagyvárosában átfogó kábeles programot dolgoztak ki, amely mintául szolgált az ország kábelhálózatai kiépítésénél csakúgy, mint a külföldi kábeltervek megalapozásánál. Egyidejűleg megszervezték a kísérőkutatásokat, amelyek a megváltozott tömegkommunikációs környezet és fogyasztás társadalmi, kulturális (esetenként családi, egészségügyi stb.) hatását vizsgálták. Az eredményekből kezdetben a kábelrel „gazdagított” közönség elragadtatottságára, majd hamarosan a kiábrándultságára lehetett következtetni. Ma, mintegy fél évtized távolából, a megismé-

telt (vagy azóta is folyamatosan végzett) vizsgálatok már higgadtabb, kevésbé szélsőséges véleményeket mutatnak. A Hans-Bredow Intézet kutatása felhasználta a korábbi négy nagy kábelterv tanulságait és az evangélikus egyház nyugat-berlini vizsgálatának következtetéseit. A kutatás ilyen körülmekintő megalapozása azért is szükséges volt, mert a korábbi kísérőkutatások módszertani lebonyolítását sok kritika érte.

A Hasebrink professzor vezette vizsgálat annak kiderítését tűzte célul, hogy a megnövekedett tömegkommunikációhasználat valóban befolyásolja-e, átszervezi-e a családok mindennapi életét.

Az elméleti kiindulópont az a többször hangoztatott kritika volt, amely szerint a kábeltelevízió passzivitásra kárhoztatja a nézőt, elmagányosodásához vezet, háttérbe szorítja a családi életet és a helyi közösségeket. Tágabb összefüggésben tehát a családi, a szabadidős és a televíziózási szokások megváltozását telelezte fel.

Az elmúlt években, ha más módszerrel és a kábelkísérlet más-más fázisában is, de lényegében ugyanarról a témáról végzett vizsgálatot a müncheni Infratest, az allensbacher Institut für Demoskopie, a dortmundi Infas alkalmazott társadalomtudományi kutatóintézet és a manheimi egyetem, mely utóbbi tevékenyen részt vett Ludwigshafen/Vorderpfalz bekábelezésének megtervezésében. A különböző célokra készült és különböző módszerekkel végzett vizsgálatokat többnyire nem lehet összehasonlítani, abban azonban megegyeznek, hogy a tömegkommunikációra vonatkozó kérdéseket viszonylag pontosan kidolgozták, míg a családi körülményekre utaló részek megmaradtak az általánosságoknál.

A kábelhálózatokhoz csatlakozott háztartások a korábbi feltételezések szerint a többieknél jobban vonzódnak az elektronikus médiumokhoz, azaz több időt fordítanak a televíziózásra, és nagyobb mértékű az egyéb médiumhasználat is. A megismételt vizsgálat (a józanabb értékelés?) aztán azt mutatta, hogy a „kábelbarát” háztartások és a kontrollcsoport alig szá-

mottező különbséggel használja az elektronikus médiumokat (50 százalék pedig csak elenyésző mértékben), sőt az első lelkesedés elmúltával a televíziózás időtartama majdnem a korábbi szintre esett vissza.

A televíziónézés mértéke azoknál nőtt jelentősebben, akik eddig is sokat televízióztak, és főként olyan napszakokban, amikor korábban nem ültek a televízió előtt (kora reggel és késő este). Nem vált be az a feltételezés sem, hogy a kábeltelvíziós kínálat növekedésével nő a többi médium használata is. Leginkább az óvodáskorú gyerekek televíziónézési idejét befolyásolta a kábelezés, itt volt olyan csoport, amelyiknek napi televíziónézési ideje a kétszeresére nőtt (55 perc), de itt is főként a sokat televíziózó családokban.

A vizsgálatok eredménye a műsorválasztásnál is ellentmondásos: a gyerekek szívesebben nézik a Sky Channel és a Music Box szórakoztató és zenei kínálatát, míg a felnőttek megmaradnak a hagyományos csatornáknál. Mivel a „sokat televíziózók” zöme alacsony végzettségű, és a megnövekedett nézési időt a kereskedelmi műsorok előtt tölti, a „többet televíziózás” inkább csak fikció. Egy másik vizsgálat szerint viszont a gazdagabb műsorkínálat inkább „információgyűjtést” jelent, nem pedig a nézési idő valódi növekedését.

A kábeltelvízió hatással van a többi médium használatára is. Jelentős eltérés figyelhető meg például az olvasás rovására: a keveset olvasók a kábelhasználat kö-

vetkeztében még kevesebbet olvasnak. Hasonló jelenséget észlelnek a mozilátogatás terén: a nagyobb elektronikus médiumkínálat elvonja a mozitól az embereket, a családi moziba járást pedig szinte teljesen megszüntette.

Ezek után már azon sem csodálkozunk, hogy a szabadidő és a megnövekedett médiumhasználat korábban egyértelműnek látszó viszonyát is újra kell gondolnunk: a kábeltelvízió által megnövekedett médiumhasználat nem azonos, hanem kisebb mértékben csökkent a szabadidő, tudatosabb lett az időbeosztás és aktívabb az időfelhasználás.

A vizsgálatok módszertani hibát követtek el, amikor a családokat egységeknek tekintették, és nem vették figyelembe a belső szerep- és munkamegosztást, ami lehetővé teszi a nagyobb médiumhasználatot, de a család életét csak kevésbé befolyásolja.

A vizsgálatok több „nemzedékének” ismeretében alaptalannak ítélnéljük a „kábeellenesek” félelmét, mert a kábeltelvízió nem váltott ki olyan társadalmi hatást, mint amitől ők féltek. Sőt, hatásának épp a társadalmi jellemzői hiányoznak: a vizsgált családokban feltűnően nagy a kapott eredmények szóródása. Inkább elfogadhatjuk azt a véleményt, hogy a tömegkommunikáció használati szokásait az életfeltételek befolyásolják, s nem fordítva. A család szerkezete, kialakult tevékenységrendje és a szülők nevelési elvei erősebbnek bizonyultak a (kábel)telvízió hatásánál. (1989. 8. szám)

A hervenes évek első harmadában kezdődő legutóbbi szovjet emigránshullám a jeles tudós-művész-írószemélyiségek olyan csoportjait sodorta ki a országból, amelyekből néhány kisebbség teljes szellemi háttere kialakítható lett volna. Legtöbbjük elég jól és gyorsan alkalmazkodott az új hazát jelentő nyugat-európai vagy izraeli közeghez. Azonban szülőföldjük szellemi hagyományainak megfelelően legtöbbször a bostoni, párizsi vagy jeruzsálemi szalonokban is megmaradtak oroszoknak. Az emigráns számára állandóan újra-újrafogalmazódó alapkérdést: a saját múlt lezárását és az újrakezdést sajátosan orosz módon oldják meg. Így létrejön egy sajátos civilizációs képződmény: a külföldi orosz kultúra. Ehhez tartoznak Vlagyimir Vojnovics írásai. Szerzőnk 1932-ben született a közép-ázsiai Dusanbében, szerb apától és zsidó anyától. Végigjárta az íróvá válás vagabundus útját. A harvanas évek hrucscsovi reformszakaszában új trónemzedék jelentkezik. Ebben a csapatban tűnik fel Vojnovics is, Akszjonovval és Gladilinnel együtt. A Novij Mirben megjelenő írásai (Itt nem élünk – 1961; Tiszteletes akarok lenni – 1962; Két barát – 1967) közfelvételt keltenek. Ekkor születik Csonkin-dilógiája, egy második világháborús szovjet-orosz Svejk gyilkos szatírája. A mű a legutóbbi időkig csak nyugati kiadásokban jutott el a szovjet értelmiségi körökhöz is. A hervenes évek végén Vojnovics emigrált, azóta Münchenben él. Itt születik legújabb fontos munkája: a Moszkva 2042.* Ebből az ironikus társadalomrajzból mutatunk be részleteket. A szerző a mai Nyugatról érkezik a jövő század Moszkvájának sajátos diktatúrájába.

A 38276-os járat

A csend ébresztett fel, és hirtelenjében nem is értettem, mi történik. Turbináink már nem ráztak, fűtültek és ordítottak. Az utasok közül jó néhányan elhagyták üléseiket és tárcáikkal, kézitáskáikkal és

Picador, 1987.

szatyrakkal a kezükben csendben gyülekeztek a kijárat irányába.

Félig még ittasan és csak félig ébren elsőre nem is tudtam felidézni, honnan és hová is repültem, s vajon miért. De egy futó pillantás az ablakon keresztül elég volt, és egyszerre minden beugrott.

Kitekintve egy mezőt láttam felperzselt fűvel, repedezett kifutópályát és úgy közepes távolságra egy csupa üveg és beton fogadóépületet. Az épület homlokzatán nagy betűk hirdették:

MOSZKVA

A felirat alatt arcképek sorakoztak, míg az épület tetején egy vörös csillag lángolt a forró júliusi nap sugaraiban.

Hogy is maradhattam volna tovább mozdulatlan? Izgatottan felpattantam, de abban a pillanatban egy hang a gép hangszóróján keresztül bejelentette, hogy a repülőtéri személyzet képtelen volt olyan mozgólépcsőt találni, mely illett volna a gépünkhöz. Az utasokat nyugalomra szólították fel és megkérték, hogy ne nyomakodjanak a kijáratához.

— Tudhattam volna — mondta a terrorista, üléséhez visszafordulva. — Ez a hájój nekik már elavult, természetes, hogy nincs hozzá megfelelő berendezésük.

Nem válaszoltam. Kibámultam az ablakon, képtelen voltam levenni szemem arról, amit láttam. Közvetlenül gépünk hátsó traktusánál, egészen a bal oldalunkhoz sorolva csaknem nekünk jött egy IL-62-es, és a száma ... 38276 volt.

De hát mit jelenthet ez?

Képtelen voltam értelmes magyarázatot adni. Képtelen voltam felfogni, miképpen tudott megelőzni bennünket ez az özőnvízelőtli lajhár, amelyik a hangsebességet sem képes elérni. Aztán egyszer csak derengeni kezdett: provokáció az egész.

Hát persze! Ez az egész „repülés a jövőbe” dolog ravasz trükk volt. Közben biztosan mind kiszálltak.

Arról van szó, hogy Rudi, aki meggyőzőtt az időutazás lehetőségéről, és Globke Fräulein, meg John és arab elrablóim, aztán Ljoska Bukasev, az egész csapat ezen a gépen a KGB aprólékos műgonddal összeállított forgatókönyvének szereplői voltak, hogy visszahozzanak Moszkvába, de nem ám 2000-be vagy valami ilyesmi, hanem éppenséggel ma. És amilyen bolond vagyok, bevettem ezt a kezdetleges csalit szemrebbetés nélkül.

Hirtelen kijózanodva, agyam lázas ku-

tatásba kezdett a kivezető út megtalálásához. De egyetlen ötletem sem volt.

Legyűrtem az első pánikszerű gondolatomat, hogy menekülni próbáljak, elbújjak a toalettnben, vagy a szék alatt keressek rejtékelyet. Mindig is tudtam, hogy az örült tettek kritikus pillanatokban csak siettetik a szerencsétlenséget. Mit tegyek hát? „Térítsd el a gépet” — súgta bennem az ördög, de kevés meggyőződéssel. „Térítsd el a gépet, ejtsd túsul a személyzetet és az utasokat és követeld, hogy a gép azonnal forduljon vissza Münchenbe.”

De elvettem az ötletet, mivel képtelenség kivitelezni. Nincs se bombám, se pisztolyom, sőt még egy zsebkésem se, amivel megfenyegethetném a jelenlévőket. De ahogy kinéztem az ablakon és átgondoltam a problémát, hirtelen észrevettem, hogy az arcképek a fogadóépület homlokzatán nem azonosak azokkal, amelyek akkor díszlegetek ott, amikor néhány évvel ezelőtt elrepültem erről a repülőtérről. Bár az ablak párás volt, és így nem volt könnyű alaposan szemügyre venni az arcokat, de tudtam, hogy van bennük valami más.

Öten voltak.

A bal szélső képen ábrázolt személy Jézus Krisztust formázta. Nem köntöst, hanem tökéletesen szabott öltönyt, nyakkendőt és ha jól emlékszem, óraláncot is viselt. A következő Marx Károly képe volt. A két jobb szélső portré Engelsé és Leniné. Az egyetlen tudományos világnézet megalapozóinak képmásai nem leptek meg, még az a Jézus-forma sem (bár ő eléggé kilógott a társaságból), de igazán meglepődtem a középsőtől. A szakállas férfi, bő katonai zubbonyban, tábornagyi váll-lappal, enyhén nyitott galérral úgy nézett ki, mint ... Na, kire gondolnak? Igen, igen! Pontosan. Mint Ljoska Bukasev, akivel Münchenben együtt söröztünk, akit a müncheni repülőtéren láttam, és akit azt hiszem, abban a csodálatos üreszközben vettem észre. Ez a Ljoska még az igazinál is Ljoskább volt, ábrázata éppoly sikeres és magabiztos, mint az életben, bár a képen áthatóbb volt a nézé-

se. Fejemhez kapva felnyögtem. Istenem! Gondolkoztam. Mit jelent mindez? Miért ragaszkodom a gondolkodáshoz, ha már mindenütt azt az istenverte Bukasevet látom? Mennyit ittam volna, hogy ez már a delirium tremens?

Rendben van, mondtam magamnak, mondjuk, hogy nem úrhajóban, hanem egy hétköznapi Boeing-ben vagyok. Mondjuk, hogy a Proximus Centaurus és az az űrakkvrium, amelyben Bukasev lebegett, nem több, mint a KGB laboratóriuma által tökéletesített optikai illúzió. Aztán mit jelent ez a zagya portrékiállítás? Ez is csak trükk, hogy félrevezessenek? Nem, ez lehetetlen.

Hogy hová tegyék a felsőbbiség portréit, melyek legyenek azok, és milyen sorrendben — országomban mindig a legfontosabb kérdések közé tartoztak, az ilyen ügyekben való szabadság jutalma a legutóbbi időkben is hosszú börtönbüntetés lehetett. Képtelen voltam elhinni, hogy azokat a portrékat durva trükkből akasztották volna ki, hogy törbe csaljanak egy ilyen fusert, mint jómagam. De hát akkor mi ez az egész?

Mikre gondolhattam? Hogy Ljosa gyorsabban repült az Il-62-esével, mint én a Boeínggel? Hogy egy háromórás repülés alatt szakállat növesztett, tábornoki rangra emelkedett, megragadta a hatalmat és elrendelte arcképének kihelyezését? Ez teljesen abszurd elképzelés, de semmi hiteőbb nem jutott eszembe.

Miközben kábult elmémert erőltetgettem, két különös, olajzöld-homokszínű jármű érkezett a gépiünkhöz. A brontosaurus és egy mozdony keverékének látszottak. Mindenesetre gőzmeghajtásúnak láttam őket. Mindkét jármű elején vastag felhők törtek elő egy csőből. Páncélozott csapatzállítók voltak, s amint a fedélzeti nyílások csapódva kinyíltak, rövid csövű géppisztollyal a kezükben rövid nadrágos katonák bukfenceztek ki, egyik a másik után, mint a gombák egy kosárból. Azonnal szétszóródtak, kordonba fogva a repülőt, rászégezve fegyverük csövét. Eközben a fedélzeti hangszóró zihálni kezdett, és a kapitány, Otto Schmidt tájékoztatta

az utasokat, hogy a moszkvai hatóságok képtelenek kiszállólépcsőt biztosítani, ezért a biztonsági vészkötélhágcstól leszünk kénytelenek használni, és — a személyzet és az egész Lufthansa légitársaság nevében — legmélyebb sajnálkozásáról biztosított valamennyiünket, elnézésünkért esedezve. De az emberek már annyira siettek, hogy nemcsak egy kötélhágcstól használatára voltak elkészülve, de egy sima kötélen is lemásztak volna. Rajtam kívül senki sem törődött a legcsekélyebb mértékben sem az arcképpel.

A sor megindult. Fogtam a diplomata-táskámat és máris utolsónak találtam magam a sorban. A mellettem ülő fiatalember eggyel előttem állt. A nyitott ajtónál két fáradt mosolyú stewardess kívánt kellemes tartózkodást az utasoknak, és emlékeztették őket arra is, hogy pontosan egy hónap múlva kell ugyanitt megjelenniük a visszautazáshoz.

Hogy őszinte legyek, meglehetősen idegessé tett, hogy nem tudhattam, mi vár rám alant. Amikor a stewardesshez értem, megkérdeztem, vajon nem tudna-e még néhány palack Smirnoff-ot adni, miközben jól kitért a számat, rámutatva a belső tűzre, mely sürgős oltást igényelt.

Először nem értette. Mikor végül is leestett neki, meglehetősen hidegen közölte, hogy cége italokkal csak a repülés tartama alatt áll utasai rendelkezésére. Tájékoztatomra: a repülés befejeztetett.

Még egyszer kinyitottam a számat, ütöttem a mellkasomat, és szavak, gesztusok segítségével igyekeztem megmagyarázni, mennyire szükségem van a vodkára, ugyanis van valami fejfájásom, Kopfschmerzem, de magyarázatomra éppolyan közömbös maradt, akár a természet.

Időközben rajtam kívül valamennyi utas elhagyta a hajót. Odaléptem a nyitott ajtóhoz, lenéztem és visszahököltem. Hosszú volt az út a talajig, és a kötélhágcstól egyáltalán nem tűnt megbízhatónak. És hol van az előírva, hogy miután kifizettem azt a pénzt, amit kifizettem, kötélen kelljen lemásznom, mint egy majomnak. És miután arra is vettem e pillan-

tást, mi zajlik odalent, még inkább elfogott az émelygés. Az utasok, akik előttem szálltak le, a katonák által körbezárva ácsorogtak, a rájuk szegeződő géppisztolyokkal farkasszemet nézve. A katonák egyenként az egyik páncélozott személyszállító felé terelték őket, csaknem lökdösve.

— Mozgás, mozgás, gyerünk! — ordította egy zömök tiszt, négy csillaggal a váll-lapján, valószínűleg kapitány. A jármű pőfékelt, sivített, miközben elnyelte a zúgolódás nélkül engedelmessé utasokat. Csak egyikük — a fiatal terrorista — próbálkozott ellenállással.

— Genosse! — mondta a kapitányhoz szaladva. — Ich bin ein Kommunist! Nem mondhatja azt, hogy mozgás, mozgás! A béke és barátság korát éljük. Semmi mozgás, mozgás!

— Nem mondhatom azt, hogy mozgás, mi? — mondta a kapitány meglepődve. — Hát persze. — Nevetésben tört ki, és akkorát rúgott a szerencsétlenbe, hogy az úgy repült a gépkocsiba, mint futball-labda a hálóba.

A kapitány kérdően nézett fel rám.

Meglepődve automatikusan visszaléptem a gépbe, de azonnal valami acélkemény dologba ütköztem. Hátranéztem és megborzongtam. Egy görbelábú katona nyomta lapockáim közé géppisztolyának torkolatát. Hogy került ez ide? Szemrebbenés nélkül, mereven bámult rám tatár szemével.

Nem vártam magyarázatra és megindultam a kijárat felé, amikor letről egy hang olyasmit mondott, ami megrémített.

— Ramazajev! — kiáltotta a kapitány. — Hagyd az író. Nem a miénk.

— Igen, uram! — kiáltotta Ramazajev, aki mellettem ellépve leugrott a létrára. Azonnal elkapta, és egyik fokról a másikra lépdelt lefelé. Még csak időm sem volt elcsodálkozni rajta, honnan tudják, hogy író vagyok, mikor Ramazajev és a neki parancsnokoló tiszt bepattantak füstökádó járgányaik egyikébe, s fülsiketítő szirénázás közepette elzörögtek.

Anélkül, hogy a legcsekélyebb elképzelésem is lett volna arról, mi zajlott le,

hátranéztem a stewardessre. Mosolygott és váratlan gyorsasággal kezembe nyomott egy palack Smirnoff-ot.

— Danke schön — mondtam. Már csaknem lecsavartam az üveg kupakját, amikor tisztetek egy új csoportját láttam feltűnni alant: három férfit és két nőt. A férfiak szintén rövid nadrágot hordtak, míg a nők rövid szoknyát, de mindannyian jobb anyagból készülteket, mint az előző csoport. Egy kivétellel mindegyikük szövet sapkát viselt. A férfiak, illetve a nők közül az egyik váll-lapjukon tábornoki csillagot viseltek, míg a másik nő, aki valamivel fiatalabb volt, legfeljebb kapitány lehetett.

Az egyik tábornok nyilvánvalóan lelkes volt. Fekete reverendát viselt, de nagyon rövidet, csupán térdig érőt, az alsó fele le volt vágva. Az ortodox szerzetesek csúcsos fejfedője volt rajta, a mellén egy valószínűleg ezüsből készült nagy csillag díszelgett. A csillag mindegyik ágán volt egy kereszt, és ugyanezt a fajta csillagot hordta a fejfedőjén is. A tábornokasszony szoknyáján sújtások voltak, de úgy egyébként — a többiektől eltérően — nem volt rajta semmi szemet szűrő. A tábornokok rengeteg medáliát tűztek a mellkasukra, de a kapitánynő csak kettőt viselt. Világos volt, hogy a hajuk egészen rövidre volt lenyírva, mivel a nők sapkája alól nem láttam haját előbújni.

Meleg fogadtatás

A kötélhágcsó felső fokához léptem, amikor megállítottak és tetőtől talpig végigmértek, kicsit hunyorogva a kápráztató napsütéstől, de barátságos mosollyal arcukon. Én is mosolyogtam, bár bizonytalanul, és továbbra is ott álltam, ahol eddig, fogalmam se volt, mitévő legyek. Ez a bűjöska egészen addig folytatódott, míg az egyik tiszt — nyilvánvalóan a rangidős — előrelépett. Ó volt a legmagasabb és legkövérebb, váll-lapján a többiektől eltérően két csillag volt.

— Mi a baj, Vitalij Nikitics? — mond-

ta mély, dörgő hangon. — Másson le, önre várunk!

Világos, hogy a hatóságok nem csak a szakmámról voltak tájékozottak, a nevem sem volt titok a számukra. Vaciláltam, nem voltam biztos benne, miként is kéne leereszkednem. Aztán, hogy lélekben elszántam magam, hasra feküdtem és meglehetősen megalázó módon — lábammal a kijárat felé — elkezdtem lassan a nyitott ajtó felé kúszni. El tudom képzelni, milyen nevetséges lehetett ez alulról nézve. De felülről sem kevésbé; az egyik stewardess elvesztette az önuralmát és vihogni kezdett.

Mikor lábaim a mélység fölé értek, hirtelen pánikba estem. Éreztem, hogy megindultam lefelé, de nem találok egyetlen pontot sem, ahová a lábam letehetném. Körmeimet a műszálas szőnyegbe vajtam, de túlságosan csúszós volt. Nagyszerűen lezuhanhattam volna, és ezzel a kalandvéget is ért volna, de a stewardess olyan sikolyban tört ki, mely riasztotta a pilótafülkéből futva érkező kapitányt, Otto Schmidtet. Az utolsó pillanatban elkapott a karjaimnál fogva. Miközben tartott, végül is találtam a lábamnak egy lépéscsúfokot a kötélhágcsón.

— Vorsicht, Vorsicht — mondta Schmidt úr izgatottan.

Először az egyik kezemet engedte el, majd miután sikerült megkapaszkodnom, a másikat is. Igen körültekintő aláereszkedésbe kezdtem, miközben a lent állók tapsviharban kitörve vártak rám. Gondoltam, gúnyolódnak, és ez feldühített. De a harag erőt kölcsönözött, és a hátralévő utat már nagyobb önbizalommal tettem meg, főleg mert közelebb voltam a talajhoz, s az biztonságosabb volt. Diplomatafényem utánam érkezett a kötélhágcsón.

Lefelé vezető utam közben nem zárhatam ki teljesen az azonnali letartóztatás lehetőségét. De semmi ilyesmi nem következett be. Amint biztos talajt éreztem a lábam alatt, a tisztok odajöttek hozzám, és meg kellett állapítanom, hogy valamennyi dekorációjuk, kitüntetésük csupán műanyagból volt. Elsőként a tábornokok feje lépett hozzám, húsos kezét

nyújtva mosolyogva annyit mondott: „Dicsfő”.

Mivel úgy gondoltam, hogy Dicsfő a vezetékneve, így hát én is megmondtam az enyémet, bár bizonyára tudta. Aztán egy másik tábornok is odajött hozzám, megrázta a kezem és azt mondta: „Dicsfő”. Feltételezve a két tábornokról, hogy fivérek, neki is bemutatkoztam. Legnagyobb meglepetésemre mindkét nő és a lelkész is Dicsfőnek bizonyult.

Miután mindannyiuknak bemutatkoztam, kínos szünet következett, de a főnök jelt adott társainak, ezzel átcsoportosítva őket, én pedig a főtábornok és a kapitánynő között találtam magam.

— Nos hát, Vitalij Nikitics Karcev — mondta a tábornok még mindig mosolyogva. — Kis komír delegációnk nevében szeretném kifejezni legszívélyesebb üdvözlötünket a visszatérése alkalmából. Ahogy a régi szép időkben mondták szokták, Isten hozta a szülőföldjén! — Szélesre tárta karjait, csaknem átölelt velük, de aztán hirtelen hagyta lehullani őket.

Mielőtt összeszedhettem volna magam egy válasz erejéig, a kapitánynő így szólt: — Vitalij Nikitics! Szmercsev komtárs szívélyesen üdvözli érkezése kapcsán, és ahogy mondják, „Isten hozta a szülőföldjén!”

— Hallottam — mondtam. — Nem vagyok süket.

— Azt mondja, nem süket — közvetített a kapitánynő a tábornoknak.

— Mondd meg neki — válaszolta a tábornok —, el vagyok ragadotva, hogy a korához képest ilyen fantasztikusan néz ki, és hogy még a hallását sem veszítette el.

Mialatt a kapitánynő — ahogy láttam, minden értelem nélkül — elismételte a tábornok szavait, csodálkozva néztem rájuk: miért gondolják, hogy süketnek kéne lennem, amikor épphogy csak negyven vagyok.

A tábornok, miután kifejezte formámval való elragadtatását, hozzájárulásként kérte, hogy bemutathassa a delegáció tagjait.

— Nevem — mondta — Kommuni Iva-

novics Szmecsev. — Azt is elmondta, hogy a köztársaság főkomírjának, az irodalmi szolgálatnak az altábornagya, valamint a Jubileumi Ötszög elnöke.

A fent nevezett Kommuni Ivanovics ezután bemutatta a delegáció többi tagját. Nevüket és rangjukat a bemutatás sorrendjében közlöm:

1. Dzerzsin Gavrilovics Siromakin, a SECO (állambiztonság) vezérőrnagya, a SECO főkomír-vezetőjének első helyettese, a Jubileumi Ötszög második embere.

2. Propaganda Paramonovna Bovinak, a politikai szolgálat vezérőrnagya, a főkomír politikai, oktatási és propaganda kérdésekért felelős vezetőhelyettese, a Jubileumi Ötszög harmadik embere.

3. Starsky atya, vezérőrnagy a vallás-szolgálatnál, a főkomír vallási táplálékért felelős vezetőhelyettese. A Jubileumi Ötszög negyedik tagja.

4. Iszkrina Romanovna Poljakov, kapitány az irodalmi szolgálatnál, a Jubileumi Ötszög ötödik tagja és egyben titkára.

Bár Iszkrina Romanovna szóról szóra elismételt mindent, amit a küldöttség tagjai mondtak, mégis sok minden érthetetlen maradt számomra. Halvány gőzöm sem volt arról, hogy mit jelenthetnek ezek a titulusok és posztok, mi az a főkomír, vagy mi lehet a Jubileumi Ötszög. Az is feltűnt, hogy távollétemben az orosz nyelv mennyi új szóval, gondolat- tal, kifejezéssel gyarapodott. Miután bemutatkozott és társait is bemutatta, Kommuni Ivanovics megkérdezte — és ezt a kapitány fordította —, van-e valamilyen kérdésem.

Olyan sok kérdésem volt, hogy nem is tudtam, hol kezdjem. Nyitásképpen megkérdeztem, mi is az a Jubileumi Ötszög, és kinek az évfordulóját célozza megünnepe- lni. Iszkrina papagájként ismételte kérdésemet. Kommuni Ivanovics boldog volt, hogy elmagyarázhatja nekem, mi- szerint a Jubileumi Ötszög egy különleges célra létrehozott kreatív, ötagú bi- zottság, mely azt a megbízást kapta, hogy magas ideológiai színvonalon szervezze meg és bonyolítsa le az évfordulót.

— Az én évfordulót? — kérdeztem

zavartan. — Á, értem, néhány nap múlva negyvenéves leszek. Egészen el is felejtetem.

— Azt mondta, negyven? — mondta Szmecsev egy szempillantást váltva tár- saival. Aztán leereszkedő mosollyal foly- tatta. — Nem, nem, Vitalij Nikitics, ma- ga nem negyven lesz, hanem éppen száz.

— Rendben van, természetesen száz — mondtam. Negyven meg hatvan az száz. Az igazat megvallva, ez sem jutott eszembe, mégha ki bírtam volna is szá- molni, ha egy perccel előbb gondolok rá.

Elnevettem magam, és az egész ötszög szívélyesen velem nevetett, Az IDŐ sze- szélyességén elgondolkodva néhány indu- latszót és jelentés nélküli szót mormol- tam, mint: Ó igen! Most mit szól hozzá! Nagyon szép.

— Árulja el — kértem a táborno- kot —, hogyan lehetséges az, hogy ismer- nek?

Egyikük sem reagált a kérdésre, úgy tűnt, mintha nem is hallották volna. De amikor Iszkrina Romanovna megismétel- te, mindannyian barátságos mosolyra fa- kadtak.

Kommuni Ivanovics karjait szélesre tárva így válaszolta: — Mit akar ezzel mondani, Vitalij Nikitics, hogyne ismer- nénk önt, amikor mindannyian mélyreha- tóan tanulmányoztuk az ön munkáit a ko- mokintban.

— Szmecsev komtárs azt mondja — ismételte a tolmács, hogyne ismernék önt, amikor valamennyien mélyrehatóan tanulmányoztuk az ön munkáit a komo- kintban.

— A kicsodában?

— A komokintban — ismételte. — Úgy érti, hogy ön sohasem tanult komokint- ban?

— Az mi?

— A komokint egyenlő kommunista oktatási intézmény.

— Értem — mondtam. — És önök sze- mélyesen tanulmányozták a műveimet a komokintban?

— Mit akar ezzel mondani, Vitalij Ni- kitics? A komokintban mindenki számára

kötelező az előirodalom műveinek tanulmányozása.

El kellett ismernem, hogy a feleségemnek igazra volt, amikor azt állította, hogy az alkohollal való visszaélésnek destruktív hatása van a szellemi képességekre. Kérdéseim nagyobb részét megválaszolták, a maradékot pedig megértettem magamtól. Ám azt megtudni, hogy volt egy olyan dolog, mint előirodalom, ez depresszióba taszított.

— Finom — mondtam. — Nagyon boldog vagyok, hogy tanultak előirodalmat a komokintban, de nem értem, honnan vették, hogy el fogok jönni.

A küldöttség tagjai ismét egymásra néztek, de Kommuni Ivanovics elmosolyodott, szélesre tárta karjait és azt mondta: — Tehát ön ilyen rossz véleménnyel van rólunk, Vitalij Nikitics? Nem állítjuk, hogy szellemi képességeink tökéletesek volnának, de tényleg azt gondolja, hogy hatvan év után — legyünk őszinték — ne tudnánk kezelni egy ilyen egyszerű problémát?

— Itt az idő, hogy menjünk — vetette közbe Dzerzsín Gavrilovics, aki eddig csendben volt. — Olyan meleg van itt. Épp, mint Honoluluban — tette hozzá, majd vigyorogva rápillantott Kommuni Ivanovicsra.

— Nos, Honolulu — mondta Kommuni Ivanovics, érte a célzást — talán egy kicsit hűvösebb. Ott óceáni az éghajlat, nyirkos a levegő és állandó szellő fűjdolgal a tenger felől. Míg nekünk itt kontinentális az éghajlatunk.

Megértettem célzásukat és tudtam értékelni tudásuk kiterjedt voltát. Ekkor döbentem rá, mi is történt valójában. Öntelt-ségemben azt hittem, hogy Bukasevet messze magam mögött hagytam, ő azonban özönvíz előtti Il-62-esével hatvan évvel ezelőtt Moszkvába repült, és persze már jó régen meg is halt. De a tudósítása a velem való találkozásról Münchenben és tervezett utazásom bekerült az aktámba.

Hiába, akármit is gondolnak, az idő küllönös és titokzatos dolog.

Aztán visszaemlékeztem arra a vízióm-

ra, hogy az ürben voltam, amiről legfeljebb azt gondoltam, hogy hallucináció. A fogadóépület homlokzatán látható portré — mely elképesztően Bukasevet idézte — még jobban összezavart. Másrészt viszont a Jubileumi Pentagon tagjai meghitt pillantásokat vetettek a portrék felé.

Hogy egy pillanatra előre szaladjak, elmondhatom, hogy abban a bizonyos jövőbeni Moszkvában nagyon sok olyan emberrel találkoztam, akik szakasztott úgy néztek ki, mint azok, akiket a múltban ismertem. Néha annyira, hogy tárt karokkal rohantam hozzájuk, és persze minden alkalommal hülyét csináltam magamból. Ahogy később ráébredtem: az ember természeti tulajdonságait tekintve nagyon korlátozott az ismérvek választéka, csupán a személyiség belső lényege az, ami egyedülálló és be nem helyettesíthető. Mindazonáltal a múltban, a jelenben és a jövőben is sok szerfelett behelyettesíthető emberrel volt szerencsém találkozni. Miközben ezek a gondolatok foglalkoztattak, kedvesen felszólítottak, hogy menjek a fogadóépülethez, ahol — ahogy azt Kommuni Ivanovics megfogalmazta — olvasóim és rajongóim vártak rám türelmetlenül. Elindultunk hát. Iszkrina Romanovna közttem és Kommuni Ivanovics között lépdelt, akinek balján a rövid lábú és kövér Propaganda Paramonovna bukdácsol, mint egy kacsa. Jobbomon a szögletes vállú Dzerzsín Gavrilovics nyújtotta lépteit, mögötte pedig Starsky atya csoszogott kócos szakállát rázva, ahogy egyszerre hunyorgott és grimaszokat vágott.

Útközben megkérdeztem Kommuni Ivanovicsot, miért nem beszél velem közvetlenül, ahelyett, hogy állandóan a tolmácsot veszi igénybe. — Végül is egyazon nyelvet beszélünk, hát nem? — kérdeztem.

Miután türelmesen megvárta a fordítást, elmagyarázta, hogy bár valóban többé kevésbé ugyanazt a szókincset használjuk, a szavaknak minden nyelvben van egy szótári és egy ideológiai jelentése (ezt nem tudtam), és emiatt van szükségünk a tolmácsra, aki beszélgetésünket az

egyik ideológiai szisztémából átfordítja a másikba.

— Mindazonáltal — tette hozzá hirtelen — ha ez terhes önnek, hát próbáljuk meg fordítás nélkül. De ha bármi probléma adódna, Iszkrina Romanovna a rendelkezésére áll. Van egyéb kérdése?

— Igen. Kérem, árulja el — mondtam szörnyen izgatottan —, milyen politikai rendszer van ma az önök országában?

Szmercsev a többiekre nézett, megállt és kezét a vállamra téve ünnepélyesen tájékoztatót. — Egyáltalán semmilyen politikai rendszer nincs a mi országunkban, Vitalij Nikitics. A mi országunk az első a történelemben, az első az emberiség egészét tekintve, amelyik felépített egy osztályrendszer nélküli, kommunista társadalmat.

— Ez komoly — kiáltottam kezemet összekulcsolva. — Ténylegesen megteremtették a valódi kommunizmust!

— Nos természetesen, ez valódi kommunizmus — erősített meg Szmercsev.

— Ez nem JÁTÉK kommunizmus — mondta Dzerzsín Gavrilovics pártját fogva az előtte szólónak, különös tekintetet vetve rám.

— Ez tényleg, igazán, valóban bekövetkezhetett? — dörögtem. — Én sohasem hittem ebben, kétkedő voltam. És ha most az ezzel kapcsolatos ostoba fröcskölődéseimre gondolok...

— Valóban ezt tette — jegyezte meg Propaganda Paramonovna rideg hangon.

— Nahát mit is tett? — kelt nyomtávkal a védelmemre Dzerzsín Gavrilovics. — Régen volt az már, és Vitalij Nikitics azokban az időkben jócskán ki lehetett téve erős külső hatásoknak.

Ez az állítás elképesztett, és ellene vettem, hogy múltbeli életemben több vagy kevesebb sikerrel, de elkerültem a külső befolyásokat.

— Ezt tudjuk — mondta Dzerzsín Gavrilovics —, persze, ön mindig ellenállt, mivel független ítélőképeséggel rendelkezett, de tudja, az életben vannak olyan emberek, akik hipnotikus hatással lehetnek ránk. S még ha akár felettébb ironikusan viseltetne is egy ilyen ember iránt,

bőven elég, ha csak szól egy szót — és ön, bár átkozza magát, képes lesz a világ végéig is elrohanni érte.

— Még egy olyan lyukba is, mint Toronto! — kapcsolódott bele vidáman Szmercsev.

Mi az ördögöt akarnak ezzel mondani? Gondolkoztam. Hogy mindent tudnak rólam? Persze, jó sok idejük volt, hogy összeállítsanak rólam egy vaskos dossziét. De miért hozzák fel a távoli múltat, és mire akarják ezt ma felhasználni?

— Más szóval — mondtam visszatérve az előző témához —, azt mondják, hogy felépítették a kommunizmust. Igaz? Megvallom, sose reméltem, nem tudtam elképzelni az eljövetelet. Az a helyzet, hogy mindig is gyenge oldalam volt a progresszív világnézet. Soha nem volt túl jó fejem az iskolához, és a marxizmus elméletéből mindig nagyon rossz jegyeket kaptam. De ne gondolják, hogy nem vagyok nagyon boldog, hogy a dolgok az általam elképzelttől eltérő fordulatot vettek. Hála Istennek, tévedtem.

— Hála kinek? — kérdezte meglepett hangon Propaganda Paramonovna.

— Azt mondta, Hála Istennek — ismételte el szavaimat Iszkrina Romanovna.

— Isten nem létezik — szökkent hoztam Starsky atya, jobb lábával dobbantva egyet a földön. — Isten abszolút nem létezik, soha nem is létezett és nem is fog. Csak a Főzsenialisszimusz létezik, ki a magasban lakozik. — Starsky egyik ujjával az égre mutatott. — Soha nem alszik, szüntelenül dolgozik. Lenéz ránk és gondolkodik rólunk. Hála neked Főzsenialisszimusz, köszönet neked Főzsenialisszimusz! — Mosolygott, mint egy örült, különös mozdulatokat téve jobbával. Úgy láttam, hogy keresztet vetett, de valami új módon. Mind az öt ujját használva megérintette magát a következő helyeken és sorrendben: homlok, bal térd, jobb váll, bal váll, jobb térd, homlok.

A többiek mind megálltak és ugyanebbe a mozgásba kezdtek azt dűnnyögve: „Hála neked Főzsenialisszimusz, köszönet neked Főzsenialisszimusz”.

Csodálkozva, de ugyanakkor óvatosan is néztem rájuk. Úgy látszott, valamenynyílnak megárhathott egy kicsit a hőség.

— Vitalij Nikitics — szólott egy aggódó, suttogó hang. — Magának is csinálnia kell. — A tolmács suttogott. Ránéztem és olyan grimaszt vágtam, mint aki nem tudja, hogy kell csinálni. De elkapva Propaganda Paramonovna szemeiben a meglepett pillantást, megtáncoltattam egy kicsit a kezemet, amivel érthetően nem volt teljesen elégedett. Befejezve ezt a furcsa szertartást, melynek számomra semmi értelme nem volt, egyszerre mind visszanyerték a nyugalmukat. Folytattuk utunkat. Séta közben Kommuni Ivanovics elmagyarázta, hogy az igazi kommunizmus felépítése a Nagy Augusztusi Kommunista Forradalom eredményeként vált lehetségessé, melyet a Főzsenialisszimusz személyes vezetésével és közveden részvételével készítették elő és vittek véghez. — Remélem, megértette — mondta —, hogy a Főzsenialisszimusz a mi drága, szeretett és egyetlen vezetőnk.

— Igen, igen — mondtam. — Sejtetem. Egyedül azt nem látom igazán, mit jelent a Főzsenialisszimusz szó maga. Mi ez — keresztnév, vezetéknev, egy rang vagy egy poszt?

— Mindezek együtt — mondta Szerceev. — Tudja, nekünk, kommunistáknak mindannyiunknak van egy a születésünkör kapott nevünk, melyet később felvált egy úgynevezett avatási név, melyet elindíttatásunkör kapunk. Ez a személy alapvető tevékenységére utal. A Főzsenialisszimusz név eredete meglehetősen természetes. Onnan származik, hogy a Főzsenialisszimusz pártunk főtitkára, a legfőbb hadúr (generalisszimusz) rangjának tulajdonosa, és azonfelül zsenijét tekintve mindenki felett áll. Tekintetbe véve valamennyi rangját és tulajdonságát, az emberek „főtitkárunk, zsenink és fővezérünk”-nek szokták hívni. Nos, ahogy azt mindenki tudja, más erényei mellett vezetőnk kivételes szerénységével is kitűnik. Minduntalan arra kért bennünket, hogy egy egyszerűbb, rövidebb és szerényebb névvel illessük őt. És végül így itt van ez

az egyszerű és természetes, bevált név, a Főzsenialisszimusz.

Hosszú lehetett az út a géptől az épületig, mivel Szerceevnek arra is volt ideje, hogy megmagyarázza, hogyan tört ki és miképpen zajlott le a Nagy Augusztusi Forradalom.

Tőle tudtam meg, hogy a Főzsenialisszimusz — akkoriban még csak egyszerű állambiztonsági tábornok volt — milyen jelentős mértékben járult hozzá annak a kérdésnek a megválaszolásához, vajon a jól és tudományosan elgondolt kommunizmus miért nem volt sikeres a gyakorlatban. Sokszor és elmélyülten áttanulmányozta az összes tudományos forrást és alapvető elméletet, és feltárta a kommunizmus építése során elkövetett hibákat. A korábbi párt- és állami vezetők vulgarizálva a nagy tanítást, a kommunizmust a helyi és általános feltételek figyelembevétele nélkül kísérelték meg felépíteni. Egy ponton még a nagy Lenin is azt gondolta, hogy a világforradalom segítségével az egész földgolyón közvetlenül megvalósítható a kommunizmus. Később az az álláspont vált elfogadottá, hogy a szocializmus mint a kommunizmus első fokozata csak egy országban valósítható meg. És ez meg is valósult. Viszont a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet sokkal komplexebbnek bizonyult, mint amilyenek induláskör tűnt. A kommunizmus egyetlen országban való felépítésének minden kísérlete tévedésnek bizonyult. Ezeknek a kísérleteknek a tüzetes tanulmányozása és saját forradalmi elméletének kifejlesztése után a későbbi Főzsenialisszimusz levonta az egyetlen helyes következtetést, miszerint a probléma gyökere ott van, hogy a megelőző vezetők tetteit vulgarizált elméletek vezérelték. Elmulasztották figyelembe venni az ország méreteit, a kedvezőtlen éghajlati feltételeket és a soknemzetiségű népesség tetemes részének elmaradottságát. Végül is megszületett a későbbi Főzsenialisszimusz döntése — egyszerű, de zseniális döntés —, miszerint először egy városban kell megvalósítani, de valóban a kommunizmust.

Ez is bekövetkezett! Nagyon rövid időn belül felépült Moszkva határain belül a kommunizmus, létrejött a világ első önálló kommunista köztársasága: MOSZKVA-KÖZ.

— Bocsásson meg — mondtam. — De nem egészen értettem mindent. Moszkva nem része már a Szovjetuniónak?

— Nem egyszerűen része, hanem földrajzi, történelmi, kulturális és szellemi központja — tájékoztatott büszkén Szmecsev. — De szeretett Főzsenialisszimuszunk veleszületett bölcsességével kidolgozott egy elméletet, melynek segítségével lehetővé vált a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élése még egyetlen ország keretein belül is.

— Aha — kiáltottam fel örömben, hogy kezdem érteni. — Akárcsak Kínában. Nekik is van egy elméletük két rendszer egyidejű jelenlétéről.

Nyilvánvaló volt, hogy rosszat mondtam. A delegáció tagjai furcsa pillantásokat váltottak egymással.

— Miért mondja ezt?! — tiltakozott Starsky atya.

— Igen — mondta Propaganda Paramonovna mosolyogva. Az ön megjegyzésének metafizikus, hegelianisztikus és kantii mellékízei vannak.

— De miért, miért? — vágott közbe gyorsan Dzerzsín Gavrilovics. — Vitalij Nikitics csak azt mondja, amit gondol. Nemde, Vitalij Nikitics?

— Igen, persze hogy így van — fejeztem ki sietve egyetértésemet, hálás pillantást vetve Dzerzsínre.

— Ami pedig Kínát illeti — mondta Szmecsev leereszkedően —, nincs egy olyan pont sem, ahol össze lehetne hasonlítani azt az országot a nagy Szovjetunióval. Kínában éppúgy megtalálhatók a szocialista területek, mint a kapitalista dekadencia olyan veszedelmes központjai, mint Hongkong, Tajvan és Honshu szigete. Ugyanakkor a Szovjetunió teljes mértékben szocialista országóriás kommunista gyökérrel, mely erős és ösztönző példává vált azon nemzetek számára, melyeknek még el kell érniük ezt a fejlődé-

si fokot. Ez lényeges különbség, önnek is be kell látnia.

Ahogy közeledtünk az érkezési épülethez, egyre jobban bámultam az épület homlokzatán lévő arcképeket, aztán megkérdeztem Szmecsevet, ki az a személy, aki úgy néz ki, mint Jézus Krisztus.

Mit akar ezzel mondani — mondta meglepődve. — Az Jézus Krisztus.

— Mi imádjuk őt — mondta Starsky atya idegesen toppantva a lábával. — Nem úgy, mint az Isten fiát, de mint az első kommunistát, Főzsenialisszimuszunk nagy elődjét, akiről Krisztus egykor méltán állapította meg: De aki utánam fog eljönni, erősebb lesz nálam!

Tökéletesen tisztában voltam vele, hogy ezek nem Krisztus, hanem Keresztelő Szent János szavai. Azonban a biztonság kedvéért nem adtam hangot ellenvetésemnek.

Észrevettem a repülőtéri épület téglafalán egy régi, félig lekopott feliratot: „Figyelem! Az ajtók automatikusan nyílnak!” De semmilyen ajtó nem volt, a be- és kijárat nem volt több, mint egy nyílás a falon. Szmecsev megállt, hogy maga elé engedjen. Ahogy átléptem a képzeletbeli küszöböt, fanfárok zendültek, egy óriási, barátságos tömeg kis piros zászlócskákat kezdett lobogtatni, s a transzparenszek és a Főzsenialisszimusz portréi mellett... nem tudtam hinni a szememnek... az enyéimet fedeztem fel.

Dzerzsín azonnal elémmel rontott és utat kezdett törni a tömegben, Szmecsev és én pedig követtük.

A transzparenszek szlogenjei többeké-
vésbé a következők voltak:

SOKÁIG ÉLJEN A
FŐZSENIALISSZIMUSZ!
ISTEN HOZTA!
MI VAGYUNK A LEGJOBBAK!
ERŐNK AZ ÖTÖS FOGATBAN
VAN!
DICSŐSÉG A KPGB-NEK!
TANULMÁNYOZZUK
ÉS ÚJRATANULMÁNYOZZUK
AZ ELŐIRODALMAT!

Mielőtt még egyáltalán észhez tudtam volna térni, már valami emelvényen találtam magam egy piros papírral bevont szószék mögött. A komír küldöttség tagjai két oldalamon foglaltak helyet, nagyjából ugyanabban a sorrendben, ahogy sétáltunk. Egy kicsit balra mögöttem Iszkrina Romanovna foglalt helyet, s fülembe súgta, hogy azért van ott, hogy a segítségemre legyen, ha valamit nem értenék.

Kommuni Ivanovics felállt és felemelte a kezét. A zene félbeszakadt, és a tömeg tapsban és éljenzésben tört ki. Egy másik mozdulattal Szmecsev véget vetett ennek.

— Drága komtársaim! — kezdte izgató hangon Szmecsev. — A Főzsenialisszimusz személyesen jelölt ki engem, hogy bemutassam drága, nagyrebecsült és elkészt vendégünket. — A közönség ismét barátságos tapsra fakadt. — Hatvan éve már, hogy ő különös veszélyeket legyőzve útra kelt a távoli múltból, hogy saját szemével győződhessen meg arról, mit is valósítottunk meg, és a múlt generációk nevében kifejezze legmélyebb hódolatát szeretett Főzsenialisszimusznak elött lankadatlan erőfeszítéseieért, amit népünk és az egész emberiség javára kifejtett.

Hogy őszinte legyek, a többségére nem emlékszem annak, amit mondott. Mindössze az maradt meg bennem, hogy igen magasra értékelte irodalmi teljesítményemet, melyben én, ahogy megfogalmazta, merészen ostromoltam néhai korunk szocialista társadalmának hibáit, amiért igazságtalan üldöztetés volt a részem a pártba befurakodott kultisták, voluntaristák, korrupcionisták és reformisták részéről. Ennek ellenére bátor és pártatlan kritikám társadalmunk tökéletlenségeivel kapcsolatban szerény, de el nem hanyagolható pozitív szerepet játszott abban a mozgalomban, mely végül a Nagy Augusztusi Forradalomban csúcsozott ki.

Szmecsev beszédét többször lelkes taps szakította félbe, egyúttal a Főzsenialisszimusz és az én nevemet kántálva minden alkalommal. Olyan megható fo-

gadtatás volt, hogy nem is találom szavakat a leírására. Egymás után munkások, mérnökök és diákok foglalták el a szóno ki emelvényt. Dobpergésre a testőregység nevemet viselő zászlóját hozták be a csarnokba. Az úttörők virágcsokokkal köszöntöttek, nyakamba piros úttörő nyakendőt kötöttek és verseket szavaltak, melyekből csupán erre a háromsoros szakaszra tudok visszaemlékezni.

Itt a Moszkva-közben minden úttörő Karcev életéből merít példát, Karcev műveiből és Karcev dicsőséges pályájából.

Mindazok, akik beszédet mondtak és üdvözöltek, ígéretet tettek, hogy így fognak dolgozni, tanulni, katonáskodni és írni, ahogy én tettem. Lehet, hogy néhányan egy kicsit túlzásba is vitték a dicsőítésem, de meg kell vallanom, hogy ennek ellenére mindaz, amit mondtak, nagyon jólesett, még a könnyem is kicsordult.

Mindannyian gyakran hivatkoztak a Főzsenialisszimuszra (a Főzsenialisszimusz észrevette, a Főzsenialisszimusz visszatérően jelezte), mégis bármilyen különös, de a neki tulajdonított kijelentések, mondások, költői fordulatok — ebben biztos vagyok — nem voltak eredetiek.

Dzerzsín Gavrilovics és Starsky atya szintén beszédet mondott. Az előbbi — a leghízelgőbb bókokat címezve felém — felhívta a Moszkvaköz állampolgárait, hogy érkezősemet használják fel a még nagyobb kommunista éberség kinyilvánítására.

— A legcsekélyebb kétségem sincs afelől — mondta —, hogy Vitalij Nikiticset a legjobb szándékok vezették ide. De nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy álcázott ellenségek is képesek ugyanezen a módon behatolni határainkon belülre.

Starsky atya beszédét a Szentírásból vett idézetek gazdagították, melyeket — ha hihetünk a papnak — a Főzsenialisszimusz írt.

— A primitív kommunisták a múltban — mondta Starsky —, miután nem ren-

delkeztek a Főzsenialisszimusz alapvető tanításából merített tudással, alaptanul elutasították az olyan dolgok lehetőségét, amelyek ma már vitán felül állnak, mint a szepőlötelen fogantatás, a feltámadás, a mennybemenetel és megváltás. Az ilyen dolgok lehetségessége a modern tudomány és vallás teljesítményei révén megcáfolhatatlanul bebizonyosodott. Ma itt van előttünk egy tökéletes példa. Mint tudjuk, Vitalij Nikitics réges rég meghalt. De ma feltámadt és megjelent nekünk. És ha lennének köztünk itt ma — hogy a Főzsenialisszimusz szavaival éljek — Hitetlen Tamások, engedjük őket, jöjjenek és érintsék meg Vitalij Nikiticsét, győződjenek meg maguk róla, hogy hús-vér valóságában jelent meg előttünk.

A következő felszólaló Progressz Aniszmovics Milovidov, egy úrhajós különítmény képviselője volt. Egy egyedülálló úrkísérletről számolt be, melyet távollétem alatt végeztek. Körülbelül kilenc hónappal ezelőtt egy úrpáros, Rakéta és Geli Szolncev gyermeket nemzettek a súlytalanság állapotában; doktor Pirozskov gondoskodott róluk, aki elkísérte őket. Már tudják az esedékes időpontot is, és Pirozskov doktor véleménye szerint feltehetően fiú lesz. Remélték, hogy a gyerek a hatvanhetedik KPGB kongresszusra fog megszületni, és már el is nevezték Kongresszusnak. Milovidov felolvasta a kozmonauták hozzám intézett rádiótáviratát: „Gratulálunk szeretett előirodalmi írónknak visszatérése alkalmából. Most fejezünk be egy fontos biológiai-genetikai kísérletet. Dicsőség a Főzsenialisszimusznak. Szolncevék és Pirozskov.”

Szörnyen érdekes volt minden, amit ezen az összejövetelen hallottam, ugyanakkor egy kicsit fárasztó is. Így nagyon boldog voltam, amikor Szmecsev közölte, hogy a gyűlés fő részén túl vagyunk és nem maradt más hátra, mint hogy bejelentse a Legfelsőbb Ötözög parancsát.

Mivel ez közvetlenül rám vonatkozott, ezért szó szerint emlékezembe véstem:

Tekintettel Vitalij Nikitics Karcev ki-magasló szolgálataira, melyeket a kom-

munizmus előtti előirodalom ügyéért teljesített, továbbá tekintettel arra, hogy tetteivel bűncselekményt nem valósított meg és tekintettel elmaradott világnézetére és előrehaladott korára:

1. Teljes mértékben rehabilitáljuk, és ezennel a Moszkvai Vörös Lobogó Lenin Rend Kommunita Köztársaság teljes jogú állampolgárának tekintjük;

2. A rehabilitált Karcev az irodalmi szolgálat hadnagya, akinek avatási neve Klasszikus legyen;

3. Klasszikus Nikitics Karcev közelgő századik születésnapja alkalmából, ezt a jubileumot nemzeti ünneppé nyilvánítjuk;

4. A Jubileumi Ötözög feladata, hogy magas ideológiai és politikai színvonalon megszervezze az évforduló megünneplésének előkészületeit, valamint irányítsa valamennyi munkáskollektívára vonatkozóan azokat a gyűléseket, összejöveteleket, olvasói konferenciákat, melyeken Karcev alapműveit újra tanulmányozzák.

Természetesen az ukázt személyesen a Főzsenialisszimusz írta alá.

A zene dallamára ekkor kézhez kaptam egy útlevelet, egy katonai behívót és különböző egyéb okmányokat és papírokat, melyeket diplomatatáskámba tömtem.

A bámulatos nagygyűlés kis koncerttel ért véget, melyet egy hadnagyi rangot viselő fiatal hölgy vezényelt. Egy csapat leánya a klasszikus balettekből ismert, merevített, rövid géz balettszoknyácskákban előadta a fiatal hatyúk táncát. Őket akrobaták követték, a Nyezsdanov fivérek. Miközben ugrásokat és bukfeneket mutattak be, egy jól megtermett, piros-pozsgás, kidülledt szemű asszonyság költeltette meg a színpadot.

Esküszöm, azonnal felismertem! Egész életemben ismertem, születésemtől emigrációig. Semmit sem változott, ugyanannyi idős volt, arcszíne, mint régen, és ugyanazt a fekete bársony ruhát viselte. A ruha sokkal rövidebb volt, mint azelőtt, jócskán a térd felett végződött, de a mély dekoltázs ugyanolyan volt, mint a régi szép időkben.

Úgy felizgatott, hogy megláttam azt a nőt, hogy teljesen megfedekeztem a

Nyezsdanov fivérekről, és csak őt néztem. Ahogy az akrobaták befejezték mutatványukat, a feketébe öltözött nő felmászott a színpadra, középre lépett és kezeit keresztben bőséges és csillogó, melleire helyezte.

— És most — szólt a ceremóniamester hölgy —, a Moszkvaköz nemzeti művésze, Zirka Nyecsiporenko tolmácsolásában az az ukrán népdal következik, melynek címe: Ha...

— Hanka! — kiáltottam tenyeremet összezapva.

Az elnökség tagjai meglepődve néztek rám. Észrevettem, hogy a közönség is riadtan tűnt. Az énekesnő szintén hátránézett rám. De a ceremóniamester nem vesztette el hidegvérét és megtisztelt mosolyával.

— Rendben van. Hanka! — rikkantotta.

Zirka Nyecsiporenko csípőjét előre tolva rámkacsintott, és kezeit tördelve tüzes trillázásba kezdett:

„Amikor Hanka rám veti szemét,
A szívem úgy érzi, repülni volna képes,
Mondd meg nékem, mondd meg, ha tudod,
Mi lesz ezzel a férfiemberrel.”

Éneke egyszerre fásasztott és mélyen meg is hatott. Végül is, jóllehet megkésve, elnyertem az engem megillető elismerést. Tulajdonképpen mit értem el, mit valósítottam meg múltbeli életemben? Az egyetlen jutalmam az volt, hogy huligánknak, alkoholistának, csempésznek, szexuális bűnözőnek bélyegeztek, aki külföldi kémszervezetek ügynöke, a nemzetközi imperializmus lakája, spekulátor, feketézó, parazita, rágalmazó, tökføj, báránybőrbe bújt farkas, kerítés mögül ugató kiskutya, orosz, ki megfeledkezett őseiről, Júdás, aki harminc ezüst pénzért elárulta a szülőföldet. De most egyre nehezebb volt visszaemlékezni mindazokra az inzultusokra, melyeket a kultistáknak, voluntaristáknak, korrupcionistáknak és reformistáknak köszönhettem. Most a kommunisták és a komir delegáció tagjai ré-

széről — akik már kezdtek új nevemen Klasszikusnak hívni (kivéve Dzerzsín Gavrilovicst, aki már egyszerűen csak „kedves”-nek szólított) — felém áradó szeretet és elismerés elégtételként szolgált. Így amikor felkértek, hogy válaszképpen mondanék néhány szót, borzasztóan izgatott állapotban voltam.

Az emelvényre léptem, lélegzetvételnyi szünetet tartottam, és magamba szívtam a bájos, kíváncsi és lelkes arcoknak valamennyiét.

— Üdvözletem a jövő ismeretlen generációjának... — kezdtem, de akkor hirtelen képtelenné váltam visszatartani magam és üvöltöni kezdtem.

Ez valószínűleg az izgatottságnak, a kimerültségnek és az ittasságnak volt betudható, melyek együttesen valódi hisztérikus rohamot váltottak ki belőlem. Egyszerre nevettem, sírtam és rángatóztam. Minden erőmet megfeszítve igyekeztem visszafogni magam. És akkor valami egészen különös dolog történt. A testem súlytalanná vált, felreppentem a mennyezetig, és lassan elvitorláztam a közönség feje felett.

A természet

Éles szag térített eszméletemre. Valaki hideg vizet öntött a számba, és egy kis ammóniával átitatott vattacsomót tartott az orrom elé.

Amint kinyitottam a szemem, a fölém hajló Dzerzsín Gavrilovic arcát vettem észre. Látván, hogy visszatért az öntudatom, még közelebb hajolt hozzám, és gyorsan azt suttopta: — Csak egy kérdés: hol van a páncélszekrény kulcsa?

Körülnéztem és rájöttem, hogy egy kórházi szobaszerűségben voltunk, melyben a többi komir is ott tartózkodott.

— Nagyon sajnálom — mondtam rettentő gyenge hangon. — Egy kicsit talán túl izgatott lehettem.

— Jól van, rendben van — mondta Szmercsev. — Az ilyesmi előfordul. Most elvisszük a szállodájába, a legjobb szállodába. Kicsit relaxál, amíg ismét erőre kap.

Úgy tűnt, hogy nagyon sietnek. Kényelmetlenül éreztem magam amiatt, hogy feltartom őket, de az izgatottság eredményeként (és egyébként is ideje volt már), a természet hívását éreztem, valójában két hívását is, és bár kissé zavarban voltam, de megkérdeztem, hol van az urak helyisége.

— Az urak helyisége? — Szmercsev tekintete rosszálló volt, és kérdőn Iszkrina Romanovnára nézett.

— Klasszikus Nikitics a természetre céloz — mondta Iszkrina Romanovna mosolyogva.

— Ő, a természet — mondta Szmercsev sóhajtván. — Igen, természetesen a természet. Sejtene kellett volna. Nos, ez érthető, ez természetes. Ahogy a Fözsenialisszimusz mondja, semmi emberi nem idegen tőlünk — mondta kuncogva.

Iszkrina Romanovna felajánlotta, hogy megmutatja az utat, és én vele tartottam, diplomatatáskámat magamhoz véve régi szocialista szokásom miatt, mely szerint aggasztana, ha ellopják. Útközben Iszkrina Romanovna elmagyarázta, hogy a természet nem más, mint a Természetes Szükségletek Hivatala. Amikor elértük a természet ajtaját (így is volt kiírva), Iszkrina Romanovna — sorsomat a szívében viselve — tudakozódott, vajon az egyes vagy a kettes számú lehetőséggel szeretnék-e élni. Elpirultam és megkérdeztem, miért érdeklík ilyen intim részletek. Azt válaszolta, hogy nem dőre kíváncsiságból faggat, hanem hogy segíthessen nyilvántartásba venni a funkcióimat. Csak később jöttem rá, mit is jelentett ez.

Miután együtt beléptünk a természetbe, Iszkrina Romanovna egy értelmiségi forma nőhöz fordult, aki a sarokban ült fehér köpenyben és szemüvege cipőfűzővel volt a füleihez rögzítve. A nő a kezembe nyomott egy ív szürke papirost, melyre felírtam a vezeték- és az avatási nevemet, születési helyemet és éveimet, valamint a természet meglátogatásának célját (Iszkrina Romanovna instrukciói alapján ebbe a rovatba „másodlagos anyagról való lemondás”-t írtam). Aláírtam és kelteztem a nyomtatványt, ezután Iszkrina Romanov-

na utamra bocsátott, hogy ügyeimnek szentelhessem magam, melyek céljára egy hosszú odú sor szolgált, közvetlenül az után, ahol a nő ült. Jelenléte zavarba ejtett, mivel többet szándékoztam tenni, mint amit a nyomtatványon jeleztem. A lényeg az — ha az olvasó nem felejtette el (én mindenesetre nem) —, hogy még megvolt a palack Smirnoff, amit a stewarddesztől kaptam búcsúajándékképpen, és most itt volt a tökéletes alkalom, hogy felhasználjam. De amikor a legtávolabbi kalyibába mentem és elhelyezkedtem úgy, hogy az őrszem ne láthassa, amint előveszem az üveget, s kezemet a zsebembe süllyesztettem, felfedeztem, hogy a palack eltűnt. Nem volt a másik zsebemben sem. Még ki is fordítottam mindkettőt, hogy megállapítsam, vajon nem lyukak-e. Nem voltak.

Nem tehettem mást, mint hogy keservesen vigyorogjak. Feléptették a kommunizmust, és mégis átkutatják a zsebeidet. Valamilyen szerencsétlen kihasználta azt a néhány percet, amíg nem voltam öntudatomnál. Nem tévedtem, amikor a táskámmal kapcsolatban aggódtam. Addigra már olyan szomorú lettem, hogy félénkségemet is levetkőztem és diplomatatáskámat magam elé helyezve leültem, hogy megtegyem, amit meg kellett tennem, még ha az őr szeme rajtam volt is. Közvetlenül előttem volt egy fal, melyet időtlen idők óta nem festettek le, s melyet mindenféle firka borított, amit csak el lehet képzelni. Valaki kitörölhetetlen tintával azt írta fel: „Világ proletárjai, töröljétek ki!”

Meg kell mondanom, hogy nekem nagyon visszataszító volt ez a graffiti. Képtelen voltam felfogni, miként lehetnek ilyen vulgáris humorra képesek emberek, akik már elérték a kommunizmus állapotát. De a felirat nagyon halvány volt, és elképzelhető, hogy még az én időmre nyúlt vissza. Némileg zavarban voltam emiatt, hogy egy generáció nem volt képes ennél szellemesebb dolgot kigondolni. Észrevettem a falfirka alatt valami mást is, egy három betűs szót. Ugyan eleve maszatosan lehetett odaírva, vagy va-

laki megpróbálta átfesteni, bár csak részleges sikerrel, mert makacsul átlátszott még. A szó „SIM” volt. Felnevettem, ami meglepett pillantást csalt örzöm ábrázatára.

— Azért nevetek — mondtam neki — mert valaki azt írta ide, hogy SIM, és ismerem valakit, akinek ez a neve.

Ezek a szavak valahogy ijesztőnek tünnek, talán még meg is rémítették. Furcsa pillantást vetett felém, az ajtó felé nézett és ujját az ajkára tette.

Számomra ennek nem volt értelme, de azt gondoltam, hogy az első firka szerzője lényegében korrekt volt, és tanácsát be kell tartani. De van-e toalettpapírjuk? Aggódva gondoltam. Ahogy visszaemlékszem, a fejlett szocializmus korszakában soha nem volt a nyilvános toalettekben WC-papír, így a fényesebb jövő építőinek némi problémát jelenthetett ennek a problémának a meghaladása.

Bizonytalanul néztem körül, és a saját szememmel kellett meggyőződnöm róla, hogy távollétemben valójában radikális pozitív változások mentek végbe. Volt toalettpapír! De nem ám néhány szelet, hanem egy egész guriga a falra szerelt tartón. Eljött a te kommunizmusod! A toalettpapír azonban újságpapírból volt. Annál jobb, gondoltam, ha valaki veszi a fáradságot és felvágja az újságpapírt, majd összeragasztja azt, arra utal, hogy az emberi jólét színvonala igen magas a kommunista társadalomban. Megragadtam a guriga végét s magam felé kezdtem húzni. Hogy őszinte legyek, nem igazán voltam felkészülve arra, amit ekkor láttam. Nem, a guriga nem régi újságpapírból készült. Az újság maga készült guriga formátumban.

Ki sem tudom fejezni, hogy megdöbbenett. Természetesen mikor nekivágtam ennek a hosszú utazásnak, elkészültem a legváltozatosabb meglepetésekre. Arra számítottam, hogy elképzelhetetlen tudományos teljesítményekről szerzek ismereteket, emberrel megvalósított Mars- vagy Jupiter- utazásokról, és feltételeztem, hogy Moszkva a régihez képest nagyon más lesz. Csodálatos, ragyogó épületek

törnek az égre, és különös repülőszervezetek cikáznak közöttük, és viszonylag könnyű volt számomra a jövő technológiájának más ehhez hasonló csodáit elképzelni. De sose jutott volna eszembe, hogy a jövő embere ilyen briliánsan egyszerű megoldást találjon a toalettpapír problémájára.

Mondanom sem kell, hogy türelmetlenül hozzáláttam az újság letekeréséhez, hogy amennyi információt csak lehetséges, kiböngészhessek azzal a társadalommal kapcsolatban, amelyben találtam magam. Az újságot még Pravdának hívták. Körülbelül két láb hosszan az újság kitüntetéseit ábrázoló képek sorjázta, melyeket a munkások átképzésében végzett sokéves, fáradhatatlan szolgálatáért érdemelt ki. A fejléc alatti sor arról tájékoztatott, hogy a lap az ÁLLAMBIZTONSÁG KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK orgánuma. Most értettem meg azt a rövidítést — KPGB —, melyet az egyik transzparensten láttam. A Párt ötvöződött a KGB-vel.

Körülbelül egy olyan másik két láb a Főzsenialisszimusznak volt szentelve. Először volt egy nagy mellkép, mely díszgyegetruhában ábrázolta, egész mellkasát vállától a derekáig kitüntetések ékesítették. Az arcképet egy rövid — a Főzsenialisszimusz egészségi állapotáról tudósító — jelentés követte. Először megriadtam, gondolván, hogy valami történt a Főzsenialisszusszal, de akkor észrevettem, hogy a bulletin teljesen pozitív volt, és láthatóan naponként közzé teszik. Arról szólt, hogy a Főzsenialisszimusz jól érzi magát egy termékeny éjszakai munka után. Szíve, gyomra, veséje, mája, tüdeje és más létfontosságú szervei tökéletesen funkcionálnak. Miután elvégzett egy sor javallott tornagyakorlatot, szerény vegetáriánus étkezése után visszatért napi titáni — az egész emberiség javára végzett — munkájához.

A bulletin a Főzsenialisszimusz által aláírt parancsok követték. A Kijazma folyót Marx Károly folyóra keresztelték át. Javító-nevelő intézetek kaptak érmeiket és kitüntetéseküket. A szóhasználat nagyjából

ilyesmi volt: „A munkások átképzésében, a kommunista eszményekben való jártasság plántálása terén kifejtett áldozatos szolgálataikért...” Aztán általános, speciális és szigorított táborok, ügyességek, a legkülönbözőbb fajtájú börtönök hosszú listája következett, közöttük az egyik a Dzerzsinszkij Lefortovo Vörös Zászló Akadémiai Börtön nevet viselte. Szintén lehozták a különböző táviratok szövegét, melyeket a Főzsenialisszimusz küldött igen nagy számban különböző kongresszusokra, konferenciákra, találkozókra. Bár nem volt időm, egy táviratot mégis átolvastam. Ezt egy olyan kongresszushoz címezték, melynek résztvevői kiemelkedő adományozók, akik a távirat megfogalmazása szerint nemes és önfeláldozó tevékenységükkel nagyban hozzájárultak a párt által meghirdetett átfogó takarékosági és újrafeldolgozási program teljesítésének sikeréhez. Az egész újság rendkívül érdekes volt. Volt egy cikk a takarékoság értékéről. Egy hasáb hosszú nadrágot vagy hosszú szoknyát viselő fiatalokról, akik meg voltak örülve a burzsoá táncokért. Karikatúrák, mesék, egy koponyatannal foglalkozó tudós írása. Mivel nem volt időm mindent elolvasni, így megpróbáltam kiszűrni a lényegét. Például a „Miért szeretjük a Főzsenialisszimuszt” című cikkből megtudtam, hogy ő a nemzeti vezető, aki egy személyben birtokolja az öt legmagasabb posztot: a KPGB KB főtitkára, a Legfelsőbb Ötszög elnöke, főparancsnok, az állambiztonság elnöke és minden oroszok patriarchyája.

Azt is megtudtam, hogy mivel az ország háromszoros ellenséges gyűrűvel volt körülkerítve, ezért bizonyos átmeneti nehézségekkel volt kénytelen szembenézni, és hogy egy korlátozott csapatkontingens állomásozik ideiglenesen az Afgán-Pakisztáni Demokratikus Népköztársaság területén. Továbbá az egész ország sikerrel gyógyítja a nemrég befejeződött Nagy Burját—Mongol Háború okozta sebeket.

Eddig jutottam mindössze, mert ekkor Iszkrina Romanovna érkezett futva a ter-

meszbe. — Miért ül még ott Klasszikus Nikitics? Az emberek öre várnak, maga pedig itt van bent és újságot olvas.

Szörnyen zavarba jöttem. — Iszkrina Romanovna — mondtam —, hogy ronthat be ide csak úgy! Nagyon kínos ilyen pozícióban önnel beszélgetnem!

— Mi az, hogy kínos? — mondta. — Ezek a fogalmak semmit nem jelentenek nekünk. De az emberek ott kint önt várják, és ez tényleg kínos.

Ennek ellenére megkértem, hogy menjen ki, és megígértem, hogy sietek. Nagyon sajnáltam, hogy el kell búcsúznom az újságtól, boldogan magammal vittem volna, de az örszipirtó egy pillanatra le nem vette rólam a szemét, és igazából nem is tudtam volna hova elrakni. Egy ekkora gurigát nem vehetek a hónom alá, a táskám meg már így is púposan tele volt tömve.

Felhasználva a Főzsenialisszimusz arcképét és az egészségi állapotát taglaló bulletint, bevégeztem az ügyletemet, fogtam a táskám és a kijáráshoz siettem.

Az ellenséges gyűrűk

Szmercsev és helyettesei valóban a már üres előadóteremben vártak rám és idegesnek tüntek.

— Minden rendben van? — kérdezte Szmercsev. Mielőtt válaszolhattam volna, közölte, hogy itt az ideje bemenni a városba, jócskán elhúztuk az időt. Megkérdeztem, mi lesz a csomagjaimmal, amire azt a választ kaptam, hogy a bőröndömet másutt fogom megkapni.

Kiléptünk.

A nap delelőn volt és forrón perzselt. A töredezett aszfalton egy indulásra kész kocsiszlop várakozott: két páncélozott személyszállítóból (egy az oszlop elején, a másik a végén) és négy ósdi teherautóból állt, mely utóbbiak magasított, rozoga oldalára nagy betűkkel az volt kiírva, hogy DELEGÁCIÓ. A teherautók ugyanazokkal az emberekkel voltak tele, akik az imént olyan melegen fogadtak a repülőtéri fogadóépületben. Annyira össze voltak zsúfolva, hogy úgy tüntek, mint

egy sokfejű élőlény üres, közönyös arcokkal. Integtettem nekik, de egyikük sem kísérelt meg visszaintegetni, talán mért képtelenek voltak szabaddá tenni legalább az egyik kezüket.

Az élen álló személyszállító sípjába fújt. Füstöt és gőzt pöfélve lassan neki veselkedett az egész karaván. Az utolsó teherautón megpillantottam az egyik oldalhoz préselve azt a szegény asszonyt, aki a fogadáson énekelt. Sokat szenvedett, alázatos arca verítéktől csurgott. A szemünk találkozott, és integtettem neki. Fanyar mosollyal válaszolt és elfordult, érthetően már semmi érdekeset nem jelentettem számára.

Amikor az oszlop eltűnt a látómezőből és a füstköd oszladozni kezdett, láthatóvá vált, hogy a téren maradt még néhány várakozó páncélozott személyszállító és vagy egy tucat személyautó, némelyik gőzmeghajtású.

Szmercsev elmagyarázta, hogy miután a kultisták, a voluntaristák, a korrupcionisták és a reformisták pusztító módon kizsákmányolták a bakui és tyumeni olajmezőket, kénytelenek voltak átállni a gőzmeghajtásra. Benzinmotorokat most csak a katonai technikában és speciális célú szállító járművek esetében használnak.

Odasétáltunk egy páncélozott személyszállítóhoz, melynek nyitott ajtajánál egy kifakult, rövid gyakorlóruhát és harckocsizó sapkát viselő fiatalember állt. Ő volt az idomtalan jármű sofőrje, és a neve, bármennyire furcsa is, egyszerűen csak Vászja volt. A kocsii belseje félhomályban volt, és forróságával egy szaunát idézett. Azonnal csuromvizes lettem az izzadságtól, ahogy Vászja mögött helyet foglaltam. Attól tartottam, hogy utazásom ezen utolsó szakaszát nem élem túl. Szmercsev és a többiek a kétoldalt futó hosszú padokon foglaltak helyet.

Vászja lezárta a páncélajtót, működésbe hozta a szirénát, eltölt, meghúzott néhány kart és emeltyűt, s már úton is voltunk. Miután egy körteret többször alaposan körbejártunk, Vászja végül rávitte katonai járművét egy széles útra, melyet

előző életemben Leningrád sugárútnak neveztek.

Azóta a sugárút a teljes elhanyagoltság állapotába jutott. Az aszfalt össze-vissza repedezett, púposodott, néhol teljesen hiányzott is. Vászja ügyesen lavírozott a kerécsapások és kátyúk között, de néha vagy nem figyelt eléggé, vagy a feladat haladta meg vezetői képességeit, így aztán belezuhantunk néhány gödörbe, hogy utána az út másik szélén találjuk magunkat röptünkben.

A sugárút mindkét oldalát körülbelül tizennyolc láb magas, folyamatos vasbeton fal szegélyezte, tetején háromsoros szögcsővel. Az út üres volt és békésnek tűnt. De időről időre jókora téglákat és utcaköveket hajítottak át a kerítésen az úttestre. Egy téglát eltalálta páncélautónk tetejét olyan robaj kíséretében, mint egy tüzérségi lövedék.

— A szimiták szórakoznak már megint — mondta Vászja rezzenéstelen arccal.

— Szemíták? — kérdeztem. — Úgy érte, hogy zsidók?

— Kik? — kérdezte Vászja meglepődve.

— Egy nép volt a régi időkben — magyarázta Starsky atya Vászjának, ülése háttámlájára hajolva. — Nagyon rossz emberek. Keresztre feszítették Jézus Krisztust. Hála a Főzsenialisszimusznak, országunkban nincsenek zsidók. De van még néhány belőlük kint, az Első Gyűrűben.

Megkérdeztem, mi az az Első Gyűrű. Ezen a ponton bekapcsolódott Szmercsev, és elmesélte, hogy a kommunizmus, melyet Nagy-Moszkván belül építettek fel, természetesen nem csak csodálatot váltott ki, de a határain kívül élő népek különböző elemei részéről irigységet is. És így persze a kommunisták és a Moszkvaköz határain kívül élők közötti kapcsolatokat bizonyos feszültség, sőt ellenségesség jellemzi, mely — ahogy a Főzsenialisszimusz nagyon helyesen megállapította — struktúráját tekintve gyűrű jellegű. Az Első Gyűrűt a szovjet köztársaságok alkotják, melyeket a kommunisták gyermeki

köztársaságoknak neveznek. A Második Gyűrűt a testvéri szocialista országok, míg a harmadikat a kapitalista ellenség képezik.

— Hivatalos nyelven szólva — magyarázta Szmecsev — az Ellenségesség Testvéri Gyűrűjének és az Ellenségesség Ellenséges Gyűrűjének nevezzük ezeket. De rendszerint csak azt mondjuk az Első, a Második és a Harmadik Gyűrű.

— De mi a helyzet azokkal a szemitákkal? — kérdeztem. — Ha nem zsidók, akkor kicsodák?

— Először is — mondta Szmecsev mosolyogva —, nem szemiták, hanem szimiták. És másodszer, az olyan emberek, mint ők, még arra sem méltók, hogy beszéljünk róluk.

— Néhányan úgy gondolják, hogy vannak, mások meg, hogy nincsenek is — jegyezte meg Dzerzsín kétkedő hangon. De gondolatmenetét nem vitte tovább.

Nem haladtunk gyorsan. Vagy mert az út volt elzárva, vagy valami egyéb ok miatt elég gyakran megálltunk és aztán recsegő váltóval folytattuk utunkat. Az előttem levő kémlelőnyílás nem kínált túl széles kilátást, de az Első Gyűrűtől elválasztó falon számtalan Főzsenialisszimusz portrét láttam, bár rendszerint nem egy darabban. Vagy csak a szakállát, vagy a csizmáját, vagy sujtásos nadrágját.

Jelmondatok, jókívánások és felhívások nagy választékát fedezhettem fel, melyek némelyikét régóta ismerem, bár volt néhány új is. Például:

**ÖTTÖSSÉGÜNK ÖSSZETEVŐI:
NEMZETISÉG, ELFOGULTSÁG,
VALLÁSOSSÁG,
ÉBERSÉG ÉS ÁLLAMBIZTONSÁG!**

Megkérdeztem Szmecsevet, mióta tartják a vallást összeegyeztethetőnek a kommunista ideológiával. Starsky atya közbevágott, hogy elmondja, megnyerni a vallást a kommunizmus javára, ez volt az augusztusi forradalom alatt a Főzsenialisszimusz által meghirdetett egyik feladat. A múltban a vulgárisan gondolkodók nem vették figyelembe az egyház óri-

ási erejét az oktatásban, és a hívőket állandó nyomás alatt tartották. Ma az egyházat a párt részének tekintjük, roppant nagy jogokat és hatalmat kapott azzal a feltétellel, hogy nem az Istenbe vetett hitről prédikál, aki mint tudjuk, nem is létezik, hanem a kommunista eszméket hirdeti és a Főzsenialisszimusz személyét.

Azt is megkérdeztem, vajon miért van Állambiztonságuk (vagy ahogy ők hívják, SECO), ha, mint azt a név is mutatja, már a párt maga foglalkozik az állambiztonság kérdéseivel. Nincs ebben valami elletmondás? — tettem fel a kérdést.

— Egyáltalán nincs — tiltakozott határozottan Szmecsev. — A párt a vezető és útmutató erő társadalmunkban, míg a SECO egy szolgáltató cég. Világos?

Utólag visszaemlékezve a Moszkva-közben töltött első napomra, azt hiszem, hogy bár nagyon sok ellentmondás és váratlan információ zúdult rám, mégis elég gyorsan kezdtem kiismerni magam. Például minden segítség nélkül kitaláltam, hogy a komtárs azt jelenti, hogy kommunista elvtárs, a komír pedig azt, hogy kommunista írástudó, vagy író. A Dicső a Dicsőség a Főzsenialisszimusznak köszöntést takarja. És nyilvánvalónak tűnt, miért mondják Ó, Istenem helyett, hogy Ó, Főzsenem. De volt számomra egy kulcskérdés: Hogyan teljesíti a Moszkva Köztársaság a kommunizmus alapelvét? Nevezetesen mindenki képességei szerint — mindenki szükségletei szerint. Megkérdeztem Szmecsevet, aki azt válaszolta, hogy természetesen ezt az alapelvet a lehető legközvetlenebb formában érvényesítik.

— Szóval bárki csak úgy beszélhet bármelyik üzletbe, és amire csak szüksége van, fizetség nélkül elviheti?

— Igen — erősített meg Kommuni Ivanovics —, egy ember mindent megkap, teljes mértékben, fizetség nélkül. De nekünk nincsenek üzleteink. Nekünk komélintünk van, ami annyit tesz, mint Kommunista Élelmezési Intézet, körülbelül megfelel az ön korából a kávézónak. Ezek a nyilvános Összejövetelek Helyszínén.

Emellett van egy kiterjedt komelpontrendszerűnt, a Kommunista Elosztási Pont, mely a kommunistákat a munkahelyen szolgálja ki. Ott minden kommunista megkapja mindazt, amivel megállapított szükségleteit kielégítheti.

— Értem — mondtam —, de ki határozza meg, mennyi a szükséglete valakinek? Vagy mindenki saját maga határozza meg?

— Ez tiszta metafizika, hegelianizmus és kantianizmus! — kiáltott fel jókedvűen Propaganda Paramanovna.

De Szmecsev nem bélyegzett meg, bár azt mondta, hogy a kérdésemet igen furcsának találja. — Miért kéne valakinek meghatároznia a saját szükségleteit? Nem feltétlenül van erre felkészülve. Lehet, hogy rendelkezik bizonyos elképzelésekkel — nevezzük őket lehetetlen vágyaknak —, melyekről azt gondolja, hogy szükségletek. Akarhatja a Holdat meg a csillagokat. A valós szükségleteink megállapítására ott vannak az ötszögek, a Legfelsőbb Ötszög és a helyiek. Ezek tagjai párt- és vallási aktivisták, a SECO munkatársai és mások. Mielőtt meghatároznánk valakinek a szükségleteit, először is tanulmányoznunk kell az illető fizikai és lélektani jellemzőit — súlyát, magasságát, ideológiai nézeteit, a munkához való viszonyulását, és hogy milyen mértékben képes a közösséggel azonosulni. Természetesen aki jól dolgozik, teljesíti a reá kirótt termelési előirányzatokat, részt vesz a közösségi megnyilvánulásokban, szorgalmasan tanulmányozza a Főzsenialisszimusz műveit, az sokkal nagyobb szükségletekkel rendelkezik, mint egy lusta egyén, aki ráadásul még meg is sérti a társadalmi fegyelmet.

— De Moszkvaközben gyakorlatilag senki sem sérti meg a társadalmi fegyelmet — mondta Dzerzsín Gavrilovics.

— Nagyon kevés ilyen ember van — állapította meg egyetértően Szmecsev. — De még nem mindenki dolgozik egyformán jól. Vannak, akik kétszáz százalékra teljesítik a tervet, míg mások csupán százötven százalékra, és azt gondolni, hogy az ő szükségleteik azonosak le-

hetnének, azt mondanám, egyszerűen igazságtalan.

Papnélkülr

Az évfordulóm előtt tisztelgő ünnepségek előkészületeiről nemcsak a televízióból és a Pravdából, a szállodai szobám teraszében mindig megtalálható friss gurigából értesülhettem, de a Kommuni Ivanovics Szmecsevától és Dzerzsín Gavrilovics Siromakintól kapott tájékoztatókból is. Mindkét tábornok naponta felhívott vagy személyesen felkeresett, hogy frissen informáljon Moszkvaköz és az Első Gyűrű dolgozóinak jubileumommal kapcsolatban elért sikereiről.

Dzerzsín beszámolóit mindig különös önelégült mosolygás kísérte, míg Kommuni mindig előkelő és ünnepélyes volt. Csak úgy ömlesztették az adatokat arról, hogy hol és mennyit termeltek a kollektívák, hány új brigád kapcsolódott be a jubileumi munkaversenybe, és hogy a kommunisták milyen intenzíven tanulmányozzák a Főzsenialisszimusz műveit.

Ezen a ponton közbevettem, hogy ha a kommunisták őszintén kívánják évfordulóm illő megünneplését, akkor nemcsak a Főzsenialisszimusz műveivel kellene megismerkedniük, hanem az enyéimmel is. Bár az én műveim valószínűleg nem állnak meg a Főzsenialisszimusz munkáival való összevetésben, ennek ellenére a kommunisták minden bizonnyal találnának bennük is érdekes információt.

— Igen, igen, igen — jelezte egyetértését Szmecsev. — Egy bizonyos ideje már mi is ezt tanácsoljuk, és a vezetés rajta tartja szemét az ügyön. Ugyanakkor talán önnek is meg kellene ismerkednie kommunista utódaival, felfedezni életüket és munkáikat, hogy hogyan vitték tovább azokat a hagyományokat, melyeket ön segített megalapozni.

— Természetesen — mondtam, legfőbb ideje. Csodálkozom, hogy miért nem hívtak meg már előbb egy találkozóra velük.

— Úgy gondoltuk, szüksége van erre az időre, hogy kipihenhesse magát. És ugyanakkor ön egyfajta mézesheteket is töltött. Apropos, hogy tetszik önnek Iszkrina? Néhány komtárs másról sem tud beszélni, mint az ő szolgáltatásainak magas kulturális színvonaláról.

Nagy csodálkozással néztem rá. Mit jelentsen ez a feltételezés? De nem voltam abban a helyzetben, hogy orra vághasam. Mégiscsak egy tábornok volt.

— Ide hallgasson — mondtam Kommuninak — és vegye tudomásul egyszer s mindenkorra. Senkinek sem fogom megengedni, hogy a jelenlétemben ilyen illetlen megjegyzéseket tegyen Iszkrina Romanovnával kapcsolatban.

— Hová gondol! Hová gondol! — mondta Szmecsev rémült hangon. — Semmi rosszat nem akartam ezzel mondani. Én sohasem vettem igénybe a szolgáltatatait, de mások...

— Rendben van — szakítottam félbe, biztosítva, hogy mindez nem vet rá árnyékot előttem —, ejtsük a témát. Nos, mikor látogathatok meg néhány komírt?

— Ha akarja, azonnal.

Kimentünk, Vászja várt ránk, de nem páncélaútóban, hanem egy hétköznapi gőzmeghajtású személygépkocsiban.

Kigördültünk a Marx sugárútra, ahol A Főzsenialisszimusz aforizmái utcává változik, és a Lenin Könyvtárnál (mely legnagyobb csodálkozásomra még a régi neve alatt létezett) ráfordultunk a Negyedik Kötet sugárútra, az egykori Kalinyin sugárútra. Útközben Szmecsev elmesélte, hogy a Főzsenialisszimusz személyes instrukciój alapján és a KPGB Központi Bizottságának a „Művészeti szervezetek újjászervezése és az alkotó munka intenzifikálása” határozatával összhangban teljes mértékben átértékelték a Kommunista Írók Szövetségének teljes tevékenységét. Hajdanán az írók otthon dolgoztak, ami ellentmondott a kommunista rendszer alapelveinek, és teljesen lealacsonyította magukat az írókat, mert a háziipari munkás szerepébe helyezte őket, elszakítva a néptől. Ez jogosan váltotta ki a gyárakban, üzemekben, kolhozokban és in-

tézményekben dolgozó tömegek rosszalását.

Az írók akkor láttak munkához, amikor éppen jónak látták. Közülük a politikailag öntudatosak ledolgoztak egy teljes becsületés munkanapot, míg mások önkényesen határozták meg a munkanapjuk hosszát.

Egy, a szervezet tevékenységét vizsgáló bizottság kirívó visszaélésekre derített fényt. Néhány író egész évben egy sort sem írt le. Ezek a naplopók még az előirodalom egyik képviselőjének mottója által kifejezett eszmeiséghez sem nőttek fel: „Nem telhet el nap anélkül, hogy legalább egy sort le ne írjal!”

— El tudja képzelni dolgozó népünknek ezt a megcsúfolását — mondta Szmecsev méltatlankodva. — Hogy a Főzsenialisszimusz igaz, bölcs és időszerű kijelentését használjam, ez éppen olyan, mintha hős növénytermelő parasztjaink szó szerint felvállalnák a „Minden ember minden nap ültessen egy gabonakalászt” parancsolatát.

Készségesen egyetértettem, de megkérdeztem, hogy mi a kommunista írók napi normája.

— Ez változó — válaszolta Szmecsev. — Teljes mértékben a minőségtől függ. Ha valaki jó minőségű munkát produkál, fejadagja csökkenhet, másrészt ha valaki alacsony minőségű anyagot ad ki a kezéből, annak mennyiségben kell többletet felmutatni. Vannak, akik az „Inkább kevesebbet, de jobbat” elve alapján tevékenykednek, míg mások az „Inkább rosszabbat, de többet”-ben hisznek. A lényeg, hogy ma az írók azonos elbánásban részesülnek, mint minden más kommunika. Most — mint bárki más — kilenc órára mennek dolgozni, lyukasztanak és leülnek az íróasztalukhoz. Az ebédidő egy és kettő között van, a munkanap hatkor ér véget, és utána mindenki azzal az érzéssel adhatja át magát a kikapcsolódásnak, hogy eleget tett a kötelességének. De érdeklí ez önt? — kérdezte, csak hogy biztos legyen a dolgában.

— Borzasztóan érdekel — válaszoltam őszintén. — Soha nem hallottam ilyesmit.

— Rendben van, természetes, hogy nem — mondta Szmecsev boldogan. Az a gyanúm, hogy jó sok olyan dolog van, amelyről azelőtt nem hallott. — Aztán mesélt a Kommunisták Írók Szövetsége szerkezetéről. Ez két fő részlegre tagolódik, melyek további olyan részlegekre vannak felosztva, mint költők, prózaírók, drámaírók.

— És a kritikusok milyen részleghez tartoznak? — kérdeztem.

— Semmilyenhez — mondta Szmecsev. — A kritika a SECO közvetlen feladata.

— Nagyon boldog vagyok, hogy ezt hallom öntől — mondtam mélyen meghatódva. Az én időmben ostoba módon volt mindez. Az állambiztonság szervei foglalkoztak a kritikával is, de valójában az írószövetség erőfeszítései minden ténykedésüket duplikálta.

— Ez a kártékony gyakorlat — mondta Szmecsev rosszálló tekintettel — már a múlté.

Föltettem neki egy sor kevésbé lényeges kérdést, például hogy manapság melyik a legdivatosabb műfaj. A próza? A költészet? A dráma?

— Valamennyi műfaj egyenrangú — mondta Szmecsev. — Nincsenek kedvenc vagy éppen elutasított műfajok. Azt a műfajt használjuk, amelyik képességeink alapján a legalkalmasabb számunkra ahhoz, hogy dicsőséges, szeretett és legdrágább Főzsenialisszimuszunkról írjunk.

— Állj! Állj! Állj! — kiáltottam. — Bocsásson meg, de szeretnék tisztázni egy dolgot. Mit mesél ön? Azt akarja mondani, hogy az íróknak minden idejüket azzal kell tölteniük, hogy a Főzsenialisszimuszról írjanak?

— Mit értsünk azon, hogy kell? — tiltakozott Szmecsev. — Semmit sem kell csinálniuk, teljes művészi szabadságot élveznek. Ez saját döntésük volt. Most egy nagy terjedelmű közös művön dolgoznak, mely előzmények nélkül való a történelemben: a FŐZSENIALISSZIMUSZÍÁDA címet viselő többkötetes gyűjtemény.

— És mi a helyzet a gyermek- és ifjúsági könyvek íróival?

— A gyermekírók a Főzsenialisszimusz gyermekkoráról, a tinédzserírók a tinédzser életszakáról, míg az ifjúsági írók az ifjúkoráról írnak. Mi lehetne ennél egyszerűbb?

Különös pillantást vetett rám. Úgy tűnt, hogy gyanakodni kezdett: vagy örült, vagy spion vagyok. Hogy eloszlassam gyanúját, elmagyaráztam, hogy bár a fejlett szocializmus korszakában különböző irodalmi szervezeteink voltak, akkortájt a szabályok nem voltak teljesen átgondolva. És akkor persze voltak olyanok is, akik ábrázolták a vezetők életét, vagy különböző ipari és mezőgazdasági berendezések működését, de néhányan kidolgozták a regény és a versírás módjait olyan tárgykörökben is, mint a szerelem, a természet és mások.

Szmecsev azt válaszolta, hogy ebből a szempontból semmi sem változott — minden kommunista író tökéletesen szabadon írhat a Főzsenialisszimusz iránt érzett lángoló szeretetéről, a természetről és a Főzsenialisszimusz vezetésének eredményeképpen végrehajtott hatalmas természetalakító munkáról, a hóvédó falakról, az erdősítésekről, a csatornákról és a Jenyiszej folyó megfordításáról, mely napjainkban az Aral tengerbe ömlik.

Már éppen érdeklődni akartam a többi szibériai folyó sorsával kapcsolatban, amikor autónk hirtelen megállt egy épület előtt, mely szakasztott úgy nézett ki, mint a régi Írók Háza, kivéve néhány módosítást.

Most új cégtábla lógott az épületen:

A KOMMUNISTA ÍRÓK
LENINI GÁRDA ÉRDEMRENDDDEL
KITÜNTETETT EGYESÜLETE
PAPÍR NÉLKÜLI IRODALMI
FŐOSZTÁLY (PAPNÉLKÜLIR)

Kérdésemre, hogy mi is az a papír nélküli irodalom, Szmecsev mosolyogva azt válaszolta, hogy olyan irodalom, melyet papír nélkül írnak. Úgy hogy nagy érdeklődéssel léptem be az ajtón, melyet Kommuni tartott nyitva a számomra.

Igen, igen, ez az Írók Házának jó öreg, családias előcsarnoka volt. Egy időben rosszindulatú öregasszonyok örködték a bejáratnál, akik mindenkitől elkérték az újságíró szövetségi tagsági könyvét. De most nem voltak öreg hölgyek. Két gép-pisztolyos örrel váltották fel őket, akik ahogy megpillantottak bennünket közeledni, fegyverükkel tisztelegtek.

— Velem van — mondta Szmercsev felém biccentve, s így semmilyen akadályba sem ütköztünk.

Az előcsarnok fala tiszta volt, de csupasz, kivéve egy, a Főzsenialisszimuszt fogalmazás közben ábrázoló portrét és egy Tejesítményeink fejlődéssel ellátott falújságot, melybe igyekeztem belekukkantani. Megtudhattam belőle, hogy az írók nem csupán írnak, hanem folyamatosan megfigyelik az életet, részt vesznek a burgonyabetakarításban, sóprik az utcákat és építkezéseken dolgozva a tömegekkel való kötelékek szorosabbra kovácsolásán munkálkodnak. Aztán volt egy igen fanyar, satirikus írás egy komíróról, akinek egy hónapon belül háromszor is sikerült elkésnie a munkából.

Mindössze ezek elolvasására futotta az időből, mert Szmercsev továbbvonszolt arrafelé, ahol az én időmben az étterem volt. Itt most nem étterem, hanem egy széles folyosó volt, két oldalán ajtókkal, mint a Szerelem Palotájában.

— Kukkantsunk be ide — mondta Szmercsev.

Benyomott egy ajtót, és máris bent voltunk egy gőzfürdőben. Úgy értem, először azt gondoltam, hogy egy gőzfürdőben vagyok. Mivel a bentlévők (lehetek vagy negyvenen) mindannyian derékig meztelenek voltak. Mind íróasztaloknál ültek, de kettesével, és valamilyen billentyűzetet püföltek.

Előttük egy alezredes ücsörgött saját íróasztalánál. Egy pillanatra úgy tűnt, hogy érkezésünk hidegen hagyja az alezredest, de aztán gyorsan elbődült: — Felállni! Vigyázz!

A székek hátracsikorogtak, a meztelen emberek vigyázállásba vágta magukat, kivéve egyikőjüket, egy szemüveget egy

hátsó asztalnál, aki rá se hederített a parancsra, és mint az örült, folytatta a billentyűk csépelését. Rövidre nyírt fejét folyton-folyvást forgatta, különös pofákat vágott, nyavajogva és sírdogálva öltögette a nyelvét.

Az alezredes riadt szemmel nézett hátra a szemüvegesre, és azt kiáltotta: — Állj, Oklamanov! Hallasz engem, Oklamanov?!

De Oklamanov érthetően nem hallotta. A mellette álló először finoman oldalba bökte könyökével, majd rángatni kezdte, végül valaki más is a segítségére kelt. Oklamanov zavarodottan dühöngött, mint egy epilepsziás, tovább vagdalva a klaviatúrát. Végül is valahogy sikerült elvoncsolniuk, és csak akkor vette észre, hogy mindenki áll. Kihúzta magát, de az egyik szeme sarkából továbbra is az asztalát nézte, és kezei újra és újra a billentyűzet irányába rándultak.

— Az Előirodalom Klasszikusa komtárs — mondta az alezredes jelentést téve nekem —, a papír nélküli irodalmi alosztály írómunkásai a kommunista dolgozó-tömegek témájával foglalkoznak. Munkájuk szigorúan beütemezett. Senki nem késett el, senki nem hiányzik, illetve senki sincs távol betegség miatt.

— Pihenj! — vezényeltem, kezemmel jelezve, hogy leülhetnek.

A kattogó billentyűk kellemes kísérete mellett az alezredes elmondta, hogy részlegében kezdő írók találhatóak, vagy ahogy nevezik őket, alírók, vagy alkommírók. Ő volt a vezetőjük, beosztása pedig író-instruktor. Az alírók meleg időben félmeztelenül dolgoztak, hogy ezzel is elkerüljék a ruházat felesleges koptatását. Valamennyi alíró őrmester volt. Mivel a kelendő irodalmi szolgálati idejük még hiányzott, ezért számukra még nem volt engedélyezett a gondolatok közvetlen, papíron történő kifejezése. Amíg munkájuk színvonala lehetővé teszi, hogy komírók lehessenek — ők azok, akik papírra írják műveiket —, számítógépeiken a legkülönbözőbb témák legkülönbözőbb aspektusait dolgozzák ki.

— Ugye azelőtt sosem látott még komputert? — tudakozódott az alezredes.

— Természetesen már látott — vágott közbe Szmercsev. — Klasszikus Nikitics nemcsak látott számítógépet, de néhány művét azon is írta.

— Így igaz — mondtam, meg sem lepődve Szmercsev velem kapcsolatos információjától. — Valóban készítettem néhány írást számítógépen, bár az enyém nem ilyen volt. Az enyémnek volt egy képernyője, melyen láthattam, amit írok, és egy nyomtatója, ami lehetővé tette, hogy az általam leírtakat egyszerre ki-nyomtassam.

— Na látja! — kiáltott fel örömmel az alezredes. — Az ön öreg berendezése túlságosan kényelmetlen volt. És mint látja, itt nincs képernyő, nincs nyomtató, semmi fölösleges.

— Ez valóban érdekes — mondtam —, de nem értem, hogy az őrmesterek hogyan lesznek képesek látni, amit leírnak.

— Nem fognak látni semmit sem — mondta az alezredes. Nincs szükségük rá.

— Az meg hogy lehet? — mondtam elcsodálkozva. — Hogy tud ön írni anélkül, hogy látná, mit ír?

— Miért kéne látnia? — mondta az alezredes, most már meglepődve. — Van egy központi számítógépünk erre. Ez összegyűjt mindent, összehasonlítja, elemzi a beérkezett anyagokat, s azután kiválasztja a legművészibb, legihletet-
tebb, ideológiailag leginkább kifogástalannak nevezhető szavakat, s átdolgozza azokat egy egyszerű, ideológiailag tartalmas, nagy művészi értéket képviselő szövegbe.

El kell ismernem, hogy a kollektív kreativitás ezen fajtájáról sohasem hallottam még azelőtt. És természetesen még szándékomban állt feltenni néhány további kérdést az alezredesnek, de Szmercsev karórájára pillantva közölte, hogy ideje mennünk, és hogy bármit, amit nem értek, örömmel el fog magyarázni.

Úgy tűnt, az alezredes örül a távozásunknak. Ismét kiadta a parancsot: „Fel! Vigyázz!” (és természetesen, hogy Oklamanov ismét elmulasztotta, hogy felálljon).

Szmercsev és jómagam elbúcsúztunk az őrmesterektől és elhagytuk a szobát.

— Nos, mindent értett? — vágta oda Szmercsev gúnyos hangon.

— Nem egészen — vallottam be. — Nem értem, hogy az őrmesterek írásai hová kerülnek.

— Épp ide — mutatott rá Szmercsev egy ajtóra, melynek cégéréen a következők álltak:

ELŐIRODALMI SZÖVEGEK ELEKT-
RONIKUS FELDOLGOZÁSI
RÉSZLEGE
BELÉPÉS D SOROZATSZÁMÚ
KÁRTYÁVAL

A két szigorú képű őr, géppisztollyal a kezében, elővigyázattal vetette szemét minden feléjük tartó személyre.

Megkérdeztem Szmercsevtől, miért ilyen szigorú a biztonsági szolgálat, mire készséggel elmondta, hogy ezen a részen található a szupertitikos számítógép, mely tárolja, majd feldolgozza a kezdő írók szövegeit, kiválasztva a művészileg és ideológiailag legjobb mondatokat, melyeket aztán kerek egészé állít össze.

— Mint ön is tudja — mondta Szmercsev —, ellenségeink nagyon szeretnének beszivárogni erre a területre, és saját ideológiai szövegeiket beiktatni az elektronikus anyagba.

— És sok ellenségük van? — kérdeztem.

— Van néhány — mondta Szmercsev olyan hangsúllyal, mint akit felvillanyozott az ellenség kézzelfogható jelenléte.

— Mindazonáltal — javította ki magát — emlékezzen csak, hogy vannak ellenségek és vannak olyan emberek, akik egyszerűen éretlenek, akik miután sikertelennek mutatkoztak a vezető világnézet alapjainak elsajátításában, kártékony nézeteket hangoztatnak. És aztán ott vannak azok is — nézett rám mosolyogva, és egy kis esetlen meghajlást tett felém —, akik nem értik a jelenségek kölcsönös összefüggéseit, és nem tudnak különbséget tenni elsődleges és másodlagos dolgok között.

— Úgy érti, hogy vannak ilyen egyének Moszkvaközben? — kérdeztem.

— Igen — mondta szomorú ábrázatot öltve. — Sajnos vannak. De — ismét sietett kijavítani magát — valamennyiüket külön-külön és együtt is szoros megfigyelés alatt tartjuk. Nagy különbséget látunk azok között, akik szándékosan fejezik ki ellenséges nézeteiket velünk szemben, illetve azok között, aki tudatlanságból tesznek így.

Egy szót se szóltam. Szmecsev szava-it különösen kellemetlennek találtam, mivel felidéztek egy megjegyzést, melyet én ejtettem el. És Iszkrinán kívül senki sem tudhatott erről a megjegyzésről.

Papír

Azért kiderült, hogy Moszkvaközben létezik irodalom papíron is. De ez egy másik épületben készült. Amennyire meg tudtam ítélni, ez ugyanaz a harmincemeletes épület volt, melyben az én időmben a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa székel. Most a Papír Irodalom Igazgatósága (Papír) volt itt megtalálható.

— Szóval ez azt jelenti, hogy kétfajta irodalom van önöknél? — kérdeztem Szmecsevet, amikor megérkeztünk a látogatásra.

— Hát mit csináljunk! — mondta Szmecsev széles mosollyal. — Természetesen nálunk kettő van. Az önök idejében csak egy volt, ugye?

— Nos, nem egészen — mondtam. — A mi időnkben is kétfajta irodalom volt — szovjet és szovjetellenes. De természetesen mindkettő papír irodalom volt.

Ahogy az előcsarnokból megítélhettem, a papír irodalmat űző komírók sokkal magasabb rangban voltak, mint a papír nélküliek. Mindenesetre mindenki, akivel találkoztam, legalább főhadnagyi rangot viselt — az örök kivételével —, és valamennyien kanavász-aktákat hordoztak hónuk alatt.

Általában elmondhatjuk, hogy a Papír épületét a Papnélkülrétől a magas színvonalú technikai felszereltség különböz-

tette meg. A tizenhat felvonóból itt kettő működött. Az egyik lifttel felmentünk a hatodik emeletre, végigsétáltunk egy vörös futószőnyeges folyosón, ahol egy masszív, veretes ajtóhoz érve a következő feliratba ütköztem:

Kom. SZMERCSEV, K. I.
MOSZKVA-KÖZ FŐKOMÍRÓJA

Beléptünk a tágas váróhelyiségbe, ahol egy főhadnagyi rangot viselő titkárnő ült egy íróasztal mögött a Főszentia-lisszimusz arcképe alatt. Látásunkra a titkárnő talpraszökkent és tájékoztatta Szmecsevet, hogy a tervbizottság tagjai már megérkeztek és várnak rá.

— Finom — mondta Kommuni Ivanovics egy jól irányzott rúgással becsukva maga mögött a rongyos fekete bőrrel kárpitozott ajtót.

Az irodája még nagyobb volt, mint a várószoba. Egy életnagyságú portréről a Főszentia-lisszimusz tekintett rám, önelégült ferde pillantással egy könyvekből tornyozott oszlopra támaszkodva. Valamennyi könyv gerincére jól látható aranybetűkkel volt felírva: Összes Művek.

Közvetlenül a portré alatt egy hatalmas asztal állt, telis-tele írószerekkel és néhány különböző színű telefonnal. Rá merőlegesen egy másik, zöld terítővel borított, hosszú asztal terült el. Itt néhány rövid hajú, rövid ujjú inget viselő üldögélt várakozóan, nyitott jegyzetfüzettel.

Amikor beléptünk, valamennyien talpra szökkentek és tapssal köszöntöttek. Még Szmecsev is velük tartott. Vizonzásképpen én is összevertem néhányszor a tenyeremet, majd demokratikusan kezét nyújtva mindenkinek, körbejártam és bemutatkoztam. Aztán helyet foglaltam Szmecsev mellett.

Mikor mindannyian helyet foglaltunk, a titkárnő és egy másik nő tálcákkal a kezükben beléptek és teát szolgáltak fel. Szmecsev és én citrommal és sárgarézh pohártartó kíséretével kaptuk teánkat, míg a tiszték se egyiket, se másikat nem kaptak.

Suttogva megkérdeztem Szmecsevet,

mi az oka a különbségnek. Azt jelenti-e, hogy a tiszt komtársak nem szeretik citrommal a teát? Szmercsev széttárta a kezét és úgyszintén suttogva közölte, hogy éppenséggel szeretetheték citrommal, de nincs szükségük rá.

Mielőtt megnyitotta volna az értekezletet, Kommuni Ivanovics tömör tájékoztatást adott arról, milyen munkálatok foglalkoztatják őt és beosztottait. Mint a köztársaság főkomíróját, őt bízták meg a Főzsenialisszimusziáda papíron történő megvalósításával, és ő koordinálta a legkülönbözőbb komíró alosztályok erőfeszítéseit. A szobában összehívott alosztályt azzal a fontos feladattal bízták meg, hogy alkossák meg „Az aggodás éveit” című kötetet, mely a Főzsenialisszimusznak a burját—mongol háborúban való hősiess szerepvállalását eleveníti fel. A tervezett kilencvenhat fejezetből nyolc már elkészült, és ma...

— Ma fiúk — mondta Szmercsev, mintha csak a konyhaasztalt ülték volna körül —, nekilátunk egy új fejezetnek: A csata előtti éjszakának. Nem fogom most elmesélni nektek, milyen nagy, de azt is mondhatnám, hogy hatalmas politikai jelentőséggel bír ez a fejezet. Mint emlékeztek rá, ennek a valóban történelmi jelentőségű ütközetnek az idején a Főzsenialisszimusz még közönséges tábornok volt. De — visszatekintve — már akkor teljes egészében kimutatta a parancsnoklásban megnyilvánuló tehetségét. Na most mi is kell ide nekünk... melyikötök foglalkozik természetábrázolással? Ugye te, Zsukov?

— Igen, Uram! — pattant fel Zsukov.

— Leülhetsz. Ül le! Nos, Zsukov, mivel az a feladatunk, hogy leírjuk a csata — nyugodtan mondhatjuk: a döntő ütközet — előtti éjszakát, kénytelenek leszünk ennek megfelelő intenzív művészi eszközöket felhasználni. Tudod, hogy kell természetet ábrázolni, ez nem kérdés, nagymester vagy benne. Másrészt viszont néha túlságosan elragadtat a természet, és megfélemedezel a politikai és a katonai tényezőkről. És néha túl elvonttá is válsz, amikor olyan dolgokról írsz, mint a hold,

a felhők, a folyó és a csalóányok. Önmagában véve ez szép, és néha egész jól tud elsülni, de van, amikor nem helyénvaló. Úgyhogy most valóban láss neki, használd a fejed, és kezdjél el egy kicsit komolyan gondolkodni. Ez nem akármilyen éjszaka, ez a fő ütközet éjszakája. Természetleírásodnak ezzel összefüggésben bizonyos fenyegető jelleget kell kölcsönözned. Ha például le akarod festeni a holdat, annak csak időről időre szabad egy kicsit kikandikálni, de többnyire súlyos, fekete felhők takarják, vagy, hogy erősebb kifejezést használjunk, baljóslatú felhők takarják el. Magától értetődik, hogy szükséged lesz az éjszakai hangok és zörejek valamennyire. Semmi szükség csalóányokra, azokat tartsuk csak fenn a győzelemről szóló részre, ott majd annyit írhatsz a csalóányokról, amennyit csak akarsz. Amire itt szükségünk van, azok olyan madarak, melyek az aggodalom érzetét erősítik. Követsz? Például hollók. Milyen hangot hallatnak éjjel a hollók?

— Semmilyen, tábornok komtárs! — mondta Zsukov felpattanva. — Nappal és szürkületben adnak hangot, de éjjel csendben vannak.

— Rendben van, ha a hollók nem rikoltoznak éjszaka, találj más madarat, olyat, amelyik nincs csendben, baglyot vagy valami hasonlót.

— Bölömbikát fogok használni, tábornok komtárs. Azok csinálják a legriasztóbb ricsajt.

— Nagyon jó — jegyezte meg a tábornok elégedetten. Csak használni kell a fejedet. És ami azt illeti, a reggeli panorámához használhatunk varjakat. Gyülekezzenek a csata előestéjére, tudván, hogy nemsokára lesz mit enniük. Azt gondolom, végre megértetted a feladatodat. Menjünk tovább a következő kérdésre. Hol a feljegyzésem arról? Aha, itt van. Az Ütközet Előtti Gondolatai. Hadd magyarázzam el a helyzetet. Ez a burját—mongol behatolókkal vívandó komoly ütközet előestéje. És természetesen a Főzsenialisszimuszt az összes elképzelhető gondolat hatalmába keríti. Persze nem komor

gondolatok, mert nagy optimista lévén hisz a végső győzelemben. Az ő gondolatai ezen a ponton bölcssek, mélyek, és még azt is mondhatnám, hogy filozofikusak. Ez a te részed, Szavcsenko. Te vagy a mi filozófusunk, ez az a terület, ahol a tehetséged kijön. Amikor a Főzsenialisszimusz gondolatait ábrázolod, mindig szem előtt kell tartanod, hogy ezek egy géniusz nagy gondolatai. És a szellemiségének meg kell nyilvánulnia a gondolataiban. Szükségtelen mondanom, hogy ezek a csata előestéjén feltoluló gondolatok a Főzsenialisszimusz jellegzetes történelmi optimizmusára kell, hogy rávilágítsanak. Gondolatainak többé-kevésbé ilyesfajtanak kell lenniük: Meghalhatok, ám az életem mégsem volt hiábavaló. A köz javáért áldozom fel. Tud követni?

— Igen, követem — válaszolta nyugodtan Szavcsenko.

— És hát egyáltalán nem aggódom az olyan vonatkozásokat illetően, mint a katonai előkészületek, a csapatpozíciók és fegyverzetek leírása, mivel itt van nekünk Malevics, hogy mindennek gondját viselje — mondta a tábornok az egyik ezredre mutatva. — Malevics ennek a dolognak nagy szakértője. Mint volt géhástiszt, kitűnő munkát fogsz végezni. És te, Stukin, neked is nagyon jó érzéked van a hadmérnöki tudományokhoz.

A tervértekezlet a végéhez érkezett. A két nyomdai korrektornak megparancsoltattott, hogy semmilyen nyelvtani hiba ne csússzék át kezeik között, míg Merzev, a költő azt a különleges feladatot kapta, hogy színpompás jelzőkkel és élénk metaforákkal ékesítse a fejezetet. Ezzel az utolsó utasítással a tervértekezlet véget ért. Kommuni Ivanovics valamennyi jelenlévőnek művészi ihletet és jelentős sikereket kívánt munkájához.

A tiszték magukhoz vették jegyzetfüzeteiket és tollaikat, és kimasíroztak, ma-

gunkra hagyva Szmercsevet és jómagamat.

— Úgy — mondta Kommuni Ivanovics —, most látta, miképpen dolgozunk. Elképzelheti, milyen kemény munka az, amelyik ilyen nagy kollektívát foglalkoztat. Az egyik megír valamit, a másik pedig valami más dolgot, és néha ezek nem igazán passzolnak, nekünk mégis egygyé kell mindezt kovácsolnunk. Hány ember írta az ön könyveit?

— Hogy érti azt, hogy hány? — mondtam meglepetten. — Én magam írtam őket.

— Saját maga? — kérdezte Szmercsev csodálkozva. — Mindent maga? És ábrázolta a természetet, a szerelmet és hőseinek élményeit, mindamellett hogy az ideológiai hibákon is rajta tartotta a szemét?

— Volt néhány dolog, amit nem tettem meg — mondtam. — Arra gondolok, hogy például, bár természetes módon megpróbáltam biztossá tenni, hogy hőseim ideológiai vonatkozásban szilárdak legyenek, de mivel én magam sem voltam szilárd, így bizonyos esetekben végül a hőseimnek is csakugyan nagyon rossz jellemük lett.

— Gondoltam — csóválta rosszállóan a fejét. — Természetes, egyszerűen lehetetlen, hogy egyvalaki önmaga képes legyen ugyanolyan magas művészi és egyidejűleg ideológiai színvonalú munkát letenni. Maradjon itt köztünk, és rendelkezésére bocsátunk egy egész írói brigádot. Semmi más dolga nem lesz, csak instruálnia kell őket, ők megírják, amit meg kell írniuk, végül ön a nevéet adja ehhez.

Nem volt időm, hogy Szmercsev javaslatára egy tréfával válaszoljak, mert felpattant irodájának ajtaja, és Siromakin rontott be tájtékosan. Suttogott valamit Szmercsevnek, aztán tájékoztatott, hogy azonnal indulunk a Kremlbe.

Fordította: Malecz Attila

Vége a peresztrojkának. Rupert Murdovszkij megvette a TASZSZ-t.
Universal Press Sydcate

A kiadásért felel a Magyar Közvéleménykutató Intézet főigazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbefutó postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank RT, 219-98636 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1990-re: 160,- Ft. Megjelenik évente négyszer.

HU ISSN 0209-584X

**Neotyp Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest
Felelős vezető: Kurucz Gábor – INDEX: 25 424**

CONTENTS

Editorial letter

IN FOCUS

In the silence of moratorium. Diving conversation with András Derzsi minister of transport, communication, housing and public construction (István Wisinger)

Documents on unseasonable mentality. Planning attempt in the Hungarian Television in 1989

PRESS LAW, PERSONALITY LAW

Pnina Lahav: **Outlines of the general theory of press law in the democracy**
László Trócsányi: **Constitutional law of mass media of communication**

Tamás Lábady: **Reflections on non-financial award**

EUROPEAN PUBLICITY

Isidre Molas: **Democratical transition in Spain**

Manuel Parés i Maicas: **Communication and public opinion in a transitory society**

FORUM

János Horvát: **Television '90**

Zsolt Szalay: **About the national radio**
Éva Szécsi: **Private opinion or objectivity? Or can be neutral the national radio and television?**

What kind of mass communication we want?

Lajos Horváth: **My radio after 2000**

WORKSHOP

„I hope we are going to make real free press.” Conversation with Dénes Polgár

---

SEMIOTIC CORNER

Masao Yamaguchi: „Center” and „periphery” in the culture

DOCUMENT

Radio and Television Act of 1980 in Spain

PERISCOPE

About books. From periodicals

BROWSING

Vladimir Voynovich: **Moscow 2042 (details)**

СОДЕРЖАНИЕ

Письмо редактора

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

В тишине мораториума. Беседа с министром транспорта, связи и строительных дел

Документы неактуального мышления. Проектный опыт в Венгерском телевидении в 1989

ПРАВО ПЕЧАТИ И ЛИЧНОСТИ

Пнина Лахав: **Общие черты теории права печати и демократии**

Ласло Трочани: **Конституционные права средств массовой коммуникации**
Тамаш Лабади: **Мысли о возмещении нематериальных ущербов**

ЕВРОПЕЙСКАЯ ГЛАСНОСТЬ

Исидре Молас: **Демократический переход в Испании**

Мануел Парес и Маикас: **Коммуникация и общественное мнение в переходном обществе**

ФОРУМ

Янош Хорват: **ТВ '90**

Жолт Салаи: **О национальном радио**
Эва Сечи: **Личное мнение или объективность? Или: могут ли радио и ТВ нации работать беспристрастно?**

Какую массовую коммуникацию мы хотим?

Лайош Хорват: **Мое радио после 2000**

МАСТЕРСКАЯ

„Надеюсь, мы сделаем настоящую свободную прессу” — Беседа с Денесом Полгаром

СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ

Масао Ямагучи: „Центр” и „периферия” в культуре

ДОКУМЕНТ

Закон о радио и ТВ в Испании 1980 г.

СМЕСЬ

О книгах. Из журналов

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

Владимир Войнович: **Москва 2042 (отрывки)**

A MŰHELY SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE

Faragó Klára–Vári Anna–Vecsenyi János

CSAK NE AZ ÉN KERTEMBE!

A huszadik század végén aggasztó kérdőjelek tűntek fel az ember természetátalakító munkájának mindaddig oly nagyra tartott eredményei körül. Visszafordíthatatlan következmények és kockázatok fenyegető árnyéka vetődik az ipari társadalmakra. Az emberi környezetet érintő beruházási döntések egyre gyakrabban váltanak ki konfliktusokat. A lakosság többnyire elfogadja a technika nyújtotta előnyöket és az ezekkel kapcsolatos problémák kompromisszumait – feltéve, ha ezek nem az ő életterét érintik. „Csak né az én kertembe!” – mondhatnánk, némileg megfélelve az angolszász szakirodalomban használatos „Not in my backyard!” elnevezésű, tipikus attitűdnek. Az érdekellentétek fő oka a környezeti problémák komplexitása, több cél egyidejű jelenléte. Lehetséges-e egyáltalán a hatékony közös problémamegoldás?

Ez a könyv egy konkrét környezeti konfliktus természetrajzának bemutatásából indul ki, s végül olyan elméleti következtetésekig és módszertani javaslatokig jut el, melyek segítséget adhatnak a jövőben is minden bizonytalanság felmerülő konfliktusok kezeléséhez.

49,- Ft

Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is. (Budapest, Akadémia u. 17. 1054)

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapképesítő postahivatálnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

Baross téri hírlapüzlet
XII., Déli pu. hírlapüzlet
V., Petőfi S. u. 17.
V., Közlönybolt, Bajcsy Zs. út 76.
Marx téri aluljáró

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér.
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u.
sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér